

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4 ч.2, 2023

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

АЙРІЯН К.Б.

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ОСОБИ: ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЧИ ЗАСІБ ЗЛОВЖИВАННЯ5

КРАВЧЕНКО В.В.

ВЗАЄМОДІЯ СУДУ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ЮВЕНАЛЬНОЇ
ЮСТИЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ14

ВАСИЛЬЧЕНКО О.П.

«ПРИНЦИП РІВНОСТІ» ТА «ПОЗИТИВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ»:
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА В ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ 20

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

БОЖЕНКО Н.В., ЛЕГЕЗА Є.О.

ЩОДО СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНИХ ПРОВАДЖЕНЬ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ25

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАЛОВ П.О.

СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ СПРОЩЕНИХ ПОРЯДКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА31

МАРТЬЯНОВ С.С.

ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО
СТ.447 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ38

АРТЬОМОВ К.Ю.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В СПІВВІДНОШЕННІ ДО МЕТИ ПОКАРАННЯ44

ШВЕЦЬ Ю.В.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ
ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ50

СКРЕКЛЯ Л.І., СОСНІНА О.В., СТИРАНКА М.Б. ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ	58
ЛЕГЕЗА Є.О. ДЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ	65
БАНДУРКА С. ВЗАЄМОДІЯ АДВОКАТУРИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ	71

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ПАНЧЕНКО М.В. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ВИКРИВАЧІВ КОРУПЦІЇ	81
СЛИЗЧЕНКО Д.С. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВНУТРІШНЬОПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	87
КАРПІНСЬКИЙ Б.А., КАРПІНСЬКА О.Б. ПРАВНИЧО-УПРАВЛІНСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ОСНОВИ І ВЗАЄМОДІЯ З ДЕРЖАВОТВОРЧИМ ПАТРІОТИЗМОМ НАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	94
СКОБЕЛЬСЬКА О. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ЇХ ДЕОКУПАЦІЇ.....	102
ВОЛИНЕЦЬ В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПУСТОК У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ	107
МИРГОРОДСЬКИЙ С.А., ГРАБИЛЬНИКОВА О.А. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ НАДАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	113
КРАВЧИК М.Б. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ.....	118
ШУТАК І.Д. ДОКТРИНАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВОТВОРЧОГО РІШЕННЯ	123
МОСКАЛЮК Н.Б. СВІТОВІ ВИТРАТИ НА ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРОГРАМИ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЛІКАРСЬКИМИ ЗАСОБАМИ	128
ШИШКА О.Р. ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ДЕЯКИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В ПРЕДМЕТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА	134

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.В. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА КОРДОНОМ.....	142
САПАРОВА А.О., МАРИНКЕВИЧ К.С. ПРИНЦИПИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ.....	153
ШПАКОВИЧ О.М., ПРИСТУПА А.А. ВПЛИВ РЕЗОЛЮЦІЙ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН НА БОРТЬБУ З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ.....	160

РЕЦЕНЗІЇ

ОНИЩУК І.І.

РЕЦЕНЗІЯ

НА РУКОПИС МОНОГРАФІЇ ВІТАЛІЯ ЮРІЙОВИЧА СЕРЕДЮКА
«ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА» 170

ОНИЩЕНКО Н.М.

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ СЕРЕДЮКА ВІТАЛІЯ ЮРІЙОВИЧА НА ТЕМУ:
«ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА» 172

СКРИПНЮК О.В.

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ СЕРЕДЮКА ВІТАЛІЯ ЮРІЙОВИЧА НА ТЕМУ:
«ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА» 174

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

БОДНАР С.В.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ 176

КОЛОБИЛІНА О.О.

ПОНЯТТЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 182

КОЛОМІЄЦЬ В.І.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ
МІЖ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 188

НАДЬОН В.В., ДАНИЛЕНКО О.В.

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ
В КРАЇНАХ ЄС, УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ 194

ВАЛЕЦЬКА О.В.

МІЖНАРОДНІ (УНІВЕРСАЛЬНІ) СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ
ОКРЕМИХ ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ 202

МАРТИНЮК А.В.

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ 212

ЗІНКЕВИЧ В.К.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ
ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 218

ТОРЯНИК В.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЇХ ІНТЕГРАЦІЇ В ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ 223

МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О., ЗАВАЛЬНИЙ М.В.

ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ
МИТНИХ ПРАВИЛ ДЕРЖАВНОЮ МИТНОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ 228

ГОВОРУЦАК К.К.

РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 234

УСИК О.О.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ 238

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ОСОБИ: ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЧИ ЗАСІБ ЗЛОВЖИВАННЯ

АЙРІЯН Крістіна Борисівна - кандидат юридичних наук, науковий консультант судді Конституційного Суду України

<https://orcid.org/0000-0002-5482-326X>

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.1>

Інститут конституційної скарги є дуже актуальним питанням для нашої держави. Розгляд конституційних скарг є однією з найпопулярніших процедур, оскільки фізичні та юридичні особи мають право особисто звертатися до Конституційного Суду України згідно з вимогами Закону України “Про Конституційний Суд України”. Тому метою цієї статті є аналіз практики розгляду конституційних скарг та підстав відмови у відкритті конституційного провадження, якщо конституційну скаргу визнано неприйнятною.

Висвітлено різні аспекти інституту конституційної скарги в Україні, звертаючи увагу на позитивні та негативні риси. Детально досліджено актуальне питання сьогодення, а саме: яким засобом є конституційна скарга в Україні – правовим засобом захисту фізичних та юридичних осіб своїх конституційних прав чи засобом зловживання. Адже з моменту запровадження інституту конституційної скарги в Україні фізичні та юридичні особи ініціюють питання перед Конституційним Судом України щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні в їх справі. Вивчення цього питання передбачає розкриття двох понять – «зловживання правом» і «зловживання законом», їх спільні та відмінні ознаки.

Слід наголосити на необхідності об'єднання зусиль науковців та законодавця для збалансування проблем, пов'язаних із запровадженням інституту конституційної

скарги в Україні, який є ефективним кроком до наближення до європейських стандартів, а саме щодо вживання необхідних заходів для запобігання зловживанню відповідними правами фізичних та юридичних осіб, оскільки система покарань за такі дії є слабозвиненою, тому що формально людина не виходить за межі своїх суб'єктивних прав.

Ключові слова: Конституційний Суд України, Верховний Суд, конституційна скарга, зловживання правом, зловживання законом.

Постановка проблеми

З ухваленням Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року № 1401-VIII (набрав чинності з 30 вересня 2016 року) в Україні було запроваджено інститут конституційної скарги. Завдяки вказаній законодавчій новелі фізичні та юридичні особи набули право на подання до Конституційного Суду України конституційної скарги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Безпосередньому вивченню правової природи конституційної скарги в системі конституційної юстиції присвятили наукові праці Ю. Барабаш, В. Боняк, М. Гультай, В. Лемак, Н. Камінська, М. Костицький, О. Петришин, М. Савчин, А. Селіванов, О. Спінчевська, Н. Шаптала та ін., проте щодо поняття зловживання правом на подання конституційної скарги, то в сучасній

юридичній науці це питання майже не досліджено на рівні наукових розвідок. Серед науковців, які досліджують питання взагалі зловживання правом, слід виокремити таких: І. Андрущенко, С. Бобровник, Т. Дідич, О. Мілетич, О. Капліна, Т. Полянський, П. Рабинович, О. Хабло, М. Рубашенко, О. Фатхутдінова та ін.

Метою цієї статті є аналіз практики розгляду конституційних скарг та підстав відмови у відкритті конституційного провадження, якщо конституційну скаргу визнано неприйнятною.

Методологія

Методологічну основу статті становить сукупність практичних і теоретичних заasad, методологічних підходів, загальних методів мислення. З урахуванням особливостей дослідження автор застосував функціональний метод використовувався для визначення конституційної скарги місця та ролі в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. Статистичний метод дозволив опрацювати кількісні показники, що об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції використання конституційної скарги в Україні.

Виклад основного матеріалу

Інститут конституційної скарги вже давно існує в таких державах, як Австрія, Азербайджан, Албанія, Андорра, Іспанія, Мальта, Македонія, ОАЕ, Польща, Словенія, ФРН, Чехія тощо. Цей інститут є засобом захисту особою своїх конституційних прав від порушень актами чи діями органів та посадових осіб публічної влади. І це не єдине вагоме значення інституту конституційної скарги в системі конституційного контролю. Конституційна скарга як інститут постає важливим засобом забезпечення й розвитку конституційної демократії, основу якої становлять права людини. Конституційна скарга, захищаючи особу та її основні суб'єктивні права, сприяє реалізації одного з провідних принципів правової держави – принципу зв'язаності всіх гілок влади Конституцією України і законом, що гарантують права людини. Крім того, конституційна скарга,

будучи специфічним інструментом захисту конституційних прав особи, надає громадянину право в якості сторони вступати у правовий спір із державою та її органами, навіть із законодавцем, тим самим сприяючи інтеграції громадян у процес управління державою і суспільством [3].

Перше рішення орган конституційної юрисдикції в Україні ухвалив 25 квітня 2019 року. Це було Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами А. Скрипки та О. Бобиря щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 1-р(П)/2019. Завдяки цьому Рішенню було захищено конституційне право на соціальний захист військовослужбовців, які постраждали під час ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, зокрема, через підтвердження однакового обчислення пенсії з інвалідності незалежно від виду військової служби.

Так, станом на 31 грудня 2022 року до Конституційного Суду України (далі – Суд) надійшли (починаючи з 2016 року) 3123 конституційні скарги, з яких: 1861 – повернуто авторам клопотань після попереднього опрацювання Секретаріатом Суду через невідповідність Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII зі змінами (далі – Закон) [2]. Також 1262 конституційні скарги були розподілені суддям-доповідачам у справах для вирішення питань, пов'язаних із конституційним провадженням. Велика палата Суду ухвалила 6 рішень за 12 конституційними скаргами. Ще 31 рішення за наслідками розгляду 47 конституційних скарг ухвалили сенати Суду. Загалом Суд ухвалив 37 рішень за 59 конституційними скаргами.

Визначати, високими чи низькими є ці показники, недоцільно, оскільки вони є відносними порівняно з тими, що існують в органах конституційного контролю інших держав. Проте підбити певні підсумки, що стосуються переваг та недоліків запровадження інституту конституційної скарги протягом 7-ми років розгляду органом кон-

ституційної юрисдикції в Україні, ми маємо змогу.

Так, зазначаючи: прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адресу зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повну назву та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адресу електронної пошти, якщо такі є; відомості про уповноважену особу, яка діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу; короткий виклад остаточного судового рішення, у якому було застосовано відповідні положення закону України; опис перебігу розгляду відповідної справи в судах; конкретні положення закону України, що належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України; обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону; відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів; перелік документів і матеріалів, що додаються, – особа може звернутися до Суду із конституційною скаргою на підставі статті 55 Закону.

Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України; до суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права; конституційну скаргу фізична особа підписує особисто; якщо суб'єктом права на конституційну скаргу є дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я або фізичною вадою не в змозі особисто підписати конституційну скаргу, її підписує уповноважена в установленому законом порядку особа, яка діє від її імені; конституційну скаргу юридичної особи підписує уповноважена на це особа,

повноваження якої має бути підтверджено установчими документами цієї юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи (стаття 56 Закону).

Крім цих підстав та вимог до подання конституційної скарги до Суду, законодавець установив, зокрема, імперативну умову такого звернення, а саме – ця скарга може бути подана, тільки якщо остаточне судове рішення у справі особи набрало законної сили не раніше 30 вересня 2016 року. Проте зазначене було актуальним тільки під час запровадження інституту конституційної скарги, адже конституційна скарга є прийнятною за умов її відповідності вимогам, що їх визначено статтями 55, 56 Закону, та якщо, зокрема, з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше 3-х місяців, але й у цьому разі також існують винятки.

Ідеться про те, що, як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами вимог, установлених Законом, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу. Для розуміння цього винятку доречно нагадати офіційне тлумачення поняття «охоронюваний законом інтерес», яке Суд навів у Рішенні від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004, у якому визначено, що охоронюваний законом інтерес «треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам».

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) поняття «суспільний інтерес» має дещо розширене тлумачення. Вважаючи природним, що мають бути широкі межі розсуду, які надаються законодавцям для здійснення соціальної та

економічної політики, ЄСПЛ поважає рішення законодавців стосовно того, що є суспільний інтерес, коли рішення будуть ґрунтуватися на розумних міркуваннях [рішення у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року (серія А, № 98)]. Так само ЄСПЛ висуває вимогу про те, що має існувати розумне співвідношення між засобами, що використовуються, і поставленою метою. З'ясовуючи, чи дотримано цієї вимоги, ЄСПЛ визнає, що держава має право користуватися широкими межами свободи розсуду як у виборі засобів примусового виконання наказів, так і в з'ясуванні виправданості наслідків такого виконання наказів у світлі загальних інтересів – виконання, що спрямоване на досягнення мети, поставленої цим законом [рішення у справі «Імобільяре Соффі» проти Італії» від 28 липня 1999 року (заява № 22774/93), пункт 49] [4].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду в ухвалі від 19 липня 2021 року зазначив, що вжито законодавцем словосполучення «значний суспільний інтерес» необхідно розуміти як серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має неабияке виняткове значення для всього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян тощо до певної справи в контексті можливого впливу, ухваленого в ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Вказане поняття охоплює ті потреби суспільства або окремих його груп, які пов'язані зі збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей, девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства. Наявність значного суспільного інтересу може мати місце й тоді, коли предмет спору зачіпає питання загальнодержавного значення, як-от: визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, визначених Конституцією України, тощо [5].

Важливу роль в уніфікації та вирішенні питань подання конституційної скарги до

Суду відіграв і, власне, Суд, зробивши кроки для вдосконалення звернення осіб із конституційною скаргою, а саме – запропонував формуляр конституційної скарги. Щоправда, цей формуляр має рекомендаційний характер і суб'єкт права на конституційну скаргу не обмежений у праві доповнювати, розширювати чи видозмінювати його на власний розсуд або звернутися до Суду в довільній формі, дотримуючись вимог, установлених Законом.

Практичне значення

Усе ж доволі актуальним залишається питання: конституційна скарга в Україні є для особи здебільшого «засобом захисту конституційних прав» чи «засобом зловживання своїми правами»?

Два вказаних явища мають спільну природу та тісно перетинаються одне з одним. Так, поняття «зловживання правом» є таким, що походить від поняття «володіння правом», оскільки зловживання особою правом відбувається тільки на підставі володіння нею відповідними правами.

Відповідно до висновку Генерального адвоката Тезауро у справі *Kefalasi* і Генерального адвоката Мадуро у справі *Halifax*, було закладено основу судової концепції зловживання. У справі *Kefalasi* (грецький) національний суд порушив питання про те, чи може внутрішнє право перешкоджати особі в здійсненні права, наданого їй європейським законодавством, якщо таке право здійснюється у спосіб, що вочевидь виходить за межі сумлінності й моралі, а також економічного або соціального сенсу такого права. У справі *Halifax* (британський) національний суд порушив питання про те, чи може бути обмежене право вирахування попередньо сплаченого ПДВ у ситуації, коли господарюючий суб'єкт провадить недобросовісну практику, на підставі доктрини зловживання правами або зловживання законом. Відповідно, зловживання виникає, коли, незважаючи на формальне дотримання умов, визначених податковим правом, платник податків по суті користується пільгою, яка конфліктує з метою податкового положення. ЄСПЛ додав, що така ситуація може розглядатися з точки зору

об'єктивних елементів, які доводять, що основною метою угоди було отримання такої податкової пільги: цього не відбувається, коли здійснена економічна діяльність може мати якість інше пояснення, крім отримання податкових пільг [6].

Вказане наводить на міркування стосовно відокремлення понять «зловживання правом» та «зловживання законом».

Уперше вислів «зловживання цивільними правами» було вжито в цивільному законодавстві Швейцарії. Законодавчими актами Швейцарії, що встановили заборону здійснення права, яке мало за мету заподіяти шкоду іншій особі, стали Цивільне Уложення Цюріхського Кантону і Швейцарське Цивільне Уложення [7].

Цей феномен активно досліджують та вивчають і нині, а в Україні він є доволі новим і таким, що потребує ґрунтовного аналізу.

Згадані вище науковці, які вивчають питання зловживання правом, переважно доходять висновку, що існують два основні види зловживань:

1) такі, що не характеризуються явною протиправністю (виражається в соціально шкідливій поведінці, яка є наслідком виконання особою своїх повноважень через здійснення нею суб'єктивних прав);

2) такі, що характеризуються явною протиправністю, тобто такі, що належать до розряду правопорушень (виражається у виході особи за межі встановленого законом обсягу суб'єктивного права, що спричиняє викривлення розуміння призначення права) [8].

Водночас В. Резнікова у своїх працях виокремлює ознаки «зловживання правом», якими, зокрема, є:

а) має місце лише при недобросовісній реалізації суб'єктом свого суб'єктивного права не за його призначенням;

б) завжди має вольовий та усвідомлений характер;

в) заподіяння шкоди суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створення реальної загрози її заподіяння;

г) характеризується формальною правомірністю (має місце відсутність порушення

конкретних юридичних заборон при порушенні загальних правових принципів, які покликані спрямувати поведінку суб'єкта в межах певного соціального призначення наданих йому правомочностей) [9].

Щодо поняття «зловживання законом», то в сучасній юридичній науці це питання також майже не досліджено на рівні наукових розвідок. Прикладом таких досліджень є праці науковців О. Волощук та М. Гетманцева, які у своїй науковій статті проаналізували поняття «зловживання законом» крізь призму поняття «зловживання правом». Автори, зокрема, зазначили, що доктрину зловживання слід аналізувати з огляду на її мету. Відповідно, слід проводити більш чітку межу між зловживанням правом і зловживанням законом. Хоча ці дві концепції мають багато спільного, у першому випадку особа здійснює право з метою завдати шкоди іншій особі, тобто йдеться про антисуспільну поведінку, а в другому – особа використовує законодавчий акт усупереч його меті та призначенню. Ці категорії відчують значний вплив традицій внутрішнього права. У певних державах зловживання законом відоме як зловживання правовою формою (або, принаймні, містить такі випадки). Водночас зловживання законом може відбуватися, наприклад, тоді, коли платник податків намагається обійти сферу дії податкової норми або отримати неналежну вигоду з положення про надання податкових пільг. Дві останні ситуації представляють два основні різновиди відходу від оподаткування, позбавляють сенсу мету і призначення податкової норми без відкритого конфлікту з її формулюванням. У таких випадках платник податків намагається обійти оподатковувану подію (або неналежним чином вимагає її реалізації) [6].

Важливо також вказати на Рішення Другого сенату Суду від 28 квітня 2021 року № 2-р(П)/2021, у якому Суд, зокрема, зазначив, що словосполучення «а також зловживання правом в інших формах» слід тлумачити та застосовувати не відокремлено від інших приписів права, а в їх посутньому взаємозв'язку з нормами Цивільного кодексу України. Унаслідок цього, на думку Суду, учасник цивільних відносин у разі потреби за допомо-

гою відповідної консультації зможе розумно передбачити, які його дії можуть бути в подальшому кваліфіковано як недобросовісні та такі, що порушують межі здійснення цивільних прав, зокрема у формі зловживання правом, та якими можуть бути юридичні наслідки таких дій, а також вказана словосполучка за своєю суттю є засобом узагальненого позначення одразу кількох явищ з метою уникнення потреби наведення їх повного або виключного переліку. Водночас Суд констатував, що заборону недопущення дій, що їх може вчинити учасник цивільних відносин з наміром завдати шкоди іншій особі, сформульовано в ньому на розвиток припису частини першої статті 68 Основного Закону України, згідно з яким кожен зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [10].

Ураховуючи зазначене вище, можна констатувати, що поняття «зловживання правом» є видом недобросовісної поведінки, визначення та межі якої встановлюються в сукупності приписів тієї галузі права, якою особа хоче скористатися. У той же час важливо розмежовувати поняття «зловживання правом» та «зловживання законом». Так, останнє вказує на неправомірність застосування особою саме відповідного закону в своїх інтересах.

Отже, з'ясувавши дефініцію «зловживання правом», можна рухатися в напрямі розв'язання питання про те, чи є конституційна скарга здебільшого «засобом захисту конституційних прав» чи «засобом зловживання своїми правами».

Відповідно до частини четвертої статті 77 Закону Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявне *зловживання правом на подання скарги*. У ряді ухвал Суду було відмовлено у відкритті конституційного провадження саме з огляду на вказану норму.

Так, в Ухвалі Першої колегії суддів Першого сенату Суду від 28 січня 2020 року № 20-1(І)/2020 зазначено, що «з конституційної скарги вбачається, що автор клопотання неодноразово звертався до Консти-

туційного Суду України з питанням щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення статті 90 Закону, яке застосоване в остаточному судовому рішенні у його справі – постанові Верховного Суду від 29 серпня 2018 року. Проте Ухвалою Третьої колегії суддів Першого сенату Конституційного Суду України від 7 травня 2019 року, Ухвалою Другого сенату Конституційного Суду України від 15 липня 2019 року та Ухвалою Другої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України від 14 листопада 2019 року Солоненку Д. О. відмовлено у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 4 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» – неприйнятність конституційної скарги, зокрема через недотримання вимог пункту 2 частини першої статті 77 цього закону <...>. Отже, Перша колегія суддів Першого сенату Конституційного Суду України вважає, що Солоненко Д. О. зловживає правом на подання конституційної скарги, що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі відповідно до пункту 4 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» [11].

Друга колегія суддів Другого сенату Суду в Ухвалі від 24 лютого 2022 року № 27-2(ІІ)/2022 зазначила, що «автор клопотання 25 серпня 2021 року вже звертався до Конституційного Суду України із конституційною скаргою щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 § 2 «Прикінцеві положення» розділу 4 Закону. Перша колегія суддів Першого сенату Конституційного Суду України Ухвалою від 15 вересня 2021 року відмовила автору клопотання у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 4 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» – неприйнятність конституційної скарги. Отже, Друга колегія суддів Другого сенату Конституційного Суду наголошує, що наявне зловживання правом на подання конституційної скарги» [12].

Тобто слід констатувати, що вже непоодинокі випадки ухвалення Судом відповідних ухвал свідчать про те, що фізичні та юридичні особи на підставі прав, наданих

ім Законом, вдаються до зловживань своїми правами. На жаль, такі дії призводять не лише до фіксації зловживання своїми правами суб'єктом права на конституційну скаргу, а й уповільнюють розгляд Судом більш суспільно значущих звернень.

Проте розглядати конституційну скаргу як «засіб зловживання своїми правами» неможливо, оскільки до 2016 року фізична та юридична особи могли ініціювати питання щодо перевірки на відповідність Конституції України закону чи його окремого положення через, зокрема, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Але в цьому разі говорити про удосконаленість інституту захисту конституційних прав і свобод особи, на наше переконання, необ'єктивно.

На нашу думку, запровадження в Україні інституту конституційної скарги є ефективним кроком держави до наближення європейських стандартів та утвердження наміру інтеграції до Європейського Союзу, що задекларовано в Конституції України. [1].

Так, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другого боку, ратифікованої Законом України „Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку“ від 16 вересня 2014 року № 1678-VII «у рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод» (стаття 14) [13].

Разом з тим, Венеційська комісія в Доповіді щодо ефективності внутрішньодержав-

них засобів правового захисту в контексті питання про надмірну тривалість судочинства розглянула ефективність конституційної скарги як засобу правового захисту та зазначила, що “зобов'язання побудувати свою судову систему відповідно до вимог статті 6 § 1 Конвенції відноситься також до Конституційного суду” [14].

Висновки

Проблематика конституційної скарги, безумовно, є важливою для сучасної юридичної науки в Україні, водночас актуальним постає питання: чи це правовий засіб захисту фізичних та юридичних осіб своїх конституційних прав чи засіб зловживання. Адже з моменту запровадження інституту конституційної скарги в Україні вказані особи мають право особисто звернутися до Конституційного Суду України щодо вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень). Дослідження цього питання зумовлює потребу виокремлення двох понять, а саме: «зловживання правом» та «зловживання законом», їх спільних та відмінних ознак. Такі випадки є доволі частими і мають тенденцію до повторення та поширення, а для відповідних осіб не настає жодної відповідальності за них, оскільки система покарань за вчинення дій, що стосуються зловживання правом є слаборозвиненою, тому що формально людина не виходить за межі своїх суб'єктивних прав.

Тому законодавцем вбачається, щоб законодавець вжив необхідних заходів для запобігання зловживанню відповідними правами з боку фізичних та юридичних осіб. Отже, у разі зловживання суб'єктом права на конституційну скаргу своїми правами в Законі має бути передбачено перелік санкцій, наприклад, повернення конституційної скарги, припинення реагування на них, грошове стягнення. Вважаємо, що це також позитивно вплине на реалізацію суб'єктом права на конституційну скаргу своїх прав, адже відсутність у законодавстві конкретних санкцій за той чи інший вид зловживання правом як загальної санкції постає відмовою в захисті цього права.

Література

1. Конституція України № 254к/96-VR від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. Ст. 376.
3. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні : монографія / Петришин О. В. та ін. Київ : Атіка-Н, 2010. С. 31.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19 квіт. 2022 р. у справі № 816/687/16 (адміністративне провадження № К/9901/33796/20). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_19_04_01_2022_816_687_16
5. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19 лип. 2021 р. у справі № 380/3506/20 (адміністративне провадження № К/9901/24350/21). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=98463139&red=10000300bf20bda804e9c44dab97435905a206&d=5>
6. Волощук О., Гетманцев М. Зловживання правом шляхом умисного спотворення фактів у разі звернення до ЄСПЛ *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 302–309. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.53>
7. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/208/1/%D0%97%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B D%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BC-Rogach_monograph.pdf
8. Вертегел Є. П., Куртіш Л. А. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. URL: http://lsej.org.ua/6_2019/4.pdf
9. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Literatura-9.pdf>
10. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Публічного акціонерного товариства акціонерний комерційний банк «ІНДУСТРІАЛБАНК» щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 13, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України від 28 квітня 2021 року № 2-р(П)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text>
11. Ухвала Першої колегії суддів Першого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Солоненка Дмитра Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення статті 90 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII від 28 січня 2020 року № 20-1(І). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/20_11_2020.pdf
12. Ухвала Другої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Ігнатенко Ганни Володимирівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 § 2 «Прикінцеві положення» розділу 4 Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 24 лютого 2022 року № 27-2(ІІ). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/27_2ii_2022.pdf
13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
14. CDL-AD(2006)036rev-f Rapport sur l'effectivité des recours internes en matière de durée excessive des procédures adopté par la Commission de Venise lors de sa 69e Session plénière (Venise, 15–16 décembre 2006). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2006\)036rev.aspx](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2006)036rev.aspx)
15. Аналітичний звіт щодо запровадження інституту конституційної скарги від 16 квітня 2018 року. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-93978329>

16. Камінська Н.В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. №2(24). С. 86-95. DOI: <https://doi.org/10.33270/02222402.86>

17. Спінчевська О. М. Конституційний юрисдикційний процес в Україні: сучасний стан та перспективи удосконалення : монографія. Київ : КНТ, 2022. 245 с.

**CONSTITUTIONAL COMPLAINT
OF AN INDIVIDUAL – A LEGAL
REMEDY FOR THE PROTECTION OF
CONSTITUTIONAL RIGHTS OR MEANS
OF ABUSE**

The Institute of Constitutional Complaints is a highly relevant issue for our country. The review of constitutional complaints is one of the most popular procedures, allowing both individuals and legal entities to personally address the Constitutional Court of Ukraine in accordance with the requirements of the Law of Ukraine “On the Constitutional Court of Ukraine.”

The article analyzes the practice of the Constitutional Court of Ukraine in handling constitutional complaints, exploring grounds for refusing to initiate constitutional proceedings by deeming the complaint inadmissible.

Various aspects of the constitutional complaint institute in Ukraine are illuminated

in the article, with attention given to both positive and negative features.

The contemporary question is examined in more detail: whether the constitutional complaint in Ukraine serves as a legal means of protecting the constitutional rights of individuals and legal entities or as a means of abuse. Since the introduction of the constitutional complaint institute in Ukraine, individuals have had the right to personally address the Constitutional Court of Ukraine regarding the constitutionality of laws of Ukraine (specific provisions), which was applied in the final court decision in their case. The article delves into the concepts of “abuse of right” and “abuse of law,” exploring their commonalities and distinctions.

Emphasizing the need for the collaboration of scholars to balance issues related to the introduction of the constitutional complaint institute in Ukraine, seen as an effective step toward aligning with European standards, the article underscores the necessity of taking measures to prevent abuse of corresponding rights by individuals and legal entities. Given the underdeveloped nature of the punishment system for actions related to the abuse of rights in this sphere, that individuals technically do not exceed the boundaries of their subjective rights.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court, constitutional complaint, abuse of right, abuse of law.

ВЗАЄМОДІЯ СУДУ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ

КРАВЧЕНКО Вікторія Володимирівна - аспірантка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-7575-9650>

УДК 343.265.23

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.2>

Важливість цієї статті полягає в тому, що в умовах воєнного стану на території нашої держави населення стикається з низкою проблем, які безпосередньо впливають на формування покоління, яке підрастає.

Метою цього дослідження є виявлення ключових проблем у взаємодії судів та правоохоронних органів при виконанні завдань ювенальної юстиції щодо попередження правопорушень серед неповнолітніх та визначення шляхів їх вирішення. У дослідженні аналізується взаємодія питань ювенальної юстиції, зокрема правоохоронних і судових органів, і виявляються проблеми цієї взаємодії. Доведено, що найбільш важливою формою взаємодії є координація спільних заходів щодо запобігання правопорушенням серед неповнолітніх. Зроблено висновки про відсутність єдиної системи організацій та установ, що захищають права дітей, недосконалість правового регулювання питання взаємодії державних і недержавних органів у сфері декомунізації молоді. Основним органом, що забезпечує координацію діяльності установ і організацій, що захищають права неповнолітніх, повинен бути суд. Також необхідно оптимізувати діяльність правоохоронних органів, запобігти злочинності серед неповнолітніх та виключити дублювання обов'язків у діяльності установ, на які покладено дію Закону. У ньому йдеться про обов'язкове проведення кримінологічного аналізу неповнолітніх при відборі покарання за злочини, вчинені неповнолітніми.

Ключові слова: правоохоронні органи, ювенальна юстиція, запобігання злочинам, злочинність, неповнолітні.

Вступ

Перетворюючі зміни в сучасному світі спрямовані на впорядкування суспільних відносин і демократизацію процесу демонізації ролі держави у вирішенні конфліктів. Це визначає формування нової форми посередництва у вирішенні спорів, заснованої на основних правах і свободах. В області ювенальної юстиції однією з таких форм, що вимагають всебічного розуміння, є взаємодія судів і правоохоронних органів щодо правопорушень неповнолітніх. На цьому етапі розвитку держави злочинність серед неповнолітніх є нагальною проблемою. Це пов'язано не тільки з тим, що неповнолітні завжди сприймалися як особливі види злочинців, а й з тим фактом, що декомунізація в Україні, де неповнолітні найбільш схильні до кримінальних злочинів серед населення.

Слід зазначити, що відносно неповнолітніх не завжди можливо використовувати весь спектр кримінально-правових заходів для запобігання скоєння злочинів.

У цьому контексті була створена система ювенальної юстиції, яка є складною взаємодією між державними та недержавними установами, спрямованою на захист прав дітей та запобігання незаконній діяльності та декомунізації неповнолітніх правопорушників.

Державна політика України щодо молоді та заходи щодо її реалізації центральними та місцевими органами виконавчої влади, місцевими органами влади, організації

ями та державними установами визначені у Державній соціальній програмі на період до 2021 року як «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» [1]. Цей нормативний акт передбачає пріоритет захисту дітей і створення сприятливих умов для розвитку і життя неповнолітніх. Слід також пам'ятати, що в період воєнного стану існує безліч проблем взаємодії між судом і поліцією для запобігання і боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх, тому ми бачимо, що оновлений план буде затверджений до 2025 року.

Метою цього дослідження є виявлення основних проблем у взаємодії судів та правоохоронних органів при виконанні завдань ювенальної юстиції щодо запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та визначення шляхів їх вирішення.

Велике значення в цій роботі має також робота вчених, які аналізують проблемні аспекти взаємодії судів і правоохоронних органів при реалізації завдання ювенальної юстиції щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх: І. Михайлова (2013) зазначала, що «для забезпечення узгодженості дій у сфері запобігання злочинам неповнолітніх потребує оптимізації діяльності правоохоронних органів, усунення дублювання функцій у роботі органів, на яких законом покладено здійснювати профілактику злочинності неповнолітніх, обов'язкове здійснення кримінологічного аналізу кримінального закону, а також інших нормативно-правових актів у сфері розвитку ювенальної юстиції» [2].

«Врахування міжнародних тенденцій розвитку ювенальної юстиції, наслідків її впровадження, вивчення недоліків може стати важливим фундаментом створення ефективної системи ювенальної юстиції в Україні, яка відповідатиме міжнародним нормам дотримання прав дитини та сприятиме дотриманню основних прав дітей», – такі висновки зробили О. Кисельова та В. Пахомов (2022) [3].

А. Гусак (2023), проаналізувавши цю проблематику, зазначає, що «...запровадження системи ювенальної пробації в Україні є прогресивною ідеєю, яка має кра-

щим чином змінити ситуацію у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх та сприяти усуненню передумов для злочинності серед неповнолітніх. Система пробації має бути невід'ємною частиною системи ювенальної юстиції для покращення соціальних відносин у країні, покращення рівня життя, зміни ставлення до багатьох цінностей та покращення фізичного та психічного здоров'я нації» [4].

Таким чином, ця наукова стаття присвячена огляду та вивченню взаємодії правоохоронних органів та суду щодо запобігання злочинам неповнолітніх правопорушників при виконанні обов'язків ювенальної юстиції.

Виклад основного матеріалу

Ювенальна юстиція є важливою установою в системі захисту прав дітей. «Батько країни» на латині, де держава несе відповідальність за неповнолітніх і захищає їх від небезпечних дій і шкідливого навколишнього середовища, походить від «*Patens patria*», що означає також «рятівник». Цей підхід ґрунтується на таких припущеннях: а) підлітки ще не можуть правильно виконувати свої дії і брати на себе повну відповідальність за них; б) підлітки достатньо дорослі, щоб їх можна було перевиховати, щоб запобігти повторним правопорушенням [5].

Завданням ювенальної юстиції в Україні є перехід від карального правосуддя до реабілітаційного та освітнього правосуддя. Тобто основний тиск робиться на перевиховання, надання необхідної допомоги неповнолітнім, які порушують закон.

На сьогодні спостерігається високий рівень підліткової злочинності, який зріс після масованого вторгнення на територію нашої держави сусідньою державою. Відповідно, до статистичної інформації Офісу генерального прокурора за 2021-2023 роки [6], можемо проаналізувати з якого періоду зменшилась чи збільшилась кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми (рис.1).

Це може свідчити про, те що вчинення цих правопорушень не зменшилось, однак

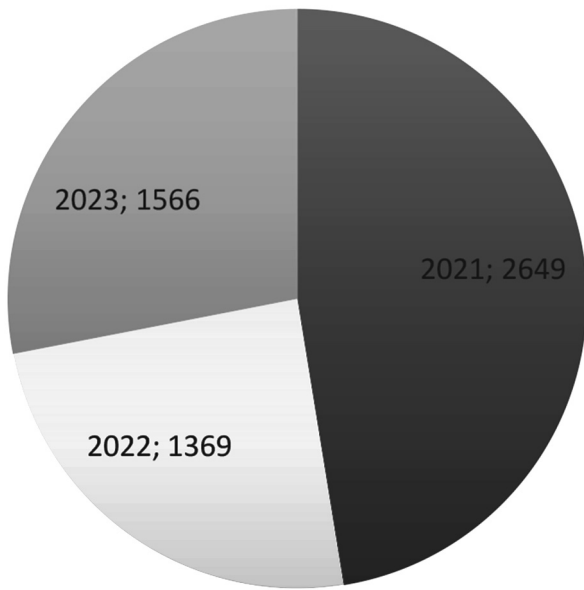

Рис. 1. Кримінальні правопорушення неповнолітніх 2021-2023 роки

населення нашої країни не повідомляє про скоєння їх.

У цей час неповнолітні схильні до негативних кризових явищ в економічній і соціальній сфері держави і сім'ї, які вимагають створення взаємозв'язку державних інститутів і установ соціальної реабілітації неповнолітніх.

Концепція реформування системи кримінального правосуддя в Україні, затверджена Указом Президента від 2008-4-8 № 311/2008, визначає ювенальну юстицію як спеціалізовану систему правосуддя. Зокрема, до таких заходів належить удосконалення профілактичної роботи шляхом визначення механізмів взаємодії державних органів у сфері ювенальної юстиції [7].

Відповідно до Постанови КМУ № 453 від 30.05.2018 «Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» завданнями є створення та удосконалення системи правосуддя до малолітньої дитини, де одним із завдань є створення ювенальної юстиції [1].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», здійснює соціальний захист дітей та попереджує злочини в них:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- уповноважені підрозділи органів Національної поліції;
- приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [8].

У здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни.

Згідно зі статтею 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» встановлено, що органи Національної поліції України зобов'язанні: «проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до

їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; викликати дітей, їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а також інших осіб у справах та інших матеріалах про правопорушення і у разі ухилення без поважних причин від явки за викликом - піддавати їх приводу; затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі до п'яти років або більш м'яке покарання, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, - до передачі їх під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу, у якому постійно проживає ця дитина, але не більше восьми годин» [8].

Уповноважені підрозділи Національної поліції також виконують інші обов'язки та мають інші права, передбачені законом.

Суд розглядає справи щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років, про переміщення прийомних дітей, старших за 11 років, на виховання, а також про адміністративну відповідальність батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) неповнолітніх за невиконання своїх обов'язків по вихованню. Обмеження дієздатності батьків, вилучення дитини, позбавлення батьківських прав, виселення особи, позбавленої батьківських прав, у разі неможливості спільного проживання з дитиною, позбавленою батьківських прав, відсторонення особи [8].

Таким чином, нормативною базою для професійної діяльності органів ювенальної юстиції України, зокрема правоохоронних органів і судів, є Конституція України, Кримінально-процесуальний кодекс України та Закон України: «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про судоустрій та статус суддів».

Ми розглядаємо точку зору вчених, що визначають взаємодію правоохоронних органів у сфері запобігання правопорушень неповнолітніх, при необхідності спільні заходи, координовані за цілями, місцем і

часом і здійснювані на основі певних форм правового регулювання. Ефективне виконання покладених на них обов'язків для забезпечення виконання, гарантованого Конституцією [9, с. 255].

Координація діяльності судів та правоохоронних органів полягає у розробці, обговоренні та реалізації спільних заходів щодо запобігання правопорушенням серед неповнолітніх. Завдяки координації вирішується широкий спектр боротьби з такими злочинами, досягається цілеспрямованість у вирішенні найбільш нагальних завдань, більш раціонально розподіляються між ними повноваження, використовуються різні правові інструменти і методи роботи.

Деталі взаємодії декомунізації між правоохоронними органами та судами при виявленні та розслідуванні злочинів, скоєних неповнолітніми, а також при розслідуванні кримінальних злочинів проти неповнолітніх можна знайти у багатьох випадках.

Крім того, при розгляді кримінальних злочинів, вчинених неповнолітніми, суд повинен обов'язково враховувати деякі особливі обставини, що стосуються таких обвинувачених. Зокрема, його вік, стан здоров'я, рівень розвитку, наявність захворювань, а не формальні характеристики, фактичний сімейний стан, ставлення неповнолітнього до вчинених ним діянь, умови життя і виховання, наявність дорослих підбурювачів та інших спільників. Кожен раз, розглядаючи таку справу, суд повинен намагатися зрозуміти причини того, що сталося з конкретним підлітком. При порушенні справи проти неповнолітнього суддя повинен враховувати у вироку майбутню соціальну реабілітацію підлітка. Таким чином, превентивна роль суду має велике значення, особливо при судовому розгляді кримінальних справ щодо неповнолітніх, педагогічний вплив яких посилюється спеціальним порядком судового засідання і може бути припинено, якщо це передбачено законом.

Висновки

Вивчивши взаємодію суду та правоохоронних органів у реалізації завдань ювенальної юстиції щодо запобігання злочинам

неповнолітніх в умовах сьогодення, можна дійти висновку про відсутність єдиної системи таких органів, недосконалість правового регулювання питань взаємодії державних та недержавних установ у сфері запобігання правопорушень серед підлітків, відсутність комплексного реагування на правопорушення, вчинені ними, як правоохоронних органів, так і спеціальних установ, недостатнє залучення громадських організацій до цієї діяльності.

Згідно із завданнями ювенальної юстиції, забезпечення узгодженості дій у сфері запобігання злочинам неповнолітніх потребує оптимізації діяльності правоохоронних органів, усунення дублювання функцій у роботі органів, на яких законом покладено здійснювати профілактику злочинності неповнолітніх, обов'язкове здійснення кримінологічного аналізу суб'єктів кримінального правопорушення.

Базовим органом, що забезпечуватиме координацію органів та установ, що здійснюють захист прав неповнолітніх, повинен бути суд. Це обумовлено тим, що судді, які розглядають кримінальні правопорушення неповнолітніх, володіють, крім професійних знань, ще знаннями психології підлітків та з урахуванням усіх обставин справи здатні найбільш ефективно забезпечити захист прав та законних інтересів дітей.

Існує необхідність наголосити на потребі скоординованості роботи Верховної Ради України з судовою системою для комплексного розв'язання наявних проблем у сфері ювенальної юстиції.

Ще одним із основних напрямків здійснення ювенальної юстиції є профілактика злочинності неповнолітніх, соціальна реабілітація неповнолітнього правопорушника в суспільстві, яка потребує проведення цілеспрямованої державної політики, що сприятиме об'єднанню зусиль сім'ї, школи, громадських організацій, правоохоронних органів, суду, установ системи профілактики, засобів масової інформації.

Вивчивши взаємодію судів та правоохоронних органів при реалізації чинного завдання ювенальної юстиції щодо запобігання злочинів неповнолітніх, було вста-

новлено, що відсутня єдина система таких установ, відсутнє правове регулювання питань взаємодії державних та недержавних органів у сфері попередження злочинів.

Відповідно до завдання ювенальної юстиції, для забезпечення узгодженості в області запобігання злочинності серед неповнолітніх необхідно оптимізувати діяльність правоохоронних органів, виключити дублювання функцій профілактики злочинності серед неповнолітніх і роботу установ, на які покладено дію закону і включити обов'язковий кримінологічний аналіз суб'єктів злочину.

Основним органом, що забезпечує координацію діяльності установ і організацій, що захищають права неповнолітніх, повинен бути суд. Це пов'язано з тим, що суддя, який розглядає кримінальні правопорушення неповнолітніх, крім професійних знань, володіє знаннями підліткової психології і може найбільш ефективно захищати права і законні інтереси дитини, беручи до уваги всі обставини справи.

Необхідно підкреслити про необхідність координації роботи Верховної Ради України та судової системи для комплексної декомунізації існуючих проблем в області ювенальної юстиції.

Іншим важливим аспектом ювенальної юстиції є профілактика злочинності серед неповнолітніх, соціальна реабілітація неповнолітніх правопорушників у суспільстві. Це вимагає реалізації цілеспрямованої державної політики, яка допомагає об'єднати зусилля сімей, шкіл, державних установ, правоохоронних органів, судів, установ системи профілактики та засобів масової інформації.

Література

1. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP180453> (дата звернення 12.12. 2023 року)
2. Михайлова І. М. Окремі аспекти взаємодії правоохоронних органів та судів у запобіганні злочинам неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. *Юриспруденція*, 2013, 6-1 (2): 164-168.

3. Кисельова, О., Пахомов, В. Роль ювенальної юстиції у захисті трудових прав неповнолітніх. *Scientific notes of Lviv university of business and law*, 2022, 32: 225-232.

4. Гусак А. П. Сучасна практика та стан запобігання злочинам неповнолітніх засобами пробації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 62. С.78-82.

5. Права дітей : зб. док. Ради Європи та Організації Об'єднаних націй (переклад з англ.). Серія «Права людини». – СПб. : Упорядник – Громадська правозахисна організація «Громадський контроль», 2002.

6. Статистика «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення». Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення 13.12. 2023 року)

7. Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів: Указ Президента України № 311/2008 від 08.04.2008 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення 13.12. 2023 року)

8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України № 20/95-ВР від 24.01. 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр/ed19950124#Text> (дата звернення 13.12. 2023 року)

9. О.Є.Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко. Економічна безпека: навчальний посібник. КНТ. 2009. 400 с.

INTERACTION OF THE COURT AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE IMPLEMENTATION OF THE TASKS OF JUVENILE JUSTICE IN THE PREVENTION OF JUVENILE CRIMES

The importance of this article lies in the fact that in the conditions of martial law on the territory of our state, the population faces a number of problems that directly affect the formation of the younger generation. The purpose of this study is to identify key problems in the interaction of courts and law enforcement agencies in the performance of juvenile justice tasks regarding the prevention of delinquency among minors and to determine ways to solve them. The study analyzes the interaction of juvenile justice issues, in particular law enforcement and judicial bodies, and identifies the problems of this interaction. It has been proven that the most important form of interaction is the coordination of joint measures to prevent delinquency among minors. Conclusions were made about the lack of a unified system of organizations and institutions that protect children's rights, the imperfection of legal regulation of the issue of interaction between state and non-state bodies in the field of decommunization of youth. The main body ensuring the coordination of the activities of institutions and organizations protecting the rights of minors should be the court. It is also necessary to optimize the activities of law enforcement agencies, prevent crime among minors, and exclude duplication of responsibilities in the activities of institutions subject to the Law. It refers to the mandatory criminological analysis of minors when determining punishment for crimes committed by minors.

Key words: law enforcement agencies, juvenile justice, crime prevention, crime, juveniles.

«ПРИНЦИП РІВНОСТІ» ТА «ПОЗИТИВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ»: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА В ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

ВАСИЛЬЧЕНКО Оксана Петрівна - доктор юридичних наук, професорка кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-4464-3708

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.3>

Стаття присвячена порівняльному аналізу понять «принцип рівності» та «позитивна дискримінація» в роботах науковців та в нормативно-правових актах.

У статті розглянуто основні наукові підходи до визначення поняття «принципу рівності» та «позитивна дискримінація», а також виокремлено спільні та відмінні риси цих понять, а також визначені їх особливості. Дослідження спрямоване на висвітлення того, як ці концепції реалізуються для створення більш справедливого та інклюзивного суспільства.

Стаття також розкриває сутність позитивної дискримінації, особливості її застосування, критерії її прийнятності в законодавчому та практичному полі з урахуванням її співвідношення з принципом рівності.

У статті детально досліджено співвідношення між принципом рівності та позитивною дискримінацією, визначаючи їх взаємовідносини в різних аспектах сучасного законодавства та суспільства. Стаття розглядає спільні аспекти понять, такі як базовий принцип рівності, спрямованість на усунення системних нерівностей, та водночас розрізняє їх у способі застосування та фокусі.

За результатами дослідження було виявлено, що порівняння цих двох концепцій виявляє різні цілі та підходи. Аналіз «принципу рівності» та «позитивної дискримінації» підкреслює багатогранний характер досягнення справедливості та правосуддя в суспільстві. Принцип рівності забезпечує фундаментальну етичну та правову основу, тоді як позитивна

дискримінація запроваджує цілеспрямовані заходи для усунення історичної несправедливості та системної нерівності, що в кінцевому підсумку має на меті створення більш інклюзивного та справедливого суспільства.

Ключові слова: принцип рівності, позитивна дискримінація, рівність, позитивні дії, позитивні заходи, права людини і громадянина, принципи права, тлумачення норм права, дискримінація, конституційний принцип, рівність прав і свобод.

Постановка проблеми

Рівність у правах та обов'язках особи, а також рівність громадян перед законом, є фундаментальними поняттями в теоріях соціальної демократії та ключовими аспектами для концепції правової держави. Без забезпечення цих принципів функціонування конституційної демократії стає неможливим. Принцип рівності фактично визначає основу сучасного суспільства, де громадяни мають рівні права та можливості. Однак суспільство також визнає необхідність коригування нерівностей, що призводять до впровадження політики позитивної дискримінації. Ця стаття розглядає співвідношення між принципом рівності та позитивною дискримінацією, визначаючи їх поняття та вивчаючи їх взаємовідносини в різних аспектах сучасного законодавства та суспільства.

Стан дослідження проблеми

Принципи права, у тому числі і принцип рівності, було детально досліджено в науко-

вих працях таких науковців, як М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, Л. Луць, П. Недбайла, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, С. Погребняка, О. Скакун, Т. Фулей, В. Шаповала, С. Шевчука, Г. Шмельової, Ю. Шемшученка та ін.

У свою чергу, до дослідження позитивної дискримінації у своїх публікаціях зверталися такі вчені, як Г. Христова, Л. Каменкова, Л. Мурашко, О. Репетова, О. Кочеміровська, Т. Омельченко та інші. Особливе значення в розрізі теми дослідження варто приділити роботі «Принципи права (загальнотеоретичне дослідження)» С. Погребняка.

Мета дослідження полягає у виокремленні спільних та відмінних рис понять «принципу рівності» та «позитивної дискримінації» та визначенні можливості застосування позитивної дискримінації без порушень принципу рівності.

Виклад основного матеріалу

Принцип рівності прав і свобод людини та громадянина є універсальним правовим принципом, що базується на ідеях свободи, демократії, гуманізму та справедливості. Цей принцип займає важливе місце в системі принципів правового статусу людини та громадянина. Він визначає демократичний підхід у взаємодії «людина – держава», «людина – суспільство», «людина – людина», установлює параметри реалізації, здійснення та забезпечення прав і свобод індивіда і громадянина. Застосовується до всіх прав і свобод особи і громадянина, що перебувають під юрисдикцією держави, з деякими винятками, чітко визначеними законодавством. Принцип рівності регулює взаємовідносини між державою та її громадянами, визначаючи структуру та обсяги гарантій, які забезпечуються громадянам для вільного вираження та реалізації їхніх прав та свобод.

Принцип юридичної рівності в загальному розумінні означає, що до однойменних суб'єктів не можуть застосовуватися будь-які розрізнення, винятки, обмеження чи переваги з огляду на певні їхні властивості. Юридичне розуміння, на думку науковців,

зокрема Р. Лівшица, передбачає рівність у правах, процедурах, стартових можливостях, правилах гри, на відміну від економічної рівності, що вимагає рівності на фініші [1].

С. П. Погребняк зазначає, що вимога формальної рівності можливостей реалізується в праві за допомогою чотирьох пов'язаних між собою загальних принципів: 1) принципу рівності перед законом, 2) принципу рівності перед судом, 3) принципу рівності прав і свобод людини і громадянина і 4) принципу рівності обов'язків людини і громадянина [2, с. 64].

При розгляді онтологічної природи та структурно-функціональних особливостей конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина, можна визначити його як універсальний правовий принцип. Цей принцип базується на ідеях свободи та справедливості і отримує визнання та нормативне закріплення як на міжнародному рівні в міжнародному праві серед держав співтовариства, так і на національному рівні. Він є основоположним принципом формування та функціонування правового статусу особи, визначає правовий режим взаємовідносин із державою та суспільством. Також він встановлює фактичну рівність прав і свобод людини та громадянина, а також їхню рівність перед законом, уникаючи надання привілеїв, обмежень у правах і преференцій для будь-яких осіб чи соціальних груп.

Отже, принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в Україні – це зумовлений потребами розвитку Української держави і суспільства та визнаний Конституцією України універсальний принцип, який є основоположною, керівною, фундаментальною ідеєю, що характеризується загальною значущістю, вищою імперативністю й у концентрованому вигляді визначає формальну рівність прав і свобод людини і громадянина та охоплює, по-перше, застосування єдиного масштабу прав і свобод до всіх осіб, по-друге, виключає привілеї чи обмеження прав і свобод людини і громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майно-

вого стану, місця проживання, за мовними або іншими обставинами; по-третє, рівність прав і свобод людини і громадянина через рівність їх обов'язків; по-четверте, рівність усіх перед законом; по-п'яте, рівність прав і свобод чоловіка і жінки, окреслюючи цим зміст та сутність конституційного права України і виступаючи, таким чином, основним соціальним орієнтиром конституційно-правового регулювання.

У свою чергу, позитивна дискримінація – це політика (у деяких випадках, визначається як принцип), спрямована на активне надання певних переваг, пільг або підтримки конкретним групам або особам, які традиційно стали об'єктом дискримінації чи випадкового обмеження у правах та можливостях. Мета позитивної дискримінації полягає в усуненні системних нерівностей та сприянні активнішій участі цих груп у різних сферах життя, таких як освіта, зайнятість, політика тощо. Термін «позитивна дискримінація» використовується не лише для позначення політики та принципу, але й для опису «позитивних заходів» чи «спеціальних заходів». Такі заходи спрямовані на сприяння досягненню більшої рівності шляхом підтримки груп людей, які стикаються або стикалися з укоріненою дискримінацією, з метою надання їм рівних прав і доступу до можливостей на рівних умовах з іншими членами суспільства.

Так, Л. Каменкова та Л. Мурашко розглядають позитивну дискримінацію як стратегію спеціальних заходів, спрямовану на подолання нерівностей і соціального розшарування, що є характерним для практики у США. У їх визначенні, «позитивна дискримінація» виражається через ідеї запобігання, уникнення дискримінації, компенсації та вирівнювання прав. За їх поглядом, «позитивна дискримінація» є інструментом для ліквідації наслідків «негативної» дискримінації [3, с. 5].

У своїх роботах С. Погребняк аналізує концепцію «позитивної дискримінації» як політику позитивних дій, що використовується як тимчасовий захід для створення сприятливих умов для певної групи осіб за рахунок іншої групи, з метою компенсації існуючої фактичної нерівності між ними [4, с. 12].

Христова Г. О. визначає позитивну дискримінацію як особливі юридичні заходи, що функціонують як правова компенсація для осіб певної статі з метою швидкої ліквідації соціальної нерівності. За її визначенням, такі заходи не є дискримінаційними, оскільки спрямовані на забезпечення фактичної рівності можливостей осіб, а не лише формальної [5, с. 91].

Позитивна дискримінація, на думку професора Сари Фрідман, визначається як механізм виправлення історичної несправедливості та подолання стійкої нерівності. Ця перспектива розглядає позитивну дискримінацію як необхідний і виправданий крок до досягнення справжньої рівності. Проте важливим, при такому підході залишається делікатний баланс між просуванням рівності через позитивну дискримінацію та уникненням конфліктів з іншими правами, такими як меритократія чи недискримінація [6, с. 369].

Учені-юристи розглядають позитивну дискримінацію в ширшому правовому полі рівності, яке охоплює міжнародні конвенції з прав людини, такі як Загальна декларація прав людини, та національне антидискримінаційне законодавство. Позитивна дискримінація часто розглядається як виправлення історичної несправедливості, коли вчені стверджують, що певні групи історично були маргіналізовані або дискриміновані. Позитивна дискримінація також розглядається в рамках концепції змістовної рівності, що виходить за рамки формальної рівності і спрямована на подолання структурних і системних нерівностей, що лежать в основі цього поняття. Позитивна дискримінація, що розглядається як механізм досягнення реальної рівності, активно сприяє забезпеченню рівних можливостей для історично несприятливих груп.

У правовому контексті принцип рівності та позитивна дискримінація мають кілька спільних та відмінних аспектів. Обидва концепти ґрунтуються на базовому принципі рівності, що передбачає, що всі особи мають рівні права і можливості та мають спільну мету усунення нерівностей та створення умов для рівного доступу до можливостей. Вони також враховують необхідність кори-

гування системної нерівності, що може виникати внаслідок дискримінаційних практик чи структурних законодавчих обмежень.

Окрім того, взаємозв'язок понять полягає в їхній спільній меті - досягти більш справедливого та рівноправного суспільства. Позитивна дискримінація вважається тимчасовим заходом для прискорення досягнення рівності шляхом надання цільової підтримки недостатньо представленим групам, створення рівних умов для всіх.

Однак вони розрізняються у способі застосування. Принцип рівності вимагає рівного ставлення до всіх осіб без особливих переваг або обмежень, тоді як позитивна дискримінація застосовується для активного підтримання або компенсації певних груп, які історично були об'єктом дискримінації.

Основи рівності охоплюють адвокацію рівного доступу до можливостей і ресурсів без дискримінації за такими ознаками, як раса, стать чи релігія. Наголошуючи на справедливому ставленні, цей принцип гарантує, що кожен має рівні шанси на успіх на основі своїх заслуг. Позитивна дискримінація, у свою чергу, усуває історичний дисбаланс та несправедливість, активно просуваючи інтереси маргіналізованих або неблагополучних груп. Вона прагне сприяти різноманітності та інклюзії, руйнуючи бар'єри, які призводять до недостатнього представництва в різних сферах.

Щодо фокусу, принцип рівності зосереджений на забезпеченні рівних прав для всіх громадян, незалежно від їхньої належності до конкретних груп. У той час як позитивна дискримінація акцентує увагу на конкретних групах, які можуть вимагати спеціальних заходів для усунення історичної дискримінації.

Щодо інструментальності, принцип рівності розглядається як загальний принцип, визначаючи основи рівності у всіх аспектах життя та правах. З іншого боку, позитивна дискримінація вважається інструментальним засобом, спрямованим на вирішення конкретних соціальних чи історичних проблем дискримінації.

Щодо часового аспекту, принцип рівності є основоположним принципом та застосо-

вується безперервно, тоді як позитивна дискримінація може бути застосована як тимчасовий захід для досягнення конкретних цілей в умовах дефіциту рівності. Розуміння цих спільних і відмінних аспектів допомагає узгоджено застосовувати обидва поняття в рамках правового контексту для досягнення мети справедливості та рівноправ'я.

Принцип рівності часто розглядається як внутрішній етичний імператив, що підкреслює невід'ємну цінність кожної людини. Він узгоджується з принципами прав людини та етичними рамками. «Позитивна дискримінація» етично виправдана як прагматичний інструмент для досягнення більш справедливого суспільства шляхом активного подолання існуючої нерівності. Її етичні міркування зосереджені на прагненні до соціальної справедливості та інклюзивності.

Висновки

У результаті проведеного дослідження можна дійти висновку, що порівняння цих двох концепцій виявляє різні цілі та підходи. У той час як рівність фокусується на універсальному рівному ставленні та можливостях, позитивна дискримінація конкретно спрямована на історично несприятливі умови за допомогою преференційних заходів. Рівність наголошує на меритократії - однаковому ставленні до всіх, щоб усунути упередженість, тоді як позитивна дискримінація активно надає переваги недостатньо представленим групам, визнаючи історичний дисбаланс. З часової точки зору, рівність вважається позачасовою, тоді як позитивна дискримінація розглядається як тимчасовий захід, спрямований на усунення історичної або системної несправедливості. З етичної точки зору, рівність є внутрішнім імперативом, що підкреслює цінність особистості, тоді як позитивна дискримінація є прагматичним інструментом для подолання існуючої нерівності. Юридична реалізація відрізняється: рівність закріплена в антидискримінаційних законах, тоді як позитивна дискримінація може вимагати спеціальних законів і політик, що дозволяють преференційне ставлення в певних контекстах. Співвідношення між «принципом рівності» та «позитивною дискримінацією» передбачає

делікатне балансування. Хоча позитивна дискримінація є інструментом для подолання нерівності, вона повинна застосовуватися делікатно, щоб уникнути непередбачуваних наслідків і підтримати основні принципи рівності. Насамкінець, порівняння «принципу рівності» та «позитивної дискримінації» підкреслює багатогранний характер досягнення справедливості та правосуддя в суспільстві. Принцип рівності забезпечує фундаментальну етичну та правову основу, тоді як позитивна дискримінація запроваджує цілеспрямовані заходи для усунення історичної несправедливості та системної нерівності, що в кінцевому підсумку має на меті створення більш інклюзивного та справедливого суспільства. Успішна реалізація обох концепцій вимагає ретельного розгляду етичних, правових і практичних наслідків для досягнення балансу, який підтримує принципи рівності та справедливості.

Література

1. Принцип рівності у практиці Європейського Суду з прав людини. Практика ЄСПЛ. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/tuyrshchyt-ukvrsfkhk-ts-tuankhyshchk-zhvustyemfensgs-ftsets-i-tuav-ouueygu/ (дата звернення: 23.11.2023).
2. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.
3. Каменкова Л. Э., Мурашко Л. О. Позитивная дискриминация: понятие, содержание, эволюция. Журнал Международного права и международных отношений. 2006. № 2. С. 3–10.
4. Погребняк С. П. Роль позитивної дискримінації в загальній концепції рівності. Університетські наукові записки. 2008. № 1. С. 23–28.
5. Христова Г. О., Кочемировська О. О. Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи. Харків: Гендер. інформ.-аналіт. центр «КРОНА», 2010. 200 с.
6. Fredman S. Changing the norm: Positive duties in equal treatment legislation. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2005. No. 12. P. 369–382.

«EQUALITY PRINCIPLE» AND «POSITIVE DISCRIMINATION»: A COMPARATIVE CHARACTERIZATION IN THE LEGAL CONTEXT

The article is devoted to a comparative analysis of the concepts of «principle of equality» and «positive discrimination» in the works of scientists and in legal acts.

The article examines the main scientific approaches to the definition of the concepts of «equality principle» and «positive discrimination» and identifies the common and distinctive features of these concepts and defines their specific characteristics. The research focuses on how these concepts are implemented to create a more equitable and inclusive society.

The article also reveals the essence of positive discrimination, the peculiarities of its implementation, and the criteria for its acceptability in the legislative and practical field, considering its correlation with the principle of equality.

The article analyzes in detail the relationship between the principle of equality and positive discrimination, defining their concepts and studying their relationship in various aspects of modern legislation and society. The article examines the common aspects of the concepts, such as the basic principle of equality and the focus on eliminating systemic inequalities, while distinguishing them in the way they are applied and their focus.

The research shows that a comparison of the two concepts reveals different goals and approaches. The analysis of the «equality principle» and «positive discrimination» highlights the diverse nature of achieving equity and justice in society. The equality principle provides a fundamental ethical and legal basis, while positive discrimination introduces focused measures to address historical injustice and systemic inequality, ultimately aiming to create a more inclusive and just society.

Keywords: equality principle, positive discrimination, equality, positive action, positive measures, human and civil rights, principles of law, interpretation of law, discrimination, constitutional principle, equality of rights and freedoms.

ЩОДО СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНИХ ПРОВАДЖЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

БОЖЕНКО Наталія Василівна - суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7035-7182>

ЛЕГЕЦА Євген Олександрович - професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів доктор юридичних наук, професор

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>

УДК 342.228+342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.4>

Наукова стаття присвячена особливостям адміністративно-юрисдикційним провадженням в адміністративному процесі. Проаналізовано наукові погляди вчених щодо правових категорій адміністративного процесу та його структури. Зокрема, у зазначеній статті доведено, що в основу поділу адміністративного процесу як у вузькому та широкому значеннях є відповідні види адміністративних проваджень, які, у свою чергу, є його структурою. Підкреслено, що до структури адміністративно-юрисдикційного процесу входять наступні провадження: а) дисциплінарне провадження; б) провадження за скаргами громадян; в) провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Акцентовано увагу, що особливості та зміст адміністративного провадження за скаргами громадян знаходить свій прояв у стадіях цього провадження: а) порушення справи; б) розгляд і вирішення справи; в) оскарження прийнятого рішення по скарзі.

Доведено, що стадіями дисциплінарного провадження можна назвати: а) порушення справи; б) розслідування справи; в) розгляд справи та прийняття по ній рішення; г) виконання прийнятого рішення; д) перегляд прийнятого рішення.

Встановлено, що в Кодексі України про адміністративні правопорушення у главі 17 «Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення» встановлено перелік органів адміністративної юрисдикції, яким дано право вирішувати справу про адміністративне правопорушення. Але законодавець визначив

таким чином, що один орган (посадова особа) може розслідувати справу, інший розглядати її та виносити постанову (приймати рішення), третій розглядати скарги, четвертий виконувати постанову (рішення) про накладення адміністративного стягнення. При визначенні підвідомчості справ необхідно враховувати послідовність їх прояву, що є не простим завданням. Але вирішення в законі питання підвідомчості справи про адміністративне правопорушення (проступок) є необхідною умовою оперативного, кваліфікованого вирішення справи.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративно-юрисдикційний процес, адміністративно-юрисдикційні провадження, процесуальні провадження, процес, юридичний процес.

Постановка проблеми та її актуальність

Зміни доктринальних основ адміністративного права та наукових поглядів на адміністративні процеси, у тому числі запровадження європейських стандартів у цій галузі права, є фундаментальними передумовами розвитку адміністративного права.

З цієї причини необхідно теоретично осмислити нові реалії, що склалися в національній правовій системі, визначити сутність функціонування та розвитку багатьох державних інститутів і судити про їхню діяльність лише в правовому полі та контексті законодавчої бази [9, с. 141].

В Україні актуальним є питання кодифікації адміністративно-процесуальних норм, яке зумовлене питанням практичного застосування цих норм у нових ситуаціях. У цьому контексті доктрина адміністративного права спрямована на визначення закономірності та особливості систематизації адміністративних проваджень, які є складовими елементами адміністративного процесу.

Аналіз досліджень та публікацій

В адміністративному процесі провадження – це комплекс взаємообумовлених та взаємопов'язаних між собою процесуальних стадій. У взаємозв'язку вони утворюють сукупність правових взаємовідносин суб'єктів провадження, характерною рисою яких є зв'язок з відповідними їм матеріальними правовідносинами. Метою цих взаємовідносин є обґрунтування всіх обставин адміністративної справи, доказування, офіційне оформлення отриманих процесуальних результатів у визначених законодавством документах. Вивчаючи цю проблематику О. М. Бандурка та М. М. Тищенко дійшли до висновку, що адміністративні провадження співвідносяться з адміністративним процесом як категорії особливого і загального і входять як відособлені елементи в його структуру [1; 2].

Особливість структури адміністративного процесу у порівнянні із структурою цивільного чи кримінального процесу полягає в тому, що дати вичерпний, точний перелік його проваджень неможливо. Разом з тим, з точки зору структури, адміністративно-правова доктрина запропонувала два підходи щодо його розуміння в широкому та вузькому (адміністративно-юрисдикційному) значеннях.

Адміністративний процес у широкому значенні – це врегульований адміністративно – правовими нормами порядок розгляду індивідуально – конкретних справ органами (посадовими особами) державного управління у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності. Широке розуміння адміністративного процесу пов'язане з працями Нижник Н. та ін. [9]. Слід зазначити, що в Україні в цілому підтримана точка зору щодо «широкого» розуміння адміністративного процесу.

Цієї концепції дотримуються О. М. Бандурка, І. П. Голосніченко та інші. [3].

Широке розуміння адміністративного процесу включає в себе, крім юрисдикційних проваджень, також і провадження управлінського (позитивного) характеру, тобто будь – яку діяльність щодо реалізації матеріальних адміністративно – правових норм.

Адміністративний процес у вузькому значенні – це врегульована діяльність уповноважених на те органів (посадових осіб) щодо застосування ними заходів адміністративного примусу, а також вирішення адміністративних спорів між суб'єктами адміністративних правовідносин, які між собою не знаходяться у відносинах службового підпорядкування. Вузьке розуміння адміністративного процесу пов'язано, у першу чергу, з працями Є.О. Легези [8]. Його складовими є: а) дисциплінарне провадження; б) провадження за скаргами громадян; в) провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Метою цієї статті є дослідження структури адміністративного процесу та обґрунтування того, що в основу його поділу у вузькому та широкому значеннях покладені види адміністративних проваджень, які є його структурними складовими.

Виклад основного матеріалу

Дисциплінарне провадження. Складність застосування дисциплінарної відповідальності полягає в тому, що встановлені законодавством дисциплінарні стягнення послідовно не пов'язані з дисциплінарними проступками. Законодавство України не проводить співвідношення між дисциплінарним проступком – його видом, мірою вини та мірою дисциплінарного стягнення. До дисциплінарного провадження не належать провадження про дисциплінарні проступки державних службовців, які регламентуються нормами трудового права.

Усі дисциплінарні провадження, які регламентуються нормами адміністративного права, можна поділити на дві групи: а) дисциплінарні провадження щодо державних

службовців підприємств, установ, організацій; б) дисциплінарні провадження щодо суддів.

Стадіями дисциплінарного провадження можна назвати: а) порушення справи; б) розслідування справи; в) розгляд справи та прийняття по ній рішення; г) виконання прийнятого рішення; д) перегляд прийнятого рішення [9].

Провадження за скаргами громадян. Конституційне право громадян на скаргу (ст. 55) конкретизовано багатьма галузями права [7]. Тому можна говорити, що засобами реалізації цього конституційного права є чинне законодавство в Україні, а також обов'язки відповідних органів та посадових осіб щодо цих органів, а організація роботи із скаргами громадян на підприємствах, в установах, організаціях – важливий показник здатності кваліфіковано реагувати на вимоги громадян.

Особливості та зміст адміністративного провадження за скаргами громадян знаходять свій прояв у стадіях цього провадження: а) порушення справи; б) розгляд і вирішення справи; в) оскарження прийнятого рішення по скарзі [5].

Перша стадія реалізації права на оскарження в адміністративному порядку передбачає перевірку інформації про заявника, орган (посадову особу), дії яких оскаржуються, про обставини, за допомогою яких обґрунтовується незгода з діями органу (посадовою особою), про особу, яка звернулася із скаргою. Орган (посадова особа), до яких звернулися із скаргою, зобов'язані надати інформацію, пов'язану із скаргою. У відповідності із Законом України від 02.10.1996 «Про звернення громадян» [11] скарга, оформлена належним чином і подана в установленому порядку, підлягає обов'язковій реєстрації та прийняттю до розгляду.

Друга стадія передбачає фактичне вирішення справи. Для того, щоб уникнути необ'єктивної перевірки скарг громадян, орган (посадова особа) зобов'язані виконати наступні умови:

а) перевірка повинна проводитися по всіх питаннях, порушених громадянином у скарзі;

б) перевірка має проводитися компетентними, не зацікавленими у справі особа-

ми; в) у разі необхідності, для участі у перевірці скарги залучаються відповідні фахівці; г) контроль за роботою по перевірці інформації, викладеної у скарзі; д) персональна відповідальність посадової особи, яка здійснює перевірку скарги. На стадії прийняття рішення дається правова оцінка діям сторін, зазначених у скарзі. Необґрунтовані скарги задоволенню не підлягають [9].

На законодавчому рівні не вирішено питання про реквізити рішення по скарзі. Але у будь-якому випадку воно повинно відповідати наступним вимогам: а) виноситись компетентним органом (посадовою собою); б) оснований на фактичному матеріалі правову регламентацію;

в) вирішувати всі питання, порушені в скарзі;

г) містити вичерпну відповідь на поставлені в скарзі питання; д) містити чіткі приписи установам (посадовим особам), які мають відношення до скарги; е) визначені, у відповідності до закону, терміни виконання рішення та осіб, які їх виконують. Відповідь особі, яка подала скаргу, має бути конкретно і обґрунтованою.

Третя стадія є факультативною. При розгляді повторної скарги розглядаються всі обставини, вказані в ній, збирається необхідна інформація, важлива для вирішення питань, поставлених громадянином. У разі задоволення скарги громадянину відшкодовуються завдані йому збитки.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення є найбільш об'ємним і найбільш детально врегульованим у порівнянні з попередніми юрисдикційними провадженнями. Нормативно-правове регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється рядом нормативних актів. До них належить, наприклад, глава 2 Митного кодексу України, яка визначає основні положення провадження у справах про порушення законодавства на ринку цінних паперів і застосування адміністративних санкцій, затверджених наказом Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Але основним є Кодекс України про адміністративні правопорушення, велика кількість положень якого вимагають перегляду, оскільки не від-

повідать вимогам часу, а постійні зміни до нього утруднюють його застосування. Саме тому в межах адміністративної реформи та реформи адміністративного права зокрема, готується проект нового Кодексу України про адміністративну відповідальність, який, очевидно, буде містити в собі матеріальні та процесуальну частини [4].

У відповідності до ст. 1 чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [4] його завданнями є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів, прав підприємств, установ, організацій, встановленого порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. Ця стаття не тільки дає перелік об'єктів протиправного посягання адміністративного правопорушення (проступку), вона також орієнтує правоохоронні органи та їх посадових осіб, яким законодавством надано право здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення на необхідність, поряд із застосуванням заходів адміністративного примусу, проведення профілактичної роботи, виховання громадян у дусі поваги до закону [4].

КУпАП чітко не визначає стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки), але аналіз його положень дає змогу виділити наступні стадії: а) адміністративне розслідування; б) розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення постанови (прийняття рішення); в) перегляд постанови (рішення по справі); г) виконання постанови (рішення) [9].

Перша стадія ще називається стадією порушення справи про адміністративне правопорушення. Проблема полягає у тому, що закон не фіксує строки порушення справи і не визначає процесуальний документ, який би фіксував такий початок. Таким чином, на цій стадії відбувається не тільки порушення справи, а й проводиться

адміністративне розслідування, складається протокол, який уже фіксує склад адміністративного правопорушення (проступку), застосовуються засоби забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, проводяться інші дії, спрямовані на збір необхідних доказів по факту протиправної поведінки. Тому цю стадію, очевидно, необхідно називати «адміністративне розслідування» Закінчується вона, коли необхідні матеріали зібрані і справа направляється компетентному органу (посадовій особі), уповноваженому законом розглянути та винести постанову (прийняти рішення) по справі.

Друга стадія також чітко не визначена КУпАП [4]. Процесуальний режим учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення визначається у двох главах цього кодексу: главі 22 «Розгляд справ про адміністративне правопорушення» та главі 23 «Постанова по справі про адміністративне правопорушення». Тільки у своїй сукупності ці глави утворюють другу стадію провадження по справі.

Третя стадія є гарантією законності в процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення, об'єктивності застосованих заходів адміністративного примусу. Процесуальний порядок дій по ній визначено главою 24 КУпАП «Оскарження і опротестування постанов по справі про адміністративні правопорушення». Перегляд справи є факультативною стадією, який слід розуміти як додатковий розгляд справи компетентними органами (посадовими особами), на які покладено обов'язок забезпечення законності в процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення. Додатковий розгляд необхідно відрізнити від повторного розгляду, який здійснюється, коли винесена постанова (прийняте рішення) по справі відмінена і справа направлена на повторний розгляд [4].

Четверта стадія є завершальною стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, сутність її полягає в реалізації накладеного на правопорушника стягнення. Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення можливе як добровільно, і цей поряд регламентовано

КУпАП, так і в примусовому порядку, який регламентується не тільки КУпАП, а й іншими нормативними актами, як законами, так і підзаконними нормативними актами. Постанова (прийняття рішення) про накладення адміністративного стягнення виконується уповноваженими на те органами (посадовими особами) із врахуванням визначених законодавством вимог щодо цього адміністративного стягнення [4].

Зазначені стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення носять об'єктивний характер, а значить, є обов'язковими, за винятком третьої – факультативної.

Висновки

Таким чином, розкрито сутність адміністративно-юрисдикційних проваджень в адміністративному процесі. Підкреслено, що до структури адміністративно-юрисдикційного процесу входять наступні провадження: а) дисциплінарне провадження; б) провадження за скаргами громадян; в) провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Акцентовано увагу, що особливості та зміст адміністративного провадження за скаргами громадян знаходить свій прояв у стадіях цього провадження: а) порушення справи; б) розгляд і вирішення справи; в) оскарження прийнятого рішення по скарзі. Слід зазначити, що кожна із вказаних стадій, у свою чергу, складається із окремих етапів – послідовно взаємопов'язаних між собою процесуальних дій. Зокрема, стадія адміністративного розслідування включає в себе такі етапи: а) порушення справи про адміністративне правопорушення (проступок); б) встановлення фактичних обставин справи, які підтверджують факт протиправної поведінки особи, підозрюваної у скоєнні правопорушення (проступку); в) направлення матеріалів справи про адміністративне правопорушення (проступок) компетентному органу (посадовій особі) для розгляду справи та прийняття рішення по ній. Ця друга стадія включає в себе такі етапи: а) підготовка справи про адміністративне правопорушення до розгляду; б) аналіз зібраних по справі

матеріалів; в) винесення постанови (прийняття рішення) по справі про адміністративне правопорушення; г) доведення постанови (рішення) зацікавленим особам. Третя (факультативна) стадія включає в себе такі етапи: а) оскарження (опротестування) постанови (рішення) по справі про адміністративне правопорушення (проступок); б) перевірка законності постанови (рішення); в) винесення постанови (прийняття рішення); г) реалізація постанови (рішення). Четверта стадія включає в себе такі етапи: а) звернення постанови (рішення) до виконання; б) фактичне виконання постанови (рішення). Для вирішення завдань у справі про адміністративне правопорушення (проступок), які встановлені ст. 245 КУпАП, важливе значення має підвідомчість справи, тобто чітке визначення законом, хто проводить адміністративне розслідування; хто розглядає справу та виносить постанову (приймає рішення); хто переглядає постанову (рішення по справі); хто виконує постанову (рішення). В КУпАП у главі 17 «Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення» встановлено перелік органів адміністративної юрисдикції, яким дано право вирішувати справу про адміністративне правопорушення. Але законодавець визначив таким чином, що один орган (посадова особа) може розслідувати справу, інший розглядати її та виносити постанову (приймати рішення), третій розглядати скарги, четвертий виконувати постанову (рішення) про накладення адміністративного стягнення. При визначенні підвідомчості справ необхідно враховувати послідовність їх прояву, що є не простим завданням. Але вирішення в законі питання підвідомчості справи про адміністративне правопорушення (проступок) є необхідною умовою оперативного, кваліфікованого вирішення справи.

Література

1. Бандурка О. М. Адміністративний процес: підручник для вищих навч. закл. К.: Літера ЛТД, 2001. 336 с.
2. Бандурка О. М. Адміністративний процес: підручник для вищих навчальних закладів. К.: Література ЛТД, 2002. 287 с.

3. Голосніченко І. П. Адміністративний процес: навч. посібник. К.: ГАН, 2003. 256 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).
5. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації. Монографія. за ред. В. К. Шкарупи. Запоріжжя : Поліграф, 2004. С. 12.
6. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Легеза Є. О.Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації через електронні торги: Монографія. Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2022.
9. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.
10. Нижник Н. Деякі проблеми соціального призначення адміністративного права. *Право України*. 2013. № 12. С. 141-153.
11. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

**CONCERNING THE ESSENCE OF
ADMINISTRATIVE-JURISDICTION
PROCEEDINGS IN THE
ADMINISTRATIVE PROCESS**

The scientific article is devoted to the peculiarities of administrative-jurisdictional proceedings in the administrative process. The scientific views

of scientists regarding the legal categories of the administrative process and its structure are analyzed. In particular, the mentioned article proves that the division of the administrative process in both the narrow and broad sense is based on the corresponding types of administrative proceedings, which in turn are its structure. It is emphasized that the structure of the administrative-jurisdictional process includes the following proceedings: a) disciplinary proceedings; b) proceedings on citizens' complaints; c) proceedings in cases of administrative offenses.

Attention is drawn to the fact that the features and content of the administrative procedure for citizens' complaints is manifested in the stages of this procedure: a) initiation of the case; b) consideration and resolution of the case; c) appeal of the adopted decision on the complaint.

It has been proven that the stages of disciplinary proceedings can be called: a) initiation of the case; b) case investigation; c) consideration of the case and adoption of a decision on it; d) implementation of the adopted decision; e) review of the adopted decision.

It has been established that the Code of Ukraine on Administrative Offenses in Chapter 17 «Reporting of Cases on Administrative Offenses» contains a list of bodies of administrative jurisdiction, which are given the right to decide the case on an administrative offense. But the legislator defined in this way that one body (official) can investigate the case, another can consider it and issue a resolution (make a decision), a third can consider complaints, and a fourth can execute a resolution (decision) on imposition administrative penalty. When determining the subdepartment of cases, it is necessary to take into account the sequence of their manifestation, which is not an easy task. But the resolution of the issue of subdepartmental administrative offense (misdemeanor) in the law is a necessary condition for prompt, qualified resolution of the case.

Keywords: administrative process, administrative-jurisdictional process, administrative-jurisdictional proceedings, procedural proceedings, process, legal process.

СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ СПРОЩЕНИХ ПОРЯДКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

БАЛОВ Павло Олександрович - аспірант кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0009-0008-5395-1148

УДК 343.137

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.5>

Аналізується сутність спрощених порядків кримінального провадження в стадії досудового розслідування. Спрощені порядки досудового кримінального провадження розглядаються як диференційовані порядки кримінального провадження, що передбачають спрощення процесуальної форми в стадії досудового розслідування, характеризується більшою швидкістю, ефективністю порівняно із загальним провадженням, що досягаються за рахунок обмеження окремих засад, прав учасників кримінального провадження та, водночас, надання їм компенсаційних гарантій. Констатовано, що спрощення кримінального провадження завжди обумовлюється потребою оптимізації, процесуальної економії з метою як зменшення грошових витрат на здійснення провадження, так і розвантаження органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Ключовою ознакою спрощених порядків кримінального провадження є їх раціоналізація (оптимізація), спрямована на економію процесуальних строків, сил і засобів. Наводиться позитивний досвід зарубіжних держав щодо запровадження спрощених порядків досудового кримінального провадження.

Ключові слова: диференціація, досудове провадження, досудове розслідування, спрощене провадження, дізнання.

Постановка проблеми

Сучасна реформа українського кримінального процесуального законодавства є частиною глобальних змін, які охопили багато держав південно-східної та східної Єв-

ропи. Передусім, це стосується тих держав, політичний курс яких був спрямований або наразі орієнтований на здобуття членства в Європейському Союзі. Ключовою метою, незалежно від національних особливостей, для цих держав було створення нормативної бази для забезпечення більш ефективного здійснення кримінального провадження, перш за все, шляхом розширення сфери застосування спрощених форм кримінального судочинства.

Не є винятком і Україна, в оновленому кримінальному процесуальному законодавстві якої закріплена ціла низка диференційованих порядків кримінального провадження, що мають певні особливості як під час досудового розслідування, так і в судових стадіях судочинства. Зважаючи на це, доктрина кримінального процесу потребує формування чіткої системи таких диференційованих порядків кримінального провадження та виокремлення їх спрощених видів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі проблеми спрощення кримінального провадження в стадії досудового розслідування були предметом дослідження у працях таких науковців, як: П. В. Берназ, Г. П. Власова, І. В. Гловіюк, П. Д. Денисюк, В. Г. Дрозд, К. П. Задоя, Є. Д. Лук'янчиков, Н. В. Нестор, Р. В. Новак, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, О. О. Пунда, І. І. Сливич та інших. Водночас, потребують

подальшого наукового дослідження питання, пов'язані з критеріями диференціації досудового кримінального провадження, визначенням системи спрощених порядків кримінального провадження в стадії досудового розслідування.

Метою статті є виявлення особливостей спрощених порядків досудового розслідування, їх системи та призначення в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Характерною рисою діяльності, що реалізується в рамках кримінального провадження, є детальне правове регулювання порядку, умов, підстав, строків здійснення процесуальних дій суб'єктами кримінального процесу. У теорії кримінального процесу для позначення такого порядку використовується термін «кримінальна процесуальна форма», що є конститутивною ознакою кримінального судочинства [1, с. 76] і може бути визначена як передбачений кримінальним процесуальним законом порядок усієї кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження, порядок вчинення й оформлення процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень [2, с. 56].

Кримінальний процесуальний закон передбачає єдиний порядок кримінального провадження, водночас допускаючи і його диференціацію на основі певних критеріїв (чинників), що передбачає надання окремим учасникам кримінального провадження в силу певних об'єктивних причин додаткових гарантій, здійснення додаткових процедур, що ускладнюють кримінальне провадження, або ж, навпаки, його пришвидшення, спрощення, відмову від певних гарантій, невинуватих ускладнень.

Спрощення кримінального провадження завжди обумовлюється потребою оптимізації, процесуальної економії з метою як зменшення грошових витрат на здійснення провадження, так і розвантаження органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Таким чином, ключовою ознакою спрощених порядків кримінального провадження є їх раціоналізація (оптимізація),

спрямована на економію процесуальних строків, сил і засобів. У якому напрямку здійснюватиметься зазначена раціоналізація кримінальної процесуальної діяльності, залежить від конкретних історичних умов, національних особливостей та факторів, які створюють у ній потребу.

Тенденція до спрощення кримінального провадження сьогодні є очевидною у державах-членах Європейського Союзу, які намагаються прискорити та спростити роботу усієї системи кримінального судочинства. Такий підхід зумовлений, у тому числі, й позицією Ради Європи, яка виходить із того, що формалізовані зволікання з розкриттям вчинених кримінальних правопорушень формує негативний імідж усієї системи кримінального судочинства і впливає на оцінку належного рівня здійснення правосуддя [3, с. 60]. Зазначене обов'язково необхідно мати на увазі в контексті здійснення подальших кроків щодо євроінтеграційних перспектив України.

Часто тривалість кримінального провадження розглядають, як важливий критерій оцінки успішності роботи органів досудового розслідування і суду, а недопущення «повільного провадження» або «невиправданих затримок» виступає важливим елементом організаційно-управлінських заходів, спрямованих на реформування кримінальної юстиції. На думку В. Джурджича (Vojislav Djurdjic), якщо причини повільності системи кримінального судочинства криються в самому законі, то вихід із цього слід шукати у його реформуванні [3, с. 60].

Те, наскільки велике значення надається судочинству, яке здійснюється без зволікань, прослідковується в усіх міжнародних документах, зокрема, Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що розглядає провадження без невинуватної затримки (протягом розумного строку) як елемент права на справедливий суд (ст. 6) [4].

Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендації № R (87) 18 «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» (Recommendation concerning the simplification of criminal justice) вказує, що затримки у здійсненні кримінального провадження

можливо усунути не лише завдяки виділенню конкретних ресурсів та способам їх використання, а й також завдяки більш чіткому встановленню пріоритетів у реалізації кримінальної політики як з точки зору форми, так і суті, водночас, рекомендуючи застосовувати принцип дискреційного переслідування, використовувати прискорені (сумарні) процедури, спрощені процедури, позасудові (альтернативні) способи урегулювання у випадках, коли мова йде про притягнення до відповідальності за малозначні кримінальні правопорушення, що мають значне поширення [5].

Згідно з цими рекомендаціями, прискорення кримінального провадження може відбуватися у двох напрямках: або шляхом спрощення загального порядку кримінального провадження (спрощення або ліквідації окремих стадій провадження чи їх етапів), або шляхом запровадження спеціальних спрощених порядків кримінального провадження (окремі зарубіжні науковці такий підхід називають «диверсійним методом» [3, с. 61].

Принцип «дискреційного переслідування», про який йдеться у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (87) 18, передбачає наділення уповноважених органів держави повноваженнями відмовитись від кримінального переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та припинити його на дискреційних підставах, закріплених в законі, з урахуванням суспільних інтересів, ступеня тяжкості, характеру, наслідків кримінального правопорушення, особи підозрюваного, потенційної можливості ухвалення вироку суду, правової позиції потерпілого тощо.

Варто констатувати, що багато зарубіжних держав взяли на озброєння таку практику. Наприклад, у США прокурори мають широкі дискреційні повноваження вирішувати, чи пред'являти обвинувачення, яке саме і за скількома пунктами. Більше того, американські прокурори мають повноваження знімати з осіб обвинувачення, у тому числі на ранніх стадіях процесу. Причини для цього можуть бути найрізноманітнішими – наприклад, прокурор може прийняти таке рішення, зважаючи на те, що вчинене

кримінальне правопорушення є занадто малозначним для судового розгляду або ж з огляду на наявні докази він передбачає, що не зможе «виграти» справу. Крім того, до початку судового процесу прокурор добровільно може зняти обвинувачення щодо особи, зберігаючи за собою право пред'явити те ж саме обвинувачення в майбутньому.

У Бельгії прокурор також має повний обсяг обвинувальної дискреції, тобто вільного розсуду щодо припинення чи продовження кримінального переслідування. У значній частині порушених поліцією справ обвинувачення прокурором не підтримується. Для цього дотримання формальностей не потрібне – достатньо бажання прокурора припинити кримінальне переслідування. Понад те, прокурор навіть не зобов'язаний наводити мотиви свого рішення.

Зокрема, відповідно до ст. 216 bis КПК Бельгії за умови, що за вчинене діяння не може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше двох років або більш суворе покарання, включаючи конфіскацію, прокурор може запропонувати підозрюваному сплатити визначену ним суму коштів Федеральній державній службі фінансів. Прокурор встановлює строк сплати, який становить не менше п'ятнадцяти днів і не більше трьох місяців, і може продовжити цей строк, якщо це виправдовують особливі обставини, або скоротити його за згодою підозрюваного. Також прокурор може запропонувати підозрюваному у вчиненні правопорушення, за яке може бути застосована конфіскація, протягом встановленого ним строку відмовитися від майна чи грошових коштів, що можуть бути конфісковані, та повернути їх у визначене ним місце. Здійснення сплати коштів чи відмова від майна та його повернення, здійснені протягом визначеного прокурором строку, припиняють кримінальне переслідування [6].

Подібні повноваження мають і прокурори у Франції. До порушення кримінального переслідування прокурор може запропонувати безпосередньо або через уповноважену особу умовне призупинення переслідування повнолітньої особи, якщо вона визнає вину у вчиненні кримінального проступку, за який основним покаран-

ням є штраф або позбавлення волі на строк, що не перевищує п'ять років (ст. 41-2 КПК Франції) [7]. При цьому прокурор пропонує підозрюваному добровільно виконати певні зобов'язання, наприклад, сплатити штраф, передати певне майно, відмовитись від окремих прав, виконати безкоштовно певні роботи, відвідати певні курси чи програми тощо. Таке провадження отримало назву «штраф за угодою» (*composition pénale*), яке, за твердженням К. П. Задой, передбачає спрощення провадження у «негативній» формі – тобто законодавець створив для учасників кримінального провадження можливість взагалі уникнути як судового розгляду [8, с. 34], так і кримінального переслідування в загальному порядку.

Інший варіант спрощення провадження має назву «фіксований штраф» (*amende forfaitaire*) і може застосовуватись у разі вчинення окремих дрібних правопорушень. Він у принципі виключає судовий розгляд справи, оскільки передбачає припинення провадження у разі сплати правопорушником штрафу безпосередньо на момент встановлення факту правопорушення уповноваженій службовій особі або упродовж сорока п'яти днів з моменту встановлення факту правопорушення. Якщо протягом визначеного законом строку правопорушник не здійснює сплати, фіксований штраф автоматично збільшується та стягується згідно з наказом прокурора (ст. 529-2 КПК Франції) [7].

Досить цікавим, у тому числі з точки зору можливості запровадження в Україні, є інститут так званого «відкладеного кримінального переслідування» (*disposition of deferred prosecution*) у Тайвані. Зарубіжні дослідники Б. Л. Кеннеді і Ч. Л. Шен (Brian L. Kennedy, Chun-Ling Shen) характеризують його як «випробувальний строк прокурора», що означає, що прокурор каже обвинуваченому: «Якщо ви виконуєте певні умови і можете триматися подалі від неприємностей на певний період часу, тоді я припиню цю справу. Якщо ви цього не зробите, ми продовжимо переслідування» [9, с. 121-122].

Такий підхід урегульовано у ст.ст. 253-1, 253-2 та 253-3 КПК Тайваню, відповідно

до яких, якщо прокурор вважає за доцільне відкласти кримінальне переслідування, він може винести відповідну постанову, встановивши строк від одного до трьох років, починаючи з дня винесення відповідної постанови. Водночас, він може зобов'язати обвинуваченого вчинити протягом певного строку такі дії: 1) попросити вибачення в потерпілого; 2) написати лист-покаяння; 3) виплатити потерпілому належну суму як відшкодування майнової чи немайнової шкоди; 4) сплатити до державного бюджету певну грошову суму; 5) надати від 40 до 240 годин волонтерських послуг, які відповідають суспільним інтересам; 6) пройти повне лікування залежності, психотерапію, психологічне консультування або інші подібні заходи; 7) виконувати розпорядження, необхідні для забезпечення безпеки потерпілого; 8) виконувати розпорядження, необхідні для запобігання рецидивній злочинності (ст. 253-2 КПК Тайваню) [10].

Водночас, крім спрощення загального порядку кримінального провадження, законодавці багатьох держав з метою досягнення оперативності досудового провадження запроваджують спеціальні процедури (порядки). Сьогодні з'являється все більше нових моделей спрощеного кримінального провадження, які є досить неоднорідними. Однак їх спільна ідея полягає в тому, що спрощення процесуальної форми призведе до більш швидкого, більш раціонального та ефективного досудового розслідування і судового розгляду.

Вагоме місце в системі диференційованих спрощених порядків кримінального провадження посідають провадження, які ґрунтуються на досягненні певного компромісу, зачасту з укладенням формалізованої угоди. Поява та розвиток правового інституту угод у кримінальному провадженні (*plea bargaining*) асоціюється зі США, у яких він знаходить своє вираження як в усних домовленостях, так і в письмових угодах сторін. Ця ідея досить швидко поширилась і була імплементована у законодавство багатьох держав на різних континентах і з різними правовими традиціями.

Провадження на основі досягнення угоди (переважно, угоди про визнання вини),

безумовно, спрощує судове провадження, адже, як правило, не передбачає обов'язку суду повно і безпосередньо дослідити докази. Водночас, у більшості держав, у яких застосовуються подібні провадження, також спрощується і досудове розслідування. Досить часто у випадку визнання підозрюваним своєї вини у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення органи досудового розслідування, прокурор також звільняються від обов'язку повного і всебічного встановлення обставин кримінального провадження.

В окремих державах визнання підозрюваним вини може слугувати підставою для прискореного вирішення провадження у позасудовому порядку. Наприклад, у Швейцарії, якщо підозрюваний визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, яке не має великої суспільної небезпеки (за яке може бути призначено штраф, грошове стягнення чи позбавлення волі на строк не більше шести місяців), прокурором може бути постановлений наказ про покарання. При цьому обставини провадження вважаються остаточно встановленими на стадії досудового розслідування, а наказ про покарання за своєю силою прирівнюється до судового вироку [11, с. 12]. Таким чином, прокурор де-факто одночасно є і обвинувачем, і суддею.

Разом з тим, обмежуючи у прискореному провадженні окремі права підозрюваного, натомість, швейцарський законодавець передбачає й певні гарантії, зокрема, право підозрюваного, який не згодний з винесеним наказом про покарання, заявити у десятиденний строк протест (ст. 354 КПК Швейцарії). У разі подання протесту прокурор збирає додаткові докази, необхідні для оцінки такого протесту, після чого приймає одне із рішень: 1) дотримуватися наказу про покарання; 2) закрити провадження; 3) винести новий наказ про покарання; 4) пред'явити обвинувачення в суді першої інстанції [12]. Такий підхід є правильним, адже сучасне прагнення до поширення спрощених процедурних форм не може перетинати певну розумну межу, нижче якої процес вже не є стабільною системою суспільно-правових гарантій для досягнення

належного виконання завдань кримінального судочинства.

Кримінальне процесуальне законодавство України також передбачає можливість відходу від єдиного порядку кримінального провадження (диференціацію процесуальної форми). Передусім, із внесенням 22 листопада 2018 року змін до КК України завершилось створення дволанкової системи кримінальних правопорушень з поділом на кримінальні проступки та злочини, що відкрило шлях до здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у спрощеній формі – у формі дізнання. Спрощення у цьому випадку досягається за рахунок скорочення процесуальних строків, спрощення процесуальної форми та розширення системи процесуальних джерел доказів [13, с. 516].

Крім диференціації за матеріальним критерієм (видом та ступенем тяжкості кримінального правопорушення та видом покарання, що може бути призначене за його вчинення), кримінальний процесуальний закон покладає в основу спрощення кримінального провадження й процесуальні критерії. Наприклад, визнання обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення та наявність досягнутого між сторонами компромісу щодо вирішення кримінального провадження є критерієм для диференціації провадження на підставі угоди. Спрощення досудового розслідування у цьому випадку полягає у тому, що після досягнення угоди обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду (ч. 1 ст. 474 КПК України) і досудове розслідування завершується.

Враховує вітчизняний законодавець також і ступінь співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні. На основі цього критерію диференційовано кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Визначальною ознакою цього провадження є домінування приватного інтересу над публічним, що надає вирішального значення волевиявленню потерпілого для притягнення чи непритягнення особи до кримінальної відповідальності. Як зазначив Верховний Суд, головна ідея запровадження цієї особливої

кримінальної процедури у правову систему України полягає в тому, що законодавець надає пріоритет свободі особи в царині, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом втручання держави [14]. Спрощення досудового провадження тут прослідковується у тому, що відсутність ініціативи (заяви) потерпілого взагалі унеможливає його початок. Більше того, класичне («чисте») приватне обвинувачення не передбачає проведення досудового розслідування уповноваженими органами держави.

Висновки

Таким чином, спрощені порядки досудового кримінального провадження – це диференційовані порядки кримінального провадження, що передбачають спрощення процесуальної форми в стадії досудового розслідування, характеризується більшою швидкістю, ефективністю порівняно із загальним провадженням, що досягаються за рахунок обмеження окремих засад, прав учасників кримінального провадження та, водночас, надання їм компенсаційних гарантій.

Зарубіжний досвід засвідчує стійку тенденцію до спрощення кримінального провадження, у тому числі в стадії досудового розслідування. Прискорення кримінального провадження може відбуватися у двох напрямках: або шляхом спрощення загального порядку кримінального провадження (спрощення або ліквідації окремих стадій провадження чи їх етапів), або шляхом запровадження спеціальних спрощених порядків кримінального провадження.

Аналіз норм кримінального процесуального закону України до порядків, що характеризуються в стадії досудового розслідування ознаками спрощення, дозволяє віднести: 1) кримінальне провадження щодо кримінальних проступків (дізнання); 2) кримінальне провадження на підставі угод; 3) кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення.

Література

1. Новак Р. В. Інститут угод як прояв диференціації кримінально-процесуальної

форми. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3. С. 74-86.

2. Кримінальний процес України. Criminal Procedure of Ukraine: академічний курс : у 3-х т. Т. 1 : Загальна частина / В. Т. Нора, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.; за ред. акад. НАПрН України, д.ю.н., проф. В. Т. Нора, д.ю.н., проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

3. Djurdjić V. Fundamental Principles of Criminal Procedure Law and Forms of Simplified Proceedings in Criminal Matters. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application*. Belgrade, 2013. P. 60-71.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

5. Recommendation № R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice, adopted on 17 September 1987. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/16804e19f8>.

6. Code d'Instruction Criminelle (Belgique). URL: <http://www.droitbelge.be/codes.asp>.

7. Code of Criminal Procedure of the French Republic. URL: <https://cutt.ly/JwOL8xW3>.

8. Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29-39.

9. Kennedy B. L., Shen Ch. -L. The Best of Times and the Worst of Times; Criminal Law Reform in Taiwan. *American Journal of Chinese Studies*. 2005. Vol. 12, № 2. P. 107-137.

10. Code of Criminal Procedure of Taiwan. *Laws & Regulations Database of The Republic of China (Taiwan)*. URL: <https://perma.cc/E9TC-4SLT>.

11. Jahresbericht und Porträt der Staatsanwaltschaft Zürich 2022. *Direktion der Justiz und des Innern*. URL: <https://cutt.ly/dwOPAjeK>.

12. Swiss Criminal Procedure Code. URL: <https://cutt.ly/BwOPPGe>.

13. Особливості дізнання як спрощеної форми досудового розслідування кримінальних проступків. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 512-517.

14. Постанова Верховного Суду від 03 липня 2019 року (справа № 288/1158/16-к). *Аналітично-правова система «ZakonOnline»*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82998245>.

P. O. Balov

THE ESSENCE AND PLACE OF SIMPLIFIED PRE-TRIAL INVESTIGATION PROCEDURES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The essence of simplified criminal proceedings in the stage of pre-trial investigation is analyzed. Simplified pre-trial criminal proceedings are considered as differentiated procedures of criminal proceedings, which provide for the simplification of the procedural form at the stage of pre-trial investigation, characterized by greater speed and efficiency compared to general proceedings, which are achieved due to the limitation of certain principles, the rights of participants in criminal proceedings and, at the same time, giving them compensation guarantees. It was established that the simplification of criminal proceedings is always conditioned by the need for optimization, procedural economy with the aim of both reducing monetary costs for

conducting proceedings and relieving the burden on pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court. The key feature of the simplified criminal proceedings is their rationalization (optimization), aimed at saving procedural terms, forces and means. The practice of simplifying criminal proceedings based on the principle of «discretionary prosecution» has been studied. It provides for the granting of authorized state bodies the power to refuse the criminal prosecution of a person who has committed a criminal offense, and to terminate it on discretionary grounds enshrined in law, taking into account public interests, the degree of severity, nature, consequences of the criminal offense, the identity of the suspect, the potential possibility of a court verdict, the legal position of the victim, etc. The positive experience of foreign countries regarding the introduction of simplified procedures for pre-trial criminal proceedings is cited. The analysis of the norms of the criminal procedural law of Ukraine to the procedures characterized in the stage of pre-trial investigation by signs of simplification allows to include: 1) criminal proceedings regarding criminal misdemeanors (inquiry); 2) criminal proceedings based on agreements; 3) criminal proceedings in the form of a private prosecution.

Key words: differentiation, pre-trial proceedings, pre-trial investigation, simplified proceedings, inquiry.

ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.447 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

МАРТЬЯНОВ Сергій Сергійович - аспірант кафедри кримінального права і криминології факультету №1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.6>

Аналізується стан теоретичного дослідження проблеми кримінальної відповідальності за найманство. Стверджується, що на сучасному етапі розвитку держави бракує адекватного механізму протидії цьому явищу. Короткий огляд кримінально-правової літератури засвідчив, що кримінальна відповідальність за найманство ще не достатньо вивчена. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання – суперечливими. Завдяки відповідному вивченню частину досі не висвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Окреслено авторське бачення розуміння об'єкта злочину. Досліджено загальний об'єкт злочину, родовий об'єкт та безпосередній об'єкт злочину, вказано на специфіку визначення об'єкту та його особливості. Зосереджено увагу на визначенні об'єкта кримінального правопорушення як сукупності суспільних відносин, що підлягають охороні за приписами Кримінального кодексу України. Визначено елементи структури суспільних відносин, що складають поняття об'єкту кримінального правопорушення. Дано визначення кожному з елементів цієї структури, що в цілому складають поняття об'єкта будь-якого кримінального правопорушення. Крім того, надано класифікацію об'єктів кримінального правопорушення на загальний, родовий та безпосередній. Узагальнення поглядів та виокремлення сучасного розуміння поняття об'єкта кримінального правопорушення дало ґрунтовну базу

для продовження дослідження. У наступному за вказаною моделлю визначення поняття об'єкта кримінального правопорушення дано визначення та класифікацію об'єкта кримінального правопорушення.

Констатовано, що безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст.447 КК України, є міждержавні суспільні відносини з охорони конституційного ладу, державної влади, діяльності її органів чи територіальної цілісності іншої держави, що включають вирішення спірних питань мирними засобами.

Ключові слова: об'єкт злочину, суспільні відносини, найманство, найманець, кримінальна відповідальність

Постановка проблеми

Спроба визначити об'єкт складу кримінального правопорушення є вдалою лише на формальному рівні, оскільки ніхто не заперечує того факту, що ним є те, що потерпає від злочинної діяльності. Втім намагання наповнити формальне визначення об'єкта змістом, тобто показати, що саме потерпає від кримінально протиправного посягання, поки що не досягло успіху [1, с.70]. Схожу позицію займає П.П. Андрушко, який вважає, що сьогодні проблеми концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення не тільки є не розв'язаними до кінця, але й не будуть вирішеними у найближчому майбутньому, оскільки апіорі це неможливо зробити [2, с.106]. Справді, досі залишається спірним у науці питання, проти чого спрямоване

кримінально протиправне діяння та чому саме воно заподіює (може заподіяти) шкоду. А тому, насамперед, потрібно здійснити огляд позицій авторів щодо розуміння змісту об'єкта складу кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень

Деякі аспекти цієї проблеми розглядали у працях А.О. Купріянова, С.М. Мохончука, Т.І. Нікіфорова, К.В. Юртаєва та інших. Слід віддати належне монографічному дослідженню О.В. Наден, у якому автор розглядає найманство як соціальне та кримінально-правове явище, аналізує сучасні проблеми розвитку протиправної військової служби та найманства як його складової частини, а також характеризує найманство з погляду принципів міжнародного права. У дещо ширшому ракурсі найманство, як окремий склад злочину, розглядався в системі складів злочинів проти миру та безпеки людства такими вченими, як Н.В. Акулова, В.П. Базов, О.М. Броневіцька, А.Г.Кибальник, В.О. Поповичук, Ю.С. Резнік, А.В. Шамара та інші. Праці вищенаведених авторів важко переоцінити, втім вони не можуть слугувати ключем для розв'язання ряду дискусійних питань, оскільки більшість положень у них носять констатуючий характер або ж фрагментарно висвітлюють окремі питання, які пов'язані з кримінально-правовою характеристикою найманства.

Постановка завдання

Метою цієї статті є визначення особливостей об'єкта складу злочину, передбаченого ст.447 КК України.

Виклад основного матеріалу

Підходів щодо визначення концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення, зокнайменше, є вісім. Очевидно, що в рамках цього дослідження піддавати аналізу кожен із них недоцільно, оскільки це питання виходить за межі завдання, яке окреслено в науковому дослідженні. Безумовно, багатогранність того, що саме підлягає кримінально-правовій охороні, створює складнощі у визначенні універ-

сального підходу, що дозволив би встановити об'єкт будь-якого складу кримінального правопорушення. Кожна із вищевказаних теорій не є неприйнятною, а тому має право на існування зі своїми перевагами, недоліками чи спірними моментами. Втім, видається, що в рамках дослідження питань об'єкта складу найманства, усе ж варто дотримуватись найбільш поширеного та сталого підходу, який власне розглядає об'єкт складу кримінального правопорушення через призму суспільних відносин, оскільки «саме заради охорони існуючих суспільних відносин видаються кримінально-правові норми, встановлюються кримінально-правові заборони» [3, с. 14].

Для всіх кримінальних правопорушень загальний об'єкт є єдиний та складається з низки родових об'єктів. У ч.1 ст.1 КК України виокремлено перелік найбільш значущих об'єктів, які поставлені під кримінально-правову охорону (права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та безпека, довкілля, конституційний устрій України, мир і безпека людства).

Родовий об'єкт охоплює певне коло тотожних або однорідних суспільних відносин, які мають охоронятися єдиним комплексом кримінально-правових норм [4, с.63]. Втім суспільні відносини за своєю структурою є складними, а тому не слід виключати випадки, коли одна і та ж норма про відповідний склад кримінального правопорушення може претендувати на одночасне розміщення в різних розділах Особливої частини КК України. Скажімо, норма про найманство теоретично може «заявляти права» на розміщення як серед кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, так і серед злочинів проти основ національної безпеки України. Ці родові об'єкти тісно взаємодіють, оскільки кримінальні правопорушення розділу XX посягають не лише на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, але й на національну безпеку держави, яка формується з урахуванням внутрішніх та зовнішніх загроз. А тому поняття національної безпеки

є невіддільним від поняття «міжнародна (міждержавна) безпека».

Втім головним аргументом на користь вищевказаної позиції є те, що, виходячи із законодавчого визначення поняття «найманець» (примітка ст.447 КК України), аналізована кримінально-правова норма спрямована також на охорону територіальної цілісності держави, яка відповідно до законодавства України є складовою сфери національної безпеки (п.9 ч.1 ст.1 ЗУ «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII).

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку тісно пов'язані із сучасним міжнародним кримінальним правом, а тому їм притаманний іноземний елемент. Це означає, що при кваліфікації таких кримінальних протиправних діянь слід вдаватися до аналізу відповідних міжнародних документів. Окремі з них називають ще конвенційними посяганнями. Мова йде, у тому числі, і про найманство, оскільки на підставі ратифікованої Україною Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р. (ратифікація 14 липня 1993 р.) були внесені відповідні зміни до КК України в цій частині. За твердженням С.М. Мохончука, відповідний розділ охоплює систему кримінальних правопорушень, які світове співтовариство розглядає як особливо небезпечні для всього людства, оскільки вони підривають основи міжнародного правопорядку та можуть становити загрозу існування людства як такого [5, с.17].

Перш ніж визначити родовий об'єкт кримінальних правопорушень Розділу XX КК України, слід встановити, що є пріоритетним завданням міжнародного співтовариства, оскільки ці посягання тісно пов'язані із сучасним міжнародним кримінальним правом. У Статуті ООН від 26 червня 1945 р. зазначено, що головною її метою є підтримка міжнародного миру та безпеки і прийняття ефективних колективних заходів для попередження й усунення загрози миру, а відтак придушення актів агресії (ст.1). А тому всі міжнародні спори

повинні вирішуватись тільки мирними засобами і в такий спосіб, щоб не порушувати мир, безпеку та справедливість (п.3 ч.2). Забезпечення здійснення права народів на мир вимагає, щоб політика держав була зорієнтована на усунення загрози війни, на виключення застосування сили в міждержавних відносинах і вирішення міжнародних суперечок мирними засобами на основі Статуту ООН. Схоже положення також передбачене і в національному законодавстві України, де вказується, що одним із основних завдань Генерального штабу Збройних Сил України є забезпечення підготовки та участі національного контингенту та національного персоналу Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (ст.11 ЗУ «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р.). З огляду на вказане можна зробити висновок, що ключовим завданням міжнародного співтовариства є ефективне реагування на будь-які загрози миру та безпеки людства. Ці поняття є нероздільними та одне без одного не можуть співіснувати. Тобто коли розпочинається збройна боротьба між державами, то виникає реальна загроза для безпеки людства. А тому антисупільна спрямованість таких посягань є очевидною. Таким чином, слушною слід вважати позицію тих науковців, які родовим об'єктом кримінальних правопорушень, норми про відповідальність за вчинення яких розміщені у Розділі XX КК України, розглядають суспільні відносини, які покликані забезпечувати мир та безпеку людства.

Останнім рівнем поділу об'єктів складу кримінального правопорушення по вертикалі є рівень безпосереднього об'єкта складу злочину. А тому розгляд є необхідністю розглянути структурні елементи, які утворюють суспільні відносини, а саме:

- 1) суб'єкти відносин;
- 2) предмет, із приводу якого складаються та існують суспільні відносини;
- 3) соціальний зв'язок як зміст суспільних відносин [4, с.56].

Насамперед, зупинимось на розгляді предмета охоронюваних нормою про заборону найманства суспільних відносин.

Виходячи з аналізу диспозиції ст.447 КК України, ним слід вважати конституційний лад, державну владу, органи державної влади, а також територіальну цілісність держави. З огляду на це існує необхідність розкрити зміст цих понять. У законодавстві України не передбачено дефініції поняття конституційного ладу. У ч.2 ст.5 Конституції України лише вказується, що право визначати і змінювати конституційний лад України належить лише народові і не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 це положення Конституції України трактує наступним чином: «Тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII» [6].

Конституційний лад визначає найважливіші риси державного і суспільного устрою, характер відносин влади, форми правління і політичного режиму, головні сторони правового регулювання суспільних відносин, а також порядок взаємодії політичної, соціальної та економічної систем управління [7, с. 36]. А тому складовим конституційного ладу України виступають: 1) народний і державний суверенітет; 2) форма правління; 3) територіальний устрій і цілісність території; 4) політичний режим, який, зокрема, передбачає можливість здійснення народного волевиявлення через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії, гарантії місцевого самоврядування, захист державою прав і свобод людини і громадянина, ґрунтування суспільного життя на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності); 5) проголошення людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю [8, с.133]. А отже, конституційний лад є основним правовим інструментом держави.

Державна влада, як предмет охоронюваних суспільних відносин, розглядається

як політико-правовий та організаційний інструмент забезпечення функціонування держави та реалізації її місії через систему повноважень і механізмів, що застосовуються від імені держави спеціально утвореними органами [9, с.143]. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України). Таким чином забезпечується функціонування механізму всіх владних органів держави. Очевидно, що державна влада покликана забезпечувати в суспільстві порядок і стабільність, а також із використанням засобів державного примусу здійснювати захист громадян від різного роду загроз.

Що стосується поняття органів державної влади, то основними їх специфічними ознаками є наступні: здійснюють державне управління; здійснюють завдання й функції держави в одній із конституційних форм державної діяльності; наділені повноваженнями державно-владного характеру [10, с.12]. З огляду на вказане, завдання і функції держави реалізуються через органи державної влади, які покликані вирішувати питання загальнодержавного значення та забезпечувати захист її інтересів.

Територіальна цілісність є одним із фундаментальних інтересів, про що йдеться в ЗУ «Про національну безпеку України» від 28 червня 2018 р. Принцип територіальної цілісності та недоторканності держави є одним із ключових у міжнародному праві, який покладає на держави наступні зобов'язання: поважати територіальну цілісність кожної держави; утримуватись від будь-яких несумісних із цілями й принципами Статуту ООН дій, що представляють собою застосування сили або загрозу силою, перетворення території держави в об'єкт військової окупації або інших прямих чи непрямих заходів застосування сили. А отже, територія є конституційним елементом держави, територіальна ж цілісність – гарантією її верховенства.

У подальшому слід зупинитись на визначенні кола учасників, між якими складаються відповідні суспільні відносини. З одного боку, таким суб'єктом виступає держава, яка, дотримуючись норм відповідальної

і заснованої на співробітництві поведінки в галузі безпеки, вживає політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту (ст.1 ЗУ «Про оборону» від 6 грудня 1991 р.). З другого боку, носієм таких відносин є: 1) держава; 2) опозиційні групи; 3) національні рухи опору; 4) будь-яка інша особа.

Останнім елементом структури розглянутих суспільних відносин є соціальний зв'язок, який полягає у певній взаємодії між суб'єктами цих відносин. Очевидно, що міждержавні відносини мають правовий характер, а тому на їх учасників покладений обов'язок вирішувати будь-які протиріччя тільки мирними засобами відповідно до принципів міжнародного права. Держави, будуючи свої відносини як дружні, повинні утримуватися від воєнної, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, включаючи блокаду, припиняти відповідно до свого національного законодавства створення і діяльність на своїх територіях організацій і груп, спрямованих проти територіальної цілісності і недоторканності, політичної незалежності будь-якої з держав [11]. Держава також зобов'язана утримуватися від погрози силою або її використання, засилання нею або від її імені озброєних банд чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили, спрямованої на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу. Більше того, вона повинна вживати всіх можливих заходів щодо недопущення на своїй території випадків вербування, фінансування, матеріального забезпечення чи навчання найманців. Також на носіїв цих відносин покладається обов'язок не втручатися у внутрішні справи іншої держави та сприяти збереженню миру. Якщо ж один із суб'єктів не виконує покладені на нього обов'язки та грубо нехтує дотриманням принципів міжнародного права в частині дружніх відносин, то в такому випадку відбувається розрив соціального зв'язку. Відтак спірні питання вирішуються за допомогою силових методів.

Висновки

Отож безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст.447 КК України, є міждержавні суспільні відносини з охорони конституційного ладу, державної влади, діяльності її органів чи територіальної цілісності іншої держави, що включають вирішення спірних питань мирними засобами.

Література

1.Кривуля О.М., Куц В.М. Чи можуть суспільні відносини бути об'єктом злочину? *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С.70-75.

2. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика / Монографія. – К.: КНТ, 2007. 328 с.

3. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. МВС; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

4. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч.посібник / Х. : УкрЮА, 1994. 76 с.

5. Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11. Харків : [б. в.], 2014. 39 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text>

7. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. К.: Наук.думка, 2012. 99 с.

8. Гудзь Т.І. Форми посягання на конституційний лад України. Харківський на-

ціональний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.). Харків, 2019. С.132-133.

9. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Міхненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Тропинського, Ю.П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

10. Гринь О.Д. Орган державної влади як складова державного апарату. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. №11. Том 1. 2014. С.11-13

11. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 квітня 1994 р. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_480

SUMMARY

It is analyzed the state of theoretical research of problem of mercenarism; it is selected substantive debatable provisions and their supporters. Conclusions are drawn that on the modern stage of state development there is no adequate mechanism of the mercenarism countering in Ukraine. A brief review of criminal literature has given an opportunity to conclude that the issue of criminal responsibility for mercenarism is one of those who have not been properly resolved. It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

The author's vision of understanding the object of crime is outlined. The common object of a crime, patrimonial object and direct object of a crime is investigated, is specified on specificity of definition of object and its feature.

The attention is focused on the definition of the object of criminal offence as a set of public relations subject to protection under the prescriptions of the Criminal Code of Ukraine. The elements of the structure of public relations that constitute the concept of the object of criminal offence are defined. But the definition of each of the elements of this structure is given, which in general constitutes the concept of the object of any criminal offence. In addition, the classification of objects of a criminal offence into general, generic and direct is provided. Generalization of views and highlighting the modern understanding of the concept of the object of criminal offence gave a solid basis for further research. In the following, according to the specified model of definition of the concept of the object of criminal offence, the definition and classification of the object of the criminal offence.

Key words: object of crime, public relations, mercenarism, mercenary, criminal liability

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В СПІВВІДНОШЕННІ ДО МЕТИ ПОКАРАННЯ

АРТЬОМОВ Костянтин Юрійович - аспірант кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

УДК 343

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.7>

Довічне позбавлення волі є найтяжчим видом покарання за вітчизняним кримінальним законодавством. Розроблено безліч наукових праць, присвячених правовій природі, історії виникнення, законодавчого розуміння та визначення поняття такого виду покарання, проте праць, присвячених саме ефективності застосування цього виду покарання в ключі перевиховання особи злочинця, зміни його злочинного мислення, підвищення рівня правосвідомості, на жаль, бракує.

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Таким чином, життя людини та можливість вільно розпоряджатись ним є найціннішим і будь-які покарання, що пов'язані із обмеженням цих свобод, мають бути виваженими, доцільними та застосовуватись у крайніх випадках. І у разі, якщо все ж таки судді дійдуть висновку, що лише таким чином можна вплинути на особу злочинця, то такий вид покарання не повинен зводитись лише до простої ізоляції людини від суспільства. Якщо ж і обмежувати найцінніше – життя людини – то лише для проведення відповідних коригуючих особу заходів, з метою перевиховання та убезпечення від вчинення подібних злочинів у майбутньому.

Метою статті є дослідження індивідуалізації покарання у виді довічного позбавлення

волі з точки зору його виправного ефекту на особу злочинця.

У світлі обраного нашою державною шляху до євроінтеграції, особливого значення набуває і досвід зарубіжних країн у правовому регулюванні цієї сфери. Найфозгалуженішими думками у даній сфері володіє правовий досвід Німеччини, тож у цьому дослідженні будуть використані та проаналізовані висновки і нормативні надбання даної країни.

Головними питаннями, що підіймаються у цій тематиці є: чи завжди довічне позбавлення волі є достатнім покаранням? Якого впливу зазнає винна особа та які наслідки цього? Яким чином здійснюється перевірка результатів виправного ефекту?

Ключові слова: індивідуалізація, застосування покарання, міра покарання, особа злочинця, честь і гідність особи, психологія, виконання кримінальних покарань, європейські доктрини, довічне позбавлення волі, виправний ефект.

Вітчизняна практика щодо обрання такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, зазначає наступне.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання», судам потрібно брати до уваги те, що відповідно до ст. 64 Кримінального кодексу України (далі за текстом ККУ) довічне позбавлення волі призначається у передбачених ККУ випадках лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Слід вра-

ховувати, що цей вид покарання не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 і понад 65 років, а також до жінок, що перебували в стані вагітності під час вчинення злочину або на день постановлення вироку.

Застосування довічного позбавлення волі має бути належним чином мотивоване у вирокі з посиланням на встановлені обставини вчиненого злочину і дані, які характеризують підсудного [3].

Правила частин 2 і 3 статті 68 ККУ не можуть бути застосовані до призначення покарання особі, яка у віці 18 і більше років вчинила злочин, за який передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, оскільки цей вид покарання є таким, що виключає можливість визначення його половини чи двох третин. Однак до осіб, які вчинили готування до такого злочину або вчинення замаху на злочин у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, і яким не може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, мають застосуватися вимоги частин 2 і 3 статті 68 ККУ, виходячи з максимального покарання позбавлення волі на певний строк [3].

Правила статті 69-1 ККУ не поширюються на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили злочин у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [3].

Відповідно, довічне позбавлення волі призначається особам, які вчинили:

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, що призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч.3 ст. 110 ККУ);
- колабораційна діяльність з особливо кваліфікуючою ознакою (ч. 8 ст. 111 ККУ);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 ККУ);
- диверсія, вчинена в умовах воєнного стану або збройного конфлікту (ч. 2 ст. 113 ККУ);

- умисне вбивство за наявності кваліфікуючих ознак (ч.2 ст. 115 ККУ);

- згвалтування малолітньої особи, вчинене повторно (ч. 6 ст. 152 ККУ);

- сексуальне насильство над малолітньою особою, вчинене повторно (ч. 6 ст. 153 ККУ);

- терористичний акт, що призвів до загибелі людини (ч.3 ст. 258 ККУ);

- фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, або вчинені в особливо великих розмірах (ст. 321-1 ККУ);

- посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 ККУ);

- посягання на життя журналіста (ст. 348-1 ККУ);

- посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, – пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 ККУ);

- посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 ККУ);

- опір начальникові із військової служби, вчинений групою осіб, із застосуванням зброї, в умовах воєнного стану, якщо такі дії пов'язані з умисним вбивством начальника (ч. 5 ст. 404 ККУ);

- порушення законів та звичаїв війни, поєднані із умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 ККУ);

- застосування зброї масового знищення, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 439 ККУ);

- геноцид (ч. 1 ст. 442 ККУ);

- посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 ККУ);

- найманство, що призвело до загибелі людини (ч. 3 ст. 447 ККУ).

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що обставиною, яка зумовлює призначення довічного позбавлення волі й водночас указує на неможливість досягнення мети покарання шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є винятково високий ступінь сус-

пільної небезпеки вчиненого злочину й особи злочинця. Вона визначається сукупністю всіх зібраних у справі даних, що стосуються вчиненого злочину, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. На таку небезпеку можуть, зокрема, вказувати: множинність (сукупність, повторність, рецидив) учинених особою злочинів; наявність у вчиненому діянні декількох з альтернативно передбачених диспозицією ознак відповідного складу злочину; наявність обставин, що обтяжують покарання, і відсутність обставин, що його пом'якшують; вкрай негативна характеристика особи злочинця [4].

На думку Л.О. Мостепанюк, довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства у спеціальних кримінально-виконавчих установах [4].

Для порівняння, німецькі законодавці трактують цей вид покарання наступним чином.

У Кримінальному кодексі Німеччини (далі за текстом StGB), а також у Міжнародному кримінальному кодексі обов'язково вимагають довічного ув'язнення сформульовані, як

- вбивство згідно з § 211 StGB;
- особливо серйозний випадок ненавмисного вбивства;
- геноцид згідно з § 6 параграф 1 VStGB;
- злочини проти людяності згідно з § 7 абзац 1 і 2 VStGB [8];
- відповідно до статті 8 абзацу 1 номер 1 VStGB Військові злочини проти осіб у формі умисного вбивства;
- злочин агресії згідно з § 13 параграф 1 VStGB [7].

У судовій практиці також є формулювання довічного позбавлення волі на строк не менше 10 років. Ці покарання застосовуються до таких злочинів, які є лише невеликим вибором:

- пограбування або грабіжницьке вимагання, що призвело до смерті відповідно до § 251 StGB;
- сексуальний примус та/або зґвалтування, що призвело до смерті після § 178 StGB;

- воєнні злочини проти людей у формі захоплення заручників, що призвело до смерті згідно з розділом 8 абзац 4 у поєднанні з абзацом 1 № 2 VStGB та іншими [5].

Довічне ув'язнення за вбивство (§ 211 Параграф 1 StGB) сумісне з Основним законом відповідно до наступних принципів [6].

Згідно з наявними знаннями, неможливо встановити, що виконання довічного ув'язнення відповідно до положень Закону про виконання покарань та з урахуванням поточної практики помилування обов'язково призводить до непоправної шкоди психологічного чи фізичного характеру, яка ставить під загрозу людську гідність [6].

Однією з передумов гуманної пенітенціарної системи є те, що засуджені до довічного ув'язнення мають фундаментальний шанс коли-небудь знову отримати свободу. Самої можливості помилування недостатньо. Навпаки, принцип верховенства права вимагає, щоб умови, за яких виконання довічного ув'язнення може бути призупинено, і процедура, яка має застосовуватися, регулювалися законом [6].

Наукові дослідження змін особистості у в'язниці підтвердили, що тривале позбавлення волі призводить до особистісних наслідків. Після періоду ув'язнення тривалістю 10, 15, 20 або принаймні 25 років, практично кожен ув'язнений досягає стадії, коли наступає період втрати надії на відновлення нормального життєвого циклу, змирення і байдужість, які викликають зміну особистості, що має наслідком почуття «непридатності» до життя, передстаречої манії вибачень і зниженню розумових здібностей. Приблизно після 20 років ізоляції в'язень – це не що інше, як фізична та психічна руйнація. Відповідно до Пенітенціарної комісії законодавець відхилив максимальний термін позбавлення волі понад 15 років, оскільки довший термін покарання не є виправданим ні з точки зору захисту законних інтересів, ні з точки зору реабілітації. Остаточне виключення злочинця із суспільства, викликане довічним ув'язненням і пов'язане з ним психологічне знищення, порушує обов'язок поважати законодавчу владу, людську гідність,

яка належить кожній людині, навіть звичайним злочинцям [6].

Довічне позбавлення волі означає повне скасування свободи пересування і, таким чином, порушення положень статті 2 Речення абзацу 2 2 Основного Закону, як наслідок, гарантія особистої свободи перевищує суттєвий змістовий бар'єр статті 19 параграфу 2 GG [6].

Однак із системи державних покарань ясно, що покарання здійснюється не заради справедливості (наприклад, безкарність за замах на певні злочини, кримінальна відповідальність за недбалість лише за певні правопорушення тощо). Ідея правової філософії Гегеля про «шанування злочинця через покарання як щось раціональне» могла б бути аспектом значення покарання, але жодним чином не могла бути основою та конституційним виправданням покарання, яке позбавляє людей їхньої гідності і виключає їх на все життя із суспільства. У загальному та вільному суспільстві завданням кримінального права не може бути балансування вини та здійснення правосуддя заради нього самого. Це не відповідало б ані сучасному розумінню кримінального права, ані морально визнаній вимозі справедливості. Тому відплата та спокута не можуть виправдати довічне ув'язнення. § 211 Параграф 1 Кримінального кодексу не може бути виправданий стримуючим ефектом довічного позбавлення волі; оскільки цей ефект не можна емпірично підтвердити [6].

Згідно зі статтею 2 Закону про пенітенціарну систему головною метою пенітенціарної системи є ресоціалізація. Федеральний конституційний суд також наголосив у кількох рішеннях, що з конституційних причин реабілітація має бути головною метою виконання покарань у вигляді позбавлення волі. Однак це суперечило б покаранню, призначеному відповідно до частини 1 статті 211 Кримінального кодексу та конституційно виправданій меті виконання. Практика помилування не є достатньою компенсацією [7].

Таким чином, можна прийти до висновку, що такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, є недостатньо неефективним покаранням, оскільки через тривалість

покарання немає можливості перевірити, наскільки змінилась особа злочинця при застосуванні до умов реального життя. Так, згідно з німецькою статистикою, виконання більшості вироків з довічного позбавлення волі не тривало більше 15 років. Пояснюється це наступними тезами:

Після п'яти-семи років багато людей, засуджених до довічного ув'язнення, здається, досягли того моменту, коли вони звикли до вироку і почали абстрагуватися від нього. Ніхто не може чинити покаєння більше 10 років. Після цього засуджений втрачає зв'язок зі злочиним, ставить під загрозу розвиток, досягнутий під час виконання покарання, і втрачається готовність до активної співпраці. Також неможливо скласти план примусового виконання зобов'язань більше ніж на 10 років. Тільки небезпечні злочинці повинні бути засуджені до 10 років позбавлення волі [7].

Відповідно до статті 57-а Кримінального кодексу Німеччини, ув'язнений може бути звільнений достроково після відбуття 15 років ув'язнення з п'ятирічним випробувальним терміном. Проте вищезазначені 15 років повинні бути відбуті, сюди входить і час попереднього ув'язнення. Для цього суд повинен відповісти на питання про інтерес безпеки широкої громадськості щодо небезпеки ув'язненого [6].

Вимірювання поведінки ув'язненого на основі тюремних умов, які він отримав під час відбування покарання, не обов'язково є причиною для відмови. Суд повинен перевірити, чи був правий ув'язнений, не отримавши пом'якшення покарання. Це означає, що судді використовуватимуть звіти, підготовлені експертами, щоб оцінити, якою мірою можна припустити, що відповідна особа не вчинить повторно злочин на свободі [7].

У вітчизняному праві також передбачені подібні норми. Науковці визнають, що можливість звільнення засуджених від відбування довічного позбавлення волі є проявом принципу гуманізму. Так, у передбачених законом випадках можлива заміна довічного позбавлення волі іншим видом покарання, ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна

засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Можлива заміна судом довічного позбавлення волі іншим видом покарання. Так, ч. 5 ст. 80 КК України встановлює, що якщо суд не визнає за можливе застосувати до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк. Замінюється воно іншим видом покарання і тоді, коли санкція статті, за якою була засуджена особа, уже не передбачає такого покарання (ч. 3 ст. 74 КК України). До осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, застосування амністії не допускається. Про це прямо зазначено у п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [4].

Крім того, при визначенні підстав для звільнення від довічного відбування покарання, вітчизняне трактування виходить із того, що оцінці ступеня перевиховання злочинця потрібно брати до уваги його поведінку в установі виконання покарань, що, на наш погляд, є не зовсім правильним, оскільки поведінка злочинця в установі виконання покарань є його поведінкою в окремому суспільстві, що лише нагадує загальне соціальне суспільство, якщо його поведінка в установі є зразковою то немає ніяких гарантій, що вона лишиться також поза межами дії правил установи виконання покарань, а тому німецький підхід є більш доцільним, крім того, передбачає, що оцінку перевихованню злочинця надає група експертів незалежно від поведінки злочинця в установі виконання покарань, що дає змогу більш точно оцінити рівень психологічних змін, які особа отримала від впливу на неї цим покаранням.

Індивідуалізація у покараннях в обох порівнюваних нами державах криється по-перше, в індивідуалізації особи злочинця – таке покарання може бути призначено особі певного віку за ряд відповідних правопорушень. Індивідуалізація під час виконання покарання є більш-менш однаковою, особу просто ізолюють на певний час, але в Німеччині цей термін є дещо меншим і супроводжується певними ви-

дами реабілітації особи – психологічних курсів, навчання професіям, отримання освіти, проходження лікувальних курсів від залежностей і тому подібне. Крім того, німецький підхід є більш індивідуалізованим до особи порушника при прийнятті рішення про звільнення від довічного відбування покарання, оскільки використовується невеличке індивідуальне дослідження на предмет позитивних змін винної особи для повернення до умов життя в реальному суспільстві.

Література

1. Кримінальний кодекс України (редакція від 05.10.2023).
2. Кримінально-виконавчий кодекс (редакція від 06.11.2023).
3. Постанова Пленуму Верховного суду України № 7 від 24.10.2023, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.
4. Риб'янець С.А., Лапко А.Г., Довічне позбавлення волі як вид Кримінального покарання/ наукова стаття. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування. Матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції ДДУВС, 28.02.2020, 4 стр.
5. Strafgesetzbuch URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
6. Lebenslange Freiheitsstrafe – Wie lange ist lebenslänglich in Deutschland, 2023 URL: <https://www.juraforum.de/lexikon/lebenslange-freiheitsstrafe>.
7. Lebenslange Freiheitsstrafe Fundstelle openJur 2010, 3348, URL: <https://openjur.de/u/60105.html>
8. Горпинюк О.П. Двічне опзбавлення волі як «Irreducible life sentence» за кримінальним законодавством України/ наукова стаття, «Young Scientist» • No 1 (77). 2020.
9. Коротяєв В. Правова природа довічного позбавлення волі. Підприємництво, господарство і право, кримінальне право, 12, 2020, 5 стр.
9. Крикливець Д.Є. Деякі питання заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'ким. Вісник: Серія Правовипуск 75 частини 2, 5 стр. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276147/271020>

10. Lebenslange Freiheitsstrafe in Europa: ein Überblick von Praxis und Recht, 2017, URL: <https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/69330/1/Chapter.pdf>

11. Die Vollstreckung lebenslanger Freiheitsstrafen Dauer und Gründe der Beendigung im Jahr 2018, URL: <https://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/E-Publikationen/BM-Online/bm-online20.pdf>.

Artomov Kostiantyn

Graduate student of the department administrative and criminal law

Oles Honchar Dnipro National University

Email: costilya333@gmail.com

**INDIVIDUALIZATION WHEN
IMPOSING A CRIMINAL PUNISHMENT
IN THE FORM OF LIFE IMPRISONMENT
IN RELATION TO THE PURPOSE OF THE
PUNISHMENT**

Life imprisonment is the most severe form of punishment under homelander criminal law. Many scientific works have been developed dedicated to the legal nature, history of the emergence, legislative understanding and definition of the concept of this type of punishment, however, there is a lack of works dedicated to the effectiveness of the application of this type of punishment in terms of re-education of the criminal, changing his criminal thinking, increasing the level of legal awareness.

According to Article 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine, and the establishment and provision of human rights and freedoms is the main duty of

the state. Thus, a person's life and the ability to dispose of it freely is the most valuable and any punishment. that are related to the restriction of these freedoms must be balanced, reasonable and applied in the most extreme cases. And if the judges come to the conclusion that this is the only way to influence the identity of the criminal. then this type of punishment should not be limited to simple isolation of a person from society. If the most valuable thing – a person's life – is to be restricted, then it is exclusively for the purpose of carrying out appropriate measures to correct the person's personality, with the aim of re-educating him and ensuring that he does not commit similar crimes in the future.

The purpose of the article is to study the punishment in the form of life imprisonment from the point of view of its corrective effect on the person of the criminal.

In the light of the path to European integration chosen by our state, the experience of foreign countries in the legal regulation of this area is of particular importance. The legal experience of Germany has the most extensive opinions in this area, therefore, in this study, the conclusions and normative assets of this country will be used and analyzed.

The main questions raised in this topic are: is life imprisonment always a sufficient punishment? How will the guilty party be affected and what are the consequences? How is the verification of the results of the corrective effect carried out?

Key words: individualization, application of punishment, measure of punishment, personality of the criminal, honor and dignity of the person, psychology, execution of criminal punishments, European doctrines, life imprisonment, correctional effect.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна - кандидат юридичних наук, адвокат

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.8>

У статті на основі аналізу норм КПК України та в розрізі практики Європейського суду з прав людини визначається застосування презумпції невинуватості як однієї з основоположних засад кримінального провадження, досліджується нормативний зміст у контексті обрання та застосування судом запобіжного заходу в кримінальному провадженні. Вказаний принцип розглядається як одна з основних гарантій дотримання конституційних прав та свобод особи підозрюваного, обвинуваченого. Актуальність полягає в можливості через дотримання гарантій презумпції невинуватості досягнути якісно іншого кримінального судочинства, позбавленого обвинувального ухилу, що має в пріоритеті захист прав людини, здійснення ефективного та реального судового контролю. Презумпція невинуватості розглядається як складова права на справедливий суд та значення її в правозастосовчій діяльності. Надається обґрунтування пропозицій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення дотримання принципу презумпції невинуватості при вирішенні судом питання про застосування запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому.

Ключові слова: засади кримінального провадження, презумпція невинуватості, докази, запобіжні заходи.

Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирі-

шить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку (частина 1,2 статті 6 Європейської Конвенції з прав людини).

Відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Положеннями ч.1 ст.7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) презумпцію невинуватості закріплено як одну із загальних засад кримінального провадження. Нормами ч.5 ст.17 КПК України визначено, що поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

Враховуючи вищевказані норми законодавства, застосування будь-якого запобіжного заходу у кримінальному провадженні не може мати на меті покарання підозрюваного, обвинуваченого за кримінальне правопорушення, у вчиненні якого особа підозрюється, обвинувачується. При цьому є неприпустимим ставлення до цієї особи як до злочинця. Запобіжний захід не повинен

бути «формою очікування обвинувально-го вироку», «прелюдією до завчасного відбування можливого в майбутньому вироку про позбавлення волі», як на цьому наголошується в правозастосовчій практиці ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ у справі «Летельє проти Франції», «Ноймайстер проти Австрії») [1, 2].

Конституційний Суд України у своїх рішеннях також неодноразово зазначав, що за своєю правовою природою застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу не є кримінальним покаранням [3].

У рішенні від 08.06.2022 року в справі № 3-20/2021(40/21) Конституційний Суд України вказав, що конституційний принцип презумпції невинуватості є багатоаспектним, діє на всіх стадіях кримінального провадження та навіть після його завершення, адже сутність цього принципу полягає в тому, що презумпція стосовно непричетності особи до вчинення кримінального правопорушення має універсальний характер, поширюється на всі сфери суспільного життя особи та діє доти, доки її не спростовано належним чином, тобто, за приписами ст.62 Конституції України, у законному порядку й обвинувальним вироком суду. У розумінні зазначених конституційних приписів метою принципу презумпції невинуватості є захист особи, стосовно якої здійснюється/здійснювалось кримінальне провадження, від будь-яких виявлених у зв'язку із цим форм осуду від публічної влади, унаслідок чого піддано сумніву непричетність такої особи до вчинення кримінального правопорушення, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [4].

Згідно з практикою ЄСПЛ особа, заарештована за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (Heaney та McGuinness проти Ірландії, § 42; Бруско проти Франції, §§ 47- 50), підозрюваний, допитаний про його участь у діях, які становлять кримінальне правопорушення (Олександр Зайченко проти Росії, §§ 41-43; Янков та інші проти Болгарії, § 23; Schmid-Lafferer проти Швейцарії, §§ 30-31) і особа, яку допитали щодо підозри його або її у причетності до злочину (Стірманов проти

Росії*, § 39), незалежно від того, чи його або її офіційно розглядали як свідка (Kalēja проти Латвії, §§ 36-41), а також особа, яка була офіційно звинувачена в кримінальному злочині за процедурою, встановленою національним законодавством (Пелісьє і Сасі проти Франції [ВП], § 66; Педерсен і Баадсгаард проти Данії [ВП], § 44), вважаються «обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» і можуть вимагати захисту статті 6 Конвенції [5].

Метою статті є дослідження окремих аспектів засад принципу «презумпції невинуватості» при обранні підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу, визначення її змісту, аналіз правозастосовчої практики в контексті поставленого питання, обґрунтування важливості та необхідності дотримання її як елемента права на справедливий судовий розгляд.

Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства була предметом наукового дослідження у роботах багатьох відомих вітчизняних учених, зокрема: В. Гончаренка, О. Кучинської, Т. Маляренка, В. Молдована, В. Нора, О. Осауленко, Т. Фулей, Г. Юдківської та інших. Однак, наукове обґрунтування дослідження окремих аспектів цього принципу у вузькому контексті вибраної тематики полягає в тому, що недотримання процесуальних гарантій цього принципу при обранні запобіжного заходу має наслідком, як правило, обрання надмірно суворого, невинуватого та необґрунтованого заходу. Вирішення питання про обрання запобіжного заходу, у переважній більшості, відбувається на початковому етапі кримінального провадження, на якому допущені порушення цього принципу формують обвинувальний ухил та упередженість усього подальшого ходу досудового розслідування, підготовчого провадження та судового розгляду. У контексті обрання запобіжного заходу принцип презумпції невинуватості тісно пов'язаний з правом особи на свободу та особисту недоторканість.

При обранні запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому надважливим є дотримання принципу презумпції невинуватості. На нашу думку, саме усвідомлення не в повній мірі сутності цього

принципу та не належне його дотримання створює передумови для необ'єктивного розгляду судом цього питання та безпідставного застосування запобіжного заходу, а нерідко і невиправдано суворого запобіжного заходу. При обранні запобіжного заходу суд не надає правову оцінку зібраним органом досудового розслідування доказам, не встановлює винуватість особи, а лише вирішує питання щодо обґрунтованості підозри (у контексті чи є причетність особи до вчинення кримінальних правопорушень вірогідною та достатньою для застосування щодо особи обмежувальних заходів) та щодо наявності ризиків, передбачених ч.1 ст.177 КПК України.

Як зазначає О.Г. Шило, предметом судового розгляду клопотання є тільки обставини, які стосуються вирішення питання про застосування запобіжного заходу. Під час цього судового засідання слідчий суддя не вправі розглядати ті питання, які він повинен вирішувати в майбутньому судовому розгляді кримінального провадження (кримінальної справи). Тому обговорення ним питання про винуватість особи, щодо якої надійшло клопотання, є неприпустимим [6].

На думку автора, на стадії досудового розслідування при обранні запобіжного заходу цей принцип набуває вирішального значення, оскільки суд, вирішуючи це питання, особливо в справах щодо публічних осіб, у резонансних справах, непоодинокі, не зберігаючи об'єктивність, а піддається тиску громадськості щодо «очікувань у справедливому покаранні». Саме таким чином і сприймається обрання запобіжного заходу в очах громадськості, і чим суворіше буде призначений запобіжний захід, тим більш «справедливим» він буде. Запит суспільства на швидке і справедливе покарання для «злочинців» є очевидним та доречним, але ж не може підміняти собою норми закону та спотворювати основну мету застосування запобіжного заходу до особи. У цьому контексті також є актуальним здійснення державою ефективних заходів щодо підвищення правової освіти суспільства.

Натомість, з моменту оголошення підозри, пред'явлення обвинувачення особі,

вона не вважається винною. У громадській думці часто перебування підозрюваної, обвинуваченої особи на свободі, у зв'язку з обранням запобіжного заходу, не пов'язаного з обмеженням волі або внесенням застави, помилково сприймається як прояв «несправедливості» і потенційною можливістю втечі, уникнення судового розгляду справи та «справедливого покарання» підозрюваним, обвинуваченим, що не узгоджується з основними засадами судочинства.

Крім того, принцип презумпції невинуватості відображає право особи на незалежний та безсторонній суд, оскільки він є одним із головних елементів справедливого судового розгляду та впливає на процес доказування, в тому числі, і при розгляді судом питання обрання запобіжного заходу.

У нормах глави 18 КПК України чітко перебачено імперативний обов'язок сторони обвинувачення доводити і обґрунтованість підозри, і наявність ризиків, і неможливість досягти легітимну мету запобіжних заходів іншими більш м'якими, ніж запропонованими стороною обвинувачення.

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, тягар доказування в цих питаннях не повинен перерозподілятися так, щоб на затриману особу покладався обов'язок доводити наявність підстав для її звільнення.

При цьому, необхідно також враховувати, що доведення вищевказаного стороною обвинувачення має відбуватись з дотриманням норм ч.3,4 ст.17 КПК України. Зокрема, підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи. Також необхідно застосовувати в цьому контексті і норми ст.62 Конституції України, згідно з якими обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Відповідно до ч.3 ст.8 Конституції України норми Конституції України є нормами прямої дії. Припущення навіть при обранні запобіжного заходу особі є неприпустимим, закон вимагає доказів.

Крім того, важливу гарантію закладено законодавцем у ст.189 КПК України, що ви-

словлені в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиціального значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього або іншого кримінального провадження.

Тобто висновки, які сформульовані судом при розгляді цього питання, не мають наперед встановленої юридичної сили відносно дослідження та оцінки певних фактів або доказів у цьому або іншому кримінальному провадженні і не можуть використовуватись сторонами в майбутньому для їх доказування або спростування.

Згідно з ч. 1 ст.177 КПК України, будь-який запобіжний захід застосовується лише з метою забезпечення виконання обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам вчинити дії, що передбачені п. 1-5 ч.1 ст.177 КПК України.

При вирішенні питання щодо обрання конкретного запобіжного заходу певній особі з-поміж чинних у кримінальному процесі – є пріоритетним для суду пошук балансу між забезпеченням мети запобіжного заходу та мінімальним і виправданим втручанням у права та свободи людини і громадянина.

Заслуговує на увагу позиція В. І. Фаринника, який вказує, що рішення про обрання запобіжного заходу – дуже серйозний і відповідальний крок, адже будь-який запобіжний захід завжди пов'язаний з обмеженням особистої свободи людини, тому може застосовуватись лише за наявності дійсної на те необхідності, за вказаними в законі підставами й із додержанням визначеного процесуального порядку. При цьому в основі рішення про застосування того чи іншого запобіжного заходу завжди повинна лежати сукупність конкретних доказів, які свідчать про необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого [7].

Повністю поділяючи цю позицію, необхідно зауважити, що норми кримінального процесуального законодавства вимагають удосконалення щодо унеможливлення си-

туацій, коли припущеннями сторони обвинувачення обґрунтовується судові рішення стосовно обмеження прав і свобод особи. Запровадження ретельного та прискіпливого дослідження судом доказів, не лише в контексті їх наявності чи вагомості, більш вимогливого підходу суду до доведення наявності підстав застосування запобіжного заходу.

На практиці, при пред'явленні підозри, у більшості кримінальних проваджень має наслідком звернення сторони обвинувачення до суду щодо обрання запобіжного заходу особі. Як правило, це перетворюється на необхідний атрибут будь-якого кримінального провадження, що відразу призводить до обмеження прав та свобод особи, у тому числі і безпідставно. Хоча законом це не вимагається. Звернення до суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу є правом, а не обов'язком слідчого, прокурора. Більше того, закон вказує, що лише у випадках наявності підстав.

Система запобіжних заходів, що існує в кримінальному процесі, передбачає п'ять запобіжних заходів: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою. Крім того, тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному КПК України.

Разом з тим, закон передбачає варіативність застосування запобіжних заходів, зокрема накладанням широкого кола процесуальних обов'язків, застосуванням електронних засобів контролю, застосуванням цілодобового або визначеного певним проміжком доби домашнього арешту, зокрема і призначенням альтернативного запобіжного заходу у вигляді застави при застосуванні тримання під вартою, тощо.

Пунктом 3 статті 5 Конвенції визначено: «...Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гаранті-

ями з'явитися на судове засідання...» [8]. Саме такими гарантіями і виступають запобіжні заходи.

Обрання з-поміж передбачених законом запобіжних заходів одного та застосування її до конкретної особи відноситься до дискреційних повноважень слідчого судді або суду.

При цьому, такі широкі процесуальні можливості щодо обрання різних за ступенем суворості запобіжних заходів, альтернативи тримання під вартою в більшості кримінальних проваджень, встановлення імперативного обов'язку сторони обвинувачення доведення наявності законних підстав до застосування запобіжного заходу і імперативного обов'язку суду відмовити в задоволенні клопотання про обрання запобіжного заходу в разі його недоведення, на нашу думку, є процесуальними гарантіями судового розгляду цього питання в строгій відповідності з основними засадами кримінального провадження, у тому числі і дотримання принципу презумпції невинуватості щодо підозрюваного, обвинуваченого.

Відповідно до ч.1 ст.178 КПК України при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, крім інших і наступні обставини, на які слід звернути особливу увагу, з огляду на дотримання принципу презумпції невинуватості щодо підозрюваного, обвинуваченого при їх оцінці судом:

1. тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується.

Згідно з правовою позицією ЄСПЛ, викладеною в рішенні у справі «Тодоров проти України», «... тільки тяжкість вчиненого злочину, складність справи та серйозність обвинувачень не можуть вважатися достатніми причинами для тримання особи під вартою...» [9].

Вказана обставина не може бути єдиною та самостійною підставою для обрання запобіжного заходу, а лише факультативною, такою, що має оцінюватись судом разом з ін-

шими, на підставі наданих сторонами кримінального провадження доказів.

Вищезазначеною обставиною найчастіше обґрунтовується стороною обвинувачення необхідність обрання найсуворішого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Однак, суд повинен при цьому враховувати і можливість винесення судом у майбутньому виправдовувального вироку суду по цьому кримінальному провадженні, закриття кримінального провадження, а також, що вину особи ще тільки належить довести та встановити, тощо. Тобто санкція статті, за якою кваліфіковані дії підозрюваного, обвинуваченого не є автоматичною підставою до застосування запобіжного заходу, що, на жаль, має місце в судовій практиці. Більше того, кваліфікація дій особи на етапі пред'явлення підозри і до оголошення обвинувального акту може бути змінена органом досудового розслідування.

2. наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого.

Згідно з ч.1,2 ст.88 Кримінального кодексу України (надалі – КК України) особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Судимість має правове значення в разі вчинення нового кримінального правопорушення, а також в інших випадках, передбачених законами України.

Положення КК України регламентують також порядок зняття, погашення судимості, обчислення строків погашення судимості, реабілітації осіб, звільнення від покарання тощо. Судимість обмежується певними строками і має строковий характер.

Отже, при обранні запобіжного заходу з урахуванням вищевказаних норм КК України та принципу презумпції невинуватості має враховуватись судом тільки наявність судимостей в особи, що не зняті та не погашені у встановленому законом порядку.

Крім того, якщо особа має судимість, що може її характеризувати негативним чином, то закон не містить посилання на те, що суд має враховувати обставини щодо відсутності судимостей, що є позитивною характеристикою особи.

З огляду на вищевказане, пропонуємо змінити п.8 ч.1 ст.178 КПК України, виклавши його в новій редакції: «8. наявність чи відсутність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого у відповідності до норм Кримінального Кодексу України».

3. дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше.

Питання дотримання чи недотримання особою умов обраних раніше запобіжних заходів у цьому або іншому кримінальному провадженні підлягає дослідженню судом і з доведенням цих обставин відповідними доказами. Ці обставини, як і інші, не можуть ґрунтуватись на припущеннях, а вимагають обґрунтування конкретними доказами порушення (дотримання) умов.

Встановлення судом порушень допущених підозрюваним, обвинуваченим умов раніше застосованих запобіжних заходів може бути підставою до застосування більш суворого запобіжного заходу. Як і з іншого боку, дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов раніше застосованих запобіжних заходів до нього характеризують цю особу з позитивного боку і також мають враховуватись судом.

Крім того, порушення умов застосованого до особи запобіжного заходу у вигляді застави згідно з п.3 ч.4 ст.183 КПК України можуть мати наслідком не призначення альтернативного запобіжного заходу у вигляді застави при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до цієї особи.

4. наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

Кількість повідомлень про підозру в конкретної особи не може бути фактором, що враховується при обранні запобіжного заходу особі. Сам факт існування підозри не є підтвердженням її вини, а презумпція невинуватості якраз і покликана забезпечити ставлення суду до цієї особи як до невинуватої особи до обвинувального вироку, незважаючи на існування інших підозр, а також покликаний гарантувати дотримання конституційних прав та свобод цієї особи.

На нашу думку, вказані обставини не підлягають обов'язковому врахуванню су-

дом при розгляді цього питання, як це передбачено п.10 ч.1 ст.178 КПК України і мають бути виключені з переліку вищевказаних обставин у нормах КПК України.

Враховання цих обставин може створити помилкове негативне уявлення у слідчого судді, суду щодо особи, якій обирається запобіжний захід. Наявність інших підозр, оголошення обвинувального акту в іншому кримінальному провадженні може характеризувати особу як потенційного злочинця і формувати в суду штучне негативне ставлення до неї, що буде мати вплив на прийняте судове рішення.

Гарантії презумпції невинуватості є процесуальним запобіжником щодо унеможливлення необ'єктивного та несправедливого ставлення до особи. Наявність підозр, обвинувачень в інших кримінальних провадженнях не породжує ніяких правових наслідків та не доводить винуватість особи, не передбачає осуду з боку суспільства або держави, а тому їх врахування є таким, що порушує вказаний принцип судочинства.

5. розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини.

Вказані обставини, безперечно, мають оцінюватись в кожному конкретному кримінальному провадженні з огляду на наявність фактів, доказів. У випадку надання суду в обґрунтування цих обставин відповідних висновків експертизи; пред'явлення цивільного позову з відповідним обґрунтуванням та доведенням; затримання підозрюваного, обвинуваченого на місці скоєння злочину безпосередньо з грошовими коштами або «доходом», що отриманий цією особою внаслідок кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа тощо. Однак, акцентувати увагу в цьому питанні, на думку автора, необхідно саме на вагомості наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини.

Законодавцем вжито слово «вагомість», що має підкреслити для суду (слідчого судді) необхідність переконливих та належних

доказів, що доводять вказані обставини. Значення в клопотанні, наприклад суми грошових коштів, що розглядаються органом досудового розслідування як «неправомірна вигода», є замало. Необхідною умовою є надання беззаперечних доказів отримання таких коштів підозрюваним, обвинуваченим, а також і доказів на підтвердження, що вказані гроші можуть кваліфікуватись як неправомірна вигода.

Так, звернувшись до судової практики, можна навести наступний приклад:

«Колегія суддів, ураховуючи обставини кримінального провадження (один із співучасників організував осіб Агентів чи/та Партнерів АБ «Укргазбанк», розпоряджався їхніми рахунками, кошти знімалися в касі АБ «Укргазбанк» у час, коли Агенти чи/та Партнери перебували за кордоном тощо), доходить висновку, що на сьогодні існують достатні підстави вважати, що розтрачені кошти у сумі 205 998 435,93 гривень знаходяться під контролем групи підозрюваних. У зв'язку із цим, ці кошти необхідно враховувати в контексті встановлення майнового стану ОСОБА_1, а не лише як спричинені збитки.

З огляду на викладене, враховуючи майновий стан підозрюваного, членів його родини, обґрунтованість підозри у вчиненні ОСОБА_1 інкримінованого йому особливо тяжкого корупційного злочину, наявність ризиків, передбачених п. 1-4 ч. 1 ст. 177 КПК України, розмір предмета кримінального правопорушення (ОСОБА_1 підозрюється в розтраті коштів АБ «Укргазбанк» у сумі 204 208 560,55 гривень), з урахуванням відведеної йому ролі у вчиненні розтрати коштів Банку, колегія суддів вважає, що слідчий суддя дійшов обґрунтованого висновку щодо визначення відносно ОСОБА_1 застави саме у розмірі 13 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, що складає 35 100 000 гривень.» ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного по справі №991/4448/22 суду від 22.11.2022 року [10].

Тобто судом по цьому кримінальному провадженню були враховані грошові кошти, що є предметом кримінального провадження, і як спричинені збитки, і в контексті майнового стану підозрюваного.

У ст.2 КПК України вказано, що завданням кримінального провадження є, зокрема щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Презумпція невинуватості є одним з основоположних принципів кримінального процесу та центральним елементом права на справедливий судовий розгляд. Її основна функція полягає в унеможливленні притягнення до відповідальності невинної особи, захисту особи від свавілля та необ'єктивного ставлення до себе як до винної особи у вчиненні кримінального правопорушення на будь-якому етапі кримінального процесу, у тому числі при обранні запобіжного заходу.

Норми КПК України потребують нормативного вдосконалення щодо забезпечення ефективного застосування принципу презумпції невинуватості

Література

- 1.Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Летельє проти Франції» від 26.06.1991 року.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ноймайстер проти Австрії» від 26.06.1991 року.
3. Рішення Конституційного Суду України від 08.07.2003 року №14-рп/2003 по справі N 1-23/2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-03#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2022 року № 3-р(П)/2022 по справі №3-20/2021 (40/21) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text>
5. Європейський суд з прав людини, Посібник зі статті 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД Право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект) пункт 14, 133 С., С.10 [Електронний ресурс] URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR
6. Кримінальний процес: підручник. Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р.Туманяц та інші, за редакцією В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило Х.: Право, 2013 р. 824 С., С.307

7. Фаринник В. І. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Юридичний вісник України. 2012. №38. С. 4.

8. Європейська Конвенція з прав людини, [Електронний ресурс], URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тодоров проти України» від 12.01.2012 року.

10. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду по справі № 991/4448/22 від 22.11.2022 року URL:

<https://reestr.court.gov.ua/Review/107474193>

**SPECIFIC ASPECTS OF ADHERING
TO THE PRESUMPTION OF INNOCENCE
PRINCIPLE IN THE APPLICATION OF
PREVENTIVE MEASURES**

The article, based on an analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and considering the practices of the European Court of Human Rights, defines the application of the presumption of innocence as one of the

fundamental principles of criminal proceedings. The normative content is examined in the context of the court's selection and application of preventive measures in criminal proceedings. This principle is regarded as one of the primary guarantees for upholding the constitutional rights and freedoms of individuals who are suspects or accused. The relevance lies in the possibility, through adherence to the guarantees of the presumption of innocence, to achieve a qualitatively different criminal justice system, free from accusatory bias, prioritizing the protection of human rights, and ensuring effective and real judicial control. The presumption of innocence is considered as an integral component of the right to a fair trial, and its significance in legal practice is emphasized. The article provides justification for proposals aimed at improving criminal procedural legislation concerning the observance of the presumption of innocence when the court decides on the application of preventive measures to a suspect or an accused person.

Keywords: principles of criminal proceedings, presumption of innocence, evidence, preventive measures

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

СКРЕКЛЯ Леся Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

СОСНІНА Ольга Володимирівна - доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

СТИРАНКА Михайло Богданович - кандидат юридичних наук, адвокат

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.9>

Проаналізовано способи вчинення державної зради, а саме: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Поняття «перехід на бік ворога» не слід розглядати лише в буквальному розумінні, оскільки йдеться не лише про перехід на територію ворожої держави, а й надання допомоги такій державі безпосередньо на території України. Конституційно, що під поняття «ворог» повинні підпадати ті суб'єкти, які ведуть збройну боротьбу проти України, зокрема не визнані (самопроголошені) держави ДНР і ЛНР.

Зміст поняття шпигунства розкривається у ст. 114 КК України та полягає у передаванні або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України називають загальним способом державної зради, різновидами якого є перехід на бік ворога та шпигунство.

Додатково обґрунтовано збільшити перелік суб'єктів, яким особа може надавати допомогу в проведенні підривної діяльності проти України, зокрема, міжнародні організації (їх представники), оскільки вони є похідними суб'єктами міжнародного права, мають свою структуру та виступають інструментами зовнішньої політики окремих держав.

Ключові слова: державна зрада, перехід на бік ворога, шпигунство, підривна діяльність, національна безпека, громадянин України, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

Норма про державну зраду донедавна практично не застосовувалася. Втім у зв'язку з веденням агресивної війни Російської Федерації проти України, яка триває з 2014 року, випадки вчинення державної зради, на жаль, стали непоодинокими. Зокрема, аналіз даних Офісу Генерального прокурора засвідчує тенденцію до їх збільшення. Так, у 2019 р. зареєстровано 32 кримінальні провадження, у яких особам вручено повідомлення про підозру за вчинення злочину, передбаченого ст.111 КК України. У 2020 р. – 45; 2021 – 64. Врешті, у 2022 р. цей показник зріс до 609 [1].

Як свідчить аналіз судової практики, представники держави-агресора здійснюють вербування громадян України або ж останні за власною ініціативою свідомо зраджують інтереси України. Прикладом цьому слугує вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р., яким експрезидента України Віктора Януковича було визнано винним за вчинення державної зради [2]. А тому ні в кого не виникає сумнівів щодо необхідності захисту кримінально-правовими засобами національної безпеки України та створенні ефективної юридичної норми, спрямованої на протидію державній зраді.

У той же час доводиться констатувати, що при застосуванні норми про державну зраду, існують певні проблеми. Зокрема, мають місце випадки, коли тотожні кримінально протиправні діяння отримують різну кримінально-правову оцінку або складно визначити, який спосіб державної зради має місце. З огляду на це, необхідно встановити, чи не слугує причиною цьому формулювання об'єктивної сторони складу злочину «державна зрада».

Аналіз останніх досліджень

Було б несправедливо вказувати, що питання кримінальної відповідальності за державну зраду не висвітлювались теорією кримінального права. Свідченням цього є дисертаційне дослідження Н.С. Кончук, у якій авторка здійснила кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого ст.111 КК України. Слід виокремити праці О. Ф. Бантишева та Л. В. Мошняги, які присвячені питанням кримінально-правової охорони національної безпеки України. Необхідно віддати належне також науковим доробкам Г. В. Андрусів, Ю. В. Бауліна, Б. М. Діденка, О. О. Дудорова, Л. М. Демидової, В. С. Картавцева, В. К. Матвійчука, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, Р. А. Чорного, О. В. Шамари, В. М. Шлапаченка та інших, у яких розглядаються питання кримінальної відповідальності за державну зраду.

Постановка завдання

Метою цієї статті є аналіз способів вчинення державної зради.

Виклад основного матеріалу

Визначення державної зради перейшло до нас ще з редакції КК УРСР 1960 р. З огляду на, так би мовити, застарілу редакцію статті, яка не відповідає сучасним реаліям, неодноразово звучали пропозиції щодо внесення змін до неї, втім такі ініціативи зазнавали гострої критики, а тому не увінчались успіхом. Відповідно до аналізу ст.111 КК України, слід виокремити три способи державної зради:

1) перехід на бік ворога в період збройного конфлікту;

2) шпигунство;

3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Передусім, потрібно з'ясувати, вчинення яких саме суспільно небезпечних дій свідчитиме про перехід на бік ворога на шкоду територіальній цілісності та недоторканності. Однак, найперше необхідно встановити, що слід розуміти під поняттям «ворог». Відсутність його офіційної дефініції, здавалось би, не слід відносити до законодавчих огріхів, оскільки це не повинно створювати труднощів у правозастосовній діяльності. Водночас, на противагу цій позиції, наведемо вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 15 листопада 2017 р. Так, органом досудового розслідування В. обвинувачувався у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 258-3 КК України. Під час виконання бойових завдань його було захоплено в полон військовослужбовцями Збройних Сил РФ, після чого разом з іншими полоненими доставлено до будівлі Сніжнянського МВ ГУ МВС України в Донецькій області та передано представникам терористичної організації «ДНР». Далі полонений добровільно вступив до складу терористичної організації «ДНР» та зобов'язався дотримуватися правил поведінки, встановлених у ній, і виконувати покладені на нього функції, тобто відмовився від несення обов'язків військової служби. Окрім того, підбурював шляхом умовлянь та погроз військовослужбовців ЗСУ, які перебували у полоні, вступити до терористичної організації «ДНР» та брати участь у її діяльності, однак останні відмовились від його пропозиції. Тим часом судом частина обвинувачення (державна зрада, вчинена способом переходу на бік ворога) була визнана необґрунтованою з підстави, що «ДНР» за своєю суттю є терористичною організацією і не має жодних ознак, притаманних державі. Крім того, вказане «утворення» не визнається як держава ані Україною, ані будь-якими іншими державами або міжнародними організаціями [3]. Таким

чином, на думку суду, ворогом може бути лише інша держава або державне утворення. Така позиція видається не до кінця виваженою, оскільки якщо відштовхуватись навіть від самого поняття «збройний конфлікт», то доречно говорити про значно ширше коло суб'єктів, які охоплюються поняттям «ворог». Окрім того, у словнику української мови ворог трактується як той, хто перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь; недруг, супротивник. Тому під поняття «ворог» повинні підпадати ті суб'єкти, які ведуть збройну боротьбу проти України, зокрема не визнані (самопроголошені) держави ДНР і ЛНР.

У той же час доводиться констатувати, що в проєкті КК України станом на 14 жовтня 2023 р., який розроблений робочою групою з питань розвитку кримінального права, поняття «ворог» характеризується наступним чином: а) держава, з якою Україна перебуває у стані війни чи збройного конфлікту (ворожа держава), б) держава, визнана державою-агресором або державою-окупантом по відношенню до України, або в) формування, фінансове, військове, матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення якого здійснює ворожа держава (ч.5 ст.10.1.1). Відомо, що так звані ДНР та ЛНР визнані терористичними організаціями, яким РФ надає військову, економічну та політичну підтримку. А тому гадаємо, що в проєкті КК, відповідно до пункту «в» ч.5 ст.10.1.1., діяльність ДНР та ЛНР охоплюється поняттям «формування».

У кримінально-правовій літературі вченими пропонується різна інтерпретація зазначеного способу державної зради. О. А. Чуваков трактує її як різноманітні форми співробітництва у воєнний час або в період збройного конфлікту [4, с. 270]. На думку М. І. Хавронюка, перехід на бік ворога передбачає надання громадянином України безпосередньої допомоги державі, з якою Україна в цей час перебуває у стані війни або збройного конфлікту (вступ на службу до військових чи інших формувань ворожої держави, надання допомоги агентам спецслужб іноземних держав тощо) [5, с. 32]. В. А. Ліпкан зазначає, що цей спо-

сіб державної зради полягає у вступі громадянина України в контакт з військовим супротивником для сприяння йому в заподіянні шкоди суверенітету, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [6, с. 160]. Таким чином, прояви переходу на бік ворога можуть бути різноманітними. Водночас науковці ототожнюють цей спосіб державної зради зі спричиненням шкоди різного характеру національній безпеці держави.

Вочевидь, поняття «перехід на бік ворога» не слід розглядати лише в буквальному розумінні, оскільки йдеться не лише про перехід на територію ворожої держави, а й надання допомоги такій державі безпосередньо на території України. З огляду на це пропонується виокремлювати фізичний та інтелектуальний перехід [7, с. 23]. Однак доречно погодитись із Ю. В. Бауліним, що одне лише просте фізичне переміщення за лінію фронту не можна вважати державною зрадою, якщо такий перехід не підтверджений згодою громадянина України на співпрацю з ворогом [8, с.204].

Специфікою цього способу державної зради є те, що він може бути вчинений лише в період збройного конфлікту (ч.1 ст.111 КК України). Кваліфікованим його видом є наявність умов воєнного стану (ч.2 ст.111 КК України). Із вказаного випливає, що диспозиція розглядуваної статті є бланкетною, що зумовлює необхідність звернутися до іншогогалузевого нормативного припису для встановлення її змісту. Так, у Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. збройний конфлікт розглядається як такий, що виникає між двома чи більше сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. При цьому прийнято розрізняти збройний конфлікт міжнародного (зіткнення збройних сил держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни) та неміжнародного характеру (збройний конфлікт, що відбувається в межах території держави) [9, с. 90].

У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII вказується, що воєнний стан є

особливим правовим режимом, який вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб зі зазначенням строку дії цих обмежень [10]. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, яке мало місце 24 лютого 2022 р., цього ж дня в нашій державі було введено воєнний стан [11], строк дії якого, у зв'язку з тривалою широкомасштабною збройною агресією, постійно продовжується.

Потребує також вирішення питання щодо моменту закінчення злочину, передбаченого ст.111 КК України, вчиненого способом переходу на бік ворога. У кримінально-правовій літературі з цього приводу немає одностайності позицій. Одні автори вважають, що таким моментом є надання громадянином України безпосередньої згоди представнику іноземної держави на «злочинну співпрацю» [8, с. 203–204]. Інші ж переконані, що перехід на бік ворога є закінченим посяганням, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду Україні [12, с. 57]. Гадаємо, що слід погодитися із представниками другого підходу, оскільки якщо мала місце відповідна домовленість між винним та представником іноземної держави, то надання такої згоди на «співпрацю» (без подальших дій) слід розглядати, скоріш за все, як готування до вчинення державної зради.

Другим способом державної зради є шпигунство, зміст якого розкривається у ст. 114 КК України, і яке полягає у передаванні або збиранні з метою передачі

іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Так, передача ворожій стороні відповідних відомостей розглядається як усне повідомлення (безпосередньо, телефоном), вручення певних документів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників) або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку) безпосередньо адресату чи посереднику [9, с. 87]. Натомість збирання таких відомостей із метою їх передачі розглядають як пошук та здобуття останніх із подальшим їх зосередженням в одному чи кількох місцях [13, с. 244]. Н. С. Кончук ставить питання, чи охоплюється поняттям «збирання» зберігання відомостей, що становлять державну таємницю, і, відповідно, чи наставатиме відповідальність за шпигунство як спосіб державної зради. Автор зазначає, що такі дії можна розглядати як надання громадянином України допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України, оскільки винний посприяв представникові іноземної держави чи організації шляхом укриття відомостей, які становлять державну таємницю, знаючи, що подальше використання ворожою стороною таких відомостей є загрозою для національної безпеки України [14, с. 94]. Водночас така позиція належно не обґрунтована, позаяк, видається, має місце сприяння у передачі відомостей, які становлять державну таємницю, представникові іноземної держави, тобто сприяння у вчиненні державної зради способом шпигунства.

Щодо моменту закінчення державної зради в цій формі, то доводиться констатувати про невизначеність підходів з приводу вказаного питання. Зокрема, одні автори пов'язують момент закінчення відповідного злочину з моментом заволодіння певним обсягом відомостей, що становлять державну таємницю [15, с. 50], натомість інші – з моменту початку збирання таких відомостей [12, с. 60]. У цьому випадку, гадаємо, більш слушно го-

ворити не про «етапи» злочинної поведінки, а про обсяг зібраної секретної інформації. Тобто у випадку, якщо у таких матеріалах (незалежно від того, чи вони зібрані на початковому чи завершальному етапі) є відомості, які становлять державну таємницю, то державну зраду у формі шпигунства слід вважати закінченим посяганням.

Третім способом державної зради є надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Його ще називають загальним способом державної зради, різновидами якого є перехід на бік ворога та шпигунство. З такою позицією не можна не погодитись, оскільки така діяльність характеризується широким спектром кримінально-протиправних дій, адже пов'язана зі спробою зміни системи вищих органів державної влади нелегітимним способом чи зміни території та спрямована на зниження обороноздатності [12, с. 57–58], сприянням таємним представникам іноземних розвідок, укриттям розвідника або його спорядження, наданням йому транспортних засобів, а також іншої техніки [16, с. 43], організацією чи виконанням конкретного кримінального правопорушення, схилянням до державної зради інших осіб, усуненням перешкод для вчинення певних діянь [17, с. 820], тобто з усіма можливими способами заподіяння шкоди національній безпеці України.

У ч. 1 ст. 111 КК України міститься чітка вказівка на тих суб'єктів, яким особа має надавати допомогу у проведенні підривної діяльності проти України (іноземна держава, іноземна організація або їхні представники). Такий перелік суб'єктів, вочевидь, не можна назвати повним. У науковій літературі на цій проблемі акцентувала З. А. Загинеї. Автор запропонувала внести зміни у відповідне формулювання ст. 111 КК України, вказавши на те, що допомога у проведенні підривної діяльності проти України може надаватися також і міжнародній організації чи її представникам [18, с. 95]. Така позиція, безумовно, варта уваги, оскільки міжнародні організації є похідними суб'єктами міжнародного

права, які мають свою структуру та виступають інструментами зовнішньої політики окремих держав. Більше того, такий досвід вуже існує в окремих зарубіжних державах (КК Казахстану). Щодо моменту закінчення державної зради у вказаній формі, то ним є момент вчинення конкретного діяння, яким було надано допомогу іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Не можна також оминати увагою питання, яким чином регламентуються особливості кримінально-правової заборони державної зради в проекті КК України. Так, ст. 9.1.5. «Зрада Україні» передбачено наступні способи державної зради: 1) вступ у військове формування держави-агресора, 2) участь у здійсненні акту агресії проти України, 3) надання державі-агресору допомоги в здійсненні акту агресії проти України або 4) надання допомоги іноземній державі чи її представнику у підривній діяльності проти національної безпеки України або 5) ініціювання перед представником іноземної держави, іноземної організації або незаконного збройного формування вчинення ним діяння, передбаченого пунктами 1-4 цієї статті, чи згода з його пропозицією вчинити таке діяння. З вищенаведеного випливає, що фактично перші три форми вчинення цього злочину притаманні державній зраді способом переходу на бік ворога. Натомість, не передбачений спосіб вчинення державної зради у формі шпигунства. Втім питання щодо переваг та недоліків цієї норми проекту КК повинно стати предметом наступного наукового дослідження.

Висновки

У цілому ж, можна зробити висновки, що питання, які стосуються характеристики способів державної зради, законодавчо належним чином не врегульовані, окремі з них залишаються неоднозначно висвітленими або цілком не вирішеними. А тому очевидно, що кримінальне законодавство повинно оновлюватись та «йти в ногу» з розвитком суспільних відносин.

Література

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2019–2022 рр. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 19.11.2023)
2. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р. Справа № 756/4855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79393240> (дата звернення: 22.11.2023)
3. Вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 15 листопада 2017 р. Справа № 319/85/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70280831> (дата звернення: 22.11.2023)
4. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова. Одеса, 2017. 533 с.
5. Хавронюк М. І. Глава III. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Вид. 2-ге, перероб. та допов. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника та В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. 712 с.
6. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навчальний посібник. Київ : Вид-во КНТ, 2007. 292 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / М. І. Бажанов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків : Юрінком Інтер; Право, 2001. 494 с.
8. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
9. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-тє вид., перероб. і допов. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 22.11.2023)
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. №64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 22.11.2023)
12. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменного. Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012. Т.1. 780 с.
13. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка, М. І. Мельника. 9-те вид., перероб. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 780 с.
14. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 227 с.
15. Картавцев В. С. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (наукові засади кваліфікації): навч. посіб. К.: Вид-во НА СБ України, 2004. 57 с.
16. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Право, 2010. 514 с.
17. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
18. Загинеї З. А. Надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як спосіб вчинення державної зради. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 86–101.

SUMMARY

The methods of committing treason are analyzed: the transition to the enemy's side; espionage; to assist a foreign state, a foreign organization or their representatives in carrying out subversive activities against Ukraine. The concept of „crossing over to the side of the enemy” should not be considered exclusively in the literal sense, since it is not only about crossing over to the territory of an enemy state, but also about providing assistance to such a state directly on the territory of Ukraine. It was established that the concept of «enemy» should include those subjects who are waging an armed struggle against Ukraine, in particular the unrecognized (self-proclaimed) states of the DNR and LNR.

The content of espionage is disclosed in Art. 114 of the Criminal Code of Ukraine and consists in the transfer or collection for the purpose of

transfer to a foreign state, a foreign organization or their representatives of information constituting a state secret. Providing assistance to a foreign state, foreign organization or their representatives in carrying out subversive activities against Ukraine is called a general method of treason, the varieties of which are switching to the side of the enemy and espionage.

It is additionally justified to increase the list of subjects to whom a person can provide assistance in carrying out subversive activities against Ukraine, in particular, international organizations (their representatives), since they are derived subjects of international law, have their own structure and act as instruments of foreign policy of individual states.

Key words: state treason, transition to the side of the enemy, espionage, subversion, national security, citizen of Ukraine, criminal liability.

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

ЛЕБЕЗА Євген Олександрович - професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів доктор юридичних наук, професор
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>
УДК 342.228+342.7
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.10>

Наукова стаття присвячена особливостям кримінологічної характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності. У роботі проаналізовано такі показники, як рівень, структура та динаміка сексуальних злочинів. Проаналізовано основні кримінологічні характеристики осіб, які вчиняють злочини проти статевої свободи та недоторканності. Особливу увагу приділено окремим аспектам профілактики сексуальних злочинів.

Акцентовано увагу, що на загальносоціальному рівні нагально важливим є запровадження морально-виховних програм, спрямованих на виховання поваги людей одне до одного, на пропаганду неможливості порушення прав і свобод інших осіб. До таких заходів можна віднести: просвітницька діяльність органів держави, громадських організацій по підвищенню культурного рівня населення; заходи переорієнтації антисупільної настанови, тобто допомога в задоволенні соціальних, економічних потреб, підвищення почуття відповідальності за свої дії й виховання поваги до статевої свободи і статевої недоторканності інших людей; здійснення в державі соціально-економічних, культурно-виховних та інших заходів, які б сприяли зміцненню сім'ї як однієї з основних ланок суспільства, вирішенню проблем молоді, розвитку і більш повному задоволенню інтересів підростаючого покоління у сфері навчання, праці, проведенню відпочинку тощо.

Встановлено, що профілактика статевого злочинів як напрям спеціально-кримінологічного запобігання передбачає: статево-виховання неповнолітніх, яке включає соціально-психологічний, педагогічний, медичний і сексологічний аспекти; проведення спеціальних бесід у школах, поліпшення віктимологічної обізнаності населення; донесення інформації про шкідливість замовчування фактів ста-

тевих нападів, пояснення процедури повідомлення про них до правоохоронних органів; слідча профілактика, яка має відрізнятися максимальною коректністю і дієвістю; поліпшувати роботу щодо патрулювання парків, скверів, лісопосадок тощо; доведення до людей прийомів і способів захисту і самозахисту (наявність технічних приладів, правила поведінки в темний період часу, при проведенні дозвілля та ін.); створення та функціонування телефонів довіри, центрів психологічної, медичної допомоги та реабілітації; надання допомоги реальним жертвам звалтування є одним зі стратегічних напрямів запобігання злочинам; посилення нагляду за засудженими за статево злочини, які звільнені з кримінально виконавчих установ після відбуття покарання у виді позбавлення волі; створення окремої служби при Державному департаменті з питань виконання покарань, яка б займалася соціальною адаптацією злочинців, та Центру із запобігання сексуальному насильству при профільному міністерстві; введення у навчальну програму загальноосвітніх шкіл у межах курсу «Основи безпеки життєдіяльності».

Зроблено висновок, що запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи є комплексною системою, що передбачає вжиття системних заходів не репресивного характеру як щодо злочинців так і щодо жертв злочинів цієї групи, а також вплив на детермінанти статевої злочинності.

Ключові слова: детермінація, запобігання, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності, кримінальні правопорушення, кримінологічна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності, кримінологічна характеристика, особи геронтологічного віку, статева недоторканність, статева свобода, статево злочини

Статева злочинність є сукупністю злочинів, спрямованих проти статевої свободи та статевої недоторканості, які вчинюються із застосуванням фізичного, психічного насильства або з використанням безпорадного стану потерпілої особи з метою задоволення сексуальної потреби у природній або в збоченій формі [5, с.201].

Статеві злочини у структурі злочинності займають невелику частку, однак характеризуються високим ступенем латентності.

Оскільки статеві злочини здійснюють сильний травмуючий вплив на психіку людини, а також, враховуючи те, що безпека особистості й нормальний її розвиток у сучасних умовах – один із головних об'єктів правової охорони, слід погодитися з пропозиціями окремих науковців щодо виокремлення статевої злочинності в самостійний об'єкт кримінологічного дослідження.

У структуру статевої злочинності Лукашевич С.Ю. включає склади злочинів, передбачених у розділі IV КК України [5, с. 202]. Звичайно, що найбільш суспільно небезпечним серед них є зґвалтування. Варто відзначити позитивну динаміку статевої злочинності, з кожним роком таких злочинів вчиняється менше. При цьому зменшення кількості статевих злочинів спостерігається по всіх складах злочинів.

Дослідження Лукаш А.С. географії статевих злочинів показало, що зґвалтування є досить однорідним злочином. Місцем же вчинення у 31,3% є квартири (причому в 53% вони належать потерпілим), у 14,1% – лісопосадки; у 10,7% – безлюдні частини вулиці. У більшості таких справ встановлено необачну поведінку потерпілих, у яких пригуплено почуття безпеки. Найбільш криміногенна частина доби – ніч (39,5%), максимально небезпечний час – з 20.00 до 24.00 год. (34,7%) і з 00.00 до 4.00 год. (27,6%). Не встановлено абсолютного домінування дня тижня через безробіття понад половини гвалтівників. Найбільш криміногенна пора літо (31,7%), найменш – осінь (21,7%) при середньому показнику 26% [2].

При кримінологічній характеристиці статевих злочинів щодо неповнолітніх відмічено їх приблизно рівне розповсюдження в міській і сільській місцевості. Підкреслена

чітко виражена сезонність – з травня по вересень вчиняється 60-70% злочинів. Найчастіше досліджувані злочини вчиняються у вечірній і пізній нічний час (з 17 до 8 години ранку – 67%). Певне місце в кримінологічному аналізі злочинів займає розподіл злочинів залежно від того, вчинені вони у приміщенні (54,2%) чи поза ним. При вчиненні статевих злочинів у переважній більшості застосовується фізичне насильство (кожний другий злочин). Погроза фізичним насильством має місце в кожному шостому випадку [4].

У переважній більшості – це чоловіки (97,5%). За віком неповнолітні злочинці складають 18,5%, особи у віці 18-25 років – 36,2%, 25-30 років – 11%, 30-40 років – 32,8%. Більшість злочинців (87%) мають середню або незакінчену середню освіту [4]. За даними досліджень Козлюк Л.Г., 51,6% осіб зазначеної категорії мають повну загальну середню освіту, 36,1% – базову загальну середню освіту, 6,4% – початкову загальну освіту, 3,2% – незакінчену вищу, 1,6% – повну вищу освіту, 0,7% – неписьменні. При цьому 12,2% осіб навчаються у загальноосвітньому закладі при установі, 6,1% навчаються у професійно-технічному закладі при установі, 0,1% – заочно (дистанційно) у вищих навчальних закладах [3].

На момент вчинення злочину 45,4% осіб ніде не працювали і не навчалися. З числа працюючих статевих злочинців 42% склали робітники, працівники сільського господарства – 1%. представники інтелігенції – 1%, підприємці – 2,4%. Характерним є також те, що 43% осіб, які працювали, були зайняті низькокваліфікованою працею. 8,3% негативно характеризувались за місцем роботи, 8,3% – за місцем проживання.

З вивчених Косенко С.С. кримінальних справ більшість злочинців (70%) не перебували у шлюбі, 23,7% – були одружені, 6,3% – розлучені. 30% засуджених мали дітей, але ця обставина не утримувала їх від вчинення сексуальних злочинів проти чужих дітей. При характеристиці кримінально-правових ознак злочинців відмічено, що безпосередніми виконавцями злочинів було 91,3% осіб, 6,7% – були організаторами, 1,5% – підмовниками, 0,5% – виконували роль посібників.

Достатньо висока серед злочинців питома вага раніше засуджених – 30,5%.

Значна частина злочинців у момент вчинення злочинів знаходилась у нетверезому стані (66,3%). Зі згаданих осіб 15% зловживали спиртними напоями, 2,4% – були хронічними алкоголіками, 7,7% – вживали наркотичні засоби. До морально-психологічних особливостей злочинців, які вчиняють статеві злочини щодо неповнолітніх, характерний також типовий егоцентризм, неповага до жінок і неповнолітніх, брутальність, цинізм, відсутність почуття сорому, озлобленість, жорстокість щодо жертви, споживче ставлення до оточення тощо. Поряд з цим, окремі злочинці вміли знаходити спільну мову з дітьми, зацікавити їх тощо.

Найбільш небезпечні злочинці – це особи, які вчиняють статеві злочини щодо своїх дітей: дочок, синів, пасербиць, племінниць тощо, використовуючи при цьому психічне насильство або безпорадний стан потерпілого (7,4%). У них негативні риси мають найбільш виражений та тривалий характер.

За дослідженнями Козлюк Л.Г., особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього, властивий комплекс сваволі та ілюзій, який проявляється у вчиненому статевому злочині. Сваволя проявляється в тому, що особа бажає задовольнити свої сексуальні потреби шляхом посягання на статеву недоторканість неповнолітніх. Дії злочинця суперечать природному стану розвитку найбільш незахищеної категорії населення. Ілюзія проявляється у тому, що в особи сформувалося уявлення про допустимість (можливість) задоволення своїх статевих потреб шляхом використання неповнолітнього [3].

Як правило, морально-психологічний портрет статевих злочинців найчастіше характеризують такі риси:

- грубість, яка частіше переходить у жорстокість; цинізм, неповага до прав і свобод інших осіб; майже стерте поняття соціальних гальм та меж між дозволеним і недозволеним;

- примітивізм у поглядах на взаємозв'язок статей, який зводиться лише до статевих актів без урахування згоди протилежної сторони;

- погляд на жінку або на іншого (одностатевого – при задоволенні статевої пристрасті неприродним способом) партнера як на підкорену істоту без права вибору і права опору, яка є лише знаряддям статевої насолоди.

Загалом аналіз поведінки сексуальних злочинців дозволяє виділити такі їх типи за способом поведінки: 1) раптовий гвалтівник (умисел на вчинення сексуального злочину виникає раптово під впливом зовнішніх обставин); 2) «шукаючий».

Окремої уваги в статевих злочинах слід приділити характеристиці жертви злочину.

На думку Губанової О.В., у зґвалтуванні найбільш віктимною є група жінок у віці 18-30 років (70 %); неодружені (50,5 %); мають дітей (45 %); мають середню освіту (77,7 %); займаються некваліфікованою і низько кваліфікованою працею (робітниця) (47,5 %); проживають у місті (50,6 %).

Відповідно до ступеня знайомства жертви зі злочинцем зґвалтування можна розділити на три групи: 1) напад на незнайомих (випадкових) жінок (30,6 %); 2) зґвалтування жінок, що мали ситуативне (безпосередньо до злочину) знайомство з гвалтівником (22,6 %); 3) напад на жінку, раніше знайому гвалтівнику (46,6 %).

У 33,6 % випадків поведінка жертви створила об'єктивні передумови для вчинення зґвалтування; провокуючий характер поведінки мав місце у 24,2 % випадків, що свідчить про можливість зменшення кількості цих злочинів при наявності реальної системи профілактики віктимної поведінки. Намір на вчинення зґвалтування виник: у 61 % випадків після знайомства і спілкування з жертвою; раптово – у 28 % випадків; до зустрічі з жертвою – 8 % випадків; інше – 3%.

Характерними формами віктимної поведінки жінки є: 1) перебування у стані алкогольного (наркотичного або іншого) сп'яніння (52 % жертв; у 34,2 % випадків мало місце спільне вживання жертвою і гвалтівником спиртних напоїв); 2) перебування у компанії малознайомих людей (ситуативні знайомства); 3) перебування у компанії знайомих людей, коли існує реальна можливість сексуального нападу; 4) поведінка жінки,

що демонструє зневагу нормам моралі; сексуальне „інтриганство” з метою отримання якоїсь вигоди тощо; 5) нехтування заходами особистої безпеки; 6) поведінка жертви, обумовлена наявністю фізичних або психічних відхилень. У ряді випадків вагомим криміногенним фактором була аморальна репутація жертви [1]. На думку Лукашевич С.Ю., до вчинення злочину 36,3 % осіб знайомі з гвалтівником; близько 15 % – є родичами; у 42 % випадків ініціатором знайомства є злочинець [2].

Окрему увагу заслуговують і неповнолітні жертви статевих злочинів. У дослідженнях Косенко С.С. підкреслено, що сприятливу для вчинення статевих злочинів ситуацію складає факт знаходження неповнолітньої потерпілої в пізній час у безлюдних місцях: парках, скверах тощо. Зайва довірливість потерпілих неповнолітніх, нерозбірливість у знайомствах, згода відвідати квартиру незнайомих чоловіків тощо, теж нерідко сприяє вчиненню проти них статевих злочинів. Деякі неповнолітні, намагаючись бути схожими на дорослих, зовні виглядають розв'язними, розбещеними, інколи ведуть сексуальну гру, через що привертають увагу чоловіків, які сприймають таких неповнолітніх як осіб, що легко погодяться на статеві стосунки.

За результатами проведеного Косенковою С.С. дослідження неповнолітні – жертви від статевих злочинів характеризуються такими даними. Від згвалтування потерпіло 59,8% неповнолітніх, від задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 27,55%, від примушування до вступу у статевий зв'язок – 0,55%, від статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості 8,8%, жертвами розбещення неповнолітніх були 3,3%. Особи жіночої статі складають 98,4%, а чоловічої – 1,6%. За віком неповнолітні жертви розділяються так: до 7 років – 5% , від 7 до 12 років – 26%, від 12 до 14 років – 33,5%, від 14 до 18 років – 35,5%. Отже, малолітні потерпілі становлять найбільш чисельну вікову групу (64,5%), що підтверджує підвищену суспільну небезпеку вчинення проти них злочинів.

Неповнолітні жертви статевих злочинів в переважній більшості проживали з обома

батьками (64,5%), з однією матір'ю чи батьком проживало 25%, сиротами були 10,5%.

У 69% вивчених Косенко С.С. кримінальних справ неповнолітні потерпілі з місця навчання характеризувались позитивно, змішана характеристика (як позитивні так і негативні риси) відмічена у 11% кримінальних справ.

Дослідженням встановлено, що потерпілі, за винятком малолітніх, перед вчиненням проти них злочинів знаходились у стані алкогольного сп'яніння – 10%, 18% – інколи вживали алкоголь, 3% – вживали наркотичні засоби чи психотропні речовини. 69% неповнолітніх потерпілих навчались у загальноосвітніх школах, 5,4% – у ПТУ, 3% – у технікумі чи інституті, 8% – ніде не навчались і не працювали, 4,4% – працювали. У решті справ дані про потерпілих були відсутні [5].

При визначенні відносин потерпілого із злочинцем встановлено, що в 7,4% випадках злочинці були родичами потерпілих (батько, брат, дід, дядько), 78,3% злочинців до вчинення злочинів були знайомі з потерпілими, у 14,3% – злочинці не були знайомі з потерпілими. Найбільша кількість повторних статевих злочинів щодо неповнолітніх вчиняється у тих випадках, коли злочинець є членом родини потерпілого [4].

Узагальнюючи наукові позиції в цій сфері, варто вказати, що заходи запобігання статевим злочинам поділяються на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні [6].

На загальносоціальному рівні нагально важливим є запровадження морально-виховних програм, спрямованих на виховання поваги людей один до одного, на пропаганду неможливості порушення прав і свобод інших осіб [7].

До таких заходів можна віднести:

1) просвітницьку діяльність органів держави, громадських організацій з підвищення культурного рівня населення;

2) заходи переорієнтації антисупільної настанови, тобто допомога в задоволенні соціальних, економічних потреб, підвищення почуття відповідальності за свої дії й виховання поваги до статевої свободи і статевої недоторканості інших людей;

3) здійснення в державі соціально-економічних, культурно-виховних та інших заходів, які б сприяли зміцненню сім'ї як однієї з основних ланок суспільства, вирішенню проблем молоді, розвитку і більш повному задоволенню інтересів підрастаючого покоління у сфері навчання, праці, проведенню відпочинку тощо [8].

Профілактика статевих злочинів як напрям спеціально-кримінологічного запобігання передбачає:

1) статеве виховання неповнолітніх, яке включає соціально-психологічний, педагогічний, медичний і сексологічний аспекти;

2) проведення спеціальних бесід у школах, поліпшення віктимологічної обізнаності населення;

3) донесення інформації про шкідливість замовчування фактів статевих нападів, пояснення процедури повідомлення про них до правоохоронних органів.

4) слідча профілактика, яка має відрізнятися максимальною коректністю і дієвістю.

5) поліпшувати роботу щодо патрулювання парків, скверів, лісопосадок тощо.

6) доведення до людей прийомів і способів захисту і самозахисту (наявність технічних приладів, правила поведінки в темний період часу, при проведенні дозвілля та ін.).

7) створення та функціонування телефонів довіри, центрів психологічної, медичної допомоги та реабілітації.

8) надання допомоги реальним жертвам зґвалтування є одним зі стратегічних напрямів запобігання злочинам.

9) посилення нагляду за засудженими за статеві злочини, які звільнені з кримінально виконавчих установ після відбуття покарання у виді позбавлення волі.

10) створення окремої служби при Державному департаменті з питань виконання покарань, яка б займалася соціальною адаптацією злочинців, та Центру по запобіганню сексуальному насильству при профільному міністерстві;

11) введення у навчальну програму загальноосвітніх шкіл у межах курсу «Основи безпеки життєдіяльності» [9].

Таким чином, запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є комплексною системою, що передбачає вжиття системних заходів не репресивного характеру як щодо злочинців, так і щодо жертв злочинів цієї групи, а також вплив на детермінанти статевої злочинності.

Література

1. Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим): автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Сімферополь, 2008. 21 с.

2. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2007. 20 с.

3. Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2009. 20 с.

4. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2004. 21 с.

5. Кримінологія: підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Х.: Право, 2014. 440с.

6. Легеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

7. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №9 64 (enero-junio 2020). P. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>

8. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212-224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>

9. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malicieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

SOME LEGAL ASPECTS OF CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVINCIBILITY OF A PERSON

The scientific article is devoted to the peculiarities of the criminological characteristics of crimes against sexual freedom and sexual integrity. The work analyzed such indicators as the level, structure and dynamics of sexual crimes. The main criminological characteristics of persons who commit crimes against sexual freedom and inviolability are analyzed. Particular attention is paid to certain aspects of the prevention of sexual crimes.

It was emphasized that at the general social level, it is urgently important to introduce moral and educational programs aimed at fostering respect among people for each other, at promoting the impossibility of violating the rights and freedoms of other people. These measures include: educational activities of state bodies, public organizations to raise the cultural level of the population; measures to reorient anti-social behavior, i.e. help in meeting social and economic needs, increasing the sense of responsibility for one's actions and fostering respect for the sexual freedom and sexual integrity of other people; implementation of socio-economic, cultural-educational and other measures in the state that would contribute to the strengthening of the family as one of the main links of society, solving the problems of youth, development and more fully satisfying the interests of the younger generation in the field of education, work, recreation etc.

It has been established that the prevention of sexual crimes as a direction of special criminological prevention involves: sexual education of minors, which includes social-psychological, pedagogical, medical and sexological aspects; holding special talks in schools, improving victimological awareness of the population; conveying information about the harmfulness of concealing the facts of sexual assaults, explaining the procedure for reporting them to law enforcement agencies; investigative prevention, which should be characterized by maximum correctness and effectiveness; improve the work of patrolling parks, squares, forest plantations, etc.; introducing people to techniques and methods of protection and self-defense (availability of technical devices, rules of behavior in the dark period of time, during leisure time, etc.); creation and functioning of hotlines, centers for psychological, medical care and rehabilitation; providing assistance to real rape victims is one of the strategic areas of crime prevention; strengthening supervision of those convicted of sexual crimes who are released from penal institutions after serving their prison sentences; creation of a separate service under the State Department for Execution of Punishments, which would deal with the social adaptation of criminals, and the Center for the Prevention of Sexual Violence under the relevant ministry; introduction into the curriculum of secondary schools within the course «Fundamentals of life safety».

It was concluded that the prevention of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person is a complex system, which involves taking systemic measures of a non-repressive nature both for criminals and victims of crimes of this group, as well as influencing the determinants of sexual crime.

Key words: *determination, prevention, crimes against sexual freedom and sexual integrity, criminal offenses, criminological characteristics of crimes against sexual freedom and sexual integrity, criminological characteristics, persons of gerontological age, sexual integrity, sexual freedom, sexual crimes.*

ВЗАЄМОДІЯ АДВОКАТУРИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

БАНДУРКА Сергій - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.11>

Адвокатура впродовж всього періоду свого становлення і розвитку постійно взаємодіє з органами державної влади та іншими суб'єктами права, які державою наділені владними повноваженнями.

Адвокатура не діє ізольовано, її діяльність та надання правової допомоги є складовою загальнодержавної діяльності системи державних органів влади, місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян, уповноважених на надання послуг населенню у сфері реалізації їх законних прав та свобод, інтересів юридичних осіб, держави і суспільства.

У зв'язку з цим у статті розглянуті роль і місце адвокатури в системі органів державної влади та інших суб'єктів владних повноважень.

Наголошено, що відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу, а для надання професійної правової допомоги в Україні діє адвокатура, яка включена до системи правосуддя.

Охарактеризована компетенція та повноваження органів державної влади в Україні, органів місцевого самоврядування, судової влади та об'єднань громадян.

Аргументовано, що конституційність принципу незалежності адвокатури є одним з визначальних принципів організації та діяльності адвокатури.

Показано, що громадянське суспільство без розвиненого та незалежного інституту адвокатури не може існувати. У сучасних умовах воєнного стану, викликаного російською агресією проти України, захист прав і свобод людини набув не тільки національного характеру, а й став міжнародною проблемою, а роль і значення адвокатури незмірно зросли.

Вказано, що права людини, які підлягають захисту, не є досягненням окремої правової системи, вони розроблені і визначені світовою спільнотою.

і їх захист передбачений не тільки національним законодавством, а й низкою міжнародних правових актів, ратифікованих Україною.

Говорячи про взаємодію адвокатури з системою державних органів та іншими суб'єктами владних повноважень, автор вважає, що необхідно виходити з того, що система в цьому випадку представляє собою сукупність усіх органів державної влади, установ, організацій, які складають цілісний механізм державного управління, які пов'язані відповідною структурою, наявністю необхідних і достатніх для досягнення цілей взаємодії і зв'язків між її елементами. Елементами системи будуть військові адміністрації, районні і державні адміністрації, територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади, міністерства та їх структурні підрозділи, департаменти, комітети, управління, асоціації та інші державні відомства та органи місцевого самоврядування з їх виконавчими структурами.

Адвокатура України взаємодіє як зі всією системою державної влади і місцевого самоврядування, так і з кожним із її окремих елементів. Кожний елемент системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування є її підсистемою і має свої повноваження та компетенцію, встановлені нормативно-правовим актом. Адвокатура України є підсистемою в системі органів правосуддя України і діє на основі Конституції України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», інших законів України, зокрема Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та відповідних міжнародно-правових актах.

Ключові слова: адвокатура, взаємодія, державні органи, органи місцевого самоврядування, правова допомога, права і свободи людини.

**Стан наукової розробленості
теми дослідження**

Взаємозв'язок адвокатури та системи державних органів досліджували окремі українські вчені, зокрема Святоцька В.О. (Інститут адвокатури України: становлення і розвиток – дисертація, 2010 р.), Тацій Л.В. (Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина – дисертація, 2008 р), Грицюк І.В. (Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини в контексті реалізацій права на правову допомогу адвоката – стаття, 2018 р.), Ірина Василик (Сторінки української адвокатури – стаття, 2014 р.), М.В. Никифорак (Адвокатура на Буковині в період її перебування в складі Австрії – стаття, 2016 р.), окремі факти із історії становлення адвокатури розглядали Н.С. Старченко, С. Довбищенко, С. Блащук, Д. Ващук та інші.

Окремим питанням організації та діяльності адвокатури та її взаємовідносин з органами державної влади були присвячені монографія О.Д. Святоцького «Адвокатура: історія і сучасність», «Сучасні системи адвокатури» колективна монографія за редакцією О.Д. Святоцького, монографія В.І. Шишкіна «Судові системи світу», докторська дисертація І.В. Назарова «Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз». Загальні аспекти адвокатської діяльності розглядалися також такими авторами, як М.О. Баймуратов, С.В. Шевчук, М.В. Буроменський, О.І. Безпалова, Т.В. Ворфоломєєва, В.Г. Гончаренко, Т.Б. Вільчик, М.Ю. Борщевський, П.В. Хотинець та інші.

Вказані вчені ґрунтовно вивчали діяльність адвокатури, її взаємодію з органами державної влади та іншими суб'єктами владних повноважень у мирний час, до повномасштабної війни, розпочатої 24 лютого 2023 року російською федерацією проти України.

Впровадження в Україні воєнного стану, згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [13], обумовили радикальні зміни в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень, а відтак і адвокатури, яка з ними взаємодіє.

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі взаємодії адвокатури і органів державної влади та інших суб'єктів владних повноважень у сучасних умовах їх діяльності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ця стаття є однією із перших, у якій розглядається взаємодія адвокатури і державних органів влади з урахуванням особливостей діяльності в умовах воєнного стану при повній пріоритетності принципу захисту прав і свобод людини як основного завдання держави.

У ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вказано, що адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом [7].

Місце адвокатури, її роль та завдання серед державних органів влади та інших суб'єктів владних повноважень визначені ст. 59 Конституції України: «Кожен має право на професійну правову допомогу. У деяких випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав».

Конституція України закріплює систему державних органів, через діяльність яких реалізуються завдання і функції Української держави. У ст. 6 Основного Закону України – Конституції України встановлено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених конституційних межах і відповідно до законів України. [14]

Державна влада в Україні здійснюється, насамперед, центральними органами (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України) та їх уповноваженими особами на місцях, які призначаються з центру (голови обласних державних адміністрацій, а в умовах воєнного

стану – військових адміністрацій, начальники головних управлінь, департаментів та інш.), а також судами, які діють від імені України і представляють судову владу. Місцеві представницькі органи, що обираються населенням (обласні, районні, міські ради, ради об'єднаних територіальних громад, селищ та сіл, їх голови чи старости в селах) в законі визначені як органи місцевого самоврядування. Базовим принципом побудови державної влади в Україні, згідно з Основним Законом, є її поділ на законодавчу, виконавчу і судову гілки влади.

Теорію поділу влади розробив Шарль-Луї Монтеск'є (1689 – 1755) – французький філософ і юрист, яку він висловив у фундаментальній праці «Про дух законів». Монтеск'є розумів право як вираження справедливості. Найважливіша ознака, яка відрізняє суспільство від інших форм розвитку людської спільноти. Основну увагу у вченні про державу Монтеск'є приділяє питанням форм правління (республіка, монархія, деспотія) та розподілу влади. [5]

У Юридичній енциклопедії поділ влади поданий як «1) політично-правова доктрина, у якій державна влада розглядається як сукупність різних владних функцій – законодавчих, виконавчих, судових, контролюючих та інших, що здійснюється відповідними державними органами. За наявності достатніх стримань і протидії такий поділ влади не дозволяє зосередити владу в інших руках, що запобігає узурпації її одним суб'єктом, зловживання владою і тим самим забезпечує громадян від свавілля з боку влади та гарантує політичний плюралізм... 2) один із основних принципів конституціоналізму, який ґрунтується на політико-правовій доктрині поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову та інші види влади. Кожна з цих влад здійснюється незалежно один від одного відповідними державними органами, а кожний з цих органів діє в межах, наданих йому Конституцією та законами держави повноважень» [16].

Принцип поділу влади вперше було втілено в Конституції США 1787 року. У Конституції Сполучених Штатів Америки законодавча, виконавча та судова гілки влади

не тільки були відокремлені одна від одної, а й кожна була наділена можливостями взаємного контролю через відповідну систему стримувань і протидії.

Органи державної влади діють у відповідно до законів України та інших нормативно-правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших уповноважених центральних органів виконавчої влади.

«Орган держави – структурно організований колектив державних службовців (або один державний службовець), котрі наділені державою владними повноваженнями та необхідними матеріальними засобами для виконання її завдань і функцій... Сукупність передбачених у законі або в іншому нормативно-юридичному акті прав і обов'язків органу держави становить його компетенцію». [1]

Орган державної влади представляє державу на основі власного правового статусу у відповідності з державою – владними повноваженнями, які закріплені в спеціальному нормативно-правовому акті (законі, указі, постанові, положенні, статуті тощо).

У ст. 19 Конституції України вказано, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні, згідно з Конституцією України, є Верховна Рада України. Повноваження Верховної Ради України визначені в ст. 85 Конституції України, згідно з якими лише Верховна Рада України має право ухвалювати закони і ніякі інші державні органи не мають права приймати законодавчі акти. Органи виконавчої влади здійснюють державну владу у формі реалізації законів, прийнятих Верховною Радою України. Вищим органом виконавчої влади є Уряд – Кабінет Міністрів України (ст. 113 Конституції України). Кабінету Міністрів України підпорядковані центральні органи виконавчої влади: міністерства, державні служби, комітети та органи державної влади зі спеціальним статусом, такі як Антимонопольний

комітет України, Служба безпеки України, Фонд державного майна України та інші.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах, встановлених Конституцією України.

У систему державних органів входять місцеві органи виконавчої влади (обласні і районні державні адміністрації), військові адміністрації в умовах воєнного стану, діяльність яких регулюється Конституцією України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації» [10], Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [11] та іншими законами.

Главою Української держави є Президент України, який виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Повноваженням Президента України, порядку його обрання та основою його відносин з іншими складовими системи державних органів у Конституції України присвячено розділ V «Президент України».

З державними органами взаємодіють, будучи незалежними, органи місцевого самоврядування – сільські, об'єднані територіальні громади, районні міські та обласні ради, діяльність яких регулюється окремим Законом України «Про місцеве самоврядування». [9]

Правосуддя в Україні здійснюється судовою владою. Судова влада – незалежна гілка державної влади, яка має захищати права і свободи людини, інтереси держави і суспільства, забезпечувати додержання законності та справедливості шляхом застосування законів до конкретних життєвих ситуацій.

Адвокатура України в питаннях захисту прав і свобод людини взаємодіє з державними органами влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами владних повноважень, які уповноважені на виконання діяльності із захисту прав і свобод людини.

Конституційна судова реформа 2016 року значною мірою торкнулася й стату-

су адвокатури. Так, внесені зміни до ст. 59 Конституції, у якій зазначається, що кожен має право на професійну правничу допомогу, та Розділ VIII «Правосуддя» Конституції України було доповнено ст. 131-2, у якій зазначається, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Таким чином, адвокатуру було включено до системи правосуддя. У той же час, як передбачено Конституцією України, незалежність адвокатури гарантується, що дає підстави вважати, що конституційність принципу незалежності адвокатури, є одним із визначальних принципів в її організації та діяльності. Усе це призводить до того, що в Україні тривають дискусії з приводу визначення ролі й місця адвокатури в державі, залишається дискусійним питання допустимості втручання держави в діяльність адвокатури, зміцнення гарантій її незалежності. Очевидно, що після внесення відповідних змін до Конституції чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» потребує суттєвого вдосконалення. З огляду на це питання конституційно-правового закріплення в Україні належної (оптимальної) моделі організації та діяльності адвокатури набуває особливої актуальності. [13, с. 142]

Сьогодні неможливо уявити собі розвинене громадянське суспільство без незалежного інституту адвокатури, який з огляду на його специфічні функції охороняє законні права та інтереси громадян України завдяки здійсненню захисту від кримінального обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах у конфліктах з державою та юридичними особами.

У сучасних умовах суспільного життя і державної діяльності, коли захист прав і свобод людини набув не тільки національного характеру, а й став міжнародною проблемою, значення і роль адвокатури незмірно зросли.

Права людини, які підлягають захисту, не є досягненням окремої правової системи, вони визначені світовою спільнотою і їх захист передбачений низкою міжнародних правових актів та конкретизований у національних правових системах.

Адвокатура, як інститут захисту прав людини, пройшла своє становлення впродовж кількох століть, вона набувала певного міжнародного і національного розвитку, власних стандартів, і принципів адвокатської діяльності, які є ефективними засобами захисту прав і свобод людини.

Виникнення адвокатури, як правового і суспільного явища, було відповіддю на потребу розв'язання суспільних конфліктів, протидію порушенням прав людини і незаконним посяганням держави на суспільні інтереси та інтереси окремих громадян. Адвокатура впродовж всього періоду свого функціонування удосконалювалась, розвивалася її мережа, вона освоювала нові форми правової регламентації та правової доктрини.

Розвиток адвокатури України є невід'ємною частиною історії України, оскільки без виявлення і врахування досвіду адвокатури, її формування, місця і ролі в суспільному житті, неможливий розвиток України як суверенної, демократичної і правової держави, особливої актуальності діяльність адвокатури набула в умовах воєнного стану.

Згідно з українським законодавством про адвокатуру, на неї, як на правовий інститут, покладається важливе завдання професійного захисту інтересів фізичних і юридичних осіб.

У зв'язку з цим постає необхідність постійної взаємодії адвокатури та системи органів державної влади, інших суб'єктів владних повноважень.

Зміни суспільних відносин і реформування правової системи України, які відбуваються постійно, ускладнюють фізичним і юридичним особам орієнтування в сучасному законодавстві, їх можливість використовувати його положення для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів.

Говорячи про систему органів державної влади, необхідно виходити з того, що система в цьому випадку представляє собою сукупність усіх органів державної влади, установ, організацій, які складають цілісний механізм державного управління, які пов'язані відповідною структурою, наявністю необхідних і достатніх для до-

сягнення цілей управління, і зв'язків між її елементами. Структура системи відображає внутрішню організацію, порядок і побудову системи, тобто структури – це сукупність елементів і співвідношення (зв'язків) між ними. Елементом системи будуть районні і обласні державні адміністрації, територіальні управління центральних органів виконавчої влади, міністерства та їх структурні підрозділи, комітети, управління, асоціації та інші державні відомства. Кожний елемент системи органів державної влади є її підсистема. Адвокатура України взаємодіє як зі всією системою державної влади, так і з її окремими елементами. Адвокатура України є підсистемою в системі органів правосуддя України.

Систему об'єднань громадян складають громадські організації, такі як політичні партії, рухи, релігійні, культурні, спортивні та інші об'єднання, утворені відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання».

Вільчик Т.В. зауважує, що адвокатура в демократичному суспільстві функціонує як незалежна інституція, тобто не підпорядкована державі, забезпечена від будь-якого стороннього втручання та є особливим правозахисним інститутом в Україні. Про це свідчить імператив професійного захисту прав та законних інтересів осіб у суді, публічно-правовий статус цього інституту, надання державою права на отримання правової допомоги абсолютно всім фізичним і юридичним особам. Незалежність адвокатури є одним з головних принципів адвокатської діяльності. [3, с. 62]

У Конституції України вказано, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, незалежність адвокатури є гарантованою. Засади організації й діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

С.В. Прилуцький вважає, що в умовах становлення правової держави однією із важливих об'єднуючих ланок між громадянським суспільством та державою повинна виступати адвокатура. І в цьому аспекті адвокатура вбачається як цілісне, органічно самостійне, самоврядне об'єднання

професійних юристів зі статусом адвоката. Водночас незалежність адвокатури від держави має бути ключовим принципом цього правозахисного інституту та необхідною умовою довіри людини в захисті її прав. Саме з цих позицій адвокатура, як правовий інститут, не є приналежністю держави та окремим органом її влади. Адвокатура, не будучи носієм влади, впливає на правові процеси силою знання закону, силою переконання, інформаційного забезпечення про роль, місце та інтереси індивідів, колективів, організацій.

Водночас, при наданні адвокатами кваліфікованої юридичної допомоги, разом з приватним інтересом захищається й публічний інтерес всього суспільства, який, перш за все, виражається у встановленні режиму законності, своєчасному причиненні порушень прав людини, їх відновленні і попередженні таких порушень у майбутньому [6, с. 54].

У ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначено, що адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, який забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом. [7]

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Низка міжнародних загальновизнаних документів (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) «Основні принципи, що стосуються ролі юристів», прийняті восьмим Конгресом ООН з питань запобігання злочинності і поведження з правопорушниками (27 серпня – 7 вересня 1990 р.), підтверджують, що адвокатура – незалежний, не підпорядкований державі орган, а правова допомога у цивільних, адміністративних та кримінальних справах – не є винятковою функцією держави. Українська держава сама встановила, що українська адвокатура

– це професійне громадське об'єднання. А як відомо, саме громадські об'єднання (організації) є організаційною основою громадянського суспільства, які державі не підпорядковані.

Здійснення публічно-правових функцій не є монополією органів державної влади або місцевого самоврядування. Окремі недержавні структури можуть також наділятися такими функціями, це, наприклад, органи нотаріату або органи адвокатського самоврядування, політичні партії. Публічно-правові завдання органів адвокатури полягають, наприклад, у передбачених законом випадках надавати безоплатне юридичне обслуговування окремих категорій громадян. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [8] адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, визначаються як суб'єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги. У такому випадку надання кваліфікованої юридичної допомоги є вже не правом, а обов'язком адвоката, пов'язаним зі здійсненням державою захисту прав і свобод людини й громадянина. А це зі свого боку обумовлює необхідність надання відповідних гарантій з боку держави.

У свою чергу, А. Воробійов, А. Поляков та Ю. Тихонравова, розкриваючи місце та роль адвокатури в суспільстві та державі, вважають, що адвокатура як правовий інститут не може бути належністю держави. Адвокатура не володіє примусовою силою, а впливає лише силою морального авторитету, силою думки, силою знання про належну соціально значущу поведінку індивідів, колективів, організацій і самої держави. Особа в громадянському суспільстві повинна бути вільною і володіти власністю. [18]

С. Пашин вказує на те, що недемократична держава у своєму повновладді прагне підім'яти громадянське суспільство, знищує передусім основи особистої незалежності підданих – громадянські свободи, ринок і приватну власність, закріпачує громадян аж до заборони їм вільно вибирати місця проживання і роботи. Пригнічуються канали зворотного зв'язку, будь-яке

інакомислення, і з особливою люттю – преса і правозахисний рух. Підкуповуються грошима депутати, судді втрачають незалежність і зводяться до рівня звичайних державних службовців. Адвокатура перетворюється на підконтрольний державі (як правило, Міністерству юстиції) орган; адвокати, разом з іншими чиновниками, присягають на вірність державі. Запроваджуються ручні «правозахисники» [19]. Таку ситуацію можна бачити на прикладі правової системи російської федерації.

Як стверджує А. Козьмініх, аналіз конституційного законодавства і міжнародних пактів з прав людини свідчить, що в останню третину ХХ ст. юридична допомога усвідомлюється як одна з важливих гарантій прав особи, реалізація якої забезпечується механізмом співпраці держави і громадянського суспільства. Факт гарантії по забезпеченню юридичною допомогою через функціонування адвокатури – інституту громадянського суспільства – покладає на державу певні обов'язки щодо підтримки цього інституту. Ці зобов'язання можуть бути закріплені як у законах про адвокатуру, так і в спеціальних договорах між співтовариством адвокатів і державою в особі Міністерства юстиції. Міжнародні пакти про права людини і багато національних конституцій обґрунтовано пов'язують правову допомогу адвокатів з правом кожного на судовий захист. Діяльність адвокатури не вичерпується судовим представництвом (захистом) – вона значно ширша, маючи і консультативний характер і забезпечуючи ефективність судового захисту [4].

У міжнародно-правових документах ООН, Ради Європи, Європейського Союзу вказано на засадничу роль адвокатури в діяльності судової системи в різних умовах, підкреслено важливість її організації в спосіб, що забезпечує незалежність від будь-якого стороннього впливу на її діяльність.

Зокрема, Консультативна рада європейських суддів (КРЄС) на основі Кодексу поведінки європейських адвокатів, Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів, Основних принципів Організації Об'єднаних Націй стосовно Незалежності Судової влади, Основних

принципів Організації Об'єднаних Націй про Роль адвокатів та Бангалорських принципів поведінки суддів, підготувала Висновок про відносини між суддями та адвокатами, виходячи з принципу, що ці відносини впливають на якість і ефективність правосуддя та здатні їх вдосконалити [2].

У 2017 році Парламентська Асамблея Ради Європи підготувала меморандум «Аргументи на користь розроблення Європейської конвенції про юридичну професію», у якому зазначено: «Як визнав Європейський суд із прав людини, «специфічний статус адвокатів надає їм центральне місце під час здійснення правосуддя у ролі посередників між громадськістю і судами. Тому вони відіграють ключову роль у забезпеченні того, щоб суди, чия місія є засадничою у правовій державі, неодмінно користувалися довірою громадськості. Однак для того, щоби громадськість мала довіру до процесу відправлення правосуддя, вона також повинна мати довіру до здатності представників юридичної професії забезпечувати справедливе і ефективне представництво їхніх інтересів. Адвокати є головними дійовими особами в судовій системі, прямо залученими до її функціонування й до захисту сторони процесу».

Роль адвокатів у забезпеченні ефективного захисту окремих прав виходить за межі судової системи. Вони надають правову допомогу до початку судового провадження та в рамках альтернативних способів вирішення спорів, коли важливі питання можливо вирішити без звернення до переважаної національної судової системи; дійсно, незалежна експертна правова допомога здатна знеохотити відірваних від реальності клієнтів виграти в суді безперспективні справи» [17].

У зв'язку із вторгненням збройних сил росії на територію України, обстрілами та бомбардуванням майже всієї цивільної інфраструктури та житлового фонду, руйнуванням та пошкодженням об'єктів охорони здоров'я, освіти, культури, інших об'єктів соціального призначення мільйони громадян України змушені були покинути свої домівки, робочі місця, навчальні заклади. У зв'язку з чим виникло безліч питань,

пов'язаних з війною, зокрема, в якому порядку отримати соціальні виплати, що робити при втраті документів, знищенні майна, як отримати компенсацію за завдану шкоду, як бути з трудовими і соціальними гарантіями, як відновити зв'язки з близькими та рідними, що втрачені в умовах воєнного стану.

В умовах воєнного стану особливої актуальності набули взаємодія адвокатури з військовими адміністраціями в наданні правової допомоги біженцям та вимушено переселеним особам, ветеранам та інвалідам війни, наданні дистанційної правової допомоги громадянам, які знаходяться у віддалених місцях перебування, або за станом здоров'я чи з інших особистих причин не можуть зустрітись з адвокатом.

Адвокатура вимушена враховувати і обмеження, які обумовлені умовами воєнного стану, зокрема, в отриманні інформації, у пересуванні, у розширенні обсягів надання безоплатної правової допомоги.

Умови правового режиму воєнного стану породили багато викликів не тільки в політичній, економічній, побутовій, військовій сфері, а й ініціювали зміни та доповнення до чинного законодавства, які необхідно враховувати адвокатам у повсякденній діяльності.

У взаємодії адвокатури і органів державної влади та суб'єктів господарювання виникла низка актуальних питань стосовно змін на ринку праці, особливостей правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану, тимчасових обмежень трудових гарантій та практичних кроків збалансування інтересів працівників і роботодавців, найманих працівників у державних установах, організаціях, підприємствах. Особливої уваги до дотримання законності викликають аспекти мобілізації працівників, соціальних гарантій добровольців територіальної оборони, волонтерів, благодійників, організація праці в умовах воєнного стану, зокрема, збереження місця роботи, посади, середнього заробітку за мобілізованим працівником, на підприємстві, в установі, в організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно

від підпорядкування та форми власності й у фізичних осіб-підприємців, у яких такий працівник працював на час призову.

В умовах воєнного стану у взаємовідносинах з органами державної влади та іншими суб'єктами владних повноважень адвокатам доводиться надавати правову допомогу в процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечення дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, охорони праці, врахування стану здоров'я тощо.

«Реалізація права правничої допомоги у воєнний час, як ми зазначали, досить ускладнила діяльність адвокатури і водночас вплинуло на її оновлення у частині організації роботи адвокатів, зміни режиму і формату функціонування професійного механізму. Вважаємо, що, незважаючи на труднощі та складні обставини, адвокатура продовжує функціонувати, виконувати основний обов'язок щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, організувати надання безоплатної правової допомоги особам, які потребують правового захисту, а також поширювати свою діяльність громадянам України, які знаходяться тимчасово за межами нашої держави. Варто також додати, що існує необхідність належного закріплення норм адвокатської діяльності в умовах воєнного стану на законодавчому рівні, що створить умови для ефективної діяльності адвокатів в особливих умовах». [15, с. 525]

Висновок

Адвокатуру України складають усі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. Адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом. Під поняттям «адвокатська діяльність» слід розуміти незалежну професійну діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Відповідно до ст. 59 Конституції України: «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, перед-

бачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Цю статтю розміщено у розділі II Конституції України, яка регламентує захист прав і основоположних свобод людини та громадянина. Цим підкреслено особливий характер правового інституту, яким є адвокатура, діяльність якої спрямована на допомогу державі у виконанні нею певних функцій, визначених Основним Законом.

Адвокатура є єдиним структурним елементом політичної системи України, про який у законодавстві зазначено як про інститут громадянського суспільства.

Держава не може претендувати на статус правової без сильної і ефективної адвокатури. Адвокатура, як вже неодноразово підкреслювалось, не входить у систему органів державної влади, місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень, проте в силу спільних завдань із захисту прав і свобод людини, вони мають бути партнерами у взаємодії адвокатури і держави у сфері захисту прав і свобод людини.

Література

1. Велика українська юридична енциклопедія в 20-ти томах. Т. 3. Загальна теорія права. Харків : «Право», 2017. 951 с.
2. Висновок КРЄС № (2013) 16 про відносини між суддями та адвокатами. Судова влада України. URL:<https://court.gov.ua/userfiles/KRES%>
3. Вільчик Т.Б. Адвокатура й держава: взаємодія в забезпеченні прав і законних інтересів громадян. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Юриспруденція. 2014. № 10 -1. том 1. С. 62-65.
4. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2008. 18 с.
5. Монтескьє Шарль Луї Філософський енциклопедичний словник (В.І. Шинкарук). Київ. НАН України, Аврис. 2002. С. 396 (742 с.).
6. Прилуцький С.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в умовах

становлення правової держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 54.

7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013. № 27. ст.282.

8. Про безоплатну правову допомогу: закону України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011. № 51. ст.577.

9. Про місцеве самоврядування : закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997. № 24. ст.170.

10. Про місцеві державні адміністрації : закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997. № 24. ст.170.

11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України (із змінами) від 12.05.2015. № 389-VIII, опубліковано 12 липня 2022 року. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

12. Про правовий режим воєнного стану : закон України. *Відомості Верховної ради України (ВВР)*, 2015. № 28. Ст. 250 із змінами станом на 20.09.2023.

13. Рибалко Г.С. Роль і місце адвокатури в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Випуск 30, 2020. С. 142.

14. Система органів державної влади в Україні. URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki>.

15. Хомин Д.Р., Шандрук А.М. Особливості діяльності адвокатури в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий журнал*. 2023. № 1. С. 513-525.

16. Юридична енциклопедія в 6-ти томах. Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. Т. 4. 2002. 717 с.

17. The case for drafting a European convention on the profession of lawyer. Committee on Legal Affairs and Human Rights. Doc. 14453. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24296&lang=en>.

18. Воробйов А., Поляков А., Тихонравова Ю. Теория адвокатуры. Москва : Грань, 2002. 496 с.

19. Пашин С. Государство и гражданское общество, или Игра в орлянку. URL:<http://www.index.org.ru/journal/16/pashin.html>.

SUMMARY

The legal profession, throughout its entire formation and development, constantly interacts with state authorities and other legal entities endowed by the state with governing powers. The legal profession does not operate in isolation; its activities and provision of legal assistance are integral components of the overall activities of the state authorities, local self-government bodies, and citizens’ associations authorized to provide services to the population in realizing their legal rights and freedoms, the interests of legal entities, the state, and society.

In this regard, the article examines the role and place of the legal profession in the system of state authorities and other subjects with governing powers. It emphasizes that according to Article 59 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to professional legal assistance, and for the provision of professional legal assistance in Ukraine, there is the legal profession, which is integrated into the judiciary system.

The competence and powers of state authorities in Ukraine, local self-government bodies, judicial authorities, and citizens’ associations are characterized. It is argued that the constitutionality of the independence principle of the legal profession is one of the defining principles of the organization and activities of the legal profession.

It is shown that civil society cannot exist without a developed and independent institution of the legal profession. In modern conditions of the state of war caused by Russian aggression against Ukraine, the protection of human rights and freedoms has acquired not only a national character but also become an international problem, and the role and significance of the legal profession have immensely increased.

It is noted that human rights, subject to protection, are not an achievement of a separate legal system; they are developed and defined by the global community, and their protection is envisaged not only by national legislation but also by a series of international legal acts ratified by Ukraine.

Speaking about the interaction of the legal profession with the system of state authorities and other subjects with governing powers, the author believes that it is necessary to consider that the system, in this case, represents the totality of all state authorities, institutions, organizations that constitute a coherent mechanism of state governance, interconnected by the necessary and sufficient structure for achieving the goals of interaction and relations between its elements. Elements of the system include military administrations, district and state administrations, territorial units of central executive bodies, ministries and their structural subdivisions, departments, committees, administrations, associations, and other state bodies and local self-government bodies with their executive structures.

The legal profession of Ukraine interacts both with the entire system of state authorities and local self-government and with each of its individual elements. Each element of the system of state authorities and local self-government is its subsystem and has its powers and competence established by regulatory legal acts. The legal profession of Ukraine is a subsystem in the system of Ukraine’s judiciary and operates based on the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Advocacy and Legal Practice,» other laws of Ukraine, including the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Code of Administrative Judicial Procedure of Ukraine, and relevant international legal acts.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ВИКРИВАЧІВ КОРУПЦІЇ

ПАНЧЕНКО М. В. - доктор юридичних наук, адвокат, лектор Вищої школи адвокатури НААУ, член комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ, член комітету з трудового права НААУ

ORCID: 0000-0002-2583-2327

УДК: 349.227

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.12>

Стаття присвячена дослідженню спільних та відмінних рис європейського та національного підходів до захисту трудових прав викривачів корупції за допомогою аналізу висновків Європейського суду з прав людини, норм українського законодавства та відповідних правових актів Європейського Союзу.

Ключові слова: викривач, захист трудових прав, Європейський суд з прав людини, свобода вираження поглядів.

Постановка проблеми

Основна проблема полягає у визначенні відповідності українського законодавства та практики національних судів висновкам Європейського суду з прав людини у питанні захисту прав викривачів, а також відмінностей у регулюванні цього питання національним законодавством і Директивою Європейського Парламенту і Ради ЄС 2019/1937 від 23.10.2019 р. «Про захист осіб, які повідомляють про порушення права Європейського Союзу», враховуючи майбутній вступ України до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню цього питання були присвячені праці Нестеренко О. В., Шостко О. Ю., Косиці О.О. та інших.

Мета цієї статті – дослідити спільні та відмінні риси у правовому захисті викривачів за національним законодавством, практикою Європейського суду з прав людини

та Директивою Європейського Парламенту і Ради ЄС 2019/1937 від 23.10.2019 р. «Про захист осіб, які повідомляють про порушення права Європейського Союзу».

Виклад основного матеріалу

Для того, щоб розкрити поставлену тему, слід визначити різницю між, так би мовити, “європейським” розумінням викривання, що відображається, насамперед, у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), і національним, тобто встановленим українським законодавством.

Коли ми говоримо про викривача в контексті українського законодавства та практики національних судів, ми маємо на увазі фізичну особу, яка за допомогою внутрішніх, зовнішніх або регулярних каналів повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень закону України “Про запобігання корупції” (далі по тексту – Закон), вчинених іншою особою, і при цьому:

- мала чітке переконання, що така інформація є достовірною;
- отримала цю інформацію у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю в передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання;
- повідомлена нею інформація містить фактичні дані про обставини правопору-

шення: місце вчинення правопорушення, час його вчинення, особу, яка вчинила корупцію тощо, і може бути перевірена.

Викривач отримує свій статус з моменту повідомлення. Закон детально регламентує способи та канали, якими можна повідомити про порушення Закону, визначає гарантії та права викривача.

В українському законодавстві є легальне визначення поняття викривача, передбачені умови набуття такого статусу, гарантії захисту від негативних заходів впливу.

Отже, викривач – це певний статус особи, що надає їй спеціальний імунітет, про який, зокрема, зазначає Верховний Суд у своїй постанові від 15 серпня 2019 року у справі №815/2074/18, розглядаючи справу, що стосується захисту трудових прав викривача.

При цьому хотів би звернути увагу на важливості уникати отождоження понять викривач і заявник. Адже всі викривачі по своїй суті є заявниками, але далеко не кожен заявник є викривачем та має можливість користуватися додатково встановленими Законом гарантіями, навіть у разі повідомлення про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення.

У свою чергу, Європейський суд з прав людини у своїй практиці детермінує викриття (“whistle-blowing”) як один із проявів свободи вираження поглядів та наголошує на важливості гарантування належного захисту викривачам від свавільного втручання у реалізацію цієї свободи та помсти за наслідками її реалізації.

Свобода вираження поглядів, як одна з базових засад демократичного суспільства, захищається статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Ця стаття передбачає, що кожен має право на свободу вираження поглядів, що включає в себе свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

Пункт 2 цієї статті передбачає, що свобода вираження поглядів підлягає формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в

демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Така свобода за умови додержання пункту 2 статті 10 Конвенції стосується не лише інформації чи ідей, що сприймаються схвально або вважаються необразливими чи незначущими, а й тих, що викликають образ, обурення. Адже, як зазначає ЄСПЛ, такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких демократичне суспільство неможливе.

Отже, викривач у розумінні ЄСПЛ є особою, що скористалася передбаченим ст. 10 Конвенції правом на свободу вираження поглядів та повідомила інформацію, що стала їй відома щодо того чи іншого правопорушення.

При цьому, викривач відповідно до практики ЄСПЛ, так само як і за українським законодавством, повідомляє інформацію, набуту у контексті робочих стосунків у публічному або приватному секторі, яку він у момент повідомлення щиро вважає правдивою. Натомість, згідно з позицією ЄСПЛ викривач, як правило, повинен вважати інформацію, що він повідомляє, такою, що містить відомості про дії (події, бездіяльність), що становить шкоду або загрозу шкоди конкретному суспільному інтересу.

Варто більш прискіпливо розглянути питання можливого предмету повідомлення викривача, оскільки тут ми стикаємося з трьома різними позиціями, закріпленими національним законодавством, практикою ЄСПЛ та ухваленою Директивою Європейського Парламенту і Ради ЄС 2019/1937 від 23.10.2019 «Про захист осіб, які повідомляють про порушення права Європейського Союзу» (ОJ L 305, 26.11.2019, р. 17-56) (далі – Директива).

Європейський суд з прав людини у своїй практиці виходить з необмеженості предмету інформації, що може бути розкрита (повідомлена) викривачем, якщо розкриття такої

інформації становить легітимний суспільний інтерес: інформація про протиправні діяння, або інформація про діяння, що, будучи правомірними, суперечать моральним нормам, і тому є сумнівними чи дискусійними, або інформація про питання, які стосуються функціонування публічної влади у демократичному суспільстві і викликають спір у суспільстві.

У свою чергу, відповідно до сталої практики Верховного Суду і національного законодавства викривач повинен повідомити про порушення саме Закону України «Про запобігання корупції», а не іншого закону і саме тих вимог, які ним визначені, у тому числі встановлені ним заборони і обмеження (Постанови Верховного Суду від 11 червня 2020 року у справі № 816/1874/17, від 19 квітня 2023 року у справі № 761/8294/21, від 21 червня 2023 року у справі № 761/33183/20).

Директива ж обмежує статус викривача переліком конкретних актів ЄС у певних секторах регулювання від публічних закупівель до кібербезпеки, і загальними категоріями фінансових, податкових інтересів ЄС та інтересів у сфері спільного ринку, про порушення яких має повідомляти викривач. При цьому, Директива спеціально зазначає, що наданий нею викривачам захист не поширюється на випадки застосування норм права, що охороняють державну таємницю, таємниці правничих професій (зокрема, таємницю нарадчої кімнати), лікарську таємницю, обмеження поширення інформації, встановлені нормами кримінального процесу; так само, не впливає на таку сферу відповідальності держав-членів, як забезпечення національної безпеки і захист основних національних безпекових інтересів, зокрема, не охоплює на повідомлення про порушення правил постачання, що стосуються сфер оборони і безпеки, якщо ті спеціально не врегульовані правом ЄС тощо (ст.ст. 2, 3).

Іншою відмінністю у захисті прав викривача за національним законодавством та практикою ЄСПЛ є *мотив викривача*, точніше необхідність його встановлення.

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, мотив особи, яка повідомляє про порушення, відіграє вагомий роль у забезпеченні захисту за статтею 10 Конвенції, що відрізняє

її від підходу до питання визначення мотиву, закріпленому в українському законодавстві. Адже за Законом України, мотив викривача не має значення для набуття ним відповідного статусу та отримання відповідного імунітету.

Відповідно до практики ЄСПЛ, якщо розголошення інформації було вмотивовано очікуванням особистої вигоди, у тому числі і грошової винагороди, певних благ, поступок, або ж особистою неприязню чи ворожечєю, то рівень захисту буде зовсім іншим.

ЄСПЛ використовує комплексний підхід, розглядає мотиви та фактичні обставини, використовуючи власні методи для визначення добросовісності викривача. Проте ЄСПЛ схильний до підтримки законності втручання у реалізацію права на свободу вираження та відхилить твердження про порушення статті 10 Конвенції, якщо розголошення інформації обумовлене професійними конфліктами.

Важливо відзначити, що ЄСПЛ більш вірогідно вважатиме, що викривач діяв добросовісно, якщо останній спочатку використав внутрішні канали повідомлення, тобто повідомив своєму безпосередньому керівнику або уповноваженому органу юридичної особи, у якій він працює, навіть якщо ці зусилля виявилися неефективними. Таку ж позицію займатиме ЄСПЛ навіть, якщо згодом буде встановлено, що повідомлення викривача було необґрунтованим, за умови, що він мав вагомі підстави вважати, що розголошена інформація була правдивою.

У свою чергу, в українському законодавстві передбачені три канали здійснення повідомлення: внутрішні, зовнішні та регулярні, і обрання того, який із каналів використати, здійснюється викривачем на його розсуд.

Як зазначає Верховний Суд у постанові від 19 квітня 2023 року по справі № 761/8294/21, права викривача виникають з моменту повідомлення інформації про порушення вимог Закону іншою особою. Тобто з цього часу викривач здобуває певний імунітет від застосування до нього негативних заходів впливу. При цьому в законі «Про запобігання корупції» відсутні норми, які б визначали момент виникнення прав викри-

вачів залежно від інших юридичних фактів, зокрема, повідомлення на адресу НАЗК від уповноваженого органу досудового розслідування про початок досудового розслідування за заявою викривача корупції тощо.

Отже, для ЄСПЛ у подібних спорах важливою обставиною є добросовісність позивача, що, зокрема, визначається завдяки дослідженню мотивів здійснення повідомлення. Натомість для практики українських судів такий підхід, як правило, не є характерним, не зважаючи на те, що статтею 17 закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

У свою чергу, Директива передбачає, що мотиви осіб, які повідомляють про порушення, для здійснення ними повідомлення не повинні мати значення під час вирішення питання про те, чи повинні вони отримати захист. Це матиме наслідком те, що з часу її впровадження у національне законодавство держав-членів ЄС такий критерій, як мотив викриття, втратить своє значення, адже він не наведений серед факторів, за допомогою яких можна з'ясувати добросовісність дій викривача. Тож цілком вірогідно, що ЄСПЛ згодом також змінить власні підходи до цього критерію оцінювання, враховуючи також доповідь Венеційської комісії, у якій констатується, що захист викривача повинен ґрунтуватися на його внеску в суспільне благо, а не залежати від відповіді на запитання, чи ця особа була особисто зацікавленою або діяла з корисливих мотивів.

І українське законодавство, і Директива містять положення щодо гарантій захисту прав викривачів, насамперед, трудових прав. Правові норми щодо захисту трудових прав викривачів в Україні містять КЗпП України та Закон України «Про запобігання корупції».

Так, відповідно до ст. 53-4 Закону України «Про запобігання корупції» викривачу, його близьким особам не може бути відмовлено у прийнятті на роботу, їх не може бути звільнено чи примушено до звільнення, притягнуто до дисциплінарної відповіді

дальності чи піддано з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу (переведення, атестація, зміна умов праці, відмова у призначенні на вищу посаду, зменшення заробітної плати тощо) або загрозі таких заходів впливу у зв'язку з повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону.

Закон гарантує захист трудових прав викривача, прямо вказуючи на найбільш поширені форми негативних заходів впливу, які керівнику або роботодавцю заборонено застосовувати до викривача у зв'язку з повідомленням, одночасно залишаючи перелік таких заходів відкритим, тобто невичерпним.

Захист від зазначених вище негативних заходів впливу є частиною імунітету викривача. Однак, як зазначено у постановках Верховного Суду від 15.08.2019 у справі №815/2074/18 та від 11.06.2020 у справі №816/1874/17 імунітет викривача не є абсолютним та має певні межі. У першу чергу, повинен бути наявним зв'язок між негативними заходами впливу або загрозою їх застосування та повідомленням викривача про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою.

Водночас, відповідно до статті 19 Директиви держави-члени вживають необхідних заходів для заборони будь-якої форми переслідування осіб, які повідомили про порушення, зокрема: відсторонення, скорочення, звільнення чи рівнозначних заходів; пониження на посаді чи ненадання підвищення за посадою; передачі повноважень, зміни місця роботи, зменшення розміру заробітної платні, зміни графіка роботи; незабезпечення навчання; негативної оцінки роботи чи рекомендації для працевлаштування; дискримінації, несприятливого чи несправедливого ставлення, тощо.

ЄСПЛ констатував виникнення особливого обов'язку «лояльності (відданості), стриманості та розсудливості» (loyalty, reserve and discretion) у працівників стосовно їхніх роботодавців, що може бути покладено в основу законного обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів. Для державних службовців, приміром, цей

обов'язок набуває особливого значення, так як опосередкований функцією, яку вони виконують у демократичному суспільстві: сприяння державі у виконанні її завдань.

Позиція ЄСПЛ полягає у необхідності балансування, з одного боку, суспільного інтересу у розкритті інформації, викривання як прояву свободи вираження поглядів, необхідності захисту викривача і, з іншого боку, обов'язків і відповідальності працівника щодо лояльності, стриманості і поваги до інтересів роботодавця (Рішення у справі «Лангнер проти Німеччини», п. 43), інтересу захисту ділової репутації, комерційних інтересів роботодавця, права роботодавця здійснювати управління кадрами (Рішення у справі «Хайніш проти Німеччини», пп. 88, 90).

Працівники, які зайняті у приватноправовій сфері, також зобов'язані бути лояльними, стриманими та розсудливими щодо своїх роботодавців, що може законно обмежити здійснення їхніх прав на свободу вираження поглядів. Щоправда, цей обов'язок є менш обтяжливим, аніж той, що його встановлено для державних службовців. Тож викривачі, які працюють у приватному секторі, також можуть за певних обставин користуватися захистом відповідно до статті 10 Конвенції.

І в Директиві, і в українському законодавстві міститься однаковий принцип щодо покладення обов'язку доказування у судовому провадженні на сторону, що вжила негативних заходів впливу до викривача.

Так, частиною 3 ст. 81 ЦПК України передбачено, коли у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ними загрози застосування негативних заходів впливу до викривача у зв'язку з повідомленням обов'язок доказування, що прийняті рішення, вчинені дії є правомірними і не були мотивовані діями викривача щодо здійснення цього повідомлення, покладається на відповідача. Так само, відповідно до ч. 5 ст. 21 Директиви, у судових провадженнях чи провадженнях будь-якого іншого органу, які стосуються шкоди, що завдана особі, яка повідомляє про порушення, і за умови встановлення, що ця особа здійснила повідомлення чи публічне розкриття та зазнала шкоди, то презюмується, що

шкоди було завдано в рамках переслідування за повідомлення чи публічне розкриття. У таких випадках обов'язок доведення, що застосовані до особи, яка повідомила про порушення, заходи базувалися на належно обґрунтованих (виправданих) підставах, покладається на особу, яка вжила таких заходів.

Висновки та пропозиції

ЄСПЛ детермінує викриття ("whistle-blowing") як один із проявів свободи вираження поглядів. Існують відмінності між українським законодавством, практикою національних судів та практикою ЄСПЛ у справах щодо захисту прав викривачів. Основна відмінність полягає у ролі мотиву викривача, оскільки ЄСПЛ, на відміну від українських судів та національного законодавства, у якому взагалі не зазначено про необхідність встановлення мотиву викривача, вважає мотив важливим елементом для захисту за статтею 10 Конвенції. Однак, такий підхід ЄСПЛ щодо мотивів викривача може змінитися під впливом Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС 2019/1937 від 23.10.2019 р. У контексті вступу України до Європейського Союзу є важливою єдність законодавства України та Європейського Союзу, практики ЄСПЛ та українських судів щодо захисту трудових прав викривачів.

Література

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Офіційний сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n348>
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed30000101#Text>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, ратифікована Законом України 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС 2019/1937 від 23.10.2019

про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Європейського Союзу

5. Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції “Щодо правового статусу викривача” від 12.06.2023 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Rozyasnennya-vid-12.06.23-2-SHHodo-pravovogo-statusu-vykryvacha.pdf>. 33 С.

6. Застосування практики Європейського суду з прав людини щодо захисту прав викривачів в адміністративному судочинстві / Косиця О.О. – Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 37. С. 55-58. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/16.pdf>

7. Правовий захист викривачів / За заг. редакцією Нестеренко О. В., Шостко О. Ю. — Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2016. — 94 с.

8. Свобода вираження поглядів: практика Європейського суду щодо України / Інститут Медіа Права; за редакцією Т. Шевченка, А. Балацької. Київ: Фенікс, 2012. 192 с

9. Науково-практичний коментар законодавства України про захист викривачів

SUMMARY

The article is devoted to the study of the common and distinctive features of the European and Ukrainian approaches to the protection of the labor rights of whistleblowers by means of an analysis of the conclusions of the European Court of Human Rights, norms of Ukrainian legislation and relevant legal acts of the European Union.

Key words: whistleblower, protection of labor rights, European Court of Human Rights, freedom of expression.

корупції / за заг. ред. О. Нестеренко. – Київ : ТОВ РЕД ЗЕТ, 2021. – 140 с.

10. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі №815/2074/18.

11. Постанова Верховного Суду від 19 квітня 2023 у справі №761/8294/21.

12. Постанова Верховного Суду від 21 червня 2023 у справі № 761/33183/20.

13. Постанова Верховного Суду від 29 жовтня 2020 року у справі №826/3388/18.

14. Рішення Європейського суду з прав людини «Гуджа против Молдавіи» [Guja v. Moldova] (No 14277/04). 2008.

15. Рішення Європейського Суду з прав людини «Гуджа против Молдавіи» 2 [Guja v. Moldova/ no 2] (No. 1085/10).

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

СЛИЗЧЕНКО Дмитро Станіславович - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID 0009-0003-8107-1475

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.13>

У статті здійснюється аналіз інституційного забезпечення державної політики щодо чутливої верстви населення України - внутрішньо переміщених осіб. Визначено, що для України, здійснення інституційного забезпечення політики щодо внутрішньо переміщених осіб є нагальним питанням ще з 2014 року, коли в Україні з'явилася така особлива категорія осіб, внаслідок анексії російською федерацією Автономної Республіки Крим у 2014 році, окупації частини Донецької та Луганської областей, а також істотно загострилася після повномасштабного вторгнення сусідньої держави у лютому 2022 року. Зроблено висновки, що інституційне забезпечення державної політики у сфері внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюється низкою органів державної влади та місцевого самоврядування, для яких така діяльність є основною, або другорядною. Визначено, що існує три категорії суб'єктів щодо забезпечення такої державної політики: 1) загальні суб'єкти, які формують політику у цій сфері та для яких забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не є основним видом діяльності (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України); 2) спеціальні суб'єкти, для яких така діяльність входить до їх компетенцій та прямо передбачене у чинних нормативно-правових актах (Міністерство з питань реінтеграції окупованих територій, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Державна служ-

ба України з надзвичайних ситуацій, місцеві органи державної влади та їх посадові особи тощо); 3) допоміжні суб'єкти, які здійснюють свої повноваження в інтересах внутрішньо переміщених осіб або за запитом останніх, або за ініціативи інших суб'єктів, у разі порушення, обмеження чи відновлення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (органи судової гілки влади, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури, Служба безпеки України, центральні органи виконавчої влади та інші.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, захист прав, інституційний механізм, державна політика, органи державної влади.

Актуальність теми

Окремі аспекти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб властива не лише Україні. Уряди багатьох держав світу стикаються з необхідністю захисту й допомоги частині населення, яка внаслідок дії загрозливих чинників вимушена змінити місце свого проживання без виїзду за межі країни. Для України здійснення інституційного забезпечення політики щодо внутрішньо переміщених осіб є нагальним питанням ще з 2014 року, коли в Україні з'явилася така особлива категорія осіб, внаслідок анексії російською федерацією Автономної Республіки Крим у 2014 році, окупації частини Донецької та Луганської областей, а також істотно загострилася після повномасштабного вторгнення сусідньої держави у лютому 2022 року.

Різні питання діяльності суб'єктів забезпечення державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб викликали активний науковий інтерес з початку вимушеного переміщення, спровокованого російською окупацією Криму та ОРДЛО. До початку повномасштабного воєнного вторгнення російських окупаційних військ в Україні вже був вироблений досвід інституційного забезпечення та підтримки внутрішньо переміщених осіб, але сучасні реалії обумовили появу низки нових завдань, що потребували абсолютно нового бачення та формування нових підходів їх вирішення.

Метою роботи є визначення особливостей інституційного забезпечення державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує актуальність обраної тематики та особливу пильність наукової спільноти до питання державної політики у сфері чутливої категорії населення України – внутрішньо переміщених осіб. Так, Мінакова Є.В. у своїй праці «Інституційна система забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретичні та правові аспекти» зазначає, що на сьогодні в Україні розбудована система уповноважених органів та служб для забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, але їх ефективність і функціональність залишається актуальним предметом наукових досліджень. Суб'єкти (інституції), що здійснюють заходи у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, можна умовно поділити на три групи:

- органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
- інституції громадянського суспільства;
- міжнародні організації та проекти [1].

Логвиненко Б. у своєму дослідженні «Напрями підвищення ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні» визначив, що до основних проблем, пов'язаних із належним забезпечен-

ням прав і свобод людини в умовах воєнного стану, віднесено:

- а) загрози для безпеки внутрішньо переміщених осіб;
- б) погіршення умов проживання, зокрема в пунктах тимчасового перебування;
- в) відсутність належної можливості для реалізації законних прав і свобод;
- г) складність легалізації правового статусу й доступу до адміністративних послуг;
- д) дискримінація і сегрегація в нових місцях перебування;
- е) погіршений стан психічного і фізичного здоров'я внутрішньо переміщених осіб [2].

І ще однією працею, про яку варто згадати, є дослідження Кошляк Н.Е. «Органи державної влади у системі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування», яка визначила проблеми забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб органами державної влади в Україні, серед яких:

- невизначеність компетенції та відсутність узгодженості в діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні;
- недосконалість обліку внутрішньо переміщених осіб та їх потреб;
- відсутність стратегії щодо державного фінансового забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб [3].

Виклад основного матеріалу

У першу чергу, необхідно відмітити, що відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [4]. З визначення випливає, що внутрішньо

переміщеною особою може бути не лише громадянин України, а й іноземець чи апатрид, які на законних підставах перебували в нашій державі.

Так, протягом 2014 – 2016 рр. в Україні було закладено важливі нормативно-правові та інституційні основи щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та сформовано певний політичний масив актів щодо регулювання таких суспільних відносин. Окрім зазначеного вище Закону, було прийнято також Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», у якому визначено, особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях України [5]. Крім того, особливе значення для інституційного забезпечення державної політики відіграли підзаконні нормативно-правові акти, – в основному це Постанови Кабінету Міністрів України (далі – Постанови КМУ). Серед основних Постанов, котрі є чинними до цього часу, є Постанова КМУ «Про облік внутрішньо переміщених осіб» [6], Постанова КМУ «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [7], Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» [8] та низка інших.

Т. Цимбалістий та А. Блащак вказують на те, що основними актами, які регулюють досліджувану проблему, є Керівні принципи з питання переміщення осіб всередині країни, сформовані Представником Генерального секретаря ООН, та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Фахівці наголошують, що забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є однією з важливих проблем сьогодення, бо в таких осіб часто виникають труднощі, пов'язані із соціальними виплатами, соціальними послугами, відновленням документів, отриманням субсидій,

працевлаштуванням, наданням житла [9, с. 129]. Погоджуючись з наведеним, потрібно зважати також на те, що титульний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4] повинен кореспондуватися з іншими актами національного законодавства. Тільки в такому разі можна говорити про дієвість правових норм.

Інституційне забезпечення державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб, зважаючи на окреслене нормативно-правове забезпечення такої сфери суспільних відносин, має здійснюватися відповідними органами, котрі уповноважені на формування та реалізацію такої політики.

За таких обставин суб'єкти, що беруть участь в інституційному забезпеченні державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб, можливо умовно поділити на три групи: загальні суб'єкти; спеціальні суб'єкти; допоміжні суб'єкти [10, с. 36].

Так, до загальних суб'єктів, що беруть участь в інституційному забезпеченні державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб, слід віднести ті, які формують політику у цій сфері та для яких забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не є основним видом діяльності. Такими органами є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України.

До другої групи суб'єктів, що беруть участь в інституційному забезпеченні державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб, належать органи державної влади, для яких така діяльність входить до їх компетенції та прямо передбачена у чинних нормативно-правових актах, а саме: Міністерство з питань реінтеграції окупованих територій, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти та науки України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, місцеві органи державної влади та їх посадові особи.

Третю групу суб'єктів, що беруть участь в інституційному забезпеченні державної політики щодо внутрішньо переміщених

осіб, формують органи державної влади, які здійснюють свої повноваження в інтересах внутрішньо переміщених осіб або за запитом останніх, або за ініціативи інших суб'єктів, у разі порушення, обмеження чи відновлення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме: органи судової гілки влади, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури, Служба безпеки України, центральні органи виконавчої влади та інші.

Слід зауважити, що такий поділ має умовний та дискусійний характер й може змінюватися залежно від трансформації державної політики у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Враховуючи існуючі вимоги до об'єму наукових статей, авторкою буде розглянуто повноваження окремих органів державної влади у досліджуваному напрямі.

Важливим суб'єктом, який забезпечує реалізацію державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб є Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Мінреінтеграції). При цьому згідно з Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 376, саме воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої російською федерацією території України, а також прилеглих до неї територій, дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України, інформаційного суверенітету України [11], у сфері захисту прав примусово переміщених (депортованих) осіб, зокрема захисту прав осіб, депортованих за національною ознакою [12]. Разом із викладеним, можна погодитись із тим, що діяльність публічної адміністрації на всіх рівнях організації публічної влади (вищому, центральному і місцевому) передбачає забезпечення цими органами, у межах наданих їм повноважень, прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Ще одним важливим суб'єктом тут треба вважати інститут Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб, статус якого закріплений відповідним Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів

України від 28.06.2022 р. № 740. Таким Уповноваженим є посадова особа Мінреінтеграції, основним завданням якого є участь у формуванні та реалізації державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій російською федерацією території України внаслідок збройного конфлікту або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон, сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання [13].

За таких умов від ефективності інституційного механізму залежить повнота і всебічність забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Важливо зазначити, що на функціонування державних і недержавних інституцій в умовах воєнного стану впливає низка чинників, що створюють проблеми і перешкоди для забезпечення прав і свобод людини. До таких Б. Логвиненко відносить:

- 1) загрози для безпеки внутрішньо переміщених осіб;
- 2) погіршення умов проживання, зокрема в пунктах тимчасового перебування;
- 3) відсутність належної можливості для реалізації законних прав і свобод;
- 4) складність легалізації правового статусу й доступу до адміністративних послуг;
- 5) дискримінація і сегрегація в нових місцях перебування;
- 6) погіршений стан психічного і фізичного здоров'я внутрішньо переміщених осіб [2, с. 81].

Таким чином, забезпечення формування та реалізації державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюють кілька десятків органів державної влади, діяльність яких регулюється понад сотнею нормативно-правових актів, що провокує виникнення великої кількості проблем та неузгодженостей під час правозастосування. Разом з тим, якщо у 2014, 2015 чи навіть у 2016 роках такі проблеми пояснювали новизною умов, у яких опинилися державні органи, що усклад-

новало регулювання суспільних відносин, які виникли через тимчасову окупацію території України, то у 2022 р. такі аргументи є недопустимим виправданням та потребують негайного реагування.

Висновки

Отже, інституційне забезпечення державної політики у сфері внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюється низкою органів державної влади та місцевого самоврядування, для яких така діяльність є основною або другорядною. Визначено, що існує три категорії суб'єктів щодо забезпечення такої державної політики: 1) загальні суб'єкти, які формують політику в цій сфері та для яких забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не є основним видом діяльності (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України); 2) спеціальні суб'єкти, для яких така діяльність входить до їх компетенції та прямо передбачена у чинних нормативно-правових актах (Міністерство з питань реінтеграції окупованих територій, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, місцеві органи державної влади та їх посадові особи тощо); 3) допоміжні суб'єкти, які здійснюють свої повноваження в інтересах внутрішньо переміщених осіб або за запитом останніх, або за ініціативи інших суб'єктів, у разі порушення, обмеження чи відновлення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (органи судової гілки влади, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури, Служба безпеки України, центральні органи виконавчої влади та інші).

Література

1. Мінакова Є.В. Інституційна система забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретичні та правові аспекти. № 12(26) (2023): Наука і техніка сьогодні. С. 169-181. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7021>

2. Логвиненко Б. Напрями підвищення ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 3. С. 80-84. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-80-84.pdf

3. Кошляк Н.Е. Органи державної влади у системі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування. Нове українське право, Вип. 1, 2023. С. 194-200 URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/444/397>

4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#top>

6. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п#Text>

7. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF>

8. Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 947. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF>

9. Цимбалістий Т., Блащак А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 126–130. DOI: 10.35774/app2019.04.126

10. Проценко Т.О. Державні органи влади та органи місцевого самоврядування як суб'єкти забезпечення прав та свобод

внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наука і правоохорона*. 2016. No 3. С. 33–42.

11. Наливайко Л. Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. Т. 1. С. 60-65

12. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>.

13. Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF/print>

References

1. Minakova E.V. The institutional system of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons under martial law: theoretical and legal aspects. No. 12(26) (2023): Science and technology today. P. 169-181. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7021>

2. Logvynenko B. Directions for increasing the effectiveness of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2023. No. 3. P. 80-84. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-80-84.pdf

3. Koshlyak N.E. State authorities in the system of ensuring the rights of internally displaced persons: types and problems of functioning. *New Ukrainian Law*, Vol. 1, 2023. P. 194-200 URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/444/397>

4. On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014 No. 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

5. On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine: Law of Ukraine dated April 15, 2014 No. 1207-VII. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#top>

6. On accounting of internally displaced persons% Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 1, 2014 No. 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п#Text>

7. On the implementation of social payments to internally displaced persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 5, 2014 No. 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF>

8. On the approval of the Procedure for providing and determining the amount of monetary assistance to victims of emergency situations and the amount of monetary compensation to victims whose residential buildings (apartments) were destroyed as a result of a military emergency caused by the armed aggression of the Russian Federation: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.12.2013 No. 947. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF>

9. Tsymbalisty T., Blaschak A. Legal status of internally displaced persons in Ukraine. Actual problems of jurisprudence. 2019. No. 4 (20). P. 126–130. DOI: 10.35774/app2019.04.126

10. Protsenko T.O. State authorities and local self-government bodies as subjects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. Science and law enforcement. 2016. No. 3. С. 33–42.

11. Nalivaiko L.R. Information security and information policy in Ukraine: constitutional and legal aspect. Bulletin of Zaporizhzhya State University. 2003. Vol. 1. P. 60-65

12. Some issues of the Ministry on Reintegration of Temporarily Occupied Territories: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 06/08/2016 No. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>.

13. Some issues of protection of the rights of deportees and internally displaced persons: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 28.06.2022 No. 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF/print>

**INSTITUTIONAL ENSURING STATE
POLICY REGARDING INTERNALLY
DISPLACED PERSONS IN UKRAINE**

The article analyzes the institutional support of state policy regarding the sensitive population of Ukraine – internally displaced persons. It was determined that for Ukraine, the implementation of institutional policy support for internally displaced persons has been an urgent issue since 2014, when such a special category of persons appeared in Ukraine as a result of the annexation by the Russian Federation of the Autonomous Republic of Crimea in 2014, the occupation of parts of Donetsk and Luhansk oblasts, and also significantly intensified after the full-scale invasion of a neighboring state in February 2022. It was concluded that the institutional support of state policy in the field of internally displaced persons in Ukraine is carried out by a number of state authorities and local self-government bodies for which such activities are primary or secondary. It was determined that there are three categories of subjects in terms of ensuring such a state policy: 1) general subjects who form policies in this area and for whom ensuring the rights and freedoms

of internally displaced persons is not the main type of activity (the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine); 2) special entities for which such activity is within their competence and is directly provided for in the current legal acts (Ministry of Reintegration of Occupied Territories, Commissioner for Internally Displaced Persons, Ministry of Social Policy, Ministry of Health, State service of Ukraine for emergency situations, local state authorities and their officials, etc.); 3) auxiliary entities that exercise their powers in the interests of internally displaced persons either at the request of the latter or at the initiative of other entities, in case of violation, restriction or restoration of the rights and freedoms of internally displaced persons (judicial branch authorities, the Commissioner of the Supreme Human Rights Council of Ukraine, prosecutor's office, Security Service of Ukraine, central bodies of executive power and others.

Keywords: internally displaced persons, rights protection, institutional mechanism, state policy, state authorities.

ПРАВНИЧО-УПРАВЛІНСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ОСНОВИ І ВЗАЄМОДІЯ З ДЕРЖАВОТВОРЧИМ ПАТРІОТИЗМОМ НАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

КАРПІНСЬКИЙ Борис Андрійович - доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0001-5996-7724;

КАРПІНСЬКА Олена Борисівна - кандидат юридичних наук, адвокат

ORCID ID: 0000-0001-7698-8404

УДК 342.1:342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.14>

Вперше запропоновано узагальнені засадничі положення щодо системи правничо-управлінської стратегіології, які розкривають її змістове наповнення за взаємодії з державотворчим патріотизмом нації в умовах мирного періоду та воєнного стану. Так, правничо-управлінська стратегіологія на засадах державотворчого патріотизму нації – це дієвий підхід до управління, який оптимально поєднує в собі як правовий аспект, стратегічне планування, так і національний патріотизм з метою формування й зміцнення держави, виходячи з її інтересів. Виходячи з цього, сутнісне наповнення правничо-управлінської стратегіології на засадах державотворчого патріотизму полягає в цілеспрямованому синтезі правових засад із національними цілями й патріотизмом для забезпечення стабільності, захисту і активізації розвитку держави та її громадян на багаторівневих етапах становлення.

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану правничо-управлінська стратегіологія на засадах державотворчого патріотизму нації вже конкретизовано спрямована на ефективне забезпечення захисту як інтересів, так і безпеки держави та її громадян. Значення правничо-управлінської стратегіології в умовах воєнного стану полягає в системному поєднанні правових і стратегічних підходів з державотворчим патріотизмом та реальним першочерговим зобов'язанням до безпеки й захисту нації в найскладніших обставинах.

Доведено, що характерною особливістю воєнного стану в правничо-управлінській стра-

тегіології на засадах державотворчого патріотизму нації стає зміщення традиційних підходів до конкретного й оперативного врахування через них ситуації та надзвичайних обставин. Зокрема, більш ємно виділяється в таких підходах екстремальний пріоритет безпеки, оскільки через його дотримання й забезпечується безпека нації. Інші ж аспекти, включаючи економіку, соціальний розвиток й права громадян, можуть підпорядковуватися цьому пріоритету. Логічно, що правники і управлінці повинні приділяти підвищену увагу на забезпечення обороноздатності та захисту держави від зовнішніх агресивних викликів. Практика доводить, що воєнний стан обумовлює потребу в мобілізації ресурсів, включаючи фінанси, промисловість, трудові й природні ресурси, для потреб оборони та забезпечення діяльності національного господарства.

Наголошено, що оптимальне управління в умовах воєнного стану базується на базових принципах як державотворчого патріотизму нації, так і захисті національних інтересів з урахуванням правничих аспектів.

Ключові слова: право, громадянин, правничо-управлінська стратегіологія, державотворчий патріотизм нації, воєнний стан, управління, розвиток, ресурс, взаємодія.

Постановка проблеми

Ефективність цивілізаційного розвитку залежить від оптимальності прийнятих стратегіологічних рішень з відповідним законодавчо-нормативним забезпеченням, а з ними й вибору стратегій їх реалізації. Водно-

час, характерними ознаками правових умов, у яких функціонують сучасні держави, стає їх динамічність й невизначеність. Саме тому, одним з пріоритетних управлінських чинників, використання котрого може реально забезпечити державі конкурентоспроможність у глобальному ринковому середовищі та сприяти посиленню її рейтингових позицій, стає належним чином обґрунтована стратегіологія розвитку. Об'єктивно, що така стратегіологія повинна враховувати розвиткові тенденції й тренди та базуватись на інноваційних засадничих положеннях, тобто у своїй фундаментальній основі передбачати ефективність використання різнотипних ресурсів з урахуванням інтересів громадянина-споживача, забезпечуючи означене відповідною законодавчо-нормативною базою. Окрім того, стратегіологія розвитку держави з позиції управління повинна містити не лише ідеологічну доміную з програмним переліком запланованих дій та способів їх досягнення, але й урахувати виникнення можливих правових суперечностей, щоб вчасно приймати управлінські рішення та адаптуватися до мінливих умов середовища. Зокрема, для України пріоритетне місце в ній має відводитись жорстким особливостям воєнного стану та забезпеченню територіальної цілісності й обороноздатності в умовах повномасштабної війни з державою-анексором [1–2].

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі часто дискутуються питання, які стосуються тих чи інших проблемних питань стратегіології розвитку держави чи її територій. Так, у працях як вітчизняних науковців, серед яких – Д. Белов, Г. Головач, С. Головатий, С. Євдокіменко, О. Кузьмін, В. Лемак, Л. Луць, Р. Майданик, О. Макаренков, С. Максимов, О. Оверчук, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархоменко, С. Погребняк, П. Рабінович, М. Савчин, О. Святоцький, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, так і зарубіжних – R. Bird, G. Dent, D. Doran, R. Dubey, M. Giannakis, R. Gropas, P. Iglesias-Rodriguez, L. Lopucki, D. Mee, S. Park, A. Triandafyllidou, W. Weugauch та ін., представлено правничо-управлінську сутність стратегії розвитку сві-

ту й господарства, їх національні відмінності та узгодженість із генеральною стратегією держави; розглянуто характерні чинники, які впливають на прийняття рішення щодо вибору стратегії за прояву конкретних виробничих ситуацій [1, 3–13].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, ще не сформовано узагальнений підхід до системного поєднання правового забезпечення і врахування патріотизму громадян в умовах воєнного стану. У цьому контексті пріоритетності набувають підходи, які взаємодоповнюють поєднують право із засадничими положеннями стратегічного управління з врахуванням конституційно-патріотичних зусиль громадян.

Об'єктивно, що на такі процеси можуть додатково накладатись ще швидкозмінні процеси, зокрема, фінансові кризи чи воєнні дії. Обмеженість результативних наукових праць за проблематикою та потреба й обумовили спрямованість цього дослідження.

Метою цієї статті є формування основ правничо-управлінської стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації, виділення її базових принципів та завдань, виходячи з потреб оперативного врахування через них ситуації та надзвичайних обставин, в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

За своїм сутнісним наповненням, *правничо-управлінська стратегіологія* – це сучасний підхід до логічного формування й управління юридичними питаннями в організаційних структурах, який поєднує як правовий аналіз, так і стратегічне планування для досягнення оптимальної ефективності в програмних бізнес-цілях. Загалом, пріоритетна особливість правничо-управлінської стратегіології полягає в тому, щоб розглядати правові аспекти як не просто обмеження, але і як потенційні можливості щодо досягнення більшого успіху організації в її стратегічних цілях.

Базові аспекти правничо-управлінської стратегіології включають:

– *інтеграцію правового підходу в управління*, тобто правничо-управлінська стратегіологія передбачає, що правовий аналіз по-

винен бути задіяним, вбудованим у процеси управління організацією. Практично правники спільно з менеджерами розглядають юридичні аспекти прийняття стратегічних рішень ще на етапі формування;

- *стратегічне планування*, виходячи з неї, передбачається планування дій з урахуванням можливих правових обмежень і ризиків. Означене дозволяє уникнути юридичних проблем і додаткових витрат у майбутньому;

- *нарошування ділової цінності*, тобто правники спільно з управлінцями працюють над тим, як можна використати юридичні можливості для створення додаткової ділової цінності, наприклад, захищаючи інтелектуальну власність або оптимізуючи оподаткування на етапах виробництва та продажу продукту;

- *управління ризиками*, тут вона передбачає ідентифікацію та управління правовими ризиками, щоб зменшити можливі негативні наслідки для організації;

- *співпраця з експертами*, тобто включається співпраця з юридичними експертами та зовнішніми консультантами для забезпечення оптимального правового супроводу.

Об'єктивно, що інтеграція правничо-управлінської стратегіології з доктриною державотворчого патріотизму нації органічно зсовує увагу на її патріотичну доміную. Значимо, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) – це все, що народ загалом та кожен громадянин, зокрема, роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох фундаментальних підходів: якісного та кількісного (податкового) [3, с. 30–33; 4, с. 8–9].

З врахуванням наведеного, *правничо-управлінська стратегіологія на засадах державотворчого патріотизму нації* – це дієвий підхід до управління, який оптимально поєднує в собі як правовий аспект, стратегічне планування, так і національний патріотизм з метою формування й зміцнення держави, виходячи з її інтересів. Сутнісне наповнення правничо-управлінської стратегіології на засадах державотворчого патріотизму полягає в цілеспрямованому синтезі правових засад з національними цілями й патріотизмом для забезпечення стабільності, захисту і активізації розвитку держави та її громадян на багаторівневих етапах становлення.

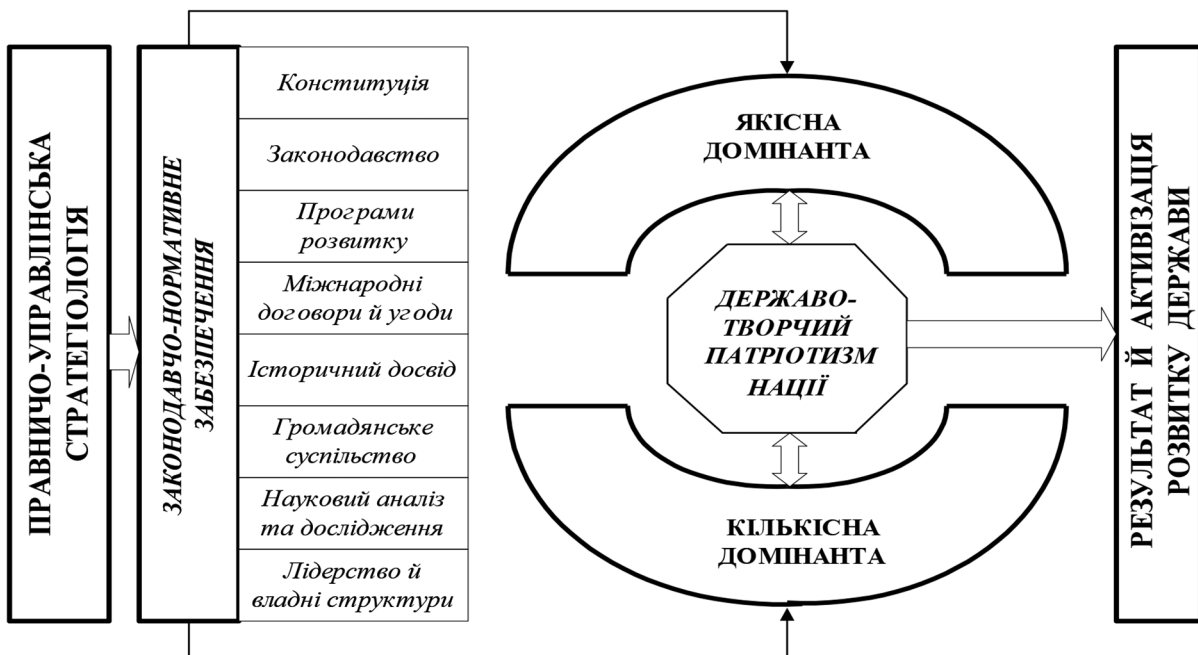

Рис. 1. Законодавчо-нормативне забезпечення правничо-управлінської стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації

Джерело: власна розробка.

Базові аспекти правничо-управлінської стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації містять (рис. 1):

– *національний інтерес*, тобто основою стає розуміння та узагальнене визначення національних інтересів і цінностей. Зокрема, правники і управлінці спільно визначають, які правові й управлінські дії сприяють захисту та підтримці національних інтересів у різних сферах;

– *законність і правопорядок*, тобто через її реалізацію забезпечується дотримання законності та правопорядку в державі. Правники відіграють пріоритетну роль у забезпеченні дотримання законів і правил у всіх сферах життя;

– *стратегічне планування*, тобто вона ґрунтується на стратегічному плануванні, щоб визначити, які заходи доцільно здійснити для досягнення національних цілей і захисту відповідних інтересів;

– *захист прав людини і громадянина*, тобто за неї передбачається активний захист прав і свобод громадян з гарантією їхньої безпеки та благополуччя;

– *громадянська свідомість і патріотизм*, вона сприяє формуванню громадянської свідомості та патріотизму серед національної спільноти, що обумовлює її єднання й розвиток;

– *управління ризиками*, за неї пріоритетну увагу приділяється ідентифікації й управлінню ризиками, які можуть системно проявлятися та загрожувати національним інтересам у розвитковій фазі.

Зокрема за окремими позиціями, виходячи з рис. 1, відмітимо, що міжнародні договори й угоди (та найголовніше – їх дотримання) формують рамки для управління міжнародними відносинами через взаємовигідне врахування зовнішніх зобов'язань.

Таблиця 1

Орієнтаційні складові правничо-управлінської стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Орієнтаційна складова	Характерний зміст
Національний захист і безпека	Фундаментальним пріоритетом у воєнний період є цілеспрямований захист національних інтересів і забезпечення безпеки нації. За цих умов правники та управлінці спільно розробляють стратегії, спрямовані на відстоювання територіальної цілісності, забезпечення недоторканості державних кордонів та збалансований захист від зовнішніх загроз
Дотримання законності	Незважаючи на воєнний стан, дотримання законності й правопорядку залишається стратегічною функцією. Зокрема, правники визначають правові рамки для активних дій в умовах воєнного стану та розробляють їх, забезпечуючи права і свободи громадян
Мобілізація ресурсів	Правничо-управлінська стратегіологія передбачає ефективне використання всіх ресурсів держави для потреб оборони і діяльності національного господарства. Зокрема, означене включає в себе управління економічними ресурсами, людським капіталом та іншими активами
Інформаційна війна	У воєнний період досить важливою домінантою є активна інформаційна військова політика. За цих умов правничо-управлінська стратегіологія включає в себе заходи для боротьби з дезінформацією та забезпечення подання об'єктивної інформації для власного населення і міжнародної спільноти
Гуманітарна допомога й права людини	У воєнний стан важливо забезпечити оперативну гуманітарну допомогу і дотримання прав людини, навіть у таких складних обставинах. Зокрема, правники й управлінці дієво формують та відповідально працюють над забезпеченням мінімальних стандартів життя і захистом цивільних осіб
Стратегічне планування та адаптація	За воєнного стану важливо розробляти й реалізовувати стратегічні рішення з метою реагування на швидкозмінні умови та адаптувати їх під потреби, аналітично й моніторингово оцінюючи ефективність заходів і коригуючи їх за відповідної ситуації необхідністю.

Джерело: сформовано авторами.

Базові принципи і завдання, які проявляються в системі правничо-управлінської стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Принцип	Характерний проявний ухил	Завдання	Характерний проявний ухил
Захист національних інтересів	базовим пріоритетом є захист національних інтересів, суверенітету та територіальної цілісності держави	Формування і підтримка патріотичної свідомості	створення необхідних умов для формування й підтримки патріотичного ставлення до держави і національних цінностей серед громадян
Дотримання законності	правничо-управлінська стратегіологія ґрунтується на дотриманні законності й правопорядку	Створення правової бази	розробка і забезпечення дотримання законів й нормативних актів, які відповідають національним інтересам та цінностям
Гармонізація інтересів сторін	орієнтованість стратегічних зусиль на збалансоване забезпечення гармонії інтересів різних соціальних і політичних груп нації	Забезпечення безпеки і оборони	розвиток національної обороноздатності, включаючи армію, силові структури та технічні засоби забезпечення безпеки
Ефективне управління	оптимальне управління ресурсами, фінансами й публічними інституціями для досягнення загальних цілей розвитку нації	Ефективне управління ресурсами	оптимізація системи управління фінансами, економічними та природними ресурсами для забезпечення стабільного розвитку держави
Гуманітарні цінності	властиво збереження і захист гуманітарних цінностей, включаючи права людини, громадянські свободи й культурну спадщину	Захист прав і свобод громадян	гарантування прав людини і громадянських свобод, навіть у кризових умовах, і забезпечення їхньої безпеки
		Інформаційна діяльність	запобігання дезінформації та проведення інформаційних кампаній для формування правильної картини про події і національні цінності
		Міжнародна співпраця	розвиток зовнішніх відносин, співпраця з міжнародними партнерами й організаціями для забезпечення безпеки і національних інтересів.

Джерело: сформовано авторами.

Історичний екскурс й практичний досвід попередніх поколінь та політичних лідерів слугує передумовою для коректного визначення й адаптації розвиткових стратегій. Визначення національного попиту й пріоритетів у правничо-управлінській стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації відбувається через урахування думок та вимог громадян, а з ними ще й орієнтуючись на патріотичну позицію громадянського суспільства. Окрім того, через політичне лідерство і владні структури держави активі-

зується процес формування й реалізації пріоритетних рішень щодо її розвитку.

Однак, в умовах воєнного стану правничо-управлінська стратегіологія на засадах державотворчого патріотизму нації вже конкретизовано спрямована на ефективне забезпечення захисту як інтересів, так і безпеки держави та її громадян. Зокрема, суть правничо-управлінської стратегіології в умовах воєнного стану полягає у поєднанні правових і стратегічних підходів з державотворчим патріотизмом та реальним першочерговим

зобов'язанням до безпеки й захисту нації в найскладніших обставинах (табл. 1).

Доцільно наголосити, що в умовах воєнного стану правничо-управлінська стратегіологія на засадах державотворчого патріотизму нації має задіювати та активізувати сукупність характерних принципів і завдань, спрямованих на формування та підтримку функціонування міцної, соборної й стабільної держави з відповідним ситуативним проявом патріотизму громадян (табл. 2).

Характерні особливості в умовах воєнного стану проявляються і в управлінських функціях правничо-управлінської стратегіології, оскільки вони можуть значно відрізнитись від традиційних за мирного часу, оскільки за таких ситуацій пріоритетом стає забезпечення національної безпеки та військової результативності. Управління в умовах воєнного стану базується на базових принципах як державотворчого патріотизму нації, так і захисті національних інтересів. Зокрема, до таких пріоритетних управлінських функцій можливо віднести:

- *стратегічне планування*, оскільки в цих умовах підвищується увага до нього, то необхідно розробити чіткі цілі та завдання для забезпечення національної безпеки й військової готовності;

- *кризовий менеджмент* через власну ефективну систему дозволяє прискорено реагувати на надзвичайні ситуації та координувати дії різних відомств й організацій;

- *мобілізація ресурсів*, виходячи з критичності завдання щодо умов воєнного стану, вимагається мобілізація всіх доступних ресурсів, включаючи людські, фінансові й матеріальні;

- *комунікації*, тут необхідно оперативно забезпечити ефективну систему комунікацій з військовими та цивільним населенням, яка дозволить нації отримувати інформацію про ситуацію на арені воєнних дій та відносно мирних регіонах;

- *юридичне управління* в цьому контексті умови воєнного стану вимагають ретельного юридичного аналізу і управління правовими аспектами, зокрема введення в дію надзвичайних законів, правил й обмежень, які допоможуть оперативно забезпечити безпеку та порядок;

- *гуманітарні аспекти*, тут, незважаючи на воєнний стан, доцільно розв'язувати гуманітарні питання, зокрема такі, як допомога пораненим, евакуація цивільного населення та надання гуманітарної допомоги;

- *лідерство і мораль*, саме вони, спільно з державотворчим патріотизмом нації, стають ключовими елементами правничо-управлінської стратегіології в умовах воєнного стану, забезпечуючи й підтримуючи належний прояв міцності духу нації;

- *зовнішні відносини*, вони також у такій управлінській системі в умовах воєнного стану включають у себе дипломатичний маневр у міжнародних відносинах, встановлення різнопланових союзів і співпрацю з іншими державами для забезпечення безпеки та військових переваг.

Хоча наведені управлінські функції можуть дещо трансформуватись і варіюватись залежно від конкретної ситуації, але загалом, правничо-управлінська стратегіологія в умовах воєнного стану логічно повинна бути спрямована на забезпечення безпеки та пріоритетних інтересів нації.

Характерною особливістю воєнного стану у правничо-управлінській стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації стає зміщення традиційних підходів до реального й оперативного врахування через них ситуації та надзвичайних обставин. Так, більш ємно виділяється в таких підходах екстремальний пріоритет безпеки, оскільки через його дотримання й забезпечується безпека нації. Інші ж аспекти, включаючи економіку, соціальний розвиток й права громадян, можуть підпорядковуватися цьому пріоритету. Логічно, що правники і управлінці повинні приділяти підвищену увагу на забезпечення обороноздатності та захисту держави від зовнішніх агресивних викликів. Практика доводить, що воєнний стан обумовлює потребу в мобілізації ресурсів, включаючи фінанси, промисловість, трудові й природні ресурси, для потреб оборони та забезпечення діяльності національного господарства.

Незважаючи на воєнний стан, необхідно все ж раціонально забезпечувати права і свободи громадян. У цьому контексті, хоча і вводяться законодавчі обмеження на свобо-

ду слова, виборчий процес чи страйки, однак держава має гарантувати безпеку й добробут громадян у кризовий період (зокрема, навіть через їх евакуацію із зони активних військових дій).

Оскільки умови воєнного стану можуть швидко змінюватися, то і пропонувані стратегіологічні підходи повинні бути гнучкими й адаптованими до нових обставин. Так, практично правничо-управлінська стратегіологія на засадах державотворчого патріотизму нації має передбачати можливі сценарії розвитку подій та змінювати плани, виходячи з них. Зокрема, означене стосується цілеспрямованої гуманітарної допомоги для тих, хто постраждав у війні, тобто: надання медичної допомоги, вирішення життєвих потреб, захист прав дітей і цивільних осіб. Обов'язкова увага в правничо-управлінській стратегіології має відводитись конкретизації міжнародних відносин, оскільки через них забезпечується підтримка та співпраця у сферах оборони і гуманітарної допомоги.

Висновки

Отже, правничо-управлінська стратегіологія на засадах державотворчого патріотизму нації – це сучасний підхід до багаторівневого управління, який оптимально поєднує в собі взаємодію як правового аспекту, стратегічного планування, так і національного патріотизму з фундаментальною метою формування й зміцнення держави, виходячи з її потреб та інтересів у цивілізаційному середовищі. Об'єктивно, що воєнний стан вносить відчутні гальмівні корективи в розвиткові соціально-економічні процеси та суттєво зміщує увагу цієї стратегіологічної вітки на цілеспрямоване підвищення обороноздатності держави через активну мобілізацію ресурсних можливостей та забезпечення життєвої безпеки нації в складний період розвитку.

Характерні особливості в умовах воєнного стану проявляються і в управлінських функціях правничо-управлінської стратегіології, оскільки вони в більшості випадків відчутно відрізняються від традиційних за мирного часу, оскільки за таких ситуацій пріоритетом стає забезпечення національної безпеки та військової результативності. Оптимальне управління в умовах воєнного

стану базується на базових принципах як державотворчого патріотизму нації, так і захисті національних інтересів з урахуванням правничих аспектів.

Література

1. Євдокіменко С. А. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки, роль і місце громадськості у здійсненні такого контролю в умовах воєнного стану. *Право. UA*. 2023. №1. С. 59–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.1.8>.

2. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/zvit-pro-pryami-zbytky-infrastruktury-ta-poperednya-ocinka-potreb-kse.pdf>

3. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).

4. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.

5. Макаренков О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 40–48. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6>.

6. Юридична енциклопедія : в 6 томах / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2003.

7. After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. Edit by Iglesias-Rodriguez P, Triandafyllidou A., Gropas R. London: Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.

8. Bird R. C. Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*. 2011. 131. URL: https://opencommons.uconn.edu/law_review/131

9. Dent G. W. The Role of Lawyers in Strategic Alliances. 2003. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/249

10. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 56, Issue 20. DOI: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>

11. Legal Strategies. Edit by Antoine Masson, Mary J. Shariff. Verlag Berlin Heidelberg. 2009. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>

12. Lopucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*. 2020. Vol. 49, No. 6. Pp. 1405–1486. DOI: <https://doi.org/10.2307/1373051>

13. Park S. K. Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. 2021. *American Business Law Journal*. 2021. Vol. 58, Issue 4. Pp. 711–749. DOI: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>

KARPINSKY Borys Andriyovych, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Business Management, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine);
KARPINSKA Olena Borysivna, PhD (Law), Lawyer (Lviv, Ukraine)

LEGAL AND ADMINISTRATIVE STRATEGIOLOGY: FUNDAMENTALS AND INTERACTION WITH THE STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

For the first time, generalized basic provisions regarding the system of legal and administrative strategiology are proposed, which reveal its content in interaction with the nation's state-creating patriotism in peacetime and wartime conditions. Thus, legal and administrative strategiology based on the principles of state-creative patriotism of nation is an effective approach to management that optimally combines both the legal aspect, strategic planning, and national patriotism with the aim of forming and strengthening the state based on its interests. Based on this, the essential content of legal and administrative strategiology based on state-creative patriotism consists

in a purposeful synthesis of legal principles with national goals and patriotism to ensure stability, protection and activation of the development of the state and its citizens at the multi-level stages of formation.

It is substantiated that in the conditions of martial law, the legal and administrative strategiology on the basis of the state-creative patriotism of nation is already concretely aimed at the effective protection of both the interests and the security of the state and its citizens. The significance of legal and administrative strategiology in the conditions of martial law lies in the systematic combination of legal and strategic approaches with state-creative patriotism and a real primary commitment to the security and defense of the nation in the most difficult circumstances.

It is proved that a characteristic feature of martial law in legal and administrative strategiology on the basis of state-creative patriotism of nation is the displacement of traditional approaches to concrete and operative consideration of the situation and extraordinary circumstances through them. In particular, the extreme priority of security is more clearly highlighted in such approaches, because the nation's security is ensured through its observance. Other aspects, including the economy, social development and citizens' rights, may be subject to this priority. It is logical that lawyers and managers should pay increased attention to ensuring the defense capability and protection of the state from external aggressive challenges. Practice proves that the state of war determines the need to mobilize resources, including finance, industry, labor and natural resources, for the needs of defense and ensuring the activities of the national economy.

It is emphasized that optimal management in the conditions of martial law is based on the basic principles of both state-creative patriotism of nation and protection of national interests, taking into account legal aspects.

Key words: law, citizen, legal and administrative strategiology, state-creative patriotism of nation, martial law, management, development, resource, interaction.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ЇХ ДЕОКУПАЦІЇ

СКОБЕЛЬСЬКА Ольга - аспірант кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: Максименцева Надія Олександрівна, доктор юридичних наук кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0001-7263-6655>

УДК 342.52

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.15>

У статті здійснено дослідження національного законодавства України, що регулює питання формування кадрового забезпечення в процесі реінтеграції тимчасово окупованих територій після проведення заходів з їх деокупації.

Визначено основні підходи до формування кадрового резерву працівників державних органів для роботи на тимчасово окупованих територіях України після їх деокупації.

Наведено основні шляхи деокупації тимчасово окупованих територій.

Проаналізовано норми актів законодавства України, що регулюють порядок створення кадрового резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України.

У статті наведено визначення терміна «кадровий резерв», окреслено основні підходи до забезпечення деокупованих територій кваліфікованими кадрами з метою забезпечення здійснення на них державної влади та дотримання принципу безперервності державної влади.

Ключові слова: кадровий резерв, деокупація, деокуповані території, експериментальний проєкт.

Відновлення державної влади на тимчасово окупованих територіях після їх деокупації є першочерговим завданням України після здійснення стабілізаційних заходів воєнного та гуманітарного характеру.

Відповідно до статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1].

У зв'язку з окупацією частини території України російською федерацією, окупантом було встановлено злочинну владу, яка порушувала не лише норми міжнародного права, але й вчиняла злочинні дії, направлені на громадян України, що проживали на цих територіях.

Першочерговим завданням України як держави є встановлення на тимчасово окупованих територіях після їх деокупації легальної влади, тобто такої, що є узаконеною у своїй діяльності, у тому числі в застосуванні сили в межах держави (наявність спеціально створених органів для утримання влади і втілення її рішень у життя). Юридичним вираженням легітимності є легальність, тобто здатність втілюватися в нормах права та функціонувати в межах закону.

Діяльність легальної влади спрямована на стабілізацію суспільства, у той час як нелегальна влада діє поза рамками закону, вносить беззаконня і безладдя в суспільство.

Етапами відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності України на тимчасово окупованих територіях

після їх деокупації є звільнення тимчасово окупованих територій; утворення та діяльність військово-цивільних адміністрацій та забезпечення функціонування органів державної влади; реінтеграція таких територій.

Під деокупацією тимчасово окупованої території України розуміється комплекс правових, воєнних, політичних, дипломатичних, адміністративних, економічних, інформаційних, соціальних та інших заходів, спрямованих на відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності в межах державного кордону України.

До реінтеграційних заходів у сфері захисту прав та свобод людини на деокупованих територіях належить, зокрема, створення кадрового резерву для забезпечення діяльності органів державної влади на деокупованих територіях.

З моменту звільнення тимчасово окупованих територій України від нелегальної влади російської федерації має бути забезпечена діяльність на цих територіях органів законодавчої, виконавчої та судової влади, які здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України.

На сьогодні в законодавстві України відсутнє поняття кадрового резерву державних службовців.

У перші роки незалежності України створення належного резерву кадрів для органів державної служби було обов'язковим елементом державної кадрової політики, метою якої, з одного боку, було залучення на державну службу компетентних, підготовлених, авторитетних людей, які володіють знаннями у сфері державного управління з високою професійною підготовкою, що дасть їм можливість захищати права й свободи людини і громадянина та відстоювати інтереси держави, а з іншого – створення чіткої системи перепідготовки, підвищення професійного рівня, самоосвіти, відповідно до професійно-кваліфікаційних характеристик та програм, працівників органів державної влади [2].

Дослідження кадрового резерву в сучасних умовах має важливе юридичне значення, оскільки правовідносини, що виникають під час перебування громадян у кадровому

резерві, передують виникненню трудових правовідносин з державними службовцями.

Окремі проблемні питання проходження державної служби досліджувались у наукових працях А.В. Андрушко, М.І. Іншина, І.П. Лавринчук, О.М. Ярошенка та інших знаних учених у галузі трудового права.

У правовому аспекті характерною особливістю кадрового резерву є те, що він спрямований на виникнення та забезпечення існування стабільних трудових правовідносин з державними службовцями, ефективне використання людських ресурсів України на основі всебічного розвитку особи, ефективної реалізації її здібностей та особистих інтересів у трудовій діяльності.

Існування кадрового резерву державної служби було передбачено статтею 28 Закону України «Про державну службу» 16 грудня 1993 року № 3723-ХІІ, а Положення про формування кадрового резерву для державної служби було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 року № 199, які на сьогодні втратили чинність.

З прийняттям Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII існування кадрового резерву було припинено як умова зайняття посад державних службовців, а також для просування по службі.

Проте, у зв'язку з початком повномасштабного збройного вторгнення на територію України російської федерації, окупацією окремих територій України та подальшою їх деокупацією постало питання кадрового забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування на цих територіях з метою відновлення безперервності функціонування таких органів.

Держава заздалегідь має бути готовою до виконання органами влади на деокупованих територіях владних функцій з метою реінтеграції таких територій у правовий простір України.

Найбільш затребуваними є фахівці державної служби й органів місцевого самоврядування. Також є першочергова потреба в лікарях і вчителях та розглядається можливість забезпечення кандидатів у перекваліфікації.

3 метою формування кадрового резерву працівників освіти постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2023 року № 1112 затверджено Порядок формування кадрового резерву працівників для роботи в закладах освіти на деокупованих територіях України (далі – Порядок).

Відповідно до пункту 3 Порядку метою створення резерву є забезпечення реалізації особами права на здобуття якісної та доступної освіти незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак [3].

Відповідно до пункту 16 Порядку пріоритетне право на призначення на посаду в заклад освіти, що провадить свою діяльність на деокупованих територіях, серед осіб, зарахованих до резерву, мають: особи із статусом ветерана війни; внутрішньо переміщені особи; особи, які займали цю посаду до тимчасової окупації території, припинення діяльності закладу освіти у зв'язку із веденням активних бойових дій, тимчасової окупації території; особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

Кандидати мають звернутися до місцевого органу управління у сфері освіти: особисто або подати поштою чи електронною поштою анкету та копії необхідних документів про освіту.

Формування кадрового резерву дасть змогу заздалегідь планувати кадрові забезпечення закладів освіти на звільнених від ворога територіях.

Також слід зазначити, що на сьогодні Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021 уведено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288 викладено в новій редакції розпорядження Кабіне-

ту Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171 «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» та актуалізовано всі заходи з урахуванням повномасштабних воєнних дій на території України [4].

Відповідно до пункту 31 цього плану заходів на IV квартал 2023 р. заплановано створення кадрового резерву для комплектування, зокрема, судових, правоохоронних, державних органів, сектору безпеки і оборони, органів місцевого самоврядування, функціонування яких відновлено на деокупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, з урахуванням результатів люстраційних процедур, засад міжнародного гуманітарного права, міжнародного права в галузі прав людини, недопущення дискримінації за гендерними ознаками.

Індикатором виконання зазначеного заходу є комплектування державних органів та органів місцевого самоврядування, функціонування яких відновлено на деокупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, висококваліфікованими спеціалістами, які не перебували у складі, не співпрацювали з окупаційними адміністраціями Російської Федерації, та інших категорій осіб відповідно до законодавства про подолання наслідків окупації.

Крім того, пунктом 31 цього плану заходів передбачено залучення вступників з тимчасово окупованої території та внутрішньо переміщених осіб до навчання в навчальних закладах, розміщених на територіях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, зокрема з метою формування кадрового резерву державних службовців, працівників правоохоронних органів, суддів, інших працівників бюджетної сфери для зайняття посад на деокупованій території.

Термін виконання цього заходу визначено до моменту деокупації тимчасово окупованої території.

Необхідно зауважити, що і стратегія і план заходів щодо її реалізації стосується тільки деокупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

На сьогодні не існує програмного документа держави з відновлення державної влади та реінтеграції населення всіх деокупованих територій України.

При цьому, наприклад, у Міністерстві внутрішніх справ України основні заходи органів системи МВС з питань відновлення державної влади на деокупованих територіях затверджено наказами Міністерства внутрішніх справ України від 23 травня 2023 року № 425/дск «Про організацію заходів, спрямованих на відновлення роботи на деокупованих територіях Донецької та Луганської областей» та від 07 квітня 2023 року № 281 «Про забезпечення виконання Плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад».

Слід зазначити, що заходи Міністерства внутрішніх справ України, необхідні для реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя викладено в наказі Міністерства внутрішніх справ України від 21 червня 2023 року № 508 «Про затвердження Плану заходів МВС з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

У липні 2023 року запрацювала електронна платформа, через яку охочі можуть вступити до резерву держслужбовців на деокупованих територіях. Як повідомила голова НАДС, наразі в системі зареєстровано 2137 анкет, з них уже зараховано 1951¹.

У Міністерстві охорони здоров'я розробляється концепція повернення української системи охорони здоров'я на звільнених територіях. Вона передбачає окремі підходи до відновлення медицини для територій, окупованих з 2014 та з 2022 року відповідно.

На загальнодержавному рівні планується, що всі міністерства за прикладом цієї моделі мають напрацювати власні концепції формування резерву відновлення.

Вища рада правосуддя та Вища кваліфікаційна комісія суддів також повинна ство-

рити окремий кадровий резерв суддів для роботи на деокупованих територіях.

Постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2023 р. № 649 затверджено Порядок реалізації експериментального проєкту щодо підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів державного управління та інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях України [5].

Відповідно до пункту 1 цього Порядку метою реалізації експериментального проєкту є підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів державного управління, інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях України.

Цей експериментальний проєкт реалізується протягом дії воєнного стану і 12 місяців з дня його припинення чи скасування в Україні, але не більше двох років.

Координатором експериментального проєкту є Міністерство економіки, учасником експериментального проєкту є Київський національний університет імені Тараса Шевченка, а реалізація експериментального проєкту здійснюється щодо керівних працівників і спеціалістів державного управління з дати набрання чинності постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2023 р. № 649 «Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів державного управління та інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях України», щодо інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях України з 1 січня 2024 року.

Таким чином, держава ґрунтовно підходить до створення кадрового резерву з метою відновлення роботи органів державної влади, судів, закладів охорони здоров'я, закладів освіти на деокупованих територіях.

Література

1. Конституція України
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find>

¹ <https://minre.gov.ua/2023/10/19/kozhne-ministerstvo-maye-stvoryty-rezerv-pracivnykiv-dlya-roboty-na-deokupovanyh-terytoriyah-iryna-vereshhuk/>

[=1&text=%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4#w1_1](#)

2. До характеристики кадрового резерву державної служби/ Терницький С.М., Порівняльно-аналітичне право. – 2019. – № 6. – С. 185-187.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2023 р. № 1112 «Про затвердження Порядку формування кадрового резерву працівників для роботи у закладах освіти на деокупованих територіях України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1112-2023-%D0%BF#Text>

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 288 «Про внесення змін до плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2023-%D1%80#Text>

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2023 р. № 649 «Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо підвищення кваліфікації керівних працівників і спеціалістів державного управління та інших осіб, які виявили бажання працювати в державних органах на деокупованих територіях України»

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2023-%D0%BF#Text>

Olga Skobelska, postgraduate student of the Department of Parliamentarism of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

LEGAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF A PERSONNEL RESERVE IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE AFTER THEIR DE-OCCUPATION

The article examines the national legislation of Ukraine, which regulates the issue of personnel support in the process of reintegration of temporarily occupied territories after their de-occupation.

The main approaches to the formation of the personnel reserve of employees of state bodies for work in the temporarily occupied territories of Ukraine after their deoccupation have been determined.

The main ways of deoccupation of temporarily occupied territories are given.

The norms of legislative acts of Ukraine, which regulate the sequence of creating a personnel reserve of employees of state bodies for work in the de-occupied territories of Ukraine, have been analyzed.

The article provides a definition of the term “personnel reserve” and outlines the main approaches to providing de-occupied territories with qualified personnel in order to ensure the exercise of state power over them and compliance with the principle of continuity of state power.

Keywords: personnel reserve, de-occupation, de-occupied territories, experimental project.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПУСТОК У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

ВОЛИНЕЦЬ Владислав - професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, доцент

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.16>

У статті досліджуються особливості правового регулювання відпусток у період воєнного стану. Автор аналізує зміни чинного трудового законодавства з питань надання відпусток працівникам, які були внесені у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні. У статті зроблено висновок про те, що законодавець вирішення багатьох питань, які стосуються надання відпусток працівникам та і в цілому забезпечення інших їх трудових прав віддав на власний розсуд роботодавця. У такому випадку збільшився вплив роботодавця на працівника. З одного боку, це є позитивним моментом, оскільки у сьогоденних реаліях, в умовах війни рішення потрібно приймати швидко, а не чекати згоди однієї із сторін трудових відносин, брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Але такий підхід законодавця матиме позитивні наслідки лише в одному випадку, коли роботодавець не буде зловживати наданими йому на період воєнного стану привілеями.

Автор зазначив, що особливостями правового регулювання відпусток у період воєнного стану є: 1) наявність права у роботодавця на обмеження тривалості щорічної основної відпустки працівника; 2) наявність права в роботодавця відмовити працівнику в наданні невикористаних днів щорічної відпустки; 3) можливість перенесення невикористаних днів щорічної основної відпустки на період після припинення або скасування воєнного стану; 4) наявність права в роботодавця на відмову в наданні взагалі відпустки пра-

цівникам, які залучені до робіт на об'єктах критичної інфраструктури (за новими внесеними змінами - до виконання робіт, виробництва товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання (замовлення)); 5) чітко визначені гарантії таких видів відпусток, як відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; 6) наявність права у працівника на отримання відпустки без збереження заробітної плати та без обмеження строку протягом періоду дії воєнного стану; 7) наявність права у працівника, який виїхав за межі України або отримав статус внутрішньо переміщеної особи на отримання відпустки без збереження заробітної плати на період не більше ніж 90 календарних днів.

Ключові слова: відпустка, працівники, воєнний стан, правове регулювання, без збереження заробітної плати.

Постановка проблеми

У зв'язку з військовою агресією росії проти України указом Президента України було введено воєнний стан. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII: «Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади,

військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [1]. Отже, одним із наслідків запровадження воєнного стану є тимчасове обмеження конституційних прав громадян. Також законодавцем почались активно вноситись зміни у правове регулювання різних сфер життєдіяльності, у тому числі й трудової, з метою забезпечення відповідності національного законодавства реаліям сьогодення. Значних поправок та змін зазнало трудове законодавство в частині, яка регулює окремі питання надання відпусток працівникам, вони потребують додаткового вивчення та опрацювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання правового регулювання окремих трудових прав працівників у період воєнного стану досліджувались фрагментарно в наукових працях таких учених, як: А.В. Андрушко, Ю.П. Битяк, Н.Б. Болотіна, К.М. Горбачова М.І. Іншин, О.Є. Луценко, А. М. Мерник, Д.І. Сіроха, О.В. Плєскун, С.М. Прилипко, І. О. Таран, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, О.М. Ярошенко та інші. Проте, слід зауважити, що вивченню особливостей правового регулювання надання відпусток працівникам у період війни приділено недостатньо уваги. Тому **метою нашої статті** є дослідження особливостей правового регулювання відпусток у період воєнного стану. Для досягнення поставленої мети необхідно звернутись до чинного трудового законодавства, яке регулює питання надання відпусток та проаналізувати зміни, які були внесені у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Право людини на відпочинок передбачено ст.. 45 Конституції України, у якій зазначається, що це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час [2]. Також Кодексом законів про працю визначено, що «...працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки...» [3]. Проте, слід зауважити, як уже зазначалось нами вище, що на період воєнного стану окремі права людини обмежуються, у тому числі деякі трудові права. З цього приводу слід погодитись з думкою А.М. Мерник, з приводу того, що «обмеження прав і свобод людини і громадянина як у мирний час, так і в період дії воєнного стану виступає необхідним елементом правової системи будь-якої правової демократичної держави світу, зокрема України, у якій наразі триває війна, що об'єктивно зумовлює його законодавче врегулювання, сталість і законність судової практики та характеризуються тим, що такі обмеження повинні мати тільки правовий характер і накладатися лише відповідно до загального інтересу – національної безпеки, правопорядку, захисту норм моралі, захисту прав і свобод іншої людини, але з урахуванням приватних інтересів шляхом встановлення справедливого балансу інтересів» [4, с. 51]. Тобто обмеження трудових прав у період воєнного стану є ніщо іншим як вимушеною мірою з метою забезпечення правопорядку в державі та національної безпеки. Але головна умова такого обмеження – воно повинно мати правовий характер, бути обґрунтованим та чітко передбаченим у чинному законодавстві.

У чому ж полягають особливості правового регулювання відпустки працівників у період воєнного стану. Для вирішення цього питання потрібно звернутись до аналізу чинного законодавства та змін, які були внесені в цей період. Слушною вва-

жаємо думку І.О. Таран й О.В. Плєсқун, які організацію трудових відносин в умовах дії режиму воєнного стану пропонують розуміти як особливості трудових відносин працівників усіх установ, організацій і підприємств у державі незалежно від виду діяльності, форми власності й галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами в період дії режиму воєнного стану, що був введений у відповідності до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5, с. 354].

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 05.03.2022 № 2136-ІХ (далі – Закон № 2136-ІХ): «На період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 43, 44 Конституції України» [6]. Хоча в цьому переліку й не міститься ст. 45 Конституції України (право на відпочинок, до якого належить відпустка), але Закон № 2136-ІХ усе ж таки встановлює певні обмеження та особливості надання відпусток працівникам на період воєнного стану.

Наприклад, згідно зі ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 05.03.2022 № 2136-ІХ законодавець обмежує право працівника на відпустку, а саме він зазначає, що «у період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік [6]. Аналізуючи це положення, можемо зауважити, що законодавець встановлює не обов'язок, а право роботодавця на обмеження щорічної основної відпустки працівнику. Це говорить про те, що ця норма застосовується не завжди, а лише тоді, коли в роботодавця немає можливості надати працівнику відпустку повної тривалості.

Невикористані дні відпустки зберігаються за працівником і можуть бути використані після припинення або скасування воєнного стану. Це регламентовано абз. 2 ч. 1 ст. 12 Закону № 2136-ІХ, а саме:

«Якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить більше 24 календарних днів, надання не використаних у період дії воєнного стану днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану» [6]. Тобто таке формулювання є певною мірою гарантією того, що працівник зможе скористатися своїми невикористаними днями відпустки пізніше (у мирний час). Але ці дні можуть бути використані і в період дії воєнного стану, якщо це питання буде погоджено роботодавцем. Тобто таке погодження роботодавцем є обов'язковою умовою, оскільки, відповідно до чинного законодавства, у період дії воєнного стану роботодавець наділений правом відмовити працівнику в наданні невикористаних днів щорічної відпустки.

Тому в період дії воєнного стану не застосовуються положення, які визначають заборону ненадання працівнику щорічної відпустки повної тривалості протягом двох років та обов'язок працівника щодо надання невикористаної частини щорічної відпустки до кінця робочого року, але не пізніше 12 місяців після закінчення робочого року.

Також Законом № 2136-ІХ встановлюється гарантія для окремих видів відпусток, а саме: для відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Відповідна гарантія полягає в тому, що роботодавець не має права відмовити в наданні працівнику таких видів відпусток навіть у період воєнного стану. К.М. Горбачова зауважує, що «чинне законодавство встановлює можливість використати соціальну відпустку одним із батьків. Водночас з метою забезпечення рівних прав жінки та чоловіка на виховання та догляд за дитиною, слушною видається пропозиція надавати відпустку для догляду за дитиною до досягнення останньою 3-х років батькам одночасно, що відповідатиме нормам і стандартами міжнародного та європейського права» [7, с. 234].

У всіх інших випадках (тобто надання інших видів відпусток, окрім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпуст-

ки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) у період воєнного стану роботодавець може взагалі відмовити працівнику у наданні йому відпустки, навіть два роки підряд, якщо такий працівник виконує роботи на об'єктах критичної інфраструктури. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про критичну інфраструктуру» від 16.11.2021 № 1882-IX під об'єктами критичної інфраструктури слід розуміти об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам [8].

Цікавим є той факт, що 22 листопада 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань» (законопроект №8313 від 27.12.2022) ще не вступив у дію)) [9], який вносить багато змін у трудове законодавство з питань надання відпусток різним категоріям працівників як у мирний час, так і під час воєнного стану. Саме цим Законом розширено перелік працівників, яким роботодавець має право відмовити у наданні відпуски в період дії воєнного стану, а саме: це працівники, які залучені до виконання робіт, виробництва товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання (замовлення).

Наступною особливістю (зміною) у правовому регулюванні наданні відпусток працівникам у період воєнного стану є те, що саме в цей період відпустка без збереження заробітної плати не обмежується строком у 15 днів, який передбачений ч. 1 ст. 26 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР [10]. Тобто роботодавець у період дії воєнного стану може надати працівнику відпустку «за власний рахунок» на необмежений строк (за домовленістю сторін).

Слід зауважити, що відповідно до вищезгаданого нового Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та

використання відпусток, а також інших питань» термін відпустки без збереження заробітної плати збільшується з 15 до 30 днів.

Також вносяться зміни у ч. 2 ст. 26 Закону України «Про відпустки», а саме законодавцем чітко зазначається, що «на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, визначеного частиною третьою цієї статті. Тривалість такої відпустки визначається угодою сторін» [9]. Вважаємо, що така чіткість визначених положень носить позитивний характер, так як у статті конкретно прописуються ситуації та випадки, при настанні яких працівнику за домовленістю з роботодавцем може бути надана відпустка без збереження заробітної плати на більший строк, ніж визначено законодавством.

На нашу думку, важливими є положення щодо надання відпустки без збереження заробітної плати саме працівникам, які виїхали за кордон, або працівникам, які набули статусу внутрішньо переміщеної особи у зв'язку з війною. Тобто за заявою таких працівників роботодавець зобов'язаний надати їм відпустку без збереження заробітної плати, але на період не більше, ніж 90 календарних днів. Проте, потрібно звернути увагу на те, що відповідний період такої відпустки не буде зараховуватись до стажу роботи, тому в подальшому працівник не позбавляється права на щорічну основну відпустку. Вважаємо, що відповідні зміни, які були внесені до трудового законодавства, дали змогу більшості працівникам зберегти свої робочі місця. А отже, це позитивним чином впливає не тільки на моральний та матеріальний стан працівника, але й на економічне становище країни.

Отже, як підсумок, хочемо узагальнити, що особливостями правового регулювання

відпусток у період воєнного стану є: 1) наявність права в роботодавця на обмеження тривалості щорічної основної відпустки працівника; 2) наявність права в роботодавця відмовити працівнику в наданні невикористаних днів щорічної відпустки; 3) можливість перенесення невикористаних днів щорічної основної відпустки на період після припинення або скасування воєнного стану; 4) наявність права в роботодавця на відмову в наданні взагалі відпустки працівникам, які залучені до робіт на об'єктах критичної інфраструктури (за новими внесеними змінами - до виконання робіт, виробництва товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання (замовлення)); 5) чітко визначені гарантії таких видів відпусток, як відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; 6) наявність права в працівника на отримання відпустки без збереження заробітної плати та без обмеження строку протягом періоду дії воєнного стану; 7) наявність права в працівника, який виїхав за межі України або отримав статус внутрішньо переміщеної особи на отримання відпустки без збереження заробітної плати на період не більше ніж 90 календарних днів.

Висновки

Аналізуючи відповідне законодавство, можемо зауважити, що законодавець вирішення багатьох питань, які стосуються надання відпусток працівникам та і в цілому забезпечення інших їх трудових прав, віддав на власний розсуд роботодавця. В такому випадку збільшився вплив роботодавця на працівника. З одного боку, це є позитивним моментом, оскільки у сьогоденних реаліях, в умовах війни рішення потрібно приймати швидко, а не чекати згоди однієї із сторін трудових відносин, брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Це, у свою чергу, сприятиме швидкому вирішенню різних проблем, які виникатимуть у процесі праці. Але такий підхід законодавця матиме позитивні наслідки лише в одному випадку, коли ро-

ботодавець не буде зловживати наданими йому на період воєнного стану правами та привілеями.

Література

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради, 2015, № 28, ст.250
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141.
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
4. Мерник А.М. Обмеження прав людини та основоположних свобод в умовах воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. № 11/2022. С.49-52
5. Таран І.О., Плескун О.В. Трудові відносини в умовах воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 353-355.
6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 05.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
7. Горбачова К.М. Особливості правового регулювання соціальних відпусток у період воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 232-234.
8. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань: Проект Закону України №8313 від 27.12.2022 (не вступив в дію). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1592242>
10. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#n299>

SUMMARY

The article examines the peculiarities of the legal regulation of vacations during martial law. The author analyzes the changes in the current labor legislation on the issue of vacations to employees, which were introduced in connection with the introduction of martial law in Ukraine. The article concluded that the legislator left the decision of many issues related to the granting of vacations to employees and, in general, the provision of their other labor rights, to the sole discretion of the employer. In this case, the influence of the employer on the employee increased. On the one hand, this is a positive moment, because in today's realities, in the conditions of war, decisions must be made quickly, and not wait for the consent of one of the parties to labor relations, take responsibility for the decisions made. But this approach of the legislator will have positive consequences only in one case, when the employer will not abuse the privileges granted to him during the period of martial law.

The author states that the peculiarities of the legal regulation of vacations during martial

law are: 1) the right of the employer to limit the duration of the employee's annual basic vacation; 2) the employer has the right to deny the employee unused days of annual leave; 3) the possibility of transferring unused days of annual basic leave to the period after the termination or cancellation of martial law; 4) the employer has the right to refuse to grant leave at all to employees who are involved in work on critical infrastructure facilities (according to the new changes - to the performance of work, the production of defense goods or to the fulfillment of a mobilization task (order)); 5) clearly defined guarantees of such types of leave as leave in connection with pregnancy and childbirth and leave to care for a child until the child reaches the age of three; 6) the employee has the right to receive leave without salary and without a time limit during the period of martial law; 7) the right of an employee who has left Ukraine or received the status of an internally displaced person to receive leave without salary for a period of no more than 90 calendar days.

Key words: vacation, employees, martial law, legal regulation, without saving wages.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ НАДАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

МИРГОРОДСЬКИЙ Сергій Анатолійович - аспірант юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ГРАБИЛЬНИКОВА Олена Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0001-5523-6254

УДК 351.74 : 342.922

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.17>

У цій статті розглядаються поняття та види юридичних гарантій законності надання медичних послуг. Структура юридичної гарантій законності надання медичних послуг має два елементи: правову норму та діяльність суб'єкта. Так, правова норма встановлює конкретний обов'язок для суб'єкта правовідносин, а її виконання (тобто діяльність цього суб'єкта) гарантує реалізацію прав інших суб'єктів. Право є юридичною підставою для юридичної діяльності, а юридична діяльність - засобом реалізації права.

До спеціальних гарантій належать юридичні (правові) гарантій законності, які є специфічними правовими засобами та внутрішньоправовими механізмами, що є реальним втіленням законності в правовій сфері. До юридичних гарантій законності надання медичних послуг належать цілісність та ефективність правових норм, високий рівень контролю та нагляду за реалізацією законності, якісна діяльність компетентних органів щодо забезпечення законності, вдосконалення та зміцнення юридичної практики та дієвість заходів юридичної відповідальності.

Спеціальні юридичні гарантій надання медичних послуг можна поділити на такі групи: а) загальноправові гарантій (розвиненість правової системи в цілому, повнота та узгодженість законодавства, наявність розвинених правових інструментів та юридичних процедур, правова культура на певному рівні суспільства); б) організаційно-правові гарантій (органи законодавчої, виконавчої та судової влади), Президент як гарант Консти-

туції України, органи спеціального призначення як гарант чинності законодавства, діяльність органів спеціального призначення як створення умов для надання медичних послуг); в) організаційно-правові гарантій (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, Президент як гарант Конституції України, органи спеціального призначення (установи, діяльність органів спеціального призначення); г) організаційно-правові гарантій (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади, діяльність органів місцевого самоврядування, діяльність органів спеціального призначення як створення умов для надання медичних послуг).

До гарантій законності надання медичних послуг належать: а) оскарження до суду рішень, дій та бездіяльності адміністративних органів, що надають публічні послуги (адміністративне судочинство); б) контроль за діяльністю адміністративних органів, що надають публічні послуги; г) звернення фізичних осіб (громадян та осіб без громадянства) відповідно до Закону України «Про звернення громадян»; д) судові оскарження рішень, дій та бездіяльності адміністративних органів, що надають публічні послуги (адміністративне судочинство); е) судові оскарження дій та бездіяльності адміністративних осіб); д) судові процеси проти посадових осіб, які відмовляють у наданні певних публічних послуг.

Ключові слова: звернення громадян, адміністрація, послуги, публічні послуги, оскарження, притягнення до відповідальності посадових осіб, суб'єкт адміністративного права.

У сучасному світі ступінь захищеності прав і свобод особистості є важливим показником рівня цивілізованості суспільства і держави. Для того, щоб кожна людина могла реально користуватися своїми суб'єктивними правами в Україні, важливо визначити ефективні механізми, які дозволять громадянам реалізовувати свої права в сучасних умовах політичних та економічних перетворень. Саме наявність ефективних юридичних гарантій може забезпечити практичну реалізацію прав, наданих кожній людині, у тому числі і права на публічні послуги в Україні.

Гарантії законності – це сукупність взаємопов'язаних об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, що є особливим засобом забезпечення верховенства права. За конструкцією гарантії законності поділяються на загальні та спеціальні [5, с.92].

Юридичні гарантії є самостійним видом у системі гарантій. Слово «гарантія» («*garantie*» у перекладі з французької – забезпечувати) означає «запорука», «умова, яка гарантує що-небудь» [13]. У юридичній літературі під гарантіями прав і свобод розуміють: а) сукупність суб'єктивних і об'єктивних факторів [14] та б) систему соціально-економічних, політичних, моральних, правових та організаційних передумов, умов, засобів і способів [11]. Термін «фактори» не може бути використаний для позначення гарантій, оскільки він більше стосується природи явища або факторів. Друге визначення фактично не розкриває зміст поняття гарантій, а лише перераховує їх види. Натомість, визначення гарантій як «умов, засобів і способів» [4], що забезпечують реалізацію та всебічний захист прав, мабуть, є більш коректним.

Дійсно, певні «засоби та способи» є юридичними гарантіями лише через юридичну форму закріплення в нормах права. Сам термін «юридична гарантія» забезпечує правову основу для цього. Скоріше, забезпечити гарантію – це, у першу чергу, реалізувати права та виконати обов'язки, передбачені відповідними правовими нормами. Загальновідомо, що самі по собі норми не можуть призвести до певних правових результатів. Під діяльністю слід розуміти ре-

алізацію суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків, які правові норми покладають на відповідних суб'єктів трудових правовідносин [3].

З огляду на це, у структурі юридичної гарантії законності доцільно виокремити два елементи: правову норму та діяльність суб'єкта. Так, правова норма встановлює конкретний обов'язок для суб'єкта правовідносин, а її виконання (тобто діяльність цього суб'єкта) гарантує реалізацію прав інших суб'єктів. Право є юридичною підставою для юридичної діяльності, а юридична діяльність – засобом реалізації права.

У юридичній літературі (наприклад, А. Б. Міцкевич, Н. І. Матузов) продовжується дискусія про особливе призначення юридичних гарантій. Свого часу роль юридичних гарантій зводилася тільки до охорони та захисту прав громадян від будь-яких посягань з боку тих, хто зобов'язаний забезпечувати безперешкодне здійснення прав і свобод [10, с. 29]. У більш пізніх роботах (Н. А. Боброва, І. Я. Магновський) поняття юридичних гарантій було розширено і деякі автори почали визнавати, що юридичні гарантії також забезпечують реалізацію прав громадян [2, с. 94; 8, с. 14].

У юридичній науці існує досить багато різних визначень поняття «юридична безпека», які мають схожий, але дуже різний зміст. Перш за все, мова йде про юридичні гарантії в широкому розумінні, які стосуються різних галузей права.

Тому в загальноправовому сенсі, як зазначає М. В. Кравчук, коректно говорити про юридичні гарантії як про сукупність «засобів і способів» [6].

В. Ф. Погорілко під юридичними гарантіями розуміє спеціальні засоби реального забезпечення передбачених законом прав і свобод людини і громадянина [13]. У цьому визначенні не звертається увага на призначення юридичних гарантій, тобто на те, що саме юридичні гарантії забезпечують правові гарантії. Натомість, визначення цього поняття має містити вказівку на призначення цих «засобів і способів» як одну з найсуттєвіших ознак юридичних гарантій. Тому важливо, що у визначенні підкреслю-

ється, що юридичні гарантії покликані забезпечити фактичну реалізацію, всебічну охорону та захист прав громадян.

Іншими словами, «під юридичними гарантіями слід розуміти правові норми, які визначають конкретні юридичні засоби, умови і порядок реалізації прав, а також заходи правової охорони і захисту у разі порушення прав» [13, с. 237].

Розглянемо визначення поняття «юридична гарантія законності». Наприклад, І.С. Самощенко під юридичними гарантіями законності розуміє спеціальні нормативно-правові заходи, які гарантують неухильне виконання законів, запобігають свавілью державних органів і посадових осіб щодо громадян, забезпечують поновлення порушених прав і покарання порушників [14]. На думку інших, це також діяльність державних органів (а в деяких випадках і недержавних організацій), що здійснюється відповідно до цих норм [7].

До гарантій законності також відносять діяльність державних органів і громадських організацій (відповідно до правових норм) [10]. Інші стверджують, що під юридичними гарантіями слід розуміти систему юридичних заходів, пов'язаних з нормативними та індивідуально-правовими приписами, спеціально спрямованих на забезпечення законності [12, с. 97].

Науковець С. Шило розглядає юридичну гарантію законності не лише як сукупність засобів і способів (як загалом зазначено у наведеному вище визначенні), а й як єдність елементів, як цілісне правове утворення [15].

До спеціальних гарантій можна віднести юридичну (правову) гарантію законності. Це специфічний правовий інструмент або внутрішній правовий механізм, який є матеріальним втіленням законності у правовій сфері. До юридичних гарантій законності належать повнота та ефективність правових норм, високий рівень контролю та нагляду за дотриманням законності, якісна діяльність компетентних органів щодо забезпечення законності, вдосконалення та підвищення рівня юридичної практики, ефективність заходів юридичної відповідальності.

Спеціальні юридичні гарантії можна поділити на такі групи:

- загальноправові гарантії (розвиненість правової системи в цілому, повнота і несуперечливість законодавства, наявність розвинених правових інструментів і правових процедур, певний рівень правової культури в суспільстві);

- організаційно-правові гарантії (діяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, Президента як гаранта Конституції України, спеціалізованих органів як гарантів чинності законодавства, створення умов для реалізації та охорони законодавства);

- процесуальні гарантії (наявність ефективних засобів примусу з боку держави, презумпція невинуватості, рівність правового статусу, непорушність прав і обов'язків суб'єкта, нормативно визначені засади безкарності за порушення закону) [14, с. 135].

Отже, виходячи з розуміння гарантій законності, пропонуємо виділити такі види гарантій забезпечення законності надання послуг у сфері охорони здоров'я: оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації з надання послуг у сфері охорони здоров'я у судовому порядку (адміністративне судочинство); контроль за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації щодо надання послуг у сфері охорони здоров'я; звернення фізичних осіб (громадян та осіб без громадянства) відповідно до закону України «Про звернення громадян»; притягнення до відповідальності публічних службовців за відмову в наданні певного виду послуги у сфері охорони здоров'я.

Література

1. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Chepik-Trehubenko. Olha (2022). Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*, 11(2), 55-79. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>
2. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurispru-

dence. *Revista Jurídica Portucalense*, December, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15) <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28026>.

3. Leheza, Yevhen; Savielieva, Maryna; Dzhaferova, Olena. 2018. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. Vol. 4, No. 3, pp. 147-157. Doi: 10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157

4. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malicieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221-231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

5. Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 220 с.

6. Гіда Є. О., Білозьоров Є. В., Завальний А. М., Осауленко А. О., Кривицький Ю. В., Тихомиров Д. О. Теорія держави та права : Підручник. Мін-во освіти і науки України, молоді та спорту; НАБС. К.: Видавць О. С. Ліпкан, 2011. 575 с.

7. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права: Підручник. Львів: «Новий світ», 2003. 609 с.

8. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекта). К.: Атіка, 2013. 287 с.

9. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України : підручник. К.: Атіка, 2007. 416 с.

10. Легеза Є. О. Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації через електронні торги: Монографія. Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2022.

11. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект). Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ України. К., 2003. 20 с.

12. Нагарний О. П. Законність в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ та шляхи її удосконалення. Дис. ... канд. юрид. наук, зі спеціальності 12.00.07. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2003. 205 с.

13. Околіта С. В. Справедливість та законність як принципи державно- правового регулювання: Дис. ... канд. наук з держ. упр: 25.00.02. К., 2000. С 135.

14. Погорілко В. Ф., Сірий В. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К., 1997. С. 40.

15. Шило С.М. Поняття та зміст правових гарантій законності в сфері адміністративної діяльності міліції. Вісник Луганського державного університету 'внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2013. № 4. с. 283-292.

CONCEPTS AND TYPES OF GUARANTEES FOR ENSURING THE LEGALITY OF THE PROVISION OF SERVICES IN THE FIELD OF HEALTH CARE

This article examines the concepts and types of legal guarantees of the legality of the provision of medical services. The structure of the legal guarantee of the legality of the provision of medical services has two elements: the legal norm and the activity of the subject. Thus, the legal norm establishes a specific obligation for the subject of legal relations, and its fulfillment (that is, the activity of this subject) guarantees the realization of the rights of other subjects. Law is the legal basis for legal activity, and legal activity is a means of implementing the right.

Special guarantees include legal (legal) guarantees of legality, which represent specific legal means and internal legal mechanisms, which are a real embodiment of legality in the legal sphere. Legal guarantees of the legality of the provision of medical services include the integrity and effectiveness of legal norms, a high level of control and supervision over the implementation of legality, the quality of activities of competent authorities to ensure legality, improvement and strengthening of legal practice, and the effectiveness of legal liability measures.

Special legal guarantees for the provision of medical services can be divided into the following groups: a) general legal guarantees (development of the legal system as a whole, completeness and coherence of legislation, availability of developed legal instruments and legal procedures, legal culture at a certain level of society); b) organizational and legal guarantees (legislative, executive and judicial authorities), the President as the guarantor of the

Constitution of Ukraine, special-purpose bodies as guarantors of the validity of legislation, the activity of special-purpose bodies as the creation of conditions for the provision of medical services); c) organizational and legal guarantees (bodies of legislative, executive and judicial power, the President as the guarantor of the Constitution of Ukraine, special purpose bodies (institutions, activities of special purpose bodies); d) organizational and legal guarantees (bodies of state power, local self-government bodies, executive bodies authorities, bodies of local self-government, bodies of local self-government, activities of bodies of local self-government, activities of bodies of local self-government, activities of bodies of local self-government, activities of bodies of local self-government, activities of bodies of local self-government, activities of bodies of local self-government, activities of bodies of local self-government, activity of special purpose bodies as creation of conditions for provision of medical services).

Guarantees of the legality of the provision of medical services include: a) appeal to the court of decisions, actions and inaction of administrative bodies providing public services (administrative proceedings); b) control over the activities of administrative bodies providing public services; d) appeals by natural persons (citizens and stateless persons) in accordance with the Law of Ukraine «On Appeals by Citizens»; e) judicial appeal of decisions, actions and inaction of administrative bodies providing public services (administrative proceedings); f) judicial appeal of actions and inaction of administrative persons; e) legal proceedings against officials who refuse to provide certain public services.

Key words: *appeals of citizens, administration, services, public services, appeals, prosecution of officials, subject of administrative law.*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

КРАВЧИК Марта Богданівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.11>
УДК 347.66/68

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.18>

Стаття присвячена процедурним особливостям визнання спадщини відумерлою. Здійснено дослідження поняття «відумерлості спадщини». Наведено та проаналізовано підстави визнання її такою, оскільки на практиці доволі часто виникає питання щодо особливостей спадкування майна у випадках відсутності спадкоємців та можливості вилучення його з цивільного обороту. Визначено особливості правового регулювання визнання спадщини відумерлою, яке зводиться до застосування законодавчо закріплених положень у випадках наявності визначених умов, а саме: відсутності спадкоємців за законом та за заповітом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини чи неприйняття ними її. У такому випадку орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини має право на звернення до суду із заявою після спливу одного року з часу відкриття спадщини про визнання її відумерлою і як наслідок, реалізує перехід її у власність територіальної громади. Реалізація такого переходу на підставі рішення суду породжує зобов'язання по відношенню до цієї територіальної громади щодо задоволення вимог кредиторів спадкодавця. У статті проаналізовано особливості задоволення таких вимог, які заявлені відповідно до вимог ст. 1231 Цивільного кодексу України. Досліджено актуальні питання реалізації законодавчих положень, що стосуються цього питання. Наведено акценти щодо відсутності законодавчого закріплення граничності строків подачі заяви до суду про визнання спадщини відумерлою та відсутності відповідальності за

нездійснення цього права і, як наслідок, залишення майна яке перебуває у складі спадкової маси поза цивільним оборотом, погіршення його якісних та кількісних характеристик, повного руйнування чи знищення, а також створення загрози чи небезпеки для суспільства. Сформульовано значення інституту відумерлості спадщини, зацентовано увагу на специфічності цього об'єкта та наведено висновки щодо виникнення відносин правонаступництва, що виникають на підставі визнання спадщини відумерлою.

Ключові слова: спадщина, спадкоємці, спадкодавець, відумерлість спадщини, час відкриття спадщини.

Постановка проблеми

Основним покликанням правової держави є забезпечення реалізації принципу верховенства права, захист людини та громадянина, правова рівність та єдність права та закону. Тільки правова держава може гарантувати особі забезпечення прав та свобод людини з метою розвитку та вдосконалення суспільних процесів, які спрямовані на глобалізацію та демократизацію правового суспільства. У цьому аспекті цивільне право відіграє ключову роль, так як покликане захищати права та інтереси громадян та суспільства в цілому через врегулювання широкого кола суспільних відносин, які виникають у процесі реалізації права та засновані на юридичній рівності, майновій самостійності та вільному волевиявленні їх учасників. Формується комплекс правового

регулювання відносин відумерлості спадщини окремого інституту спадкового права, яке є одним із найдавніших і багатовікових в усіх правових системах. Цей комплекс відносин проявляється через реалізацію особливостей здійснення управління таким майном та розпорядження ним. Основним «покликанням» інституту відумерлої спадщини, перш за все, є збереження в цивільному обороті майна, яке неуспадковане та перебуває в статусі безхазяйного, а також захисту прав кредиторів, які наділяються правом вимоги незалежно від прийняття спадщини спадкоємцями чи відмови від її прийняття. Чи відносимо безхазяйні речі до майна, власник яких невідомий? Як зазначає О.М. Резникова, відповідно до статті 335 ЦК України безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої не відомий. Таким чином, нерухоме майно, яке не використовується власником за призначенням внаслідок зміни місця проживання, не може бути визнане безхазяйним, у тому числі з огляду на те, що власник такого нерухомого майна відомий. Основною складністю в справах про визнання майна безхазяйним є встановлення факту, що майно не має власника [1, с. 105]. Процедура розпорядження таким майном визначена ЦК України та включає особливості набуття права власності на нього органами місцевого самоврядування в разі смерті власника такого нерухомого майна та у випадках відсутності спадкоємців по відношенню до цього майна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Серед науковців, які досліджували питання спадкового права в контексті відумерлості спадщини, слід визначити напрацювання О. Заїки, Л.А. Музика, Д.І. Мейер, З.В. Ромовської, В.П. Рябокони, О.П. Печеного, О.Є. Кухарєва, С.Я. Фурси та інших, проте сучасний стан суспільства та сучасного цивільного законодавства України потребує розкриття особливостей визнання та використання майна, яке набуває статусу відумерлої спадщини. Певні поняття є недостатньо дослідженими, є суперечливими та потребують переосмислення. Цій тематичі приділено чимало уваги з боку науковців,

так як постає чимало теоретичних і практичних незрозуміlostей у процесі тлумачення чи застосування певних законодавчих положень у належному врегулюванні зазначеного питання, зокрема у справах про визнання спадщини відумерлою.

Мета

Метою цієї статті є дослідження цивільного законодавства з метою проведення аналізу та розкриття особливостей визнання спадщини відумерлою. Актуальним є проведення аналізу цієї проблематики з врахуванням положень цивільного законодавства та дослідження практичного застосування.

Виклад основного матеріалу

З прийняттям Цивільного кодексу 2004 року в цивільне законодавство було впроваджено термін «відумерла спадщини». Професорка З.В. Ромовська належить до числа розробників кодексу та ініціювала впровадження цієї назви майну, яке нікому не належить з числа спадкоємців. Науковиця досліджувала питання відумерлості та, зокрема, походження цього слова. Власне походження слова «відмерщина» в староруські часи мало різне значення, найперше відумерщиною називали древньоруську повинність, за якою феодал одержував натурою частку з майна померлого. Відумерщиною називали і майно, яке не було прийняте спадкоємцями [2, с. 48, 49]. Завдяки проведеному дослідженню було сформовано сутнісність поняття «відумерлості майна» по відношенню до того майна, яке залишилося після смерті спадкодавця та не було успадковане жодним із спадкоємців за заповітом та за законом. Аналізуючи поняття відумерлості спадщини, слід наголосити на тому, що у ст. 1277 ЦК України передбачено процедуру визнання її такою та підстави, за яких таку процедуру можна здійснювати та реалізовувати право спеціально визначеного суб'єкта в особі органу місцевого самоврядування на перехід у власність територіальної громади спадщини, яка буде визнана судом відумерлою. На підставі ч.1 ст. 1277 спадщина може бути визнана судом відумерлою у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спад-

кування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Визнання спадщини відумерлою відбувається тільки у випадку переходу спадкового майна до власності територіальної громади. У цьому випадку спадкування не відбувається і, відповідно, правила норм ЦК України про спадкування до цих правовідносин не застосовуються. У випадку, коли спадкодавець бажав, аби майно, яке належить йому на праві власності, перейшло у власність територіальної громади, то здійснив би розпорядження на випадок своєї смерті шляхом вчинення заповіту. Відсутність заповіту породжує виникнення права спадкування за законом, а не прийняття спадкоємцями за законом спадщини, відмова від неї, усунення їх з числа спадкоємців породжує підставу для визнання спадщини відумерлою, а це, у свою чергу, відображає перехід майна від його власника (усього майна, яке належить спадкодавцю на момент смерті) до територіальної громади у зв'язку з його смертю.

Що стосується відумерлості майна, то особливістю такого є неприйняття спадкоємцями цього майна, відсутність спадкоємців чи відсутність у них бажання набути відповідне майно у власність після смерті спадкодавця, відмова від прийняття чи неприйняття його в строк, визначений для прийняття. У випадку наявності цих умов після спливу одного року з часу відкриття спадщини орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини наділяється правом подати заяву про визнання спадщини відумерлою.

У випадках залишення спадщини «безхазяйною» та не отримання її жодним із спадкоємців як за заповітом, так і за законом виникає дилема щодо збереження цього майна та його захисту, оскільки це майно із зазначених вище умов не перейшло до власності жодної особи, а це в певний спосіб створює загрози для нього самого. Для уникнення безхазяйності спадкового майна та залишення об'єктів спадкування в цивільному обороті законодавець впроваджує інститут відумерлості спадщини, із застосу-

ванням якого об'єкти спадкування не вибувають з цивільного обороту. Набуття права власності територіальною громадою на майно, щодо якого буде винесено рішення про визнання його відумерлою спадщиною вважається однією з підстав набуття права власності. Ця підстава може бути реалізована лише спеціальним суб'єктом щодо конкретизованого майна за територіальністю, а саме: територіальна громада, на території якої це майно знаходиться. Одночасно ця підстава може бути реалізована у випадку, коли жоден із спадкоємців за заповітом, за законом не прийняв спадщини, відмовився від неї, був усунений від спадкування та по відношенню до цього майна не заявляв вимог. Неприйняття спадщини є лише правом особи, а отже ніхто і ні в який спосіб не може примушуватися до вчинення дій, що свідчать про її прийняття. Лише за наявності цих умов на підставі ст. 1277 ЦК України в суб'єкта, територіальної громади за місцем відкриття спадщини з'являється право, право, а не обов'язок, на звернення із заявою до суду про визнання спадщини відумерлою. Суд, у свою чергу, має обов'язок прийняти таку заяву або ж навпаки відмовити в прийнятті такої, якщо немає сукупності всіх умов, або ж ця заява подана з порушенням строку, визначеного для виникнення права подачі такої заяви. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини та не підлягає скороченню, а також у зв'язку з тим, що чітко не визначений не може бути і продовжений, що свідчить про наділення правом територіальну громаду звертатись з відповідною заявою після спливу річного строку і в більш пізній строк, до прикладу, кілька років потому, що свідчить про незастосування положень ст.1270 ЦК України визначення строку для прийняття спадщини. Отже, на підставі ч.2 ст. 1277 ЦК України, реалізувати це право може територіальна громада шляхом звернення до суду, з заявою після закінчення одного року з моменту відкриття спадщини. Проте існують підстави для відмови судом у прийнятті такої заяви. У першу чергу це подання заяви до спливу одного року після відкриття спадщини, а також у випадку, коли спадкоємці

формально не прийняли спадщини, проте фактично майно перебуває в їхньому володінні та користуванні; коли відсутня будь-яка інформація стосовно розшуку спадкоємців, а також повідомлення їх нотаріусом про факт відкриття спадщини [3, с. 133]. Як зазначає М.М. Ясинок, у випадку відсутності інформації щодо кількості спадкоємців та спадкоємців, які не прийняли спадщини, ускладнюється питання з'ясування інформації щодо неприйняття ними спадщини чи фактичного користування ними спадковим майном. Перевірка відповідної інформації потребує певного часу та коштів, оскільки такі відповідно до ст. 1272 ЦК України мають право звернутися до суду щодо надання додаткового строку, достатнього для подання заяви нотаріусу про прийняття спадщини [4, с. 224].

ЦПК України регламентує спеціальні вимоги, які застосовуються до змісту заяви про визнання спадщини відумерлою. Одночасно із поданими загальними відомостями подаються дані про час і місце відкриття спадщини, майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття. [5, с. 33].

У випадку, коли спадщина визнана відумерлою та переходить у власність відповідної територіальної громади, проте вже після переходу заявляються вимоги спадкоємців, які з певних причин пропустили строк для прийняття спадщини, яка визнана відумерлою, територіальна громада зобов'язана на підставі ч.2 ст.1280 ЦК України забезпечити повернення цього майна правонаступникам, а у випадку не залишення його, у натурі здійснити грошову компенсацію. У разі безоплатної передачі територіальною громадою відумерлого майна у власність іншої особи, спадкоємець позбавлений права вимагати повернення такого майна. Відсутнє в такому випадку в нього і право вимагати грошової компенсації у зв'язку із відсутністю продажу спірного майна. Це може мати місце, наприклад, при безоплатній передачі у власність шляхом приватизації [6, с. 36].

Органи місцевого самоврядування, які діють від імені територіальної громади, розпоряджаються майном у порядку, визначеному законом, з урахуванням специфіки цього майна.

Отже, за результатами дослідження питання визнання спадщини відумерлою можемо зробити висновок, що відумерлість спадщини є набуття права власності на майно територіальною громадою, а перехід відумерлого майна у її власність є особливим видом цивільного правонаступництва, має універсальний характер та не містить ознак спадкування.

Література

1. Резнікова М.О., Левіцька В.І. Взяття на облік безхазяйного нерухомого майна. Юридичний науковий електронний журнал. 2017.№ 6. С. 105-107.
2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право К. : ВД-ДАКРО. 2013. 301 с.
3. Болокан І.В. Правове регулювання особливостей розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою. Вісник Запорізького національного університету. 2010. №2. С. 130-135.
4. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження в цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія. М.М. Ясинок. К. : Алерта, 2014. 352 с.
5. Новосад А.С., Момот А.І. Особливості розгляду справ про визнання спадщини відумерлою. Науковий юридичний журнал Правові новели. 2018. №6. С. 30-34.
6. Кухарев О.Є. Процесуальні аспекти визнання спадщини відумерлою. Цивілістична процесуальна думка. 2016. №3. С. 33-37.

Marta Bogdanivna Kravchuk

FEATURES OF RECOGNITION OF DEAD HERITAGE

The article is devoted to the procedural features of recognizing the legacy as dead. The study of the concept of «death of heritage» was carried out. The reasons for recognizing it as such are also given and analyzed, since

in practice quite often the question arises regarding the peculiarities of property inheritance in cases of absence of heirs and the possibility of its removal from civil circulation. The peculiarities of the legal regulation of the recognition of inheritance as deceased have been defined, which boils down to the application of legally established provisions in cases of the presence of certain conditions, such as the absence of heirs by law and by will, their removal from the right to inheritance, their refusal to accept the inheritance or their refusal to accept it. In such a case, the local self-government body at the place of opening of the inheritance has the right to appeal to the court with a statement after the expiration of one year from the time of the opening of the inheritance to recognize it as dead and, as a result, implement its transfer into the ownership of the territorial community. The implementation of such a transition on the basis of a court decision gives rise to obligations towards this territorial community to meet the requirements of the testator's creditors. The

article analyzes the peculiarities of meeting such requirements, which are declared in accordance with the requirements of Art. 1231 of the Civil Code of Ukraine. Actual issues of implementation of legislative provisions relating to this issue have been studied. Emphasis is given on the lack of legislative confirmation of the deadline for submitting an application to the court to recognize the inheritance as dead and the lack of responsibility for failure to exercise this right, and as a result, leaving the property that is part of the inheritance out of civil circulation, deterioration of its qualitative and quantitative characteristics, complete destruction or destruction, as well as creating a threat or danger to society. The meaning of the institution of the death of inheritance is formulated, attention is focused on the specificity of this object, and conclusions are given regarding the emergence of legal succession relations arising on the basis of the recognition of inheritance as dead.

Key words: inheritance, heirs, testator, death of inheritance, time of inheritance opening.

ДОКТРИНАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВОТВОРЧОГО РІШЕННЯ

ШУТАК Ілля Дмитрович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління ЗВО «Університет Короля Данила», член-кореспондент НАПрНУ, Заслужений діяч науки і техніки України

УДК 340.132(477)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2539-5526>

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.19>

Метою дослідження є розкрити особливості доктринального обґрунтування правотворчого рішення (у вигляді нормативно-правового акта або навіть окремої норми права), щоб підсилити його гнучкість та адекватність викликам часу. Показано, що найважливішим фактором модернізації правотворчості має стати доктринальне обґрунтування з метою усунення деформацій соціального механізму правотворчості, забезпечення максимальної та об'єктивної взаємодії всіх інших факторів, що впливають на розвиток вітчизняної правотворчості.

Ключові слова: юридична техніка, правотворчість, правове регулювання, правотворче рішення, правове прогнозування.

Постановка проблеми

Видання нормативно-правового акта – не тільки правотворчий, але й науковий процес. Це два взаємопов'язаних види діяльності. Визначальним з них є наукове обґрунтування вироблення і прийняття правотворчого рішення.

Вироблення науково обґрунтованого правотворчого рішення – це тривалий, постійно оновлюваний процес до прийняття, під час прийняття і після прийняття правотворчого рішення у вигляді нормативно-правового акта або навіть окремої норми права. Удосконалення правотворчого рішення може бути обумовлено зміною суспільних відносин, досягненнями юридичної науки або вимогами зміненого законодавства.

В Україні поки що не утвердився системний, виважений підхід до питань юридичної стратегії й тактики, не стали нормою при проведенні правової реформи опора на науковий аналіз і прогноз, врахування громадської думки та кваліфікована оцінка можливих наслідків прийнятих рішень. Законодавство багато в чому не встигає своєчасно й адекватно регулювати вже фактично сформовані суспільні відносини, стимулювати розвиток нових, необхідних соціальних зв'язків. Занадто недооцінюється значення планування законопроектної роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід зазначити, що питання доктринального обґрунтування знайшло висвітлення у працях як вітчизняних, так і закордонних дослідників. До цієї когорти належать, зокрема: О. Ганзенко [6], А. Гатілова [10], М. Козюбра [2], В. Крижанівський [5], Л. Нечипоренко [5], І. Онищук [8], Е. Рахімулов [5], М. Румянцев [1], К. Ротань [4], І. Самсін [4], Л. Удовика [6], А. Ярема [4], С. Чередніченко [5], І. Честнов [3], І. Шутак [9] та інші.

Недостатнє теоретичне осмислення і відсутність сформованої наукової бази у сфері правотворчої діяльності має суттєвий вплив на весь правотворчий процес, в основі якого лежить доктринальне обґрунтування правотворчості.

Формулювання завдання. Мета дослідження – розкрити особливості доктриналь-

ного обґрунтування правотворчого рішення.

Методологія дослідження. У нашому дослідженні використано принципи та прийоми формально-логічної методології, а також застосовано структурно-функціональний підхід. Виявлення міжгалузевих зв'язків у правотворчості побудоване на функціональній природі права в цілому та регулятивних засобах нормативно-правових актів зокрема. Крім того, у роботі отримали застосування діалектичний, системно-структурний і функціональний методи, метод інтерпретації (у застосуванні до чинних норм права). За допомогою формально-юридичного методу простежено взаємозв'язки між змістом і формою норм права із застосуванням юридичної техніки.

Виклад основних положень

Обґрунтування правотворчого рішення – це процес поетапного вивчення і визначення кращого варіанту з усіх можливих шляхом оцінки та вибору нормативно-правового акта, необхідного для врегулювання конкретних суспільних відносин. Але до цього потрібно встановити об'єктивну потребу нормативно-правового регулювання цих суспільних відносин. У юридичній науці цей етап правотворчої діяльності називається передпроектним з'ясуванням «необхідності врегулювання правовими засобами певного кола соціальних зв'язків або внесення змін до чинного нормативного масиву». Наявність зазначеної потреби визначається на підставі наступних дій:

- 1) виявлення ознак проблемної ситуації;
- 2) збір інформації, що належить до цієї проблеми;
- 3) аналіз проблемної ситуації на базі зібраної інформації;
- 4) прийняття рішення про розробку правового документа [1, 266-267].

У вітчизняній правовій літературі процес правотворчості, за попередньою радянською традицією, досить часто продовжує подаватися як «обезлюднений», тобто такий, що здійснюється тільки «кастою обраних» – державних посадовців (чиновників) і депутатів. На жаль, в українських реаліях це справді нерідко виглядає саме так. Гро-

мадяни у такому разі виступають переважно як пасивні об'єкти правотворчості. Професіонали, зокрема правознавці, також здебільшого залишаються поза межами цього процесу. Ігнорується часто інше: те, що право – це не результат «чистої» правотворчої діяльності «обраних», а продукт людської діяльності, змістом якої є людська поведінка, обумовлена потребами та інтересами людей, які, у свою чергу, тісно пов'язані з політикою, економікою, психологією (ментальністю) тощо [2, с. 192-193].

Правова доктрина як джерело та інструмент правотворчого проектування використовується серед низки інших засобів. Вона має високий предметно-теоретичний і практико-прикладний потенціал. Доктрина, як комплексний, багатоелементний і здатний проникати абсолютно в усі сегменти правотворення науковий ресурс, виступає незамінним джерелом створення й оформлення позитивного права. Її переваги полягають в інформаційній правдивості, аргументованості та обґрунтованості суджень, здатності запропонувати рішення самих різних і складних ситуацій, а також прогнозованості, наступності, збереження національного нормативно-регулятивного досвіду тощо [3, с. 156].

До прикладу, недостатньо обґрунтованим з доктринальної точки зору є визначення ролі держави й, зокрема, її Уряду в економічній системі. Адже серед функцій-повноважень Кабінету Міністрів України, згідно зі ст. 116 Основного Закону, не зазначено одну з найважливіших його функцій – здійснення державного регулювання макроекономічних процесів, запровадження антикризового режиму функціонування національної економіки, також як і функцію реалізації регіональної політики держави, важливого чинника забезпечення її суверенітету та територіальної цілісності тощо. п. 1 ст. 116 Конституції України змістовно переважаний у порівнянні з іншими, адже, як уявляється, у ньому законодавець власне зафіксував призначення Уряду – здійснювати внутрішню та зовнішню політику держави. Фактично у п. 1 ст. 116 Основного Закону міститься три самостійні функції (завдання) Кабінету Міністрів України, що їх, як уявля-

ється, можна було б «рознести» по окремих пунктах названої статті [4].

Копії законопроектів, що передаються до відповідних комітетів Верховної Ради, в обов'язковому порядку надсилаються сектором реєстрації законопроектів до Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради. За дорученням Голови Верховної Ради або відповідно до розподілу обов'язків – Першого заступника, заступника Голови Верховної Ради або за рішенням головного комітету законопроект направляється на наукову, юридичну чи іншу експертизу, проведення інформаційного чи наукового дослідження. При цьому предмет і мета експертизи, пошуку, дослідження повинні бути чітко визначені [5, с. 11, 13].

Важко переоцінити роль і значення юридичної догми при виконанні нею правостановлювальних функцій. Сучасна ситуація, яка характеризується тенденцією до соціальної фрагментарності, змушує все більш інтенсивно звертатися до тих регуляторів, які мають високий рівень формалізації та авторитетності, через що здатні підтримувати єдність у різноманітті.

Догма в цьому плані фіксує стійкі смисли права, транслюється через епохи, зберігає, як очевидно, свою цінність незалежно від політичних картин світу, етичних імперативів і дослідницьких парадигм. Догма впорядковує хаотичний емпіричний матеріал правового життя, дозволяючи побудувати «елегантну систему правил, відповідних джерел позитивного права, узгоджених між собою і здатних дати відповідь на будь-яке питання». Вона обмежує межі вільного розсуду законотворців, вимагає дотримання законів правової логіки, змушує наділяти думки в задані структури, оскільки саме вони забезпечують значущість, формальну визначеність і реалізацію права як безумовного регулятивного лідера сучасної епохи [3, 162-163].

Принципового значення набуває питання науково-експертного забезпечення правотворчого процесу, який припускає участь у підготовці проектів нормативно-правових актів учених найширшого кола спеціальностей: юристів, соціологів, істориків, економістів, лінгвістів тощо. Саме на них поклада-

ється завдання трансформувати волю правотворця у форму нормативно-правового акта, а також забезпечити його перевіреною інформацією, необхідною для розв'язання питань про своєчасність і обґрунтованість ухвалення нормативно-правового акта, спрогнозувати його дію, ефективність і наслідки. Правотворчість повинна спиратися на наукову концепцію розвитку нормативних актів, на чіткі наукові уявлення про майбутній розвиток і стан законодавчої бази та про оптимальні шляхи її вдосконалення [6, с. 203]

З метою підвищення якості й стабільності законів та законодавчої діяльності, зокрема, було розроблено Проект Закону України «Про закони і законодавчу діяльність» №0894 06.11.1997 [7].

Наукова експертиза проектів нормативно-правових актів перебуває у поєднанні зі спеціалізованими видами експертиз. Зміст спеціалізованої експертизи полягає в аналізі конкретної проблеми, що становить предмет майбутнього нормативно-правового акта (економічної, фінансової, науково-технічної, екологічної, соціальної тощо). У ст. 25 згаданого законопроекту обов'язковою визначено наукову експертизу проектів законів з питань, які стосуються обов'язків, прав, свобод громадян, міжнародних зобов'язань держави, зовнішньої торгівлі, національної безпеки, фінансів і бюджету. На жаль, зазначений законопроект ветовано 4 рази, а парламент остаточно не подолав вето Президента [8, с. 204].

Як різновид наукового знання прогноз має доказову силу і належне наукове пояснення. Звичайно, прогноз можна спростувати подальшим ходом історії повністю або частково, але в момент його підготовки знання про майбутнє володіє всіма ознаками наукового знання у формі гіпотези, наукового припущення. Найбільш актуальне значення мають прогнози змін, які можуть зазнавати: система права, окремі галузі і правові інститути, предмет правового регулювання, правовий режим тощо; ефективність дії проєктованих законів, соціальних і юридичних наслідків, викликаних прийняттям конкретного нормативно-правового акта [9, с. 53].

Наукове правове прогнозування – це різновид юридичної технології. Поступальний процес інституціоналізації правового прогнозування, кількісного і якісного зростання засобів, правил, способів, прийомів, методів його проведення зумовлює виникнення об'єктивної потреби в їх узгодженні і системному використанні [10, с. 31].

Висновок

Таким чином, наукове обґрунтування правотворчих рішень об'єктивно обумовлене, що показує необхідний ступінь точності та повноти відображення в ньому дійсних потреб суспільних відносин у врегулюванні нормами права, відбиває фактичний рівень наукового обґрунтування правотворчих рішень.

На цьому етапі необхідна модернізація правотворчості, тобто безперервне поновлення, актуалізація ідей і планів, що сприятиме більш мобільно пов'язувати правотворчу діяльність з соціально-економічними, політичними, правовими та духовними потребами суспільства, зробити правотворчість більш гнучкою та адекватною викликам часу. Найважливішим фактором подібної модернізації має стати наукове обґрунтування з метою усунення деформацій соціального механізму правотворчості, забезпечення максимальної та об'єктивної взаємодії всіх інших факторів, що впливають на розвиток вітчизняної правотворчості.

Наукове обґрунтування правотворчих рішень має спиратися на більш надійний фундамент, а саме на загальну теорію правотворчості як самостійну юридичну науку, предметом вивчення якої є правотворчі рішення і супутні їм процеси, що має свої методи пізнання, цілі й завдання і заснована на притаманному тільки їй законодавстві. При такому підході наукове обґрунтування правотворчого рішення буде формуватися на об'єктивних знаннях, вироблених юридичною наукою, а не на суб'єктивній оцінці якості розроблюваного проєкту нормативно-правового акта, яка може бути помилковою або навіть мати корупційну та лобістську складову.

Література

1. Румянцев М. Б. Правотворчество в Российской Федерации: монография. Чебоксары: ИД «Среда», 2019. 324 с.
2. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2015. 392 с.
3. Правотворчество как индикатор правовых ценностей: внутринациональное, наднациональное и международное измерения. Коллективная монография / Под ред. И.Л. Честнова. СПб.: Астерион, 2018. 532 с.
4. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення прав. актів для суддів, що проходять підвищ. кваліфікації, і канд. на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін.; за ред.: В. Г. Ротань. Х.: Право, 2013. 752 с. URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Samsin_Ihor/Novitnie_vchennia_pro_tlumachennia_pravovykh_aktiv/
5. Довідник парламентаря 01. Основні аспекти законотворчого процесу / Крижанівський В.П., Нечипоренко Л.О., Рахімкулов Е.Р., Чередніченко С.Г. К.: [ФОП Москаленко О. М.], 2014. 78 с.
6. Удовика Л., Ганзенко О. Правові засоби правотворчості в контексті інтеграції України в ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №10. С. 201-205.
7. Про закони і законодавчу діяльність: проєкт Закону України №0894 від 06.11.1997. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=12103
8. Онищук І. І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ – Дрогобич: Коло, 2017. 512 с.
9. Шутак І. Д. Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 47-57.
10. Гатилова А. С. К вопросу о технологии правового прогнозирования. Вестник ОГУ. Оренбург, 2012. № 3 (139). С. 31-36.

Shutak I. D.

**DOCTRINAL JUSTIFICATION
OF A LAW-MAKING DECISION**

Purpose. The purpose of the research is to reveal the peculiarities of the doctrinal substantiation of law-making in order to strengthen its flexibility and adequacy to the challenges of time.

Methodology. In our study, the principles and techniques of formal-logical methodology are used, as well as the structural-functional approach is applied. Identifying cross-sectoral links in lawmaking is based on the functional nature of law in general and regulatory means in particular. In addition, dialectical, system-structural and functional methods, the method of interpretation were used in the work. Using the formal-legal method, the relationship between the content and form of law with the use of legal techniques is traced.

Originality. It is shown that the most important factor in the modernization of lawmaking should be doctrinal justification in

order to eliminate deformations of the social mechanism of lawmaking, ensuring maximum and objective interaction of all other factors influencing the development of domestic lawmaking.

Results. As a result of the research it is argued that in the process of making a law-making decision it is necessary to proceed, firstly, from their expediency, objective necessity. It is necessary to take into account the forecasting of the consequences arising from the implementation of the law.

Practical importance. The results of the study can be used in law-making activities in order to improve the making a scientific forecast of the expected positive and negative consequences that arise as a result of issuing a certain law-making decision is argued. The results of the study can be used in lawmaking to improve the quality and effectiveness of legislation.

Keywords: legal technique, law-making, legal regulation, law-making decision, legal forecasting.

СВІТОВІ ВИТРАТИ НА ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРОГРАМИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЛІКАРСЬКИМИ ЗАСОБАМИ

МОСКАЛЮК Надія Богданівна - т.в.о. декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, д.ю.н., професор

ORCID: 0000-0003-2972-3352

УДК 346.548:614.27

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.20>

У статті досліджується зростання світових витрат на лікарські засоби, які, за оцінками, досягли 1,48 трільйона доларів США у 2022 році, а до 2027 року перевищать 1,9 трільйона доларів США. Таке зростання пов'язують зі старінням населення та появою нових лікарських засобів, що вимагає комплексних національних стратегій у сфері охорони здоров'я в усьому світі.

Одночасно розкриваються кроки в частині розробки та реалізації національної Стратегії розвитку системи охорони здоров'я в Україні, яка спрямована на побудову такої системи охорони здоров'я, яка створює всі умови для того, щоб кожна людина мала можливість подбати про своє здоров'я. Щоб мала можливість підтримувати, зберігати його та отримувати найвищий доступний рівень медичної допомоги незалежно від обставин. У цьому контексті приділено увагу послідовним крокам у частині зміни національного законодавства, включаючи закони про державні фінансові гарантії, створення Національної служби охорони здоров'я та діджиталізації процесів у сфері охорони здоров'я, впровадженню реімбурсації та стратегіям закупівель, що відповідають найкращим міжнародним практикам, у тому числі використанню договорів керованого доступу.

У статті висвітлено Стратегію та План дій щодо зміцнення здоров'я в контексті цілей сталого розвитку 2019-2030 роки, опубліковану Всесвітньою організацією охорони здоров'я та Американською організацією охорони здоров'я, Глобальну стратегію охорони

здоров'я Франції на 2023-2027 роки та Глобальну стратегію охорони здоров'я Нідерландів на 2023-2030 роки.

Національна стратегія розвитку системи охорони здоров'я України узгоджується з міжнародними процесами, наголошуючи на доступі до лікування, подоланні глобальних викликів у сфері охорони здоров'я. У статті пропонується використовувати найкращі міжнародні практики для створення ефективної національної стратегії у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: доступ до лікарських засобів, доступ до лікування, світові ціни, брендові лікарські засоби, договір керованого доступу, забезпечення лікарськими засобами, стратегія розвитку системи охорони здоров'я.

Вступ

Світові витрати на медицину продовжують зростати. У 2022 році приблизно 1,48 трільйона доларів США було витрачено на ліки порівняно з лише 887 мільярдами доларів США у 2010 році. Очікується, що до 2027 року ця цифра збільшиться до понад 1,9 трільйона доларів. Витрати на ліки зросли в усьому світі [1].

У всьому світі фармацевтична промисловість розвивається через старіння населення та появу нових лікарських засобів найчастіше пов'язують з потребами лікування рідкісних і спеціальних захворювань. Проте, залишається актуальним питання лікування і загальних захворювань, їх діагностики, тому кожна країна розробляє національну стратегію у сфері охорони здоров'я,

у тому числі в частині належного медичного обслуговування, забезпечення населення доступом до лікування через використання доступних і сучасних лікарських засобів, таких як інноваційні лікарські засоби, бренд-ві ліки або дженерики.

Постановка завдання

Метою статті є розгляд особливостей світових витрат на ліки та аналіз деяких національних програм у сфері забезпечення населення лікарськими засобами зарубіжних країн.

Тема забезпечення населення лікарськими засобами є лише окремим напрямом у будь-якій стратегії розвитку системи охорони здоров'я, яка може включати напрями ефективного управління, охоплення пацієнтів медичними послугами, тощо.

Результати досліджень

Проблематикою стратегій розвитку сфери охорони здоров'я, у тому числі в аспекті забезпечення доступу населення до лікування займалися різні науковці, у тому числі А. Роговий, М. Дубина, В. Загородній, Т. Забаштанська, А. Немченко. Актуальність цієї теми не втратила пріоритетності і в цей час, коли в складних умовах постає питання впровадження і реалізації Стратегії розвитку системи охорони здоров'я України до 2030 року.

При підготовці Стратегії розвитку системи охорони здоров'я Михайло Радучкий, голова Верховної Ради України з питань здоров'я нації, відзначив, що очікуваними від реалізації Стратегії результатами до 2030 р. є «збільшення тривалості життя чоловіків та жінок на 3 роки (до 70 та 80 років відповідно), зниження материнської та дитячої смертності до середнього рівня Європейського Союзу, зниження передчасної смертності від неінфекційних захворювань на третину, зниження рівня інвалідності через захворювання, яким можна запобігти, зниження захворюваності та інвалідності від туберкульозу, ВІЛ та гепатиту С, зниження смертності від дорожньо-транспортного травматизму на третину, зменшення споживання тютюну, алкоголю та солі» [2].

Також, було відзначено, що універсальне охоплення послугами є одним з пріоритетних напрямків Стратегії розвитку системи охорони здоров'я. Держава гарантує громадянам надання безоплатних базових медичних послуг та доступ до сучасних, ефективних, безпечних лікарських засобів.

Загальна візія Стратегії полягає у побудові такої системи охорони здоров'я, яка створює всі умови для того, щоб кожна людина мала можливість подбати про своє здоров'я, щоб мала можливість підтримувати, зберігати його та отримувати найвищий доступний рівень медичної допомоги незалежно від обставин.

Трансформація системи охорони здоров'я була однією з найочікуваніших громадянами реформ, яка розпочалася з 2017 року. Було прийнято Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», у подальшому було створено Національну службу здоров'я України (НСЗУ), розпочався процес автономізації ЗОЗ зі зміною принципів їх управління, НСЗУ почала адмініструвати реімбурсацію (відшкодування вартості) лікарських засобів за електронним рецептом.

Розпочато процес цифровізації у сфері охорони здоров'я, який направлений на підвищення ефективності та прозорості в цій сфері, який надає можливості швидкого впровадження нових дієвих механізмів.

Згідно з Проєктом Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року «Національна політика щодо лікарських засобів ґрунтується на концепції життєво необхідних лікарських засобів. Результатом впровадження першого етапу реформи системи охорони здоров'я України також стало покращення показників доступу до основних (життєво необхідних) лікарських засобів. Запроваджено систему реімбурсації лікарських засобів, впроваджено нові моделі ціноутворення на лікарські засоби, розроблено та затверджено Національний перелік основних лікарських засобів з використанням інструменту оцінки медичних технологій» [3].

У подальшому було створено ДП «Медичні закупівлі України» з метою вдосконалення процесу закупівлі та зменшення ви-

трат на лікарські засоби, що закуповуються державою централізовано. Упродовж двох років функціонування новоутворене ДП продемонструвало свою ефективність, забезпечивши значну економію бюджетних коштів (4,5 млрд грн), своєчасність постачань ліків. Також ДП «Медичні закупівлі України» взяло участь у закупівлях інноваційних лікарських засобів за договорами керованого доступу. Договори керованого доступу було запроваджено у 2020 році з метою забезпечення населення інноваційними ліками.

Договори керованого доступу (далі – ДКД) – «це новий для вітчизняного законодавства інструмент, спрямований на підвищення доступності лікарських засобів» [4]. Використання договорів керованого доступу (Managed entry agreements – MEAs) – «досить поширений спосіб фармацевтичного забезпечення як у країнах Європи, так і США» [5].

Стратегії розвитку систем охорони здоров'я в багатьох країнах спрямовані на подальше вдосконалення та розвиток системи охорони здоров'я населення, гарантування доступності та раціонального використання в державі ефективних та безпечних лікарських засобів належної якості, забезпечення доступу населення до якісних послуг охорони здоров'я.

Такі стратегії мають орієнтуватися на провідний міжнародний досвід, стратегічні документи керівництва ВООЗ, Європейського Союзу, США, Австралії та інших країн.

Всесвітньою організацією охорони здоров'я та Американською організацією охорони здоров'я було опубліковано Стратегію та План дій щодо зміцнення здоров'я в контексті цілей сталого розвитку 2019-2030. Ця стратегія та план дій «спрямовані на відновлення зміцнення здоров'я через соціальні, політичні та технічні заходи, спрямовані на соціальні детермінанти здоров'я, умови, у яких люди народжуються, ростуть, живуть, працюють і старіють. Вони спрямовані на покращення здоров'я та зменшити нерівність у сфері охорони здоров'я в рамках Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року» [6].

Стратегія та План дій щодо зміцнення здоров'я в контексті Цілей сталого розвитку на 2019-2030 роки спрямовані на ряд напрямків діяльності в рамках Порядку денного сталого розвитку охорони здоров'я для країн Америки на 2018-2030 роки, зокрема:

«- Ціль 1: Розширення рівного доступу до всебічних, комплексних, якісних, орієнтованих на людину, сім'ю та орієнтованих на людину, сім'ю та громаду, з акцентом на зміцнення здоров'я та профілактику захворювань.

- Ціль 2: Посилити керівництво та управління національним органом охорони здоров'я, одночасно заохочуючи при цьому соціальну участь.

- Ціль 3: Посилити управління та розвиток кадрових ресурсів охорони здоров'я з навичками, що сприяють комплексному підходу до охорони здоров'я.

- Ціль 7: Розвивати потенціал для генерування, передачі та використання фактичних даних і знань у сфері охорони здоров'я, сприяючи науковим дослідженням, інноваціям та здоров'я, сприяючи дослідженням, інноваціям і використанню технологій.

- Ціль 9: Знизити захворюваність, інвалідність і смертність від неінфекційних захворювань, травм, насильства та розладів психічного здоров'я.

- Ціль 11: Зменшити нерівність і несправедливість у сфері охорони здоров'я шляхом застосування міжсекторальних, багатосекторальних, регіональних та субрегіональних підходів до соціальних і екологічних детермінант здоров'я» [6].

Таким чином, Стратегія та План дій зі зміцнення здоров'я в контексті Цілей сталого розвитку є комплексною дорожньою картою для покращення здоров'я в усьому світі. Для України приведення національної політики у сфері охорони здоров'я у відповідність до принципів, викладених у цій глобальній стратегії, може прокласти шлях до впровадження світових принципів у сфері охорони здоров'я. Прийнявши взаємопов'язані цілі та завдання, Україна може зробити свій внесок у ширший глобальний порядок денний, одночасно розробляючи стратегії для вирішення своїх специфічних проблем у сфері охорони здоров'я.

Також цікавим є досвід Франції, яка прийняла глобальну стратегію охорони здоров'я 2023-2027, у якій окреслено амбітні цілі, узгоджені з Цілями сталого розвитку, наголошуючи на універсальному охопленні послугами охорони здоров'я, зміцненні системи охорони здоров'я та глобальній боротьбі з хворобами.

Французька стратегія глобального здоров'я, координована Міністерством Європи та закордонних справ, Міністерством охорони здоров'я та профілактики, а також Міністерством вищої освіти та досліджень, передбачає співпрацю з різними зацікавленими сторонами.

Стратегія визначає п'ять ключових амбіцій:

1. «Сприяти досягненню Цілями сталого розвитку».
2. Зменшити нерівність у сфері охорони здоров'я через соціальні та екологічні аспекти.
3. Посилити підхід «Одне здоров'я» для реагування на глобальні надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я.
4. Усунення наслідків зміни клімату та впливу на навколишнє середовище для здоров'я.
5. Просувати французькі цінності, досвід, дослідження, інновації та партнерства у всьому світі» [7].

Крім того, Стратегія визнає виклики: 24% населення світу живе в умовах нестабільності, до 2030 року прогнозується нестача 10 мільйонів медичних працівників, а Франція інвестує понад 10 мільярдів євро в Глобальний фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією.

У Стратегії визначено ключові пріоритети:

1. «Сприяння створенню справедливих, стійких і орієнтованих на людину систем охорони здоров'я для УСЗ».
2. Сприяння здоров'ю та благополуччю, профілактика захворювань та боротьба з інфекційними хворобами.
3. Прогнозування та реагування на надзвичайні ситуації у сфері громадського здоров'я, зміни клімату та підхід «Єдине здоров'я».
4. Сприяння створенню нової глобальної архітектури охорони здоров'я через багатосторонні та двосторонні дії.

5. Забезпечення внеску досліджень і експертизи в Глобальну стратегію охорони здоров'я» [7].

Прихильність Франції до глобальної охорони здоров'я через її стратегію на 2023-2027 роки відображає комплексний і спільний підхід до вирішення багатогранних проблем, що впливають на охорону здоров'я в усьому світі. Пріоритет доступу до охорони здоров'я як глобального спільного блага відображений у багатьох національних стратегіях у сфері охорони здоров'я.

Нідерланди, у свою чергу, теж презентували Глобальну Стратегію охорони здоров'я 2023-2030, спрямовану на подолання складного взаємозв'язку між міжнародною охороною здоров'я та соціально-економічними факторами. Пандемія COVID-19 підкреслила взаємопов'язаність глобального здоров'я, що спонукало уряд Нідерландів активізувати свої зусилля на міжнародній арені. Стратегія спрямована на інтеграцію інноваційних рішень, посилення співпраці та сприяння покращенню громадського здоров'я в усьому світі, що тісно пов'язано з Цілями сталого розвитку.

До основних напрямків Глобальної стратегії охорони здоров'я Нідерландів віднесено: «зміцнення глобальної архітектури охорони здоров'я та національних систем охорони здоров'я; зосередження на міжнародній узгодженості та багатосторонньому співробітництві; акцент на покращенні доступу до первинної медичної допомоги та сексуального і репродуктивного здоров'я і прав; підвищення готовності до пандемії та мінімізація транскордонних загроз для здоров'я; глобальний фокус на доступі до лікарських засобів та товарів медичного призначення; посилення міжнародних дій у боротьбі зі стійкістю до протимікробних препаратів; подолання впливу зміни клімату на громадське здоров'я» тощо [8].

Глобальна стратегія охорони здоров'я Нідерландів ґрунтується на таких принципах, як «Єдине здоров'я», «Здоров'я в усіх політиках», «Узгодженість політики для розвитку», «Не нашкодь», а також на підході, орієнтованому на конкретний контекст і попит. Ці принципи спрямовуватимуть зусилля на посилення координації та узгодженос-

ті у вирішенні глобальних проблем у сфері охорони здоров'я.

Нідерланди прагнуть використати свій досвід і мережі для значного впливу на глобальне здоров'я, клімат, воду, продовольство, сільське господарство, торгівлю, права людини, мир і безпеку.

Презентуючи Глобальну стратегію охорони здоров'я, Нідерланди позиціонують себе як проактивного гравця на світовій арені, який вирішує багатогранні проблеми, що впливають на здоров'я в усьому світі. Надаючи пріоритет співпраці та інноваціям, Нідерланди прагнуть зробити свій внесок у створення більш здорового світу для всіх, визнаючи, що добробут їхніх громадян нерозривно пов'язаний з глобальним розвитком. Ця стратегія відображає прихильність до подолання першопричин викликів у сфері охорони здоров'я та сприяння пошуку сталих рішень у глобальному масштабі.

Висновки

Підсумовуючи, можна відзначити, що національні стратегії багатьох країн, прийняті у сфері охорони здоров'я на тлі світової тенденції зростання цін на ліки, мають однакові цілі та вектори руху, направлені на стримування цін на ліки, розбудову нових напрямів доступу до лікування та забезпечення населення лікарськими засобами, подолання світових викликів у сфері охорони здоров'я, тому і Україна, розробляючи і впроваджуючи національну Стратегію розвитку системи охорони здоров'я, не стоїть осторонь міжнародних процесів у цій сфері.

Література

1. Global spending on medicines in 2010, 2022, and a forecast for 2027. Statista веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/280572/medicine-spending-worldwide/>
2. Стратегія розвитку охорони здоров'я до 2030 р.: очікування та пріоритети. Аптека: веб-сайт. URL: <https://www.apteka.ua/article/625280>
3. Проєкт Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. Міністерство охорони здоров'я: веб-сайт. URL: <https://>

[moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/UKR%20Health%20Strategy%20Feb%2024.2022.pdf](https://www.moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/UKR%20Health%20Strategy%20Feb%2024.2022.pdf)

4. Демченко І.С. Договори керованого доступу: загальна характеристика. Підприємство, господарство і право. №8.2020. С.76-81

5. Пашков В. Правова природа договорів керованого доступу (MEAs) та дозволу на маркетинг для екстреного застосування. Аптека: веб-сайт. URL: <https://www.apteka.ua/article/599006>

6. Strategy and Plan of action on health promotion within the context of the sustainable development goals 2019-2030. URL: https://iris.paho.org/bitstream/handle/10665.2/55925/PAHOFPLIM220006_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y

7. France global health strategy 2023-2027. URL: https://focus2030.org/IMG/pdf/a5_strategy_global_health_v2_bd_cle49712b.pdf

8. Dutch Global Health Strategy 2023-2030. URL: <https://www.government.nl/documents/publications/2023/03/29/dutch-global-health-strategy>

Moskaliuk, N. B.

GLOBAL SPENDING ON MEDICINES AND NATIONAL PROGRAMS IN THE FIELD OF PROVIDING THE POPULATION WITH MEDICINES

The article explores the escalating global expenditures on medications, estimated at \$1.48 trillion in 2022, projected to surpass \$1.9 trillion by 2027. This surge is attributed to the aging population and the advent of new drugs, necessitating comprehensive national healthcare strategies worldwide.

Simultaneously, the steps taken in the development and implementation of Ukraine's National Healthcare System Development Strategy are elucidated. The strategy aims to build a healthcare system that enables every individual to care for their health, ensuring access to the highest level of medical care irrespective of circumstances. The article underscores the sequential measures, including changes in national legislation, such as laws on state financial guarantees, the establishment

of the National Health Service, and the digitization of healthcare processes. It also discusses the introduction of reimbursement and procurement strategies aligning with international best practices, including the use of managed access agreements.

The article highlights the Strategy and Action Plan for Health Promotion in the Context of the Sustainable Development Goals 2019-2030 published by the World Health Organization and the American Health Organization. Additionally, it sheds light on the global health strategies of France (2023-

2027) and the Netherlands (2023-2030). The Ukrainian National Healthcare System Development Strategy aligns with international processes, emphasizing access to treatment and addressing global healthcare challenges. The article proposes leveraging best international practices for the creation of an effective national healthcare strategy.

Keywords: access to treatment, access to medications, global prices, branded medications, managed access agreements, medication provision, healthcare system development strategy.

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ДЕЯКИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В ПРЕДМЕТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

ШИШКА Олександр Романович - кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID:0000-0002-1396-0508

УДК 347.1:346.543.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.21>

У статті аналізується проблема відсутності чіткої нормативної регламентації деяких приватних правовідносин у сфері венчурного інвестування в цивільному законодавстві України, зокрема тих, що стосуються підприємства як єдиного майнового комплексу. Автор акцентує увагу на тому, що такі відносини не досить чітко регламентовані Цивільним кодексом України, оскільки існуючі критерії цивільних відносин не дозволяють їх однозначно визначити в предметі цивільно-правового регулювання. Автор статті звертає увагу на критичну проблему, яка виникає через ті критерії, які висуваються сьогодні законодавцем до об'єктів цивільних прав, та не дозволяють чітко ідентифікувати підприємство як єдиний майновий комплекс у системі об'єктів цивільних прав. Відповідно до них таке благо не можна однозначно віднести ні до категорії матеріальних благ, ні до категорії нематеріальних благ. Ця правова невизначеність ускладнює ідентифікацію відповідних правовідносин як цивільних, оскільки ключовою умовою для цього є чітке визначення об'єкта правовідносин у системі об'єктів цивільних прав. Автор приходить до висновку, що недосконалість існуючих нормативних визначень ускладнює правове регулювання відносин, пов'язаних із венчурним інвестуванням, що вимагає подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері.

Ключові слова: цивільні відносини, предмет цивільного права, підприємство, об'єкт цивільних прав, нерухомість, венчурне інвестування, правовий режим, майновий комплекс, правова визначеність.

Постановка проблеми

У світлі глобалізації, прагнення до євроінтеграції та зростання інноваційної активності підприємств, венчурне інвестування в Україні набуває особливої актуальності, особливо враховуючи воєнний стан країни та потребу в зміцненні обороноздатності. Усе це стає ключовим фактором для привертання іноземних інвестицій, особливо в технологічні та оборонні сектори, що сприяє впровадженню новітніх технологій та забезпечує конкурентоспроможність українських підприємств. Ця форма ризикованого інвестування орієнтована на фінансування новаторських проєктів та інші об'єкти інвестування із перспективою великих дивідендів у майбутньому. Важливим аспектом у всьому цьому є правове регулювання, яке має бути гнучким, дієвим та прозорим. Воно має сприяти інтересам інвесторів, забезпечувати інтереси держави та підприємств-резидентів, а також бути адаптованим до потреб ринку [1, с. 148]. Так само це стосується і приведення цивільного законодавства до вимог принципу правової визначеності, яке має бути чітким, зрозумілим та передбачуваним. Це дозволяє громадянам розуміти свої права та обов'язки, а також сприяє справедливому та ефективному правосуддю.

Однак, не всі аспекти цивільних відносин чи ті, які тісно пов'язані з ними, регулюються досить однозначно або в цілому, що може стати джерелом правової невизначеності та суперечностей. Наразі, цивільне законодавство України стикається з пробле-

мами, які виникають через недосконалість та неоднозначність деяких норм [1, с. 141]. Однією із таких проблем є неоднозначність місця підприємства як єдиного майнового комплексу в системі об'єктів цивільних прав. А з цим пов'язане і визначення місця деяких відносин у сфері венчурного інвестування в предметі цивільно-правового регулювання, особливо тих, об'єктом яких виступає підприємство як єдиний майновий комплекс. Оскільки, наявність таких ознак цивільних відносин, як юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність їх учасників, ще не свідчить про те що певні відносини є цивільними. Це пов'язано з тим, що, відповідно до сьогоденної концепції ЦК України, цивільними вважаються лише ті відносини, які в сукупності відповідають наступним критеріям: 1) вони засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України); 2) вони за своїм характером є особистими немайновими та майновими (ч. 1 ст. 1 ЦК України); 3) учасниками цих відносин є особи (фізичні та юридичні особи) та/або суб'єкти публічного права (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права) – ст. 2 ЦК України; 4) вони виникають з підстав встановлених ст. 11 ЦК України; 5) вони виникають з приводу матеріальних та нематеріальних благ, що визначені ст. 177 ЦК України [3, с. 23; 4, с. 82-87].

Тому, враховуючи це, осучаснення та адаптація цивільного законодавства до поточних викликів стає ключовою умовою для забезпечення правової визначеності. Цей процес є невід'ємним для створення стабільного інвестиційного клімату, що сприятиме залученню інвестицій у стратегічно важливі сектори економіки, включно з оборонною промисловістю. У той же час, наявність суперечностей та невизначеностей у чинному законодавстві підкреслює потребу в його детальному перегляді та доопрацюванні. Це необхідно для розробки ефективного, дієвого та стабільного механізму цивільно-правового регулювання, здатного відповідати сучасним викликам та потребам.

Мета статті: полягає у виявленні та аналізі ключових проблем правового встановлення в предметі цивільного права деяких цивільних відносин у сфері венчурного інвестування, а також у розробці можливих шляхів їх вирішення для покращення стану правової визначеності в механізмі цивільно-правового регулювання.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі та виявленні ключових проблем визначення місця певних правовідносин у сфері венчурного інвестування в предметі цивільного права України.

Стан дослідження проблеми

Питання цивільно-правового регулювання відносин у сфері венчурного інвестування, а також визначення їх місця в системі цивільного права, становлять значний інтерес для наукової спільноти. Важливість цих питань підкреслюється зростаючою роллю венчурного капіталу в сучасній економіці, особливо в контексті інноваційної активності та технологічного розвитку. Вчені, такі як Ю. М. Жорнокуй [5], В. В. Кафарський [6], О. Р. Кібенко [7], В. Ю. Полатай [8], В. В. Поєдинок [9], Т. Я. Рим [10], О. П. Суц [11], О. Е. Сімсон [12], Г. М. Сітченко [13], Р. В. Тарнавський [14], Р. Б. Шишка [15] та інші, здійснили значний вклад у вивчення цивільно-правових аспектів венчурного інвестування та вирішення проблем цивільно-правового регулювання. Проте, незважаючи на здобутки в цій галузі, важливо відзначити, що питання ідентифікації та визначення місця певних правовідносин сфери венчурного інвестування в цивільному праві все ще потребують додаткового дослідження. Особливий інтерес у рамках цього дослідження представляє аналіз необхідності приведення цивільного законодавства України у відповідність з вимогами принципу правової визначеності, оскільки це є ключовим аспектом для подальшого розвитку правової системи і підтримки інноваційної активності в країні.

Виклад основного матеріалу

Частиною 1 ст. 1 ЦК України визначено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. При цьому, в науковій літературі переважає точка зору, що цивільно-правовому регулюванню підлягають лише ті відносини, які відповідають вказаним у ст. 1 ЦК України критеріям [16, с. 11]. З цією точкою зору важко погодитися, оскільки у ЦК України закріплені й інші критерії, яким мають відповідати цивільні відносини. Таким чином, вказані у ч.1 ст.1 ЦК України критерії цивільних відносин є необхідними, але не достатніми.

Один із таких критеріїв встановлений ст. 177 ЦК України, у якій визначаються не тільки види об'єктів цивільних прав, а й систематизація цих об'єктів. Відповідно, якщо певне благо не підпадає під критерії об'єкта цивільних прав, тоді не можна говорити про наявність з приводу такого блага цивільних відносин, незважаючи на те, що такі відносини можуть відповідати іншим критеріям, зокрема і тим, які визначені у ч. 1 ст. 1 ЦК України.

У межах цього дослідження особливу увагу привертає поділ об'єктів цивільних прав на матеріальні та нематеріальні блага, який для нас має важливе значення, оскільки не всі об'єкти правовідносин у сфері венчурного інвестування охоплюються такою класифікацією. Про що саме йде мова?

Слід почати з того, що відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність» об'єктами інвестиційної діяльності можуть бути будь-яке майно, у тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях економіки, цінні папери (крім векселів), цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права. Серед цих об'єктів особливу увагу заслуговує підприємство як єдиний майновий комплекс, що є одним із видів майна (консолідованим майном або комплексом майна [1, с. 149]). Хоча єдиний майновий комплекс підприємства, як правило, не виступає традиційним інвестиційним об'єктом, поряд з цим такий

об'єкт грає важливу роль у сфері венчурного інвестування. Так, підприємство як єдиний майновий комплекс може бути важливим елементом у стратегіях венчурного інвестування, особливо коли інвестори шукають можливості для входження в нові ринки або розвитку інноваційних технологій. У такому контексті інвестування в цілісні підприємства відкриває для венчурних інвесторів доступ до широкого спектра унікальних ресурсів: кваліфікованого персоналу, який володіє глибокими знаннями та досвідом у своїй сфері; спеціалізованого чи унікального устаткування, яке забезпечує технологічну перевагу; запатентованих технологій, що дають ексклюзивні права на інноваційні продукти та процеси; та вже встановлених ринкових зв'язків, що дозволяють швидше виходити на ринок і ефективніше розширювати ділові можливості. Це також включає доступ до комерційної таємниці, наприклад до вже сформованих каналів збуту та постачання, що забезпечує ефективність у ланцюгах постачання та сприяє швидкому розвитку продукції та послуг. Таким чином, слід підтримати думку тих дослідників, які серед об'єктів цивільних правовідносин у сфері венчурного інвестування розглядають також і підприємство як єдиний майновий комплекс [17; 18].

Поряд з цим, для того, щоб підприємство як єдиний майновий комплекс у сфері венчурного інвестування розглядалося як об'єкт цивільних прав, такий об'єкт має бути належним чином унормований у системі об'єктів цивільних прав. Проблема стосується неоднозначного законодавчого правового підходу щодо підприємства як об'єкта цивільних прав. Якщо виходити із того, що ст. 191 ЦК України, яка стосується підприємства як єдиного майнового комплексу міститься у Розділі III «Об'єкти цивільних прав», то логічним має бути висновок, що такий об'єкт має належати до об'єктів цивільних прав. Але, для повного розуміння питання про те, чи є підприємство як єдиний майновий комплекс об'єктом цивільних прав, необхідно аналізувати не тільки ст. 191 ЦК України та розділ III цього кодексу (до якого вона належить), але й враховувати положення ст.177 ЦК України.

Так, ст. 177 ЦК України містить критерії, за якими те чи інше благо має вважатися об'єктом цивільних прав. Одним із таких ключових критеріїв (як попередньо вже було зазначено) є поділ об'єктів цивільних прав на матеріальні та нематеріальні блага. Це значить, для того, щоб певне благо вважалось об'єктом цивільних прав, воно повинно мати такі натуральні властивості, які дозволяють його віднести або до матеріальних благ, або до нематеріальних благ. Утім, детальний аналіз ч. 2 ст. 191 ЦК України вказує на те, що підприємство як єдиний майновий комплекс включає в себе різноманітні блага: матеріальні (земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію тощо), так і нематеріальні (права вимоги, право на торговельну марку або інше позначення, інші права, у тому числі майнові обов'язки). Проте, підприємство, будучи єдиною юридичною одиницею, сукупністю матеріальних і нематеріальних благ, що використовується для досягнення підприємницьких цілей не може за таких обставин вважатися об'єктом цивільних прав, оскільки воно не вписується в чітку дихотомію «матеріальні / нематеріальні блага», передбачену ст. 177 ЦК України. Тобто у встановленій законодавчій класифікації його неможливо чітко віднести ні до матеріальних, ні до нематеріальних об'єктів цивільних прав.

При цьому при визначенні місця певних благ у системі об'єктів цивільних прав, не слід плутати їх правовий режим (який вказує на те, як мають регулюватися відносини з приводу цих благ) з їх природними властивостями. Саме природні властивості певних благ дозволяють кваліфікувати їх як матеріальні або нематеріальні блага. А тому класифікація об'єктів цивільних прав у ч. 1 ст. 177 ЦК України заснована на їхніх фундаментальних (природних) властивостях: фізичній формі для матеріальних благ та нефізичній природі для нематеріальних благ. Тут також варто враховувати, що нематеріальні блага, навіть маючи режим матеріальних благ, залишаються незмінними у своєму місці в системі об'єктів цивільних прав, принаймні в тій системі, яка визначена ч. 1 ст. 177 ЦК України.

Певний дисонанс цьому створює ч. 3 ст. 66 ГК України, у якій визначено, що єдиний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод, на умовах і в порядку, визначених цим Кодексом та законами, прийнятими відповідно до нього. У чому саме вбачається проблема? По-перше, режим нерухомості може бути застосований лише до об'єктів цивільних прав. Якщо благо (у нашому випадку – це підприємство як єдиний майновий комплекс) не може бути кваліфіковано як матеріальне або нематеріальне благо, то і режим нерухомості до нього не може бути застосований. Принаймні, такий висновок можна зробити, якщо тлумачити букву закону у її буквальному та системному розумінні. Тобто неприпустимо застосовувати законодавство у фрагментарному порядку, коли деякі норми враховуються (ст. 191 ЦК України та ч. 3 ст. 66 ГК України), а інші ігноруються (ст. 177 ЦК України), ніби вони не існують у законодавстві.

По-друге, якщо припустити, що підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю, то тоді, автоматично, воно має підпадати під вимоги ст. 182 ЦК України, що передбачає обов'язок державної реєстрації права власності та інших речових прав на таку нерухомість, а також реєстрації обтяжень цих прав, їх виникнення, переходу та припинення. Поряд з цим, детальний аналіз Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» вказує на те, що права на такий об'єкт не реєструються. Державній реєстрації підлягають права на майно, яке є у складі єдиного майнового комплексу підприємства. З приводу цього можна цілком погодитись із позицією С. І. Шимон, яка зазначає, що підприємство як єдиний майновий комплекс, хоч і проголошується нерухомістю, але не має єдиного визначеного правового режиму. Воно об'єднує різні об'єкти цивільних прав, кожен з яких має свій власний правовий режим. Єдиного загального правовстановлюючого документа на єдиний майновий комплекс законодавством не передбачено, так само як не передбачено і державної реєстрації речових прав на нього, реєстрації підлягають речові

права на окремі складові елементи єдиного майнового комплексу [19, с. 141].

Враховуючи цей законодавчий підхід, взагалі постає сумнів щодо реальної можливості підприємства як єдиного майнового комплексу розглядатися об'єктом певних правовідносин. Це можна пояснити тим, що законодавство зв'язує виникнення, перехід і припинення прав на нерухомість з їх державною реєстрацією. Таким чином, постає питання: «Кому належить підприємство як єдиний майновий комплекс»? Якщо реєстрація відсутня, то відповідно права на такий об'єкт не можуть існувати/виникати, не кажучи вже про їх перехід або припинення. Немає прав, немає і правовідносин. Цей висновок додатково підкріплюється положенням ч. 2 ст. 144 ГК України, яка встановлює, що право на майно, що підлягає державній реєстрації, виникає з дня реєстрації цього майна або відповідних прав на нього, якщо інше не встановлено законом.

Більш того, якщо зробити системний аналіз ч. 3 ст. 66 ГК України та ст. 181 ЦК України, то можна поставити також і під сумнів, що підприємство як єдиний майновий комплекс має визнаватися нерухомістю. Проблема полягає у тому, що відповідно до ч. 1 ст. 181 ЦК України такий об'єкт не відповідає ані критеріям нерухомих речей, ані критеріям, за якими на нього може поширюватися режим нерухомої речі. Так, абз. 1 ч. 1 ст. 181 ЦК України передбачено, що до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Згідно з наведеною нормою, критерієм для визнання блага нерухомістю є його природні (фізичні) властивості. Проте, у випадку з підприємством як єдиним майновим комплексом, ситуація є більш складною. Такий комплекс містить у собі не тільки об'єкти, які можна класифікувати як нерухомість за їх фізичними властивостями, але й ряд інших складових, які не відповідають критеріям нерухомості. Відповідно, якщо в цілому підприємство як єдиний майновий комплекс не відповідає цим критеріям, то його визнання як нерухомості викликає певні

юридичні труднощі. Те ж саме стосується і абз. 2 ч. 1 ст. 181 ЦК України. Згідно з цією нормою, режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. Це правило статті обумовлює, що режим нерухомості може бути застосований також і до інших речей. Умовно можна розділити їх на дві групи: перша включає в себе повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а друга група – це речі, права на які підлягають державній реєстрації.

Підприємство, як єдиний майновий комплекс, не відноситься ані до першої групи, ані до другої групи, оскільки всі перелічені блага в абз. 2 ч. 1 ст. 181 ЦК України стосуються тільки речей. Згідно із ст. 179 ЦК України, підприємство як єдиний майновий комплекс не може бути визнано реччю, оскільки річ – це предмет матеріального світу. Натомість підприємство як єдиний майновий комплекс представляє собою специфічний вид майна, який об'єднує різноманітні об'єкти цивільних прав під одним «дахом» [1, с. 149], до складу якого входять як речі, так і інші блага, які мають майнову цінність. Взагалі, підприємство як єдиний майновий комплекс – це не об'єкт цивільних прав у його класичному розумінні. Це юридична техніка, правова конструкція, яка дозволяє різноманітним майновим благам (як матеріальним, так і нематеріальним) у межах правового поля розглядатися як єдина цілісна одиниця, об'єкт цивільних прав. Поза межами правового регулювання підприємство як єдиний майновий комплекс існувати не може.

Наведене свідчить, що ч. 3 ст. 66 ГК України не відповідає вимогам не лише ст. 177 ЦК України, але і ст. 181 ЦК України. А як відомо: закон має бути в адекватній мірі доступним – громадянин повинен мати можливість орієнтуватися в тому, які правові норми застосовуються в цьому випадку [20, п. 49]; закон має містити досить зрозумілі й чіткі формулювання [20, п. 49; 21, п. 56; 22, п. 59]; жодна норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з точ-

ністю, достатньою для того, щоб дати змогу громадянину визначити свою поведінку: він має бути спроможним – якщо це потрібно, після відповідної консультації – передбачити, наскільки це розумно за конкретних обставин, наслідки, до яких може призвести певна дія [23, п. 39]. Навіть якщо при визначенні місця підприємства як єдиного майнового комплексу в системі об'єктів цивільних прав не брати до уваги ч 3 ст. 66 ГК України, то це все одно не вирішує нашу проблему.

Вищенаведене дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Не всі приватні правовідносини у сфері венчурного інвестування, особливо ті, що виникають з приводу підприємства як єдиного майнового комплексу належним чином унормовані в чинному цивільному законодавстві України, а саме в ЦК України. Аналіз стану цивільно-правового регулювання вказує на те, що такі відносини (де-юре) знаходяться за межами предмета цивільно-правового регулювання. Основна проблема полягає в тому, що критерії, які висуваються сьогодні законодавцем до об'єктів цивільних прав, не дозволяють підприємство як єдиний майновий комплекс ідентифікувати в системі об'єктів цивільних прав. Це означає, що таке благо не можна однозначно віднести ні до матеріальних благ, ні до нематеріальних. Внаслідок цього виникає складність у визначенні таких правовідносин, як цивільних, адже однією з ключових та необхідних вимог для визначення цивільних правовідносин є також і чітке віднесення їх об'єкта до системи об'єктів цивільних прав.

2. Системний аналіз ст. 177, 179, 181, 182 та 191 ЦК України, а також ст. 66 та 144 ГК України і Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» дозволяє прийти до висновку, що підприємство як єдиний майновий комплекс при сьогоdnішньому стані правового регулювання не може визнаватися не тільки нерухомістю, об'єктом цивільних прав, але і взагалі розглядатися як об'єкт цивільних правовідносин. Це обумовлено тим, що підприємство як єдиний майновий комплекс представляє собою ці-

лісний (монолітний) об'єкт, який об'єднує в собі різноманітні майнові активи, до складу яких входять як матеріальні (наприклад, будівлі, земельні ділянки, устаткування), так і нематеріальні блага (наприклад, права на торговельну марку або інше позначення, комерційну таємницю). Однак, згідно з нормами ЦК України, така правова конструкція не вписується в чітке розмежування між матеріальними та нематеріальними благами, визначеними в ст. 177 ЦК України. Це означає, що підприємство як єдиний майновий комплекс не може бути віднесене ані до категорії матеріальних, ані до категорії нематеріальних об'єктів цивільних прав. Що стосується проблеми визнання підприємства як єдиного майнового комплексу нерухомістю, то ключовим аспектом є те, що такий майновий комплекс не може бути ідентифікований як річ. Згідно з ч. 1 ст. 181 ЦК України, нерухомість стосується виключно речей, тобто об'єктів матеріального світу. Однак, підприємство як єдиний майновий комплекс – це не річ. Також відсутність чітко визначеного механізму державної реєстрації прав на підприємство як єдиного майнового комплексу створює ще одну проблему, оскільки якщо визнати таке благо нерухомістю, то слід пам'ятати, що виникнення, перехід і припинення прав на нерухомість в Україні тісно пов'язані з державною реєстрацією, а відсутність такої реєстрації ставить під сумнів щодо існування з приводу його цивільних правовідносин.

3. Цей стан правового регулювання породжує певні правові ризики та невизначеності для учасників венчурних інвестицій. Незважаючи на те, що венчурні приватні відносини, об'єктом яких виступає підприємство як єдиний майновий комплекс хоча фактично і регулюються як цивільні відносини, це не значить, що таке регулювання відбувається згідно із законом та у відповідності до закону, як це вимагається практикою ЄСПЛ. Відсутність чіткості та послідовності в законодавчому регулюванні може призводити до різних інтерпретацій і, як наслідок, до правової невизначеності. Це створює перешкоди для ефективного захисту прав і інтересів інвесторів, ускладнює процес прийняття інвестиційних рішень, та

в цілому, не сприяє розвитку та утворенню принципу верховенства права в державі. За таких обставин необхідним є перегляд та удосконалення чинного законодавства, щоб забезпечити чіткість, прозорість і відповідність міжнародним стандартам у сфері венчурного інвестування.

4. В умовах чинної правової невизначеності необхідним стає перегляд та удосконалення цивільного законодавства України у сфері венчурного інвестування, щоб забезпечити чіткість та прозорість, а також їх відповідність міжнародним стандартам. Це вказує на потребу уточнення існуючих норм та розробки додаткових нормативних актів, які б враховували унікальний характер підприємства як єдиного майнового комплексу та забезпечували більшу правову ясність та захист цивільних прав і інтересів для учасників венчурних інвестицій. Такі зміни повинні включати чітке визначення місця підприємства як єдиного майнового комплексу в системі об'єктів цивільних прав та його правовий режим, особливо у випадках, коли підприємство розглядається як об'єкт венчурного інвестування. Це сприятиме створенню більш стабільного та передбачуваного правового середовища для інвесторів та підприємців у сфері венчурних інвестицій.

Література

1. Шишка О. Р. Підприємство як суб'єкт та об'єкт цивільних правовідносин у сфері венчурного інвестування: огляд теоретичних точок зору. Юридичний науковий електронний журнал. № 10. 2023. С. 148-151. URL: doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/34

2. Шишка О. Р. Цивільний інтерес у контексті статті 1 Цивільного кодексу України: проблеми визначення та регулювання. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2022. с. 141-149.

3. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. С. 23.

4. Шишка О. Р. Критерії визначення цивільних відносин у предметі цивільно-правового регулювання. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна (27 трав. 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 82-87.

5. Жорнокуй Ю. М. Правове регулювання венчурного підприємництва (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 185 с.

6. Кафарський В.В. Інвестиційні договори в Україні : поняття, види, зміст, правове регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. К., 2006. 20 с.

7. Кібенко О.Р. Особливості правового регулювання іноземних інвестицій в Україні (міжнародно-приватноправовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків : Б.в., 1998. 18 с.

8. Полатай В.Ю. Правове регулювання інвестиційної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04. Донецьк, 2000. 18 с.

9. Поєдинок В.В. Теоретичні проблеми регулювання інвестиційної діяльності в Україні (господарсько-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04. К., 2013. 36 с.

10. Рим Т.Я. Правове регулювання інвестиційних відносин у сфері будівництва: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2021. 30 с.

11. Суц О. П. Цивільні правовідносини з корпоративного інвестування : монографія. Х. : Право, 2017. 200 с.

12. Сімсон О. Е. Правова модель приватно-публічного партнерства в інноваційній сфері : монографія. Харків: Право, 2013. 448 с.

13. Сітченко Г. М. До питання цивільно-правового регулювання венчурного інвестування інноваційної діяльності. Стратегії підприємницької діяльності в інтересах сталого розвитку малого і середнього інноваційного підприємництва : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 2 за матеріалами II круглого столу (м. Харків, 16 листопада 2020 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. 196 с.

14. Гарнавіський Р. В. Господарсько-правове стимулювання венчурного інвестування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2017. 26 с.

15. Шишка Р.Б. Інвестиційні договори : характеристика та спроба їх класифікації. Юридичний вісник. 2014. № 4 (33). С. 118-122.

16. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. 928 с.

17. Гарнавіський Р.В. Господарсько-правове стимулювання венчурного інвестування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2017. 235 с.

18. Жорнокуй Ю. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб – суб'єктів венчурного інвестування: якими вони мають бути? Право та інновації. 2018. № 1. С. 13–18.

19. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 784 с.

20. Sunday Times v. United Kingdom, no. 6538/74, ECHR, 26 April 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> (дата звернення: 13.12.2023)

21. Amann v. Switzerland, no. 27798/95, ECHR, 14 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58497> (дата звернення: 13.12.2023)

22. Szabó and Vissy v. Hungary, no. 37138/14, ECHR, 12 January 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160020> (дата звернення: 13.12.2023).

23. Gawęda v. Poland, no. 26229/95, ECHR, 14 March 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60325> (дата звернення: 13.12.2023).

Oleksandr Shyshka

PhD in Law, Professor, Professor Department of Civil and Legal Disciplines Kharkiv National

University of Internal Affairs

ORCID:0000-0002-1396-0508

Sesh131213@gmail.com

REGARDING THE PROBLEM OF DETERMINING THE PLACE OF SOME LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF VENTURE INVESTMENT IN THE SUBJECT OF CIVIL LAW

The article analyzes the problem of the lack of a clear regulatory regulation of some private legal relations in the field of venture investment in the civil legislation of Ukraine, in particular those relating to the enterprise as a single property complex. The author emphasizes that such relations are not clearly regulated by the Civil Code of Ukraine, since the existing criteria for civil relations do not allow them to be unambiguously defined in the subject of civil law regulation. The author of the article draws attention to the critical problem that arises from the criteria that are put forward today by the legislator to the objects of civil rights, and do not allow to clearly identify the enterprise as a single property complex in the system of objects of civil rights. According to them, such a good cannot be unequivocally attributed either to the category of material goods or to the category of intangible goods. This legal uncertainty makes it difficult to identify the relevant legal relations as civil, since the key condition for this is a clear definition of the object of legal relations in the system of objects of civil rights. The author concludes that the imperfection of existing normative definitions complicates the legal regulation of relations related to venture investment, which requires further improvement of legislation in this area.

Keywords: civil relations, subject of civil law, enterprise, object of civil rights, real estate, venture investment, legal regime, property complex, legal certainty.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА КОРДОНОМ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2924-6621>
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.22>

Розглянуті питання судово-експертного дослідження щодо зарубіжного досвіду здійснення судово-експертної діяльності та криміналістичних досліджень. Розглянуто виникнення законодавства щодо регулювання міжнародної судово-експертної діяльності, система загальних форм міжнародного співробітництва у галузі судово-експертної діяльності, характеристика форм, що регулюються чинним законодавством, форм, які реалізуються в процесі провадження судових експертиз та форм, які проявляються у науковій, методичній та технічній сфері.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, криміналістика, міжнародні стандарти, міжнародні судово - експертні установи, міжнародне співробітництво, судовий експерт.

Постановка проблеми

Сучасний період розвитку суспільства визначається значним рівнем зростання злочинності як з точки зору ризиків звичайного громадянина, так і збільшення ризиків тяжких міжнародних злочинів. Продовження агресії Росії проти України веде до можливих воєнних злочинів, розслідування яких передбачає використання всього спектру міжнародного співробітництва, заснованого на світовому досвіді судово-експертної діяльності та криміналістики.

Наприклад, можна згадати досвід першої у вітчизняній практиці міжнародної спільної слідчої групи (ЛГ), створеної з метою розслідування аварії авіалайнера

в липні 2014 року на Сході України, який стосувався перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, проведення судових експертиз та ін. [25, с.33].

Тому потрібно провести вивчення зарубіжного досвіду здійснення експертної діяльності за кордоном, зіставивши його з системою загальних форм міжнародного співробітництва у галузі судово-експертної діяльності та українським законодавством щодо регулювання міжнародної судово-експертної діяльності, для протидії злочинним проявам у сучасний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання міжнародного співробітництва в галузі судово-експертної діяльності та розгляд зарубіжного досвіду здійснення експертної діяльності за кордоном представлені в наукових працях М. Я. Сегай, В. Ю. Шепітько, Н. І. Клименко, О. Г. Рувін, В. В. Чумак та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності чіткого окреслення задач розвитку судово-експертної діяльності та криміналістики, на підставі вивчення зарубіжного досвіду. Визначення теоретичних умов розвитку слід додавати практикою. Однак, участь науково-дослідних установ України у міжнародних організаціях світового співтовариства вкрай обмежена (не більше трьох

на всю Україну). Встановлення форм міжнародного співробітництва, які реалізуються в процесі провадження судових експертиз та визначення їх характеристики, підвищить поінформованість судових експертів щодо впровадження умов міжнародного співробітництва в галузі судово-експертної діяльності та криміналістики.

Таким чином, **метою дослідження** міжнародного співробітництва в галузі судово-експертної діяльності є дослідження зарубіжного досвіду розвитку криміналістики і судової експертизи та основних тенденцій розвитку міжнародного співробітництва у сфері цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу

Історичний розвиток криміналістичних знань, з точки зору наукових фахівців, можливо поділити на два періоди: перший період – це час зародження знань, які виникали та накопичувалися до появи терміна «криміналістика». Другий період – почався з появою поняття «криміналістика» і продовжується до сьогоднішнього дня [1, с. 5].

Криміналістика зародилась у надрах кримінального процесу і в подальшому відокремилась у самостійну науку. Звідси прослідковується безпосередній зв'язок з кримінально-процесуальним правом на всьому шляху її розвитку [1, с. 5].

Для визначення розвитку криміналістики та судової експертизи в рамках першого періоду скористаємося матеріалами О. Г. Рувіна, В. П. Молчанової, В. Ю. Шепітька та інших.

У судочинстві стародавніх держав спочатку використовували спеціальні знання з медицини, природознавства, математики. З розвитком наукових знань конкретизувалась й допомога обізнаних осіб з різних галузей науки, техніки, мистецтва та ремесла. Зокрема, вони виявляли сліди на місці злочину, досліджували їх та за ними відшукували (встановлювали) правопорушника; описували ознаки особи, предметів, тварин, які перебували на місці події; встановлювали за описом ознак конкретного правопорушника або спірне майно; визначали за зали-

шеними частинами предмета характеристики цього предмета й ідентифікували його; встановлювали вид тілесних ушкоджень, з'ясовували причини смерті тощо [2, с. 8].

Говорячи про витoki використання спеціальних знань при тому чи іншому дослідженні, слід зазначити, що воно почалося досить давно, коли судової експертизи як науки і інституту ще не існувало. Як свідчать різні літературні джерела, ще в Стародавньому Римі проводилися дослідження золотих монет, а в Стародавній Індії та Китаї, не знаючи будь-яких основ експертизи, люди вмiли «читати» слiди і по них вистежувати ворога [3, с.306; 4].

Починаючи з XVIII ст., на державному рівні приймаються нормативні акти, що впорядковували використання спеціальних знань обізнаних осіб при здійсненні судочинства. Зокрема, в указі царя від 9 грудня 1699 р. «О порядке исследования подписей на крепостных актах в случаях возникшего о подлинности оных спора или сомнения» закріплено необхідність обов'язкового проведення дослідження при сумніві щодо оригінальності документу; передбачено місце його проведення – приказ; визначено суб'єктів фахового дослідження: дяки і піддячі, які працюють у приказі [2, с. 8 – 9].

При збільшенні випадків залучення спеціалістів для спеціальних досліджень об'єктів, процесів, явищ почали створюватися окремі заклади – на кшталт експертних установ. Серед них: паризька Корпорація присяжних майстрів-писемників (1570) – досліджувала підписи на документах; Аптекарський приказ (1620) – вирішення медичних питань при вивченні тілесних ушкоджень; Експедиція заготовлення державних паперів (1818) – експертиза документів і грошей; Одеська антропометрична станція – довідково-реєстраційна діяльність (1892); дактилоскопічне бюро сисконої частини Київської міської поліції (1904) та ін. [2, с. 9].

Розробка і систематизація засобів і методів збору доказів, організації і планування розслідування, пов'язані з ім'ям австрійця за походженням, викладача університету в Чернівцях Ганса Гросса. Саме його «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1892 рік) стало основою

методики розкриття та розслідування ряду важких злочинів. До речі, вперше введений ним у користування в кінці XIX століття термін «криміналістика» (від лат. Crimen – злочин) [3, с.307].

Криміналістика – юридична наука, яка виникла в межах кримінального процесу як знання, що застосовуються для запобігання, розкриття та розслідування злочинів.

Загальною задачею криміналістики є розробка сучасних засобів і методів протидії злочинності.

Окремі задачі ставить практика, а формулює та надає їм виду практичних – наука криміналістика [1, с. 5].

В. П. Молчанова вказує, що криміналістика та судова експертиза, що виникли більше ніж сто років тому в результаті потреб судово-слідчої практики, а також експертні криміналістичні установи у своєму розвитку завжди були пов'язані з діяльністю органів правопорядку і орієнтовані на боротьбу зі злочинністю, у першу чергу, експертне забезпечення процесу профілактики, розкриття і розслідування злочинів. Поштовхом для виникнення криміналістичної науки стала поява в XIX столітті в Німеччині, Франції, Англії, США, інших країнах нового для того часу феномену, – організованої злочинності – і нездатність каральних органів протистояти їй. Таким чином, створилася система, яка об'єднала зусилля правоохоронних органів і науки з метою дати відсіч злочинності нового зразка [3, с.307; 5].

Згідно з О. Г. Рувінши, у результаті посилення потреби правоохоронних органів у залученні різноманітних наукових знань для протидії злочинності та значного попиту судових слідчих і суддів у спеціальних знаннях, широкого запровадження досягнень природничих і технічних наук у практику розслідування злочинів, розвитку юридичної освіти виникла потреба в заснуванні окремих криміналістичних установ, що проводили б судову експертизу [2, с. 10].

В. В. Чумак аналізує зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ. Так, вказано, що у європейських державах «здавна були відомі дві основні організаційні форми судової експертизи. Визначальним моментом для першої з них

виявилася орієнтація на спеціальні, зокрема, й експертні установи, для другої – на конкретних фахівців, занесених у списки судових експертів. Остання організаційно-процесуальна форма судової експертизи в середині минулого (XX століття) була відома в соціалістичних європейських країнах як інститут присяжних експертів. Суть інституту присяжних експертів полягала в тому, що проведення експертиз доручалося фахівцям, що прийняли присягу. У країнах ЄС на сьогодні також закріплені дві основні організаційні форми діяльності судово-експертних установ. Перша – орієнтація на спеціальні (зокрема, й експертні) установи, друга – орієнтація на конкретних фахівців, внесених у списки судових експертів або тих, що отримали ліцензію на право проведення судової експертизи» [6, с.239; 7, с. 131; 8].

Теж саме визначають М. Гузела та В. Кацнір відносно Німеччини. Так, встановлено, що в кожній землі (Bundesland) створена своя незалежна судово-експертна лабораторія (підрозділ *das Landes kriminalamt*). У своєю чергу, федеральні поліцейські формування мають власні відділи судових досліджень для проведення спеціальних експертиз і досліджень, а також власні бази даних криміналістичної значимої інформації (*das Bundes kriminalamt*). У Франції існують декілька регіональних судово-експертних лабораторій на чолі з центральною лабораторією в м. Ліоні. У порівняно невеликих європейських державах, наприклад, як Нідерланди (приблизно 16 млн жителів), є тільки одна-єдина судово-експертна лабораторія [7, с.131].

У юридичній системі Франції судово-експертна діяльність посідає одне з провідних місць, оскільки її розуміють як ефективний спосіб доказування у судових провадженнях та як допомогу судді під час винесення ним судового рішення. Також варто наголосити, що всю організацію та діяльність судово-експертних установ Франції побудовано за міжнародними стандартами, на підставі чого у французькій судово-експертній системі є міжнародна експертиза. Міжнародна експертиза зачіпає інтереси міжнародної торгівлі, навіть якщо наразі

«поняття торгового характеру передбачено для відомості, критерієм вважається тільки характер угод ... поняття торгівлі охоплює операції з торгівлі, виробництва, будівельну діяльність та інші види надання послуг» [6, с.240; 9].

У Нідерландах судові експерти державних експертних установ проводять експертизи і дослідження за зверненням поліції, а не суду. Суд запрошує експертів незалежно від їхнього основного місця роботи [6, с.241].

У країнах ЄС на сьогодні також закріплені дві основні організаційні форми судової експертизи. Перша – орієнтація на спеціальні (зокрема, й експертні) установи, друга – орієнтація на конкретних фахівців, внесених у списки судових експертів або тих, що отримали ліцензію на право проведення судової експертизи [7, с. 131].

Згідно з В. П. Молчановою, першими експертними криміналістичними установами вважаються бюро ідентифікації, які створювалися при поліцейських префектурах ряду столичних міст Європи, а пізніше – поліцейські лабораторії [3, с. 307].

У деяких країнах судово-експертні лабораторії підпорядковані Міністерству юстиції на додаток до судово-експертних лабораторій, підлеглим Міністерству внутрішніх справ (наприклад, в Іспанії і Польщі) [7, с. 132].

В Іспанії два окремі відомства мають судово-експертні лабораторії і залучені в судово-експертну діяльність – Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції. Самостійні експертно-криміналістичні підрозділи є в Національній поліції і в Цивільній гвардії, а також в автономних поліціях Країни Басків і Каталонії. Останніми роками в рамках загальнодержавної політики поглиблення координації діяльності правоохоронних органів ведеться робота зі зміцнення взаємодії криміналістичних служб Національної поліції і Цивільної гвардії. За 2005–2008 рр. в іспанських експертно-криміналістичних підрозділах сталися такі перетворення: посилені і модернізовані лабораторії ДНК-аналізу і хімічних досліджень у Мадриді, Барселоні і Севільї; створені дві нові лабораторії ДНК-аналізу у Валенсії і Ла-Коруньє відкрита хіміко-токсикологічна

лабораторія в м. Малага; почала функціонувати загальнонаціональна база цієї ДНК, єдина для Національної поліції, Цивільної гвардії, автономних поліцій Країни Басків і Каталонії; введена в дію загальна для всіх поліцейських органів країни автоматична система ідентифікації відбитків пальців; розпочато формування бази цих відбитків взуття; створена Група почеркознавчої експертизи арабського листа; створений підрозділ криміналістичної інфографії, яка відтворює тривимірні комп'ютерні зображення місць злочинів; введена в дію автоматична система порівняльного аналізу акустичних сигналів тощо [7, с.132 – 133; 10, с. 168].

У деяких державах (наприклад, у Словаччині та в Туреччині) судові лабораторії, що займаються біомедичними дослідженнями, входять, зазвичай, до складу університетів, як їхні науково-дослідницькі підрозділи [7, с. 133].

В. П. Молчанова наводить етапи розвитку судово-експертної діяльності щодо територій, які займає сучасна Україна.

Історія криміналістики і судової експертизи радянського періоду починалася зі спаду в цій сфері діяльності: після жовтневого перевороту були ліквідовані поліцейські кримінально-реєстраційні заклади, припинили діяльність кабінети судової експертизи [3, с. 307].

Відродження, а точніше створення експертної, або, як її тоді називали, науково-технічної служби в органах внутрішніх справ України припадає на 1923 рік. У цьому році в Головному управлінні міліції з метою експертного та техніко-криміналістичного забезпечення потреб оперативних служб в розслідуванні та розкритті злочинів був створений науково-технічний кабінет [3, с. 307 – 308].

Сучасний етап історії експертної служби України бере свій початок у 1945 році, коли при оперативному відділі Управління міліції Міністерства внутрішніх справ УРСР було створено науково-технічне відділення, яке очолив Коротич С.І. [3, с. 308].

Розгляд продовжується за допомогою матеріалів О. Г. Рувіна. Так, у повоєнні роки в науково-технічних підрозділах отримують свій розвиток лабораторії криміналістичної

експертизи, балістичної експертизи, фізико-хімічні лабораторії; формуються картотеки та колекції (криміналістичні обліки) слідів пальців рук, куль, гільз, підроблених монет та ін.; удосконалюється техніко-криміналістичне забезпечення розкриття злочинів, як правило, власними розробками; поглиблюються окремі експертні дослідження – портретні, одорологічні [2, с. 13 – 14].

Новий етап розвитку судової експертизи пов'язаний з прийняттям у 1960 р. Кримінального кодексу, Кримінально-процесуального кодексу, Закону «Про судоустрій Української РСР». Внаслідок цього розширилися можливості застосування спеціальних знань у кримінальному процесі, активізувалася робота з удосконалення методів і методик проведення судових експертиз. Судово-експертну діяльність розвивали працівники НДІСЕ: Київського – Б. Й. Вахліс, М. М. Зюскін, В. Л. Павлов, М. О. Петров; Т. Є. Гетьман, Ю. С. Сапожніков, С. І. Тихенко; Одеського – С. М. Матвеев, Е. Ю. Ген, А. К. Папаспіракі, Д. Д. Хмиров, І. Г. Шеттле; Харківського – О. А. Єлісєєв, М. М. Бокаріус, В. П. Колмаков, М. В. Салтевський та ін. [2, с. 12].

Організаційно-управлінська структура проведення судових експертиз експертно-криміналістичною службою МВС удосконалювалася: у 1998 р. створено Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ), у 2000 р. – Експертну службу МВС України, куди увійшли ДНДЕКЦ, НДЕКЦ при ГУ МВС в Криму, м. Києві, Київській обл., Управліннях в обл., м. Севастополі та на транспорті. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 Експертна служба увійшла до складу МВС та відокремлена від Національної поліції [2, с. 14].

Слід зазначити, що законодавство України: Закон України «Про судову експертизу» і законопроект «Про судово-експертну діяльність в Україні» містять умови міжнародного співробітництва.

Як відзначає Г. Г. Пампуха, крім зазначеного, міжнародне співробітництво судово-експертних установ передбачають також Договори (конвенції) Ради Європи, ратифіковані Україною [12, с. 156].

Г. Г. Пампуха також вказує, що національна судова експертиза не може існувати ізольовано, тільки в межах окремої держави. Вона не буде активно виконувати свої функції забезпечення правоохоронної діяльності поза інтеграцією з міжнародною спільнотою. Тому необхідне міжнародне співробітництво експертних установ з метою обміну досвідом, урахування сучасних досягнень науки й техніки, виключення дублювання науково-методичного забезпечення регіонального розподілу завдань між судово-експертними установами, створення профільних експертних напрямів [12, с.157].

Згідно з А. А. Русецьким, сучасні інтеграційні процеси імплементації міжнародних норм у національне законодавство визначають нові завдання щодо включення таких стандартів у судово-експертну діяльність (далі – СЕД). Орієнтація регулювання СЕД на зарубіжну практику відкриває нові можливості для підвищення якості та професіоналізму проведення експертиз судово-експертними установами. Успішне приєднання до європейської спільноти експертів залежить від внутрішнього демократичного розвитку, досягнення нової якості суспільства й незворотності демократичних перетворень у всіх царинах суспільного буття [13, с.158 – 159; 14].

Таким чином, імплементація міжнародних стандартів в українське законодавство дає можливість вийти на інший рівень розвитку суспільних відносин, зокрема в такій сфері, як СЕД [13, с.160].

Судово-експертна діяльність держав повинна відповідати національним принципам і міжнародним правовим та професійним стандартам. Висновок, складений експертами однієї держави, повинен мати силу доказів для судів іншої держави [12, с.157].

А. А. Русецький аналізує регламентацію міжнародних відносин у законодавстві України та інших країн.

Так, вказано, що Закон України «Про судову експертизу» закріплює право судово-експертних установ на здійснення міжнародного співробітництва щодо проведення судової експертизи та спільних наукових розробок українських і європейських експертних установ. Чинне законодавство в

галузі судової експертизи передбачає також різні форми обміну інформацією, зокрема, обмін стажистами, проведення міжнародних наукових конференцій, обмін друкованими виданнями, здійснення спільних видань тощо [13, с.161; 14].

Подібні закони регулювання СЕД (судово-експертної діяльності) були прийняті Республікою Казахстан (2017) Азербайджанською Республікою (2007). На відміну від Закону України «Про судову експертизу», у законах цих держав міститься поняття «судово-експертна діяльність», що визначається як діяльність, пов'язана з організацією та проведенням судової експертизи з метою забезпечення прав і законних інтересів осіб, що є учасниками, засобами спеціальних знань (ст. 1) [16]. На думку М. Я. Сегая, ці визначення є не повними, оскільки звужують коло діяльності (організація й проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах) та мету (забезпечення прав і законних інтересів учасників судочинства за допомогою спеціальних знань) [13, с. 161; 17].

Актуальним питанням міжнародного співробітництва українських експертних установ у галузі СЕД є вступ до Європейської мережі судово-експертних установ – European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI), яка є однією з найбільших міжнародних судово-експертних організацій [13, с. 163 – 164; 19].

Роль подібної міжнародної співпраці підкреслює і Г. Г. Пампуха: «Саме тому дуже важливо, щоб кожній країні були доступні передові методи експертних досліджень, що набувають поширення в інших країнах. Співпраця в рамках цього проєкту поширюватиметься на ті галузі, щодо яких бракує однакового розуміння. Необхідно застосовувати порівняльний метод, де саме необхідне дослідження» [12, с. 158].

Меті вдосконалення методик експертних досліджень сприяють конференції експертів-криміналістів, які все частіше проводяться в різних країнах (Швейцарії, Туреччині, Фінляндії, Шотландії) [12, с. 158].

Згідно з розділом IV Закону України «Про судову експертизу» міжнародне

співробітництво в галузі судової експертизи реалізується у формах [18, розділ IV]:

– проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави (ст. 22);

– залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз (ст. 23);

– міжнародного наукового співробітництва (ст. 24).

Ю. М. Черноус та О. А. Лопата підкреслюють роль Кримінального процесуального кодексу України, прийняття якого у 2012 році стало одним із прогресивних кроків для імплементації норм міжнародних договорів та наближення кримінального провадження України до міжнародних стандартів. Серед багатьох положень, що стосуються заходів міжнародного співробітництва, передбачено можливість проведення процесуальних дій на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги (ст. 561), визначено наслідки виконання запиту в іноземній державі (ст. 553), окреслено засади участі представників компетентних органів запитуючої держави під час виконання запиту (ст. 563), а також засади створення і функціонування спільних слідчих груп для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях кількох держав (ст. 571) [19]. Зазначене дає змогу проводити судові експертизи за кримінальними провадженнями в межах міжнародного співробітництва [21, с. 8].

Також зазначено, що завдання міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності в практичній площині реалізують згідно з чинними міжнародними договорами, які відповідно до Конституції України є частиною національного законодавства України, якщо згоду на їх обов'язковість надала Верховна Рада України (частина перша ст. 9) [22]. При цьому відповідно до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори», якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України,

то застосовують правила міжнародного договору [21, с.8; 23].

МВС України також є суб'єктом укладення значної кількості міжнародних міжвідомчих договорів [24], окремі зобов'язання в яких стосуються й судово-експертної сфери. Яскравим прикладом такого співробітництва є Угода про співробітництво між МВС України та МВС Латвійської Республіки 1992 року, згідно зі ст. 2 якої Сторони зобов'язалися на основі національного законодавства і на умовах взаємності здійснювати співробітництво шляхом виконання запитів і доручень у кримінальних справах. Співробітництво Сторін здійснюється також у формах [21, с.10; 25]:

- обміну оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою і криміналістичною інформацією про злочини і причетних до них осіб, архівною інформацією;
- проведення оперативно-розшукових заходів і процесуальних дій;
- обміну досвідом роботи, законодавчими і нормативними актами, навчальною літературою, а також надання сприяння на взаємній основі підготовці, перепідготовці і підвищенню кваліфікації кадрів;
- взаємовигідних поставок криміналістичної і спеціальної техніки, засобів зв'язку;
- сприяння у здійсненні транзитних перевезень спеціальних та інших вантажів, у конвоюванні й етапуванні злочинців;
- обміну науково-технічною інформацією, проведення наукових досліджень тощо.

В іншій публікації Ю. М. Чорноус та О. А. Лопата вивчають практику проведення судових експертиз за умови створення і діяльності міжнародних спільних слідчих груп. Згідно зі ст. 571 КПК України, підставами для її створення є: проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених на територіях кількох держав; порушення інтересів кількох держав. Важливим є вивчення досвіду діяльності першої у вітчизняній практиці міжнародної спільної слідчої групи (ЖТ), створеної з метою розслідування аварії авіалайнера в липні 2014 р. на Сході України, який стосувався перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, проведення судових експертиз та ін. [26, с.33].

Ст. 23 Закону України «Про судову експертизу» регламентує залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз. Керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України. Плата іноземним фахівцям за участь у судовій експертизі та відшкодування інших витрат, пов'язаних з її проведенням, здійснюється за домовленістю сторін [26, с.33 – 34].

Серед основних завдань діяльності судово-експертних установ України у сфері міжнародного співробітництва провідні сучасні науковці, насамперед, виокремлюють [27, с.1; 28, с. 131]:

- обмін досвідом;
- врахування сучасних досягнень науки і техніки;
- виключення дублювання науково-методичного забезпечення регіонального розподілу завдань між судово-експертними установами;
- створення профільних експертних напрямів та ін..

Важливою формою провадження судових експертиз є статус експерта в кримінальному провадженні.

В українському законодавстві, як відомо, існує поняття «судовий експерт», що передбачено Законом України «Про судову експертизу» та іншими процесуальними кодексами України. Судовий експерт в Україні визначається як учасник процесу, який володіє певними чіткими правами та обов'язками, при цьому керуючись найважливішим принципом незалежності (відсутності зацікавленості у результатах експертного дослідження, які могли б вплинути на результат експертизи) [8].

Щодо правового статусу експерта в інших країнах наведемо таблицю, на підставі матеріалів Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності [8]:

Країна	Поняття	Примітка
1.США	expert witness» Експерт-свідок	Свідок, який виступає як експерт і чия думка приймається судом як доказ. Докази «expert witness» можуть спростовуватись доказами інших «expert witness» чи іншими показаннями та фактами.
2.Польща	«зовнішній засіб фахових знань»	до якого звертаються суд чи прокурор у разі необхідності для прийняття правильного рішення. Діють концепції: 1) «наукового судді»; 2) «судовий експерт – помічник суду»; 3) «судовий експерт – свідок»; 4) «судовий експерт – самостійний учасник судочинства».
3.Швеція	окремі експерти (економісти, фахівці в галузі податків)	мають широку компетенцію (участь у складі суду, який розглядає кримінальну справу), що дає підстави називати їх «суддями фактів». Це упроваджено з метою економії часу суду на вивчення та оцінку обставин справи.

Таким чином, для підвищення ефективності експертної діяльності в Україні, на ряду із загальноприйнятими нормами та принципами, доцільним є дослідження, аналіз та врахування світового досвіду функціонування експертних структур. Звідси слідує, що для будь-якої країни важливим є удосконалення правового регулювання організаційних форм судово-експертної діяльності. Крім того, підвищення якості надання експертних послуг повинно забезпечуватись конкурентними умовами між учасниками судово-експертної діяльності, що досягається через активний розвиток незалежної судової експертизи [8].

А. А. Русецький передбачає, що за міжнародними договорами співпраця включає такі напрями діяльності, як [13, с. 162; 29]:

— обмін інформацією з науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, нових навчальних, методичних і довідкових видань у галузі криміналістики й судової експертизи;

— проведення наукових конференцій, семінарів і виставок;

— координація наукової роботи з проблем судової експертизи у формі спільного розроблення методів і методик судової експертизи;

— виконання наукових розробок за завданнями однієї зі сторін;

— підготовка та підвищення кваліфікації кадрів;

— взаєморецензування наукових розробок, експертних висновків;

— надання науково-методичної, консультативної, технічної роботи з питань наукової та експертної діяльності.

Також у цих договорах зазначені [13, с. 162; 15]:

а) мета та предмет договорів (співробітництво в галузі наукової роботи з основних проблем судової експертизи, удосконалення наявних і створення нових методів та методик судової експертизи, обмін досвідом експертної практики);

б) форми співробітництва (обмін науковою інформацією, координація наукових досліджень, спільне навчання фахівців та обмін стажистами, взаємне рецензування наукових робіт і експертних висновків);

в) конкретні суб'єкти, уповноважені міністерствами юстиції обох країн здійснювати науково-практичні зв'язки;

г) питання фінансування витрат (у порядку взаємодопомоги) і використання мови (прийнятої для обох сторін).

Висновок

Розглянуто періоди та етапи розвитку криміналістики та судово-експертної діяльності. Передумови виникнення криміналістичної науки в ХІХ столітті в Німеччині, Франції, Англії, США, інших країнах як відповідь на нову систему правопорушень – організовану злочинність.

Вивчено досвід дій через спеціальні (експертні) установи з використанням конкретних фахівців – судових експертів за кордоном. Розглянуто відмінності органі-

зації експертної діяльності по окремих країнах. Особливо відмечена роль міжнародних стандартів, на підставі яких можлива дія міжнародної експертизи, що значно підвищує якість та престиж результатів роботи національної судово-експертної системи.

На підставі досвіду Іспанії визначено умови покращення судово-експертної діяльності.

Розглянуто механізми створення міжнародного співробітництва забезпечення вдосконалення національного законодавства щодо судово-експертної діяльності.

Підкреслена роль судово – експертних установ у міжнародних організаціях судово – експертної діяльності, у забезпеченні доступу українських експертів до міжнародних стандартів та можливості їх використання.

Як тимчасовий захід, для покращення якості судово – експертної діяльності України можуть бути задіяні іноземні експерти, згідно зі статтею 23 Закону України «Про судову експертизу».

Література

1. Янковий М. О., Афонін Д. С., Ковальова О. М. Методичні рекомендації щодо проведення практичних занять з дисципліни «Криміналістика» для курсантів 3-го та 4-го курсів факультету № 3 денної форми навчання за напрямом підготовки 6.030401 Правознавство. «29» серпня 2016 року – 87 с./

Розробники: : доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 3, доцент Янковий М. О., викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 3 Афонін Д. С., викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 3 Ковальова О. М. // Обговорено та схвалено на засіданні кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 3 Протокол від «29» серпня 2016 року № 1// Рекомендовано до друку навчально-методичною радою Одеського державного університету внутрішніх справ. Протокол від «29» серпня 2016 року № 1/ file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/ НОВАЯ%20СТАТЬЯ%205/ plan-pz-kriminalastika-pravoznavstvo-bakalavrslidstvo-3-4-kursvstup-2013-i-2014.pdf

2. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. – 424 с./ ISBN 978-617-7844-06-7/ file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/ НОВАЯ%20СТАТЬЯ%205/doc%20к%20№1-2.pdf

3. Молчанова В. П. Історія розвитку судової експертизи/ Молчанова В.П. судовий експерт Одеський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України/ «Молодий вчений» – № 7 (71) – липень, 2019 р., с.306 – 310/ file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/ НОВАЯ%20СТАТЬЯ%205/ Молчанова.%20історія%20(к№1).pdf

4. Шепітько В. Ю. Криміналістика: 2-ге видання. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»; 2004. 728 с.

5. Історія виникнення криміналістики та функціонування експертних підрозділів в системі Міністерства внутрішніх справ. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/проддекц/історія-підрозділу/> (дата звернення: 29.07.2019).

6. Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ /Володимир Валентинович Чумак, доктор юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, відділ організації наукової роботи (т.в.о. начальника відділу); <https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>, e-mail: v.v.chumak@ukr.net/ Вісник ХНУВС–Bulletin of KhNUiA. 2020. № 4(91). – с.235 – 244/ file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%202/ НОВАЯ%20СТАТЬЯ%205/ НОВАЯ%20ПАПКА/Чумак.Заруб.досвід.pdf

7. Гузела М., Кацнір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2018. № 906. С. 129–135. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 20.12.2020).

8. Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності // Експертно-дослідна служба України : офіц. сайт. 05.02.2019. URL: <https://ua-expert.com/ua/news/svitoviy->

dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/ (дата звернення: 18.12.2020).

9. Нормы и стандарты экспертизы во Франции // Юрист : сайт. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575015#pos=728;-37 (дата звернення: 18.12.2020).

10. Фурса С. Я. Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі : Науково-практичний посібник / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. К.: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2005. 256 с.

11. Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 105-річчю судової експертизи в Україні та 95-річчю з дня народження академіка М. Я. Сегая (м. Київ, 4-5 липня 2018 р.) / КНДІСЕ Мінюсту України; за заг. ред. д.ю.н. О. Г. Рувіна; уклад. А.О. Полтавський, О. В. Юдіна, Ю. Б. Форіс. – К., 2018. – 000 с./234 с.

12. Пампуха Г. Г. Щодо перспектив розвитку міжнародної судово – експертної діяльності// Г. Г. Пампуха президент Європейська арбітражна палата. – с.156 – 159.

13. Русецький А. А. Про організацію судово-експертної діяльності: Міжнародний аспект/А. А. Русецький, Радник Голови Адміністрації Президента України, депутат Харківської обласної ради, голова постійної комісії Харківської обласної ради з правових питань, регуляторної політики, законності, громадського порядку, боротьби з корупцією та злочинністю; кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії/ Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 17. С.158-165/© Русецький А. А., 2017/ file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%20/НОВАЯ%20СТАТЬЯ%20/ 299539%20між-нар.аспект%20№3.pdf

14. Філоненко Р. Ю. Демократизація українського суспільства – засаднича складова входження України до простору Європи. Віче. 2011. № 2 (січень). С. 12.

15. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посібник для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів/за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ: Юрінком Інтер. 2005. С. 69.

16. Закон Азербайджанской Республики «О государственной деятельности судебной экспертизы». URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2704; Закон Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312.

17. Сегай М. Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. Теория та практика судової експертизи та криміналістики. Харків: Право, 2003. Вип. 3. С. 25–32.

18. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради. Ст 232.

19. Хоша В. В. Проблеми питання акредитації експертних установ в Мін'юсту України в аспекті вступу до Європейського Співтовариства. Бюл. М-ва юстиції України. 2010. № 4–5(102–103). С. 166.

20. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 24 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

21. Черноус Ю. М., Лопата О. А. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності/ УДК 343.98 Ю.М. Черноус, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістичних експертиз Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ О.А. Лопата, ад'юнкт кафедри криміналістичних експертиз Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ/Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В.В. Чернєй] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2016. — № 1 (25). — 211 с. : іл. С.6-12

22. Конституція України : станом на 15 трав. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

23. Закон України «Про міжнародні договори України» : станом на 05 черв. 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

24. Сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/>.

25. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України і Міністерством внутрішніх справ Латвійської Республіки від 30.05.1992 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mvs.gov.ua/ua/pages/page-2/88_Mizhnarodni-dogovori.htm.

26. Черноус Ю. М., Лопата О. А. Напрями, рівні та форми міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності/ Ю. М. Черноус доктор юридичних наук, професор Національна академія внутрішніх справ О. А. Лопата головний судовий експерт Київський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України/ Криміналістика і судова експертиза. Вип. 62.с.28–37 /file:///D:/ОЦЕНКА/УЧЕБНИК%20/ НОВАЯ%20 СТАТЬЯ%205/ a2fc25cb69-28-37%20(к%20 №5,6,7).pdf

27. Контимирова В. В. Судово – експертні установи України у системі суб'єктів міжнародного співробітництва/ Вікторія Вікторівна Контимирова, здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»/

https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200221/article/view/kontymyrova/pdf

28. Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С.130-134.

29. Гончаренко В. Г., Демський Е. Ф., Джужа О. М. та ін. Експертизи в Україні/ за ред. В. С. Ковальського. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2002. № 6. Київ: Юрінком Інтер. С. 4.

Yevdokimenko Svitlana Viktorivna
RETROSPECTIVE ANALYSIS OF EXPERT ACTIVITIES ABROAD

The author has studied the issues of forensic expert research regarding international experience of carrying out forensic expert activities and criminalistics research. The author has considered the origin of legislation on the regulation of international forensic expert activities, the system of general forms of international cooperation in the field of forensic expert activities, the characteristics of the forms regulated by the current legislation, the forms implemented in the process of carrying out forensic examinations and the forms manifested in scientific, methodical and technical field.

Key words: forensic expert activities, criminalistics, international standards, international forensic expert institutions, international cooperation, forensic expert.

ПРИНЦИПИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ

САПАРОВА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Київського міжнародного університету

<https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

МАРИНКЕВИЧ Каріне Самвелівна - студентка магістратури Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.23>

У статті проаналізовано поняття принципу та принципу нотаріальної діяльності на основі думок учених та нормативних джерел. Здійснено історичний аналіз нормативного закріплення питання щодо принципів діяльності міжнародного нотаріату та проведено систематизацію принципів нотаріальної діяльності. Висвітлюється одне з центральних питань нотаріальної діяльності – поняття принципів нотаріального права України та критерії їх класифікації.

Принципи нотаріальної діяльності коригуються та змінюються відповідно до зміни державної політики у сфері нотаріату. Причинами цього є відповідні зміни в державі, у правовому регулюванні нотаріальної діяльності. Нотаріуси у своїй щоденній нотаріальній діяльності повинні дотримуватися розглянутих принципів.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, принципи нотаріальної діяльності, міжнародний нотаріат.

Постановка проблеми

Принципи як центральне поняття, основа системи, узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої ці принципи було абстраговано, лежать в основі діяльності правової держави, усіх органів державної влади та є стрижнем всієї системи права держави. Одночасно і сама правова система потребує оновлення змісту, організаційних форм та методів функціонування. Ці завдання неможливо виконати без визначення осно-

вних напрямків правового розвитку суспільних правовідносин, складовою частиною яких є нотаріальна діяльність, тобто ці основні напрямки є можливість визначити як принципи побудови та функціонування нотаріату в Україні.

Наявність загальних принципів організації та діяльності нотаріатів різних країн дозволила утворити на міжнародному рівні спеціальну організацію нотаріату – Міжнародний союз нотаріату як неурядову організацію, завдання якої полягають у підтримці, координації та розвитку нотаріальної діяльності на міжнародному рівні на основі загальноновизнаних принципів міжнародного нотаріату. На підставі тісної співпраці між національними нотаріатами Міжнародний союз нотаріату має забезпечувати незалежність та високу значущість нотаріату з метою кращого захисту прав окремих осіб та суспільства в цілому.

У кожній культурі має місце власне розуміння ролі нотаріуса, яке значною мірою впливає на формування його загального образу. З огляду на те, що праця нотаріуса є надзвичайно складною, вона потребує високої кваліфікації, освіченості, незалежності прийняття рішень, «управлінських» функцій під час вчинення правочинів та посвідчення нотаріальних дій, відповідальності за долю людей, інтенсивності праці. Тому з особливою гостротою постає питання щодо нормативної регламентації нотаріальної діяльності, у першу чергу, це стосується офіційного закріплення принципів діяльності

міжнародного нотаріату та об'єктивності віднесення тих чи інших положень до кола принципів.

Стан дослідження проблеми

Питанню дослідження нотаріальної діяльності, у т.ч. і принципів, на яких вона ґрунтується, приділяли увагу такі вчені: Долинська М. С., Комаров В. В., Почтовий М. М., Фурса С. Я., Чижмарь К. І.

Мета і завдання дослідження

Як основну мету цієї наукової розвідки автор вважає спробу надати збалансоване бачення природи принципів національної та міжнародної нотаріальної діяльності, розглянути основні критерії класифікації принципів нотаріальної діяльності, а також охарактеризувати кожен з них.

Виклад основного матеріалу

Принципи нотаріального права – це основні положення, що визначають зміст і сутність нотаріального права України, характеризують організацію та діяльність нотаріальних органів, визначають найсуттєвіші риси цієї галузі права.

Як зазначає В. Б. Аверьянова, поняття «принцип» походить від лат. «*principium*» – основа, початок і трактується як: 1) основне, вихідне положення теорії, вчення тощо, керівна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд, що означає норму поведінки; 3) основа устрою, дії будь-якого механізму, приладу [1, с. 30]. На думку М. М. Почтового, який зазначає, що поняття «принцип» доцільно розуміти як вихідні, керівні ідеї, положення виникнення, розвитку та функціонування суспільних явищ. Крім цього, він акцентує увагу на тісному зв'язку між об'єктивно існуючими певними правилами, що мають основне, вихідне значення, і такими суб'єктивними властивостями, як внутрішнє переконання, погляди [8, с. 7].

Під принципами нотаріального права розуміють основні засади, на яких базується нотаріальне право, організація та здійснення нотаріальної діяльності, порядок вчинення нотаріальних дій нотаріальними

органами України, зокрема нотаріусами [3, с. 100].

Застосування конкретних норм права можливе лише з урахуванням положень, які містять загальні принципи права. Становлення та розвиток нотаріального права базується як на загальноправових принципах, так і на галузевих. Загальноправові принципи відображені в Конституції України.

На міжнародному рівні однією із перших спроб нормативного закріплення принципів міжнародного нотаріату стала доповідь екваторської делегації нотаріусів на пленарному засіданні 89 Міжнародного конгресу Латинського нотаріату, який відбувся у Мексиці у 1965 році. У своєму виступі делегація з Еквадору, цитуючи свого відомого нотаріуса Хорхе Хара Грау, наголосила, що нотаріус у своїй діяльності має керуватись наступними заповідями: поважай своє міністерство; утримайся, навіть якщо маленький сумнів робить неясними твої дії; віддавай належне Правді; дій обачно; вивчай із пристрасстю; радься з Честю; керуйся Справедливістю; обмежуйся Законом; працюй з Гідністю; пам'ятай, що твоя місія є в тому, щоб не було суперечок між людьми [4].

Наступний етап нормативного закріплення принципів міжнародного нотаріату відбувся 18 січня 1986 року, коли були затверджені Бюро при Комісії з міжнародного співробітництва Міжнародної Спілки Нотаріату. Цього ж року 13–15 травня у Гаазі вони були схвалені Постійною Радою Міжнародної Спілки Нотаріату. Серед принципів було визначено наступні:

- 1) нотаріус діє від імені держави, але підкоряється тільки закону;
- 2) функція нотаріату – служіння державі, яке нотаріус здійснює незалежним чином, не входячи в ієрархію державних службовців;
- 3) нотаріус забезпечує неупереджену кваліфіковану юридичну допомогу, законність, рівну справедливість і публічну достовірність приватних актів;
- 4) акти нотаріуса мають особливу доказову, а часто і виконавчу силу;
- 5) діяльність нотаріуса знаходиться у сфері безспірної юрисдикції, при цьому

сприяючи попередженню спорів і конфліктів;

6) як радник, нотаріус виявляє дійсну волю сторін і викладає її в еталонно-кваліфікований юридичний акт;

7) нотаріус зобов'язаний бути членом централізованої організації – нотаріальної палати, чисельність посад нотаріусів підлягає квотуванню;

8) нотаріус несе повну майнову відповідальність за професійні помилки;

9) нотаріус зобов'язаний застрахувати професійні ризики;

10) нотаріус жорстко зв'язаний не тільки законом, а й нормами професійної етики [7].

Дещо пізніше, а саме 17 жовтня 2004 року, у м. Сьюдад-де-Мехіко у Мексиці Асамблеєю нотаріатів-членів Міжнародної Спільки Латинського Нотаріату затверджено Нотаріальні правила професійної поведінки, де закріплено також 10 принципів нотаріальної діяльності, зокрема:

- професійна підготовка – здійснення професійної діяльності зі знанням справи та відповідною юридичною підготовкою, набуттям конкретних знань у питаннях, що становлять інтерес для нотаріату, з урахуванням вказівок його професійних органів;

- нотаріальна контора – організація, у якій нотаріус надає свої послуги таким чином, щоб гарантувати ефективну доступність послуги, забезпечувати свою особисту присутність та дотримуватись графіка роботи відповідно до вимог користувачів;

- відносини з колегами та професійними органами – ґрунтуються на засадах ввічливості, співпраці та солідарності, шляхом взаємного обміну допомогою, послугами та консультаціями;

- конкуренція – нотаріус зобов'язаний поводити себе належним чином, поважаючи вільний вибір сторін, а також чесну конкуренцію між нотаріусами. Нотаріус повинен утримуватися від пошуку клієнтів за допомогою інших засобів, крім власних професійних можливостей;

- реклама – забороняється індивідуальна реклама нотаріуса, що стосується його особистих якостей, а дозволяються суворо інформаційні форми колективної реклами, що здійснюються за ініціативою професій-

них органів або регламентовані ними, з дотриманням рівного ставлення до всіх нотаріусів;

- вибір нотаріуса – здійснюється лише за вільним рішенням зацікавлених сторін. У зв'язку з цим, у рамках свого обов'язку неупередженості, нотаріус повинен утримуватися від будь-якої поведінки, яка навіть опосередковано може вплинути на вільний вибір зацікавлених сторін;

- особистий характер нотаріального втручання – професійне обслуговування нотаріуса характеризується відносинами довіри з користувачами. Нотаріус може використовувати допоміжні засоби та співробітників, за умови, що це не вплине на особистий характер послуги в цілому;

- професійна таємниця – нотаріус повинен піклуватися і діяти таким чином, щоб професійна таємниця зберігалась ним особисто та його співробітниками і працівниками;

- неупередженість та незалежність – уникнення будь-якого особистого впливу на свою діяльність та будь-якої форми дискримінації по відношенню до клієнтів. Під час надання своїх послуг нотаріус повинен збалансувати різні інтереси сторін і підготувати варіант рішення, єдиною метою якого є забезпечення спільної правової безпеки сторін;

- старанність та відповідальність – при виконанні своїх обов'язків нотаріус повинен діяти належним та конструктивним чином: інформувати та консультувати сторони про можливі наслідки необхідної послуги у всіх аспектах покладеної на нього звичайної юридичної процедури; вибирати для дії юридичну форму, найбільш узгоджену з волею сторін; забезпечувати її законність та актуальність; надавати сторонам відповідні роз'яснення, що необхідні для забезпечення відповідності дії прийнятим рішенням та обізнаності сторін щодо юридичної сили дії [10].

Ще одне нормативне закріплення принципів міжнародного нотаріату знайшли 8 листопада 2005 року в документі, затвердженому Асамблеєю нотаріатів-членів Міжнародного союзу нотаріату у м. Рим в Італії. Цього разу вони іменувалися не просто

принципами, а фундаментальними принципами системи Латинського Нотаріату [11, с. 21]. До них віднесені наступні принципи:

1) публічність та професійність – нотаріус є фахівцем у галузі права, публічною посадовою особою, яка призначається на посаду державою з метою надання достовірності правочинам та угодам, що містяться в документах, які він складає, і виступає в якості радника осіб, що звертаються за його послугами;

2) незалежність та неупередженість – будучи наділеним публічною функцією, нотаріус виконує свої обов'язки незалежно і неупереджено, не входячи до ієрархії державних чиновників або службовців;

3) правова безпека клієнта – нотаріальна служба, охоплюючи сукупність правової діяльності у сфері безспірної юрисдикції, забезпечує клієнтові правову безпеку, запобігає можливим суперечкам, які вона може вирішити за допомогою юридичної медіації, та є необхідним інструментом для справлення правосуддя;

4) законність – постійно дотримуючись припису закону, нотаріус при складанні нотаріальних дій інтерпретує волю зацікавлених сторін і адаптує форму її викладу до вимог закону. У зв'язку з цим, нотаріус встановлює особу, правоздатність і, за необхідності, законність повноважень сторін. Нотаріус контролює законність дій, пересвідчуючись при цьому, що воля сторін, що домовляються, була висловлена вільно і свідомо в його присутності, на якому б носії ці дії не оформлювалися;

5) членство в нотаріаті – нотаріуси повинні бути членами колегіального органу. Єдиний орган, що складається тільки з нотаріусів, представляє нотаріат кожної країни;

6) лояльність та чесність – нотаріус зобов'язаний бути лояльним і чесним по відношенню до тих, хто звернувся за його послугами, до держави і колег по професії;

7) професійна таємниця – нотаріус, відповідно до публічного характеру своєї функції, повинен дотримуватися професійної таємниці;

8) об'єктивність та справедливість – для досягнення рівноваги, необхідної для укла-

дення справедливого договору, неупередженість нотаріуса також виражається у наданні належної допомоги тій стороні, яка знаходиться в менш вигідному становищі стосовно іншої сторони;

9) вільний вибір нотаріуса – вибір нотаріуса здійснюється тільки сторонами (клієнтами);

10) професійна деонтологія – нотаріус зобов'язаний дотримуватися правил професійної деонтології як на національному, так і на міжнародному рівні [11, с. 22].

Таким чином, остаточно сформовано десять принципів діяльності сучасного міжнародного нотаріату.

Сьогодні політичний устрій нашої держави орієнтований на демократизацію та навіть лібералізацію взаємовідносин у державі, коли ідеологічні постулати не повинні обмежувати права громадян, а нотаріальна процедура має сприяти їм у вчиненні нотаріальних дій, як визначено ст. 5 Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон) [9]. Тому найліпшим критерієм для обґрунтованого розвитку законодавства і, зокрема, нотаріальної процедури можуть служити відповідні принципи, у яких формуються ті вимоги до нотаріальної діяльності, яким вона має відповідати в інтересах суспільства.

Відповідно до джерел закріплення принципів нотаріального процесу в спеціальному нотаріальному законодавстві, існують принципи: законності; обґрунтованості нотаріальних актів; рівності перед законом під час здійснення нотаріальної діяльності; безпосередності; національної мови; допомоги громадянам та організаціям у реалізації їхніх прав; таємниці вчинення нотаріальних дій [5, с. 92].

Розглянемо більш детально кожен із цих принципів.

Принцип законності. На дотримання нотаріусами принципу законності під час вчинення нотаріальних дій законодавцем наголошено у Законі України «Про нотаріат» (ст. ст. 5, 7, 21, 39, 47, 49–51) [9].

Правовою гарантією реалізації принципу законності в нотаріальному процесі є право (відповідно до ст. 50 Закону) на оскарження нотаріальної дії або відмови в її вчиненні. Відповідно до ст. 7 Закону нотарі-

уси у встановленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, що впливають з норм міжнародного права, а також укладених Україною міжнародних договорів [9].

Вчиняючи нотаріальні дії, нотаріус зобов'язаний точно дотримуватися законів. У конкретнішому розумінні це означає, що нотаріус у своїй діяльності повинен дотримуватися норм процесуального і матеріального права. Реалізація принципу законності вимагає дотримання законності і особами, які звертаються за вчиненням нотаріальної дії. Порушення ними цієї вимоги тягне за собою відмову нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, як передбачено ст. 49 Закону [9].

У необхідних випадках, виявивши під час вчинення нотаріальних дій порушення закону, нотаріус та інші посадові особи повідомляють про це для вжиття необхідних заходів відповідні підприємства, установи, організації або прокуратуру. Якщо справжність поданого документа викликає сумнів, то нотаріус або інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, мають право затримати такий документ і направити на експертизу (ст. 51 Закону) [9].

Принцип обґрунтованості нотаріальних дій. Принцип обґрунтованості закріплено у ст. ст. 42, 46, 47, 54, 55 Закону [9]. Зміст цього принципу означає, що всі дії нотаріуса мають відповідати дійсним обставинам, а його висновки повинні бути обґрунтованими. Для реалізації цього принципу законодавство передбачає певні правові гарантії.

По-перше, нотаріус має право витребувати додаткові документи й відомості, необхідні для вчинення нотаріальної дії (ст. 46 Закону).

По-друге, нотаріус встановлює особу громадянина (ст. 43 Закону), перевіряє дієздатність громадянина і правоздатність юридичної особи, повноваження представника (ст. 44 Закону), посвідчуючи угоди і вчиняючи деякі інші нотаріальні дії – справжність підписів учасників правочинів та інших осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії (ст. 45 Закону). При посвідченні угод перевіряються дійсні наміри сторін (ст. 54 Закону) [9].

По-третє, для забезпечення об'єктивного підходу до вчинення нотаріальних дій Закон регулює певні обмеження у праві здійснення нотаріальних дій. Це необхідно, щоб запобігти використанню службового становища і необ'єктивності у вирішенні питань, пов'язаних із вчиненням нотаріальних дій (ст. 9 Закону) [9].

Принцип рівності перед законом під час здійснення нотаріальної діяльності, перш за все, встановлений у ст. 24 Конституції України [6], де передбачено рівність усіх перед законом. Тобто кожна особа, яка звернулася до нотаріальних органів за вчиненням нотаріальних дій, не повинна мати привілеїв за будь-якими ознаками, зокрема щодо політичних, релігійних переконань, майнового стану, місця проживання та ін [3, с. 100].

Варто вказати на те, що принцип рівності перед законом поширюється також на нотаріусів незалежно від того, чи вони є державними, чи займаються приватною нотаріальною практикою. Про це наголошено законодавцем у статті 1 Закону України «Про нотаріат» [9], де зазначено, що документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

Принцип безпосередності передбачає, що під час учинення нотаріальних дій повинні бути присутніми всі учасники правочинів та не допускається вчинення нотаріальної дії нотаріусами у разі відсутності її учасників або їхніх уповноважених представників. Також нотаріуси зобов'язані: встановити особу учасників цивільних відносин та перевірити дійсність і законність пред'явлених документів, а за посвідчення правочинів перевірити справжність підписів учасників правочинів та інших осіб, які звернулися до нього [3, с. 101].

Принцип сприяння громадянам та організаціям у здійсненні їхніх прав і законних інтересів реалізується відповідно до ст. 5 Закону [9]. Принциповим положенням у діяльності нотаріуса та інших посадових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, є їхній обов'язок сприяти громадянам та організаціям у здійсненні їхніх прав та законних інтересів, щоб юридична необізнаність не була використана на шкоду заінтересованим особам (ст. 5 Закону) [9]. Форми такого сприяння можуть

бути різними. Нотаріус роз'яснює права та обов'язки заінтересованим особам, попереджає про наслідки вчинюваної нотаріальної дії. Також він має право витребувати від організацій і посадових осіб необхідні для вчинення нотаріальних дій документи чи відомості, давати конкретні роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру. У необхідних випадках на прохання громадян чи організацій може складати проекти угод і заяв, виготовляти копії документів та виписки з них.

Принцип національної мови. Мова нотаріального діловодства визначається статтею 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Відповідно до змісту цього принципу нотаріальне провадження здійснюється українською мовою чи мовою більшості населення місцевості. Для забезпечення реалізації принципу заінтересованим особам, котрі не володіють мовою, якою здійснюється нотаріальне діловодство, тексти оформлюваних документів повинні бути перекладені нотаріусом або перекладачем (ст. 15 Закону) [9].

Принцип додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій. Нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, зобов'язані додержувати таємниці цих дій (ст. 8 Закону) [9]. Це означає, що вони не можуть розголошувати відомості, що стали їм відомі у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій. Вимога додержання таємниці вчинюваної нотаріальної дії стосується не тільки змісту дії, а й самого факту її вчинення. Це правило поширюється і на той час, коли вони вже не працювали в нотаріальній конторі. Обов'язок додержувати таємниці вчинюваних нотаріальних дій поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків. Це, насамперед, працівники нотаріальних контор, посадові особи органів місцевого самоврядування, а також технічний персонал – друкарки, секретарі та ін. До кола цих осіб слід долучити й тих, яким про вчинювані нотаріальні дії стало відомо під час перевірок, ревізій, узагальнення практики, стажування, проходження виробничої практики. На цих осіб також по-

ширюється правило додержання таємниці, якщо вони перестали працювати на попередній роботі або пішли на пенсію.

Правило додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій не поширюється безпосередньо на самих заінтересованих осіб. Вони можуть повідомляти будь-кому про вчинені ними нотаріальні дії. Додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій є специфічним принципом нотаріального процесуального права, який забезпечує конфіденційність взаємовідносин нотаріуса та заінтересованих осіб, дає правові гарантії належного захисту суб'єктивних прав. Конфіденційність повинна бути забезпечена можливістю провести бесіду і вчинити нотаріальну дію в окремому приміщенні, що в наших умовах не завжди можливо здійснити.

Реалізація принципу додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій передбачає, що нотаріальні дії слід здійснювати в присутності тільки безпосередньо заінтересованих осіб. У необхідних випадках можуть бути присутні особи, які надають допомогу у вчиненні нотаріальних дій. Це представники, перекладачі. Можуть бути також присутніми особи, які підписують документ за неписьменного чи хворого, але вони не повинні бути обізнаними зі змістом документа.

Цей принцип також забезпечується положенням про те, що офіційні документи про вчинення нотаріальних дій видаються тільки громадянам чи юридичним особам, щодо яких вчинялись нотаріальні дії, або їхнім представникам. Закон передбачає і певні винятки з цього принципу. Суд, арбітражний суд, прокуратура, органи дізнання і слідства можуть за своїми письмовими постановами чи ухвалами вимагати видачі довідок про вчинені нотаріальні дії, а також документів у зв'язку з кримінальними, цивільними і господарськими справами, що знаходяться в їхньому провадженні.

Отже, можна зробити висновок, що до порушення вказаних справ у цих органах запити про вчинені нотаріальні дії є недопустимими. Крім того, положення цього принципу вимагають передавання документів і довідок у такий спосіб, щоби з ними не могли ознайомитися сторонні особи.

Висновки

Резюмуючи, можна зазначити, що деякі принципи діяльності сучасного міжнародного нотаріату є збалансованими та дозволяють охопити всі сторони нотаріальної діяльності в аспекті керівних, вихідних положень, якими керуються в повсякденній діяльності нотаріуси.

Принципами національного нотаріального права є основні засади, на яких базується нотаріальне право, котрі найбільш повно відображають зміст нотаріального законодавства щодо проведення державної політики в організації та здійсненні нотаріальної діяльності, порядку вчинення нотаріальних дій нотаріальними органами України, у тому числі нотаріусами. Усі принципи нотаріального права пов'язані між собою та доповнюють один одного. Принципи нотаріального права корегуються та змінюються відповідно до зміни державної політики в галузі нотаріату. Причинами цього є відповідні зміни в державі, у правовому регулюванні нотаріальної діяльності. Нотаріуси у своїй щоденній нотаріальній діяльності під час здійснення нотаріального процесу з учинення конкретних нотаріальних дій повинні дотримуватися вищевказаних принципів.

Література

1. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
2. Долинська М. С. Основні принципи нотаріального процесуального права України. Юридичний науковий електронний журнал № 4/2020. С. 55–58.
3. Долинська М. С. Основні принципи українського нотаріального права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С.99–108
4. Заповіді нотаріату. URL: <http://vinnotariat.com.ua/notariat/zapovidi-notariatu/>. (дата звернення: 12.11.2023).

SUMMARY

The article analyzes the concept of the principle and the principle of notarial activity based on the opinions of scientists and normative sources. A historical analysis of the normative consolidation of the issue of the principles of international notary activity was carried out, and the principles of notarial activity were systematized. One of the central issues of notarial activity is highlighted – the concept of the principles of notarial law of Ukraine and the criteria for their classification.

The principles of notarial activity are adjusted and changed in accordance with changes in state policy in the field of notarial services. The reasons for this are the corresponding changes in the state, in the legal regulation of notarial activity. Notaries in their daily notarial activity must adhere to the considered principles.

Key words: notary, notary, principles of notarial activity, international notary.

5. Комаров В. В. Нотариат и нотариальный процесс : учебник. Харьков : Право, 2019. 416 с.
6. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
7. Латинський нотаріат. URL: https://studopedia.com.ua/1_5392_latinskiy-notariat.html. (дата звернення: 11.11.2023).
8. Почтовий М. М. Принципи правової політики України. *Право і Безпека*. 2009. № 5. С. 6–9 URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_1.pdf. (дата звернення: 18.11.2023).
9. Про нотаріат : Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39.
10. Принципи нотаріальної етики. URL: <http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2018/04.pdf> (дата звернення: 11.11.2023).
11. Невзорова І. В. Принципи діяльності міжнародного нотаріату. *National law journal: theory and practice*. Травень 2019. С. 19–22.

ВПЛИВ РЕЗОЛЮЦІЙ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН НА БОРТЬБУ З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ

ШПАКОВИЧ Ольга Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри порівняльного і європейського права, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7784-5069>

ПРИСТУПА Аліна Анатоліївна - магістр 1 курсу за спеціальністю «Міжнародне право», Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6400-4615>

УДК 341

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.24>

Терористична діяльність на міжнародному рівні із прийняттям Резолюції 1373 Ради Безпеки ООН про загрози міжнародному миру та безпеці, що були викликані терористичними актами й із визнанням тероризму як загрози останнім – набула нового виміру. Рада Безпеки ООН відповідає за підтримку та відновлення міжнародного миру та безпеки, що в рамках актуалізації гібридних війн, фінансування тероризму державами потребує аналізу Резолюцій РБ ООН щодо терористичної діяльності та порядку дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії в контексті міжнародно-правової діяльності Ради Безпеки ООН – і підкреслює актуальність проведеного дослідження. Аналіз та встановлення змісту Резолюцій Ради Безпеки ООН, її вплив у якості потужного актора на координацію зусиль світового співтовариства у боротьбі із міжнародним тероризмом дає змогу зробити припущення, що інструменти та механізми протидії терористичній діяльності забезпечують втілення волі всієї світової спільноти загалом у реалізації координованої політики ООН із протидії тероризму та підтримання й відновлення міжнародного миру, безпеки і стабільності. Підтвердження цієї тези забезпечується методологічною основою дослідження: історико-правовий метод, системно-функціональний, порівняльно-правовий, аналіз та узагальнення. За підсумками проведеного наукового дослідження у статті висвітлено зміст Резолюцій Ради

Безпеки ООН відносно загроз для міжнародної стабільності, миру та безпеки, що походять від тероризму, прийняті до 11 вересня 2001 року, зокрема Резолюції 748, 1267, 1333, 1189, 1269 та після трагедії 9/11 у Резолюціях РБ ООН 1368, 1373, 1540, 1566, 2199. Встановлено порядок дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії, передбачений на засадах розділу VII Статуту ООН, який охоплює, по-перше, порядок прийняття рішення про ці дії, закріплені в статтях 39-42 розділу VII; по-друге, організації застосування примусових заходів в межах ст. 43-50; по-третє, право на індивідуальну або колективну самооборону, викладене в ст. 51 Статуту ООН.

Ключові слова: міжнародний тероризм, Статут ООН, міжнародна безпека, Військово-штабний комітет, Контртерористичний комітет, санкції.

Вступ

Терористичні акти – загроза як для міжнародного співтовариства, так і для всього людства загалом уже впродовж двох тисячоліть, однак в останні десятиліття тероризм стало назрілим, але складним для розв'язання питанням внутрішньої та міжнародної безпеки, що загрожує світовому правопорядку. Рада Безпеки має право приймати обов'язкові рішення для держав-членів ООН, а тероризм описують як категорію, зазначену в статті 39 Статуту ООН та

таку, що є правовим базисом обов'язкового характеру рішень у глобальній сфері діяльності останньої. Рада Безпеки відіграла активну роль в діяльності, спрямованій на запобігання, протидію, виявлення та боротьбу із проявами актів міжнародного тероризму й до трагедії 11 вересня 2001 року, що базувалася переважно на практиці невизнання серйозного глобального характеру певних загроз для міжнародного миру та безпеки і складалася із договірно-правової основи антитерористичного співробітництва держав [1, с. 55-56], [3]. Застосування примусових заходів РБ ООН виправдовувалося тим, що деякі різні прояви тероризму можуть становити загрозу миру і безпеці, беручи свій початок з 1992 року [2, с. 233]. Втім терористичні акти 11 вересня 2001 року започаткували зовсім нову концепцію до розвитку міжнародних заходів боротьби з тероризмом [1, с. 55].

Діяльність з тероризму є однією з найсерйозніших загроз у 21 сторіччі, з-поміж найгучніших терактів були, окрім подій 9/11, події на острові Балі, Індонезія в 2002 році; теракт у Мадрирі, Іспанія 2004 р.; вибухи в Лондоні, Великобританія 2005 р. та інші. Варто наголосити, що і зараз Російська Федерація використовує терористичні методи ведення війни, для розуміння та протидії яким важливо проаналізувати та дослідити тематику засобів та методів, що запроваджуються та реалізуються в аспекті діяльності Ради Безпеки ООН з протидії та боротьби із міжнародним тероризмом як військового, так і не військового характеру. Виявлення, запобігання та припинення міжнародного тероризму, що є загрозою міжнародному миру та безпеці, повноважна забезпечити фактично Рада Безпеки, що уособлює необхідність у дослідженні її діяльності в рамках заходів та актів, прийнятих у боротьбі з тероризмом – власне це і пояснює актуальність проведеного дослідження.

Провідним координаційним органом глобальної боротьби з терористичними актами стала Рада Безпеки, втім підходи та засоби антитерористичної діяльності останньої змінювалися разом із характером протидії тероризму – дослідження та аналіз Резолюцій, актів, прийнятих РБ ООН; розкриття

методів та способів боротьби, запобігання тероризму в рамках РБ; а також порядку дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії в контексті міжнародно-правової діяльності органу потребує вивчення, що і постає проблемою, на вирішення якої спрямована стаття.

Зміст тематики та проблематики дослідження

Резолюцій, актів, ухвалених РБ ООН відносно загроз для міжнародної безпеки, створених терористичними актами до та після подій від 11 вересня 2001 року та діями щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії в рамках Статуту ООН є предметом наукових досліджень, аналізом окремих аспектів яких займалася низка вітчизняних та закордонних учених і фахівців. Зокрема, Карнеро Р. Д. розкрила питання конфігурації терористичної діяльності як загрози міжнародному миру та безпеці: як практика РБ ООН сформувала підходи у сприйнятті загрози міжнародному миру та безпеці і включення актів тероризму до такої загрози; визначення поняття та сутності рис актуальної термінології загрози міжнародному миру та безпеці, що походять від терористичних актів і наслідки ухвалення рішень, згідно порядку і розділу VII Статуту [1]. Варк Р. розглядав вагомість визначення існування та характеру загрози миру в результаті терористичних актів; вивчав природу загрози миру; ймовірність того, що тероризм може становити як таку загрозу миру [2]. Ржевська В. С. наголосила на характері дій щодо підтримки міжнародного миру [16]. Однак, учені та спеціалісти переважно звертали увагу на проблематику, пов'язану з визначенням терористичних актів як загрози миру, конфігурації терористичної діяльності РБ ООН у рамках розділу VII Статуту ООН та заходам, які вживалися у випадку терористичних актів.

Мета статті

Аналіз та розкриття змісту Резолюцій Ради Безпеки до та після трагедії 9/11 та встановлення порядку дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії в контексті діяльності РБ ООН. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання завдань: розкрити зміст Резолюцій Ради Безпеки ООН відносно

загроз для міжнародної безпеки, створюваних терористичними актами, ухвалених до подій 11 вересня 2001 р.; визначити основні твердження Резолюцій РБ, які стосуються загроз для міжнародного миру і безпеки від терористичних актів після трагедії 11 вересня 2001 р.; встановити порядок прийняття рішення про дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії; надати характеристику порядку організації застосування примусових заходів щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії за розділом VII Статуту ООН.

Методологія та методологічна основа

Використано загальнонаукові і спеціальні методи пошуку та пізнання. Історико-правовий метод застосовано з метою відстеження за зміною практики Ради Безпеки в контексті дій, що застосовувалися нею в попередженні, протидії та боротьбі з терористичними актами до 11 вересня 2001 року та після подій 9/11. Системно-функціональний метод сприяв визначенню місця і порядку організації застосування примусових заходів щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії в рамках системи та розділу VII Статуту ООН. За допомогою порівняльно-правового методу визначено та розмежовано засоби, не пов'язані із застосуванням військової сили та військові засоби в рамках порядку організації застосування примусових заходів, що стосуються загрози миру, порушення миру та актів агресії. Завдяки аналізу було досліджено Статут ООН. Узагальнення, як метод, сприяв формуванню та складенню підсумків і висновків у роботі. Інформаційною базою дослідження слугували дані офіційних публікацій та періодичних видань Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Управління ООН з питань роззброєння і т.д., теоретичні розробки вітчизняних і закордонних учених, наукові праці та монографії, міжнародні договори.

Виклад основного матеріалу

1. Протидія, запобігання та боротьба з терористичними актами в призмі діяльності Ради Безпеки ООН.

Протидія міжнародному тероризму відмежована двома періодами в політиці ООН: до 11 вересня 2001 року та після подій руй-

нування веж-близнюків Всесвітнього торгового центру, завдання удару по західній частині Пентагону та падіння літака на поле в південно-західній Пенсильванії 9/11. Виявлення і припинення тероризму та його наслідків зумовлювалися передусім розробкою та застосуванням методів запобігання терористичній діяльності.

1.1. Резолюції Ради Безпеки ООН відносно загроз для міжнародної безпеки, створюваних терористичними актами, прийняті до подій 11 вересня 2001 року.

Політична діяльність ООН до 11 вересня 2001 року опосередковувалася переважно шляхом складання договірно-правової основи антитерористичного співробітництва держав, приймала резолюції, розширювала коло своєї діяльності, включаючи підтримку комплексних режимів санкцій. Забезпечення контртерористичної діяльності в системі ООН та протистояння міжнародному тероризму в рамках Об'єднаних Націй реалізувалося переважно за допомогою складення та розробки договірно-правової основи, шляхом прийняття Резолюцій РБ згідно розділу VII Статуту: станом на грудень 2000 року діяли 19 глобальних і регіональних договорів [3].

Резолюція 748 (1992 року) Ради Безпеки ООН:

Резолюція S/RES/748 з питань, що стосуються Лівійської Арабської Джамахірії, розглядала питання збиття літака Boeing 747-121 рейсу 103 Pan Am – теракт над Локербі [4]. Зміст резолюції, прийнятої Радою Безпеки полягав у відмові видачі Лівією підозрюваних, що розглядалося як створення загрози міжнародному миру й безпеці [4].

Рада Безпеки вважала, що відповідно до Резолюції 748, неспроможність лівійського уряду продемонструвати конкретними діями свою відмову від тероризму, а також тривалу відмову державних органів влади Лівії від повної та ефективної відповіді на запити Сполучених Штатів Америки та Великобританії таким, що становить загрозу міжнародному миру та безпеці. А відтак, конкретна бездіяльність уряду Лівії виконати запити Сполучених Штатів, Великої Британії та Франції стали основою для рішення РБ [4].

Згідно з резолюцією оголошувалося введення проти Лівії економічних санкцій (впровадження санкцій на підставі глави VII Статуту ООН).

Резолюція 1267 (1999 року) Ради Безпеки ООН:

Низка резолюцій, прийнятих Радою Безпеки ООН у контексті ситуації в Афганістані, пов'язана із видачею Осам бен Ладена та вимоги до руху Талібану припинити надавати притулок міжнародним терористам та їх угрупованням, проводити навчання та із заохочення всіх груп Афганістану сприяти зусиллям видачі до судового провадження осіб, що звинувачуються в тероризмі.

Зміст Резолюції полягає у визнанні Усамоу бен Ладена та його оточення терористами та впровадження й реалізації санкційного режиму для охоплення всіх фізичних та юридичних осіб, які пов'язані з організацією «Аль-Каїда», Усамою бен Ладеном та Талібаном, на якій би території вони не знаходилися. Резолюція вимагала від держав-членів невідкладно заморозити фінансові активи, якими володіють або які контролюються Усамою бен Ладеном та зазначеними терористичними організаціями або будь-якими іншими особами, які представляють їхні інтереси чи виконують накази останніх [5, с. 3].

Резолюція 1333 (2000 року) Ради Безпеки ООН:

Резолюція прийнята РБ в аспекті подій та становища в Афганістані, у преамбулі якої наголошується наступне застереження: відмова від припинення співробітництва з терористами та від видачі Осам бен Ладена – вважатиметься загрозою для міжнародного миру та безпеки відповідно.

Зміст Резолюції 1333, у контексті проведеного юридичного аналізу, становить та визначає заклик до заборони військової допомоги Талібану, надалі закриття його таборів, а також припинення святині руху – організації [6]. Окреслена Резолюція розширила авіаційне ембарго, а також фінансове, також Резолюція 1333 РБ ООН впровадила ембарго на зброю та на хімічний ангідрид оцтової кислоти, що вплинуло на боротьбу із тероризмом в економічному ви- мірі [5, с. 3].

Резолюція 1189 (1998 року) Ради Безпеки ООН:

Терористичні невибіркові атаки, як прояв міжнародного тероризму в Найробі, Кенія та Дар-ес-Саламі, Танзанія були засуджені РБ ООН за те, що вони згубно впливають та позначаються на міжнародних відносинах та наражають на небезпеку різні держави.

Рада Безпеки ООН положеннями Резолюції постановила, що кожна держава-член зобов'язана утримуватися від організації, підбурювання, допомоги чи участі в терористичних актах, вчинюваних в іншій державі або за вираження мовчазної згоди держав-членів від організованої діяльності на її території, спрямованої на вчинення таких актів. Резолюція 1189, прийнята у 1998 році, закликала всі держави та міжнародні інституції співпрацювати і надавати підтримку й допомогу поточним розслідуванням у Кенії, Танзанії та США [7, с. 2].

У Резолюції РБ ООН міститься звернення до держав із посилення співробітництва для затримання та швидкого реагування у видачі до суду осіб, що були дійсними винуватцями у вчинених терактах [7, с. 2].

Резолюція 1269 (від 1999 року) Ради Безпеки ООН:

Резолюція 1269, прийнята Радою Безпеки ООН 1999 року охоплює події, що мали місце в 1998 р., коли міжнародна терористична організація «Аль-Каїда» здійснила терористичні акти в Найробі, Кенія та Дар-ес-Саламі, Танзанія; терористичний напад – вибух у Москві в серпні 1999 року, а також згадує запровадження санкцій на початку жовтня місяця 1999 року проти діяльності режиму та руху «Талібан» в Афганістані.

Резолюція фактично віднесла тероризм до загроз міжнародному миру та безпеці, що стало сигналом того, що РБ ООН буде готова вживати та запроваджувати примусові заходи проти осіб, що здійснюють терористичну діяльність. У резолюції також закликали: по-перше, запобігати терористичним актам та припиняти їх, захищати від терористичних нападів своїх громадян та інших осіб у межах взаємного міжнародного співробітництва, зокрема на підставі двосторонніх та багатосторонніх договорів, а також

іншого характеру інструментів; по-друге, використовувати всі правомірні та законні засоби для перешкоджання та припинення діяльності, пов'язаної з підготовкою та спонсоруванням (постачанням зброї, наданням коштів) будь-яких актів терористичної діяльності; 3. тим, хто планує, фінансує та, безумовно, вчиняє терористичні акти – відмовляти у притулку шляхом забезпечення їх арешту та судового переслідування чи екстрадиції до держав за запитом; 4. до надання особі статусу біженця, держави повинні вжити належні заходи з метою встановлення того факту, що особа, яка звернулася із проханням про отримання притулку, не була задіяна до вчинення актів тероризму; 6. Співробітництво держав на рівні обміну інформацією та співпраці з судових і адміністративних питань для перешкоджання ймовірним актам тероризму [8, с. 2].

1.2. Резолюції Ради Безпеки ООН, що стосуються загроз для міжнародного миру та безпеки, спричинених терористичною діяльністю, ухвалені після трагедії 11 вересня 2001 року.

Політика Ради Безпеки ООН з питань боротьби з міжнародним тероризмом після 9/11 відзначалася змінами у змісті, положеннях резолюцій, прийнятих органом ООН – РБ, зокрема щодо збройної відповіді на теракти, заходи, спрямовані на запобігання майбутнім терористичним актам та концепції застосування колективної самооборони.

Рада Безпеки ООН від 12 вересня 2001 року, станом на 13 вересня 2023 року, прийняла 50 резолюцій щодо протидії, боротьби з терористичною діяльністю та загрозами для міжнародної безпеки і стабільності, що походять від тероризму [9].

Резолюція 1368 (2001) Ради Безпеки ООН:

Резолюція 1368, прийнята під час засідання Ради Безпеки ООН від 12 вересня 2001 року, не містить посилання на главу VII Статуту ООН (підстави для запровадження санкцій на основі глави VII Статуту).

Зміст резолюції РБ ООН 12 вересня 2001 року полягає у рішучому засудженні скоординованих терористичних атак 11.09.2001, однак Резолюція не санкціонувала застосування сили і визнала невід'ємне право

на колективну та індивідуальну самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН (United Nations Security Council Resolution S/RES/1368 (2001)).

У резолюції Рада Безпеки наголосила на своїй готовності вжити всіх необхідних кроків. У преамбулі зазначається невід'ємне право на самооборону. Основна частина Резолюції: визнає терористичні акти – загрозою міжнародному миру. Відповідно, постає запитання, чи є терористичний акт – збройним нападом на державу та чи терористична атака формує підстави для застосування сили з метою здійснення права на самооборону. Однозначно можна стверджувати, що Резолюція є політичним визнанням застосування сили на підставі реалізації права на самооборону у випадку акту тероризму [10, с. 154-156].

Резолюція 1373 (2001) Ради Безпеки ООН:

Резолюція 1373, ухвалена РБ в 2001 році, передбачала винятково законодавчі та інформаційні засоби кооперації та співробітництва між державами з протидії загрозам міжнародному миру, що походять від терористичних атак: по-перше, надання правової допомоги; по-друге, здійснення узгодженої імміграційної політики; по-третє, підвищена увага при наданні статусу біженців; по-четверте, впровадження законодавчих і адміністративних реформ; по-п'яте, імплементація до кримінальних кодексів держав злочину тероризму, його криміналізація, визначення поняття, складу і т.д. [11, с. 96-98], [12].

Резолюція 1373 в межах Розділу VII Статуту накладає обов'язкові зобов'язання для держав з реагування не на конкретну країну або ж конфліктну ситуацію, а на більш глобальну загрозу миру та безпеці, яку представляє тероризм. Створення Контртерористичного комітету при ООН. Накладено на держави обов'язкові зобов'язання відносно боротьби з тероризмом [5, с. 5].

Резолюція 1540 (2004) Ради Безпеки ООН:

Наголошена резолюція Ради Безпеки ООН регламентує запобігання придбання недержавними суб'єктами, неурядовими угрупованнями ядерної, хімічної та біоло-

гічної зброї, способів її доставки, а також відповідних матеріалів. У змісті цієї резолюції передбачається, згідно з главою VII Статуту ООН, що розповсюдження та володіння зброєю масового знищення недержавними суб'єктами – загроза міжнародному миру та безпеці [14].

У свою чергу, держави зобов'язані утримуватися від надання будь-якої форми допомоги недержавним суб'єктам, що прагнуть: 1) розробити, 2) придбати, 3) виготовити, 4) володіти, 5) перевозити, 6) передавати або 7) використовувати ядерну, хімічну чи біологічну зброю, а також будь-які види способів доставки останньої [13].

Резолюція 1566 (2004) Ради Безпеки ООН:

Так, Рада Безпеки ООН у прийнятій Резолюції 1566 від 2004 року засудила тероризм як серйозну загрозу міжнародному миру та безпеці, посилила законодавство проти тероризму. Окреслила поняття «тероризму». Рада Безпеки, у свою чергу, закликала держави до переслідування чи здійснення екстрадиції всіх тих осіб, хто підтримує терористичну діяльність, бере участь у їх плануванні, підготовці [11, с. 12].

Резолюція 2199 (2015) Ради Безпеки ООН:

Рада Безпеки у схваленій Резолюції 2199 2015 року наголошує на необхідності боротьби всіма засобами, відповідно до Статуту ООН і міжнародного права, із загрозами міжнародному миру та безпеці, що походять від терористичних атак. Зміст резолюції полягає у висвітленні фінансових заходів для боротьби з тероризмом: 1) заморожування активів; також 2) закриття всіх фінансових джерел тероризму, до якої відноситься незаконна торгівля наркотиками та, відповідно, видобуток природних ресурсів. Також передбачена заборона виплати викупу терористичним групам в обмін на заручників [15].

2. Порядок дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії в контексті міжнародно-правової діяльності Ради Безпеки ООН, до яких, зокрема, відноситься тероризм.

Міжнародна діяльність Організації Об'єднаних Націй, спрямована на підтрим-

ку та відновлення міжнародного миру і безпеки світового співтовариства, чітко окреслює порядок дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії, викладеного в розділі VII Статуту Об'єднаних Націй.

Порядок дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії охоплює порядок прийняття рішення про дії, що закріплені в статтях 39-42 розділу VII Статуту.

2.1. Порядок прийняття рішення про дії щодо загрози мирові, порушень миру та актів агресії.

По-перше, керуючись статтею 39 Статуту ООН, Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії. Предикати, визначені в Статуті ООН, прямо не встановлюють обмежень чи вказівок, настанов, розпоряджень відносно градації фактичних обставин та добору критеріїв, еталону, що можуть застосовуватися Радою Безпеки ООН щодо існування такої загрози миру, його порушення або акту агресії. Водночас, РБ ООН робить рекомендації чи приймає відповідні рішення про те, які заходи доцільно застосувати, що спрямовані на підтримку або відновлення міжнародного миру та безпеки [16, с. 117].

Варто наголосити, що форми практики держав-членів під мандатом ООН, що застосовуються у дійсності, можуть значно розрізнятися від, зокрема, тверджень глави VII Статуту ООН. Так, Рада Безпеки може визначити як загроза миру або порушення миру будь-які дії, якщо члени РБ, включаючи п'ять постійних членів Ради, про це домовляться [16, с. 116-117].

По-друге, відповідно до статті 40 Статуту, Рада Безпеки ООН уповноважується на право вимагати від зацікавлених сторін виконання тимчасових заходів, що Рада впроваджуватиме й вважатиме за необхідні чи бажані, щоб запобігти погіршенню ситуації. Вимога виконання тимчасових заходів передує рекомендації або рішенню про заходи, що варто вжити з метою підтримання або відновлення міжнародного миру й безпеки відповідно. Наголошені тимчасові заходи не повинні завдати збитку та зашкодити як правам, домаганням, вимогам, так і становищу, стану таких зацікавлених сторін.

Відповідно, Рада Безпеки зважає та ураховує, у визначений спосіб, невиконання тимчасових заходів зацікавленими сторонами, щодо яких спрямовано вимогу [16, с. 117], [17, с. 9].

По-третє, згідно зі статтею 41 Статуту ООН: Рада Безпеки має повноваження приймати рішення щодо заходів, не пов'язаних з використанням збройних сил, що повинні застосовуватися для здійснення та виконання рішень РБ й використання таких заходів може бути витребуване останньою від членів Організації Об'єднаних Націй. До таких заходів можуть належати: повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, а також повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів спілкування, відносин, і навіть розрив дипломатичних зносин [16, с. 117].

Спершу Рада Безпеки повинна завжди вживати, якщо наголошена може ухвалити не пов'язані із застосування збройної сили заходи здебільшого економічного характеру і природи. У випадку, якщо ситуація є такою, що може полягати в загрозі миру, порушенні миру або вчиненні акту агресії, Рада Безпеки завжди може ухвалити заходи, не пов'язані із залученням збройних сил [16, с. 117].

Примусові заходи невоєнного характеру Рада Безпеки ухвалює в рамках статті 41 переважно такі, як 1) цілеспрямовані санкції: заморожування фінансів, активів; фізичним та юридичним особам, що підпадають під обмеження і на яких поширюється заборона на в'їзд на підставі: порушення прав людини, МГП, протиправної торгівлі природними ресурсами країни, і навіть порушення миру та стабільності; 2) ембарго на постачання зброї (як всі види, так і тільки на тяжке озброєння): у певному географічному регіоні, на території конкретної держави, відносно недержавного суб'єкта як у межах конкретної країни, так і регіону в цілому; заборона на торгівлю певними товарами, що як сприяють поглибленню та спонсують конфлікт, так і ті, що не пов'язані з конфліктом [18, с. 100-102].

По-четверте, керуючись статтею 42 Статуту ООН, у випадку, якщо Рада Безпеки вважатиме, що заходи, які не пов'язані із за-

стосуванням збройних сил, можуть виступати або в результаті вже виступили такими, що є недостатніми, Рада Безпеки має повноваження вжити визначені дії, як 1) повітряними, 2) морськими або 3) сухопутними (суходільними) силами, що можуть бути затребуваними для підтримання або відновлення міжнародного миру й безпеки. Наголошені дії можуть включати: демонстрації, блокаду та інші види операцій повітряних, морських або суходільних (сухопутних) сил Членів Організації [16, с. 117], [17, с. 9]. Тобто ухвалення рішення про економічні заходи, засоби може бути тільки формальним.

Процедура за якої було додержано вимоги, ухвалено рішення про застосування економічних засобів, а потім Рада Безпеки уповноважується застосувати такі дії на прийняття заходів, пов'язаних із використанням збройної сили.

2.2. Порядок організації застосування примусових заходів щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії згідно розділу VII Статуту ООН.

У цьому контексті визначається порядок створення збройних сил ООН (Миротворчі сили ООН) з контингентів збройних сил держав-членів міжнародної універсальної організації; порядок формування таких збройних сил та виконання міжнародного командування останніми передбачені статтями 43-50 розділу VII Статуту. Варто зазначити, що порядок ніколи не реалізовувався на практиці.

По-перше, Рада Безпеки ООН та держави-члени чи групи країн, що є членами Об'єднаних Націй, укладають угоди, які в подальшому підлягають ратифікації останніми. Такі угоди стосуються передусім надання у розпорядження РБ збройних сил, допомоги і засобів обслуговування військових та армії, сформованих у рамках їх домовленостей між Радою Безпеки та державами-членами або групами країн [16, с. 118].

РБ перебуває в залежності від фактичної готовності конкретних держав направити та надати війська шляхом укладення угоди такими країнами із Радою Безпеки та її ратифікації першими для виконання примусових заходів, до яких можна віднести і США. Саме згода та підтримка держав, що

додуваються до угоди, визначає долю відновлення миру застосуванням сили збройних сил ООН, а не прагнення Ради Безпеки як інституції в рамках Організації [19, с. 67].

По-друге, держави-члени Організації зобов'язані тримати у сталій готовності контингенти власних загальнонаціональних військово-повітряних сил (ВПС) для того, щоб у разі потреби та за відповідного рішення реалізувати спільні примусові дії міжнародного характеру [16, с. 118].

По-третє, формування Військово-Штабного Комітету при ООН, до складу якого входять Начальники Штабів постійних членів Ради Безпеки або їх представників, завдання якого полягатиме у пособленні та допомозі РБ у належному призначенні місій збройним силам ООН і який підпорядковуватиметься та буде підвладний Раді, а також відповідатиме, як уповноважений, за стратегічне управління збройними силами, що були надані Раді Безпеки для користування, також регулювання озброєнь та потенційного роззброєння в контексті статті 46, п. 1 статті 47 Статуту [16, с. 118], [20].

Необхідно зазначити, що Військово-Штабний Комітет мав слугувати як міжнародне командування і ніколи не діяв так, як це передбачено Статутом ООН. Командний потенціал ООН – дієвість та результативність якого повинен був би забезпечити штаб військового планування та командування – обмежений у зв'язку з інертністю Військово-Штабного Комітету ще з 1948 року. Неспроможність військового штабу при Генеральному секретареві до введення бойових дій, керівництва військовим контингентом та операціями – попри велику вагу, яку має Комітет у миротворчих операціях – вказує на неефективності Комітету. Нині діє у вигляді штату військових радників при постійних представниках в ООН [21, с. 55].

По-четверте, члени Об'єднаних Націй зобов'язані об'єднатися для забезпечення сприяння і надання взаємної військової допомоги у проведенні заходів, відносно яких, згідно зі статтею 49 Статуту, Радою Безпеки ухвалене рішення в їх застосуванні [16, с. 118]. Уперше Рада Безпеки ООН посилалася на статтю 49 Статуту в Резолю-

ції №146 Ради Безпеки ООН 9 серпня 1960 року щодо ситуації в Конго із зверненням до держав-членів Організації в сприянні забезпечення взаємної допомоги в здійсненні заходів, прийнятих Радою Безпеки [22, с. 7].

Висновки

1. Таким чином, Резолюції Ради Безпеки ООН відносно загроз для міжнародної стабільності, миру та безпеки, що походять від тероризму до подій трагедії 11 вересня 2001 року: У порівнянні підходів до протидії та боротьби з тероризмом, варто зазначити, що в Резолюціях 748 (1992 р.), 1267 (1999 р.), 1333 (2000 р.), 1189 (1998 р.), 1269 (1999 р.), прийняті до терористичного акту в США 2001 року, засновувалися переважно на розширенні кола діяльності, підтримці комплексних режимів економічних санкцій, звернення із закликом до заморожування фінансових активів, поширення заборони на військову допомогу, запровадження та розширення авіаційного та фінансового ембарго, зобов'язували держави утримуватися від організації, підбурювання, допомоги чи участі в терористичних актах, встановлювалися особливості в наданні притулку та статусу біженця з перевіркою участі особи у вчиненні актів тероризму. Резолюції РБ ООН після 9/11 такі як Резолюція 1368 (2001 р.), 1373 (2001 р.), 1540 (2004 р.), 1566 (2004 р.), 2199 (2015 р.) стосувалися здебільшого дій, пов'язаних із визнанням невід'ємного права на колективну та індивідуальну самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН, конкретизували надання правової допомоги, реалізацію узгодженої імміграційної політики, закликали до реформ, зазначалося і про імплементацію до кримінальних кодексів держав злочину тероризму, його криміналізація; закупівля недержавними суб'єктами зброї масового знищення визнавалася загрозою міжнародному миру та безпеці. Було створено Контртерористичний комітет при ООН. Визначено поняття «тероризму»; запроваджувалися фінансові заходи для боротьби з тероризмом.

2. Що стосується порядку дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії в контексті діяльності РБ ООН, проаналізовані матеріали дозволяють стверджу-

вати, що Рада Безпеки ООН, керуючись статтями 42 та 39 Статуту ООН, по-перше, визначає існування будь-якої загрози миру, порушення миру або ж акту агресії; по-друге, Рада Безпеки ООН надає рекомендації або приймає рішення щодо заходів, які варто вжити з метою підтримки, а також відновлення міжнародної стабільності та миру, зокрема, ухвалює Резолюції з загроз для міжнародної безпеки від терористичних актів.

Наукова новизна сформульованих результатів дослідження полягає в порівнянні окремих Резолюцій, прийнятих до подій 11 вересня 2001 та після 9/11, розкрито їх зміст та наголошено на різниці в сприйнятті і діяльності ООН з протидії тероризму; чітко визначено засоби, які використовувала РБ ООН в прийнятих Резолюціях. Автором було висвітлено порядок дій щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії за розділом VII Статуту ООН, як внесок у вирішення наукової проблеми з протидії тероризму.

Так, практична цінність отриманих результатів дослідження полягає у пропозиції зміни підходу Ради Безпеки ООН до запобігання, протидії та боротьби з міжнародним тероризмом, шляхом активного запровадження санкцій та введення економічних обмежень, заборони торгівлі, ембарго на держав, які підтримують, розміщують, виражають мовчазну згоду, тренерують терористичні угруповання; сформовано рекомендації потреби в чіткому визначенні терористичних актів, які становлять загрозу міжнародному миру та безпеці і передбачають застосування порядку дій щодо загрози миру, порушення миру і актів агресії; можливість використання напрацювань в панельних дискусія щодо діяльності РБ з протидії тероризму.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку є аналіз та порівняння Резолюцій Ради Безпеки ООН, що приймалися за останні п'ять років та розкриття тематики, пов'язаної з порядком прийняття рішень про порядок дій щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії.

Література

1. Carnero R. G. Terrorist Acts as Threats to International Peace and Security. *International Legal Dimension of Terrorism* / ed. by P. A. Fernández-Sánchez. Koninklijke Brill N. V., 2009. P. 55-73.
2. Värk R. Terrorism as a Threat to Peace. *Juridica International*. 2009. № 16. P. 216-223. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2792189.
3. United Nations: Information Service Vienna. Legal Counsel Briefs Security Council on Efforts to Combat Terrorism; Reviews International Legal Regime, Stresses Need for Cooperation. 2007. *UNIS*. URL: <https://unis.unvienna.org/unis/en/pressrels/2000/sc1286.html>.
4. UNSCR: Search engine for the United Nations Security Council Resolutions. *Resolution 748: Libyan Arab Jamahiriya*. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/748>.
5. Stroligo K. Guidelines regarding the necessary steps to be taken for effective implementation of the UN security Council resolutions on terrorism. – Ljubljana: Council of Europe, 2007. P. 9.
6. UN Office of the High Commissioner for Human Rights. Default title: Resolution 1333 (2000) Calls for Closure of Training Camps, End to Provision of Sanctuary; Ban Imposed on Military Assistance. 2020. *UN Office of the High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2009/10/default-title-326>.
7. United Nations Security Council. *Resolution 1189 (1998)*. 1998. *UNSC*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UN-DOC/GEN/N98/237/77/PDF/N9823777.pdf?OpenElement>.
8. United Nations Security Council. *Resolution 1269 (1999)*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/303/92/PDF/N9930392.pdf?OpenElement>.
9. Security Council Resolutions. Security Council – Counter-Terrorism Committee (CTC): Counter-Terrorism Committee Directorate (CTED). URL: <https://www.un.org/securitycouncil/ctc/content/security-council-resolutions>.
10. Ulfstein G. Terrorism and the Use of Force. *Security Dialogue*. 2003. № 34(2). P. 153-167.

11. Manual on International Cooperation in Criminal Matters related to Terrorism. – Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2009. P. 259.

12. United Nations Security Council. Resolution 1373 (2001). URL: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1373>.

13. United Nations Office for Disarmament Affairs. UN Security Council Resolution 1540 (2004). URL: [https://disarmament.unoda.org/wmd/sc1540/#:~:text=In%20resolution%201540%20\(2004\)%2C,delivery%2C%20in%20particular%20for%20terrorist](https://disarmament.unoda.org/wmd/sc1540/#:~:text=In%20resolution%201540%20(2004)%2C,delivery%2C%20in%20particular%20for%20terrorist).

14. United Nations Security Council. Resolution 1540 (2004). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/328/43/PDF/N0432843.pdf?OpenElement>.

15. Unanimously Adopting Resolution 2199 (2015), Security Council Condemns Trade with Al-Qaida Associated Groups, Threatens Further Targeted Sanctions. (2015, 12 February). 2015. *United Nations: Meetings Coverage and Press Releases*. URL: <https://press.un.org/en/2015/sc11775.doc.htm>.

16. Ржевська В. С. Моделі колективної безпеки в доктрині і практиці міжнародного права : монографія / В.С. Ржевська. – Одеса: Фенікс, 2022. – 334 с.

17. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. 1945. *United Nations*. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.

18. Wood M., Stoecker E. *The UN Security Council and International Law*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. P. 300.

19. Weiß W. *Security Council Powers and the Exigencies of Justice after War* / ed. by A. von Bogdandy, R. Wolfram. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2008. Vol. 12. P. 45-111.

20. Grove E. *UN Armed Forces and the Military Staff Committee: A Look Back*. *International Security*. 1993. Vol. 17, №. 4. P. 172-182.

21. Houck J. W. *The Command and Control of United Nations Forces in the Era of «Peace Enforcement»*. *Duke Journal of Comparative and International Law*. 1993. Vol. 4, № 1. P. 1-69. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/62547793.pdf>

22. Miller E. M. *Legal Aspects of the United Nations Action in the Congo*. *The American Journal of International Law*. 1961. Vol. 55, № 1. P. 1-28.

SUMMARY

Terrorist activity at the international level has acquired a new dimension with the adoption of UN Security Council Resolution 1373 on threats to international peace and security caused by terrorist acts and the recognition of terrorism as a threat to the latter. The UN Security Council is responsible for the maintenance and restoration of international peace and security, which, in the context of the actualization of hybrid wars and the financing of terrorism by states, requires an analysis of the UN Security Council Resolutions on terrorist activities and the procedure for dealing with threats to the peace, breaches of the peace and acts of aggression in the context of the international legal activities of the UN Security Council – and emphasizes the relevance of the study. The analysis and determination of the content of the UN Security Council's Resolutions, and its influence as a powerful actor in coordinating the efforts of the international community in the fight against international terrorism, allows us to assume that the tools and mechanisms for countering terrorist activities ensure the implementation of the will of the entire international community as a whole in the implementation of the UN's coordinated policy on countering terrorism and maintaining and restoring international peace, security and stability. Confirmation of this thesis is provided by the methodological basis of the research: historical-legal method, system-functional, comparative-legal, analysis and generalization. Based on the results of the scientific research, the article highlights the content of the UN Security Council Resolutions regarding threats to international stability, peace and security arising from terrorism, adopted before September 11, 2001, in particular Resolutions 748, 1267, 1333, 1189, 1269 and after the tragedy 9 /11 in UN Security Council Resolutions 1368, 1373, 1540, 1566, 2199. The procedure for actions regarding threats to peace, breaches of peace and acts of aggression, provided for on the basis of Chapter VII of the UN Charter, has been established, which includes, first, the procedure for making a decision on these actions, established in Articles 39-42 of Chapter VII; secondly, the organization of the application of coercive measures within the limits of Art. 43-50; thirdly, the right to individual or collective self-defense, set forth in Art. 51 of the UN Charter.

Keywords: international terrorism, UN Charter, international security, the Military Staff Committee, the Counter-Terrorism Committee, sanctions.

РЕЦЕНЗІЯ
на рукопис монографії Віталія Юрійовича Середюка
«Юридична техніка в теорії і практиці
тлумачення норм права»

ОНИЩУК І.І. - доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Міжнародної академії інформатизації, директор Центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.25>

Наукова актуальність дослідження не викликає сумніву, адже в ньому представлено результати вельми необхідного дослідження в галузі теорії держави і права. Робота є одним із перших комплексних досліджень теоретичних та прикладних питань юридичної техніки в тлумаченні норм права.

Загальновідомо, що тлумачення норм права пов'язане із правореалізацією, зокрема із правозастосуванням. Перш ніж використати окрему норму права, необхідно з'ясувати її реальний зміст, а в деяких випадках і роз'яснити. Тлумачення – це складна і багатоаспектна діяльність різних суб'єктів, яка наділена інтелектуально-вольовим характером і спрямована на пізнання та пояснення змісту норм права.

Як слушно зауважив автор, законодавство – це набір певних обов'язкових до виконання положень, об'єднаних в акти законодавства. І здається, що суддя або інша особа, яка здійснює правозастосування чи бере участь у процесі юридичної кваліфікації дій осіб чи інших обставин та з'ясуванні змісту прав та обов'язків учасників відповідних правовідносин, який (процес) має закінчитись прийняттям обов'язкового до виконання юридичного акту, повинні лише віднайти в законодавстві певне положення, уважно його прочитати та застосувати до відповідних правовідносин.

В. Ю. Середюк акцентував на тому, що необхідність тлумачення норм права продиктована потребою забезпечення найбільш правильного застосування норм пра-

ва. На сучасному етапі розвитку правової науки є багато способів, методів, правил та інструментів тлумачення норм права.

Під впливом прогресивного динамічного духу теперішнього часу вивчення питання юридичної техніки в тлумаченні норм права переважно орієнтоване на майбутнє. Водночас великий науковий інтерес представляє виявлення джерел правотлумачної діяльності за допомогою яких можна простежити передумови й динаміку розвитку права в цілому.

Насправді процес тлумачення є значно складнішим. Це обумовлене перш за все тим, що для правильного правозастосування треба від тексту акта законодавства як реального явища, яке сприймається людиною через її почуття та розум, перейти в систему права, що існує лише як явище логіки, та за допомогою такого переходу окреслити коло правових норм, які підлягають застосуванню до відповідних правовідносин.

Розуміння нормативно-правових актів породжується ясністю щодо тлумачення норм права. За текстом норм права лежить їх зміст. Справа не обмежується лише розшифруванням текстів. Інтерпретатор розкриває зміст правових явищ, що знаходяться за текстом норми права, волі суб'єкта правотворчості.

Професія юриста передбачає наявність не лише спеціальних знань, а й особливої професійної майстерності, яка зазвичай називається юридичною технікою. Діяльність, яка пов'язана з тлумаченням норм права,

характеризується набором потрібного на всіх етапах правового розвитку суспільства техніко-юридичного інструментарію.

Концепція роботи є вмотивованою. Автор добре обізнана з матеріалом, відчувається ґрунтовне опрацювання джерел і володіння сучасними методами дослідження. Праця відзначається послідовністю, взаємозумовленістю концепції та результатів, цікавим змістовним матеріалом, аргументованістю.

Зі змісту роботи випливає, що структура монографії розкриває її зміст. Розділи пов'язані внутрішньою логікою і послідовністю викладу думок. Структура монографії може бути визнана оптимальною, оскільки дозволяє автору послідовно розв'язувати поставлені питання й репрезентувати результати дослідження та організує його матеріал у логічно завершений та цілісний науковий твір.

Автору дослідження вдалося розкрити техніко-юридичний інструментарій тлумачення норм права з позицій інноваційних дослідницьких прийомів і засобів (аксіологічного підходу, методу герменевтики, принципів синергетики, структурно-функціонального аналізу).

Сформульовані положення, а також висновки відзначаються новизною, конкретністю й обґрунтованістю. На безперечну позитивну оцінку заслуговують, зокрема, зроблені рекомендації, що слугуватимуть для попередження і подолання розбіжностей у тлумаченні норм права.

У монографії сформовано авторську позицію стосовно способів і засобів попередження та подолання розбіжностей у тлумаченні норм права, яка відрізняється від висвітлених поглядів інших фахівців. Зокрема, схарактеризовано техніко-юридичний інструментарій тлумачення норм права, показано його роль у виявленні та подоланні недоліків у правотлумачній діяльності.

Звичайно, не все у монографічному дослідженні вдалося висвітлити в однокій мірі переконливо й прозоро. Насамперед авторові варто було б конкретизувати, що він розуміє під застосуванням судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ як джерела права. У монографії не наведено порядку посилання на Конвенцію та практику Суду. Та чи варто взагалі українським судам застосовувати рішення та ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн?

Означене зауваження не має принципового характеру і не впливає на загальну позитивну оцінку рецензованої праці та не знецінює праці. Актуальність теми та доцільність цього дослідження обґрунтовані шляхом критичного аналізу та порівняння з уже відомими розв'язаннями проблеми. Цінність дослідження у її науковій новизні та прикладному значенні отриманих результатів. Тому рекомендую рецензовану працю кандидата юридичних наук, доцента В. Ю. Середюка до друку.

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію Середюка Віталія Юрійовича на тему:
«Юридична техніка в теорії і практиці
тлумачення норм права»

ОНИЩЕНКО Н. М. - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, дійсний член (академік) НАПрН України, академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.26>

Одним з найважливіших наслідків правозастосовних помилок працівників органів внутрішніх справ є порушення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина в тій сфері діяльності органів системи МВС, у якій здійснюється правозастосування. Підвищення якості тлумачення норм права як стадії правозастосування зміцнює суспільну довіру до органів системи МВС.

На доктринальному рівні велась і до цього часу ведеться дискусія стосовно того, чи завжди положення актів законодавства потребують тлумачення. На цей час до навчальної літератури ввійшла думка про те, що застосування положень актів законодавства обов'язково випереджує їх тлумачення. З такою думкою слід погодитись з огляду як на законодавство, на його природу, зміст, співвідношення з правом, особливо на сучасний його стан в Україні, так і на зміст правотлумачної діяльності. Тому і суддям не слід було б надалі уникати зазначення в судових рішеннях на тлумачення актів законодавства, яке вони здійснюють при вирішенні справ.

Панує уявлення, що тлумачення – це прерогатива Конституційного Суду. Так, Конституційний Суд України має конституційне повноваження на здійснення нормативного (обов'язкового для невизначеного кола осіб) тлумачення Конституції України. Але ж індивідуальне тлумачення актів законодавства (стосовно правовідносин, що виникли між конкретними особами) – це повноваження, яким наділяються всі суди

і яке вони мають здійснювати повсякденно з метою мотивування тих рішень, які вони приймають.

Слід визнати, що і законодавець не підштовхує суди до належної правотлумачної діяльності. Зокрема, процесуальне законодавство не ставить досить високих і жорстких вимог щодо необхідності належного тлумачення нормативноправових актів, які суд застосовує при прийнятті рішення.

Найбільше значення для вирішення колізій між правовими нормами має врахування системних ієрархічних зв'язків між нормативноправовими актами та правовими нормами. Правові норми, що встановлені нормативноправовими актами вищої юридичної сили, підлягають переважному застосуванню перед правовими нормами, що встановлені актами меншої юридичної сили. При цьому не мають значення ті обставини, коли було прийнято правові акти, якими були встановлені конкуруючі правові норми (раніше чи пізніше), яка із конкуруючих норм є загальною, а яка – спеціальною. Правові норми, встановлені актами вищої юридичної сили, мають перевагу при правозастосуванні, хоч би ці норми не були закріплені текстуально і виявлялись при тлумаченні за допомогою відповідних логічних засобів, у тому числі – висновку від протилежного.

Автор монографії слушно акцентував на тому, що в судовому рішенні необхідно дати тлумачення положень законодавства, що підлягають застосуванню до конкретних

правовідносин, роз'яснити, у який спосіб із відповідних положень законодавства випливають права та обов'язки сторін. Без цього судові рішення буде незрозумілим учасникам відповідного процесу, а відтак буде порушене їх право на справедливий суд.

Всупереч теоретичним уявленням, положення актів законодавства на цей час не є системним явищем, а утворюють певну сукупність. І все ж цій сукупності притаманна певна внутрішня логіка, оскільки зазначена сукупність є результатом свідомої діяльності людей. А завдання юристів-фахівців, що працюють у сфері правозастосування, полягає у пізнанні зазначеної логіки. Крім того, система законодавства є багаторівневою, розгалуженою.

Структура монографії побудована чітко та логічно, складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Монографічне дослідження базується на багатій джерельній базі, до якої включено численні роботи вітчизняних та закордонних авторів, нормативно-правові акти чинного законодавства, судові рішення, узагальнення судової практики тощо.

Дуже вдалою рекомендацією стосовно подолання неясностей, двозначностей і логічних суперечностей, які виявляються в процесі тлумачення, на нашу думку, є розробка та прийняття Закону України «Про нормативно-правові акти». Ця рекомендація аргументована прикладами ефективності вказаного закону в закордонній практиці, зокрема в частині удосконалення тлумачення норм права.

Аналіз тексту монографії Віталія Середюка дає підстави стверджувати, що висвітлення теми дослідження відзначається ґрунтовністю та фундаментальністю. Виклад матеріалу в роботі належно структурований, основні положення роботи логічно пов'язані, а науковий апарат відповідає встановленим вимогам. Теоретичне значення одержаних

результатів полягає в комплексному дослідженні теоретичних та прикладних засад юридичної техніки тлумачення норм права.

Ступінь обґрунтованості результатів дослідження Віталія Середюка підтверджується: методологічною й теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження; системним аналізом теоретичного матеріалу; виявленням теоретико-наслідкових зв'язків між елементами досліджуваної проблематики; широтою й різноманітністю теоретичної бази.

Висновки, сформульовані в роботі, впливають на розвиток та доповнення положень окремих розділів теорії держави і права, галузевих юридичних наук. Розробки способів і засобів попередження та подолання розбіжностей у тлумаченні норм права сприятимуть більш ефективному використанню регулятивного й охоронного потенціалу сучасного права.

Разом із тим, не можемо не звернути увагу на деякі дискусійні положення, що мають, на нашу думку, місце в монографії. Зокрема необхідно продумати, у якому нормативно-правовому акті слід закріпити поняття правотлумачної помилки. Більш детального розгляду потребує питання нормативного закріплення правил тлумачення норм права та критеріїв правильності тлумачення.

Зазначені позиції відзначається дискусійним характером та не впливають на загальну позитивну оцінку роботи. Тому з урахуванням викладеного можна підсумувати, що монографія вирізняється належним науковим і методологічним рівнем, має практичне значення одержаних результатів, адже сформульовані та обґрунтовані в роботі положення, висновки та рекомендації можуть бути використані при формуванні правової доктрини сучасної Української держави, що дає вагомі підстави рекомендувати її до видання.

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ
СЕРЕДЮКА ВІТАЛІЯ ЮРІЙОВИЧА НА ТЕМУ:
«ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ
ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА»**

**СКРИПНІЮК О. В. - директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН
України, віцепрезидент НАПрН України, Заслужений юрист України
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.27>**

Актуальність теми монографічного дослідження зумовлена тим, що для сучасного українського суспільства та держави важливим залишається питання про закономірності розвитку юридичної техніки в доктринах тлумачення норм права, зокрема про можливість різних способів тлумачення норм права.

Незаперечним фактом є та обставина, що внаслідок інтенсивної правотворчої діяльності законодавство з дня набуття Україною незалежності розвивалось шляхом його недостатнього опрацювання, невиправданого ускладнення, значного зниження рівня формальної визначеності та різкого посилення суперечності між нормативно-правовими актами. Це стосується і Конституції України, і кодифікованих законодавчих актів, і інших законів, а тим більше – підзаконних нормативно-правових актів. Зрозуміло, що тлумачити таке законодавство значно трудніше, ніж формально визначене, вільне від розбіжностей, добре опрацьоване і просто викладене законодавство.

Без сумніву, наукова проблема щодо попередження та подолання розбіжностей у тлумаченні норм прав, зокрема в судовому правозастосуванні є надзвичайно актуальною для сучасного етапу функціонування Української держави. Її розв'язання має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки визначення концептуальних засад і напрямків удосконалення судового тлумачення норм права є одними зі стра-

тегічних завдань розвитку судової влади України.

Автор провів дослідження теоретичних та прикладних засад юридичної техніки тлумачення норм права, здійснив теоретико-методологічне обґрунтування значення інструментарію юридичної техніки. Результати дослідження сприятимуть розробці низки рекомендацій, використання яких на практиці дозволить більш грамотно інтерпретувати правові приписи. Погоджуємось із Віталієм Юрійовичем у тому, що на часі розробка та затвердження рекомендацій для використання техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права на практиці. Саме тому в проєкті Закону України «Про нормативно-правовий акт» необхідно закласти основи використання юридичної техніки тлумачення норм права.

У монографії висвітлено питання про трансформацію наукових підходів до поняття юридичної техніки тлумачення норм права; концепти розуміння юридичної техніки тлумачення норм права; взаємозв'язок тлумачення норм права з юридичною технікою нормотворення; методи та методологія дослідження юридичної техніки тлумачення; доктрини тлумачення норм права в національних правових системах сучасності (інтенціоналізм, текстуалізм, контекстуалізм, історичне (статичне) та еволюційне (динамічне) тлумачення норм права); основні чинники процесу утворення розбіжностей у практиці тлумачення норм права; техніко-юридичні способи та засоби попередження і

подолання розбіжностей у тлумаченні норм права та інші.

Виклад матеріалу здійснено методично доступно. Монографія чітко структурована та містить додатки, які якісно доповнюють її зміст.

Таким чином, розроблені в монографії питання – це вагомий внесок у справу переоцінки ролі юридичної техніки для попередження та подолання розбіжностей в тлумаченні норм права. У роботі надано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення. Зокрема, сформовано рекомендації із вдосконалення практики та техніки тлумачення норм права використано низку рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, а також Верховного Суду.

Результати та отримані висновки є достатньо аргументованими, їх вірогідність зумовлена тим, що дослідження ґрунтуються на широкій джерельній базі, нормативно-правових документах, використанні необхідної спеціалізованої літератури, сучасного узагальнення судової практики. Викладення матеріалів характеризується логічністю, структура роботи достатньою мірою оптимальна, і в цілому досягається поставлена мета.

Звертаючи увагу на позитивні моменти монографії Віталія Юрійовича Середюка, необхідно звернути увагу й на положення,

які є дискусійними чи такими, що потребують додаткової аргументації. Зокрема, варто конкретизувати, у якій послідовності має здійснюватись тлумачення положень законодавства у судовому рішенні з метою його мотивування. Оскільки судове тлумачення норм права, як це є загальноновизнаним, охоплює собою не тільки з'ясування змісту положень нормативно-правових актів, а й роз'яснення цього змісту на стадії тлумачення, що збігається з однією із завершальних стадій судового процесу (написанням судового рішення), суд викладає результати тлумачення у судовому рішенні.

Додатковим аргументом актуальності та практичної значущості дослідження могли б стати методичні рекомендації щодо попередження та подолання розбіжностей у тлумаченні норм права та однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці.

Висловлені зауваження мають в основному рекомендаційний характер і не понижують оцінку монографічної праці.

Безумовно, монографія кандидата юридичних наук, доцента Середюка Віталія Юрійовича «Юридична техніка в теорії і практиці тлумачення норм права» виконана на високому науково-теоретичному рівні розробки, відповідає сучасному рівню розвитку науки і техніки та рекомендується до видання.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

БОДНАР Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент проректор з фінансово-господарської роботи ПВНЗ Вінницького фінансово-економічного університету

<https://orcid.org/0000-0003-3322-6279>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.28>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «міжнародне державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти». Виділено ключові характеристики даної наукової категорії. Окреслено ключові проблеми, які заважають нормальному функціонуванню міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, на основі чого запропоновано авторське бачення стосовно вирішення останніх.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, державно-приватне партнерство, законодавство, вища освіта.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення державно-приватне партнерство у різних сферах суспільного життя відіграє все більшу роль. Особливо гостро дане питання стоїть у сфері вищої освіти. Важливість останнього обумовлена тим, що за його допомогою вбачається можливим залучити додаткові кошти для розвитку освіти, зменшити навантаження на державний бюджет, покращити інноваційну діяльність, тощо. Аналіз зарубіжного досвіду функціонування інституту державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти дає змогу говорити про те, що одним із важливих кроків щодо розвитку відповідної галузі є розвиток та покращення відповідного партнерства на міжнародному рівні.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із державно-приватним партнерством у сфері вищої освіти, у своїх наукових працях розглядали: В.В. Дергачова, І.О. Дьоміна, В.П. Горин, М.І. Карпа, А.М. Карпенко, Г.О. Комарницька, О.С. Москічова, М.І. Крупка, О.С. Павлова, Р.Б. Поляков, А.В. Пшонка та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, у сфері міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти залишається чимала кількість проблем теоретичного та прикладного характеру які потребують вирішення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб опрацювати напрями вдосконалення міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Задля досягнення даної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність поняття міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; здійснити аналіз норм міжнародного законодавства у сфері вищої освіти; опрацювати перспективні напрями вирішення проблем у відповідній сфері суспільного життя.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного національного та міжнародного законодавства

дістало подальшого розвитку опрацювання напрямків вдосконалення міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Взагалі, міжнародне партнерство – це добровільна угода про міжнародну співпрацю між двома або більше сторонами, в якій усі учасники домовляються працювати разом для досягнення загальної мети або виконання певної задачі і розділяти ризики, відповідальність, ресурси, правомочність і прибуток. Серед ознак міжнародного партнерства, зазвичай, виділяють такі: надійність, динаміка, ефективність та сутність відносин, а також їх довготривалість [1]. А. Проскурін, характеризуючи міжнародне співробітництво, пропонує його визначати як спрямованість і рівень розвитку системи міжнародних відносин, що характеризуються регулярним цілеспрямованим і координованим самими учасниками розвитком міжнародних зв'язків у різних сферах і галузях міжнародного життя. За твердженням цього автора, міжнародне співробітництво є єдиною розумною альтернативою міжнародній конфронтації, що впливає з «політики сили» і «балансу сил» у міжнародних відносинах та виникає як наслідок зміцнення взаєморозуміння і взаємної довіри між суб'єктами міжнародних відносин на основі формування й цілеспрямованого проведення ними зовнішньої політики, виходячи з концепції спільності інтересів [2].

В.В. Дергачова вказує, що міжнародне партнерство – це процес взаємодії міжнародних суб'єктів, який направлений на розширення збуту і отримання якісних та доступних ресурсів для подальшого функціонування фірми, і збільшення прибутків. На сьогодні існує багато різновидів міжнародного партнерства, проте серед українських підприємств особливою популярністю користується саме міжнародне виробниче партнерство та такі його підвиди, як лізинг, проектне фінансування та спільне підприємство [3]. Загальні напрями міжнародного співробітництва формуються під впливом зовнішньої політики країн світу, певною

мірою регулюються багатьма міжнародними нормами і цінностями, що напрацьовані людством упродовж його історичного розвитку. Держави уособлюють на міжнародній арені суспільство країни в цілому, а не окремі соціальні групи чи політичні організації. Такі важливі питання, як суверенітет, безпека, територіальна цілісність, вирішує через свої структури тільки держава. Однак в умовах глобалізації й посилення інтеграційних процесів між державами зростає необхідність розширювати й поглиблювати міжнародні зв'язки між органами місцевого самоврядування [4, с.156].

Таким чином, міжнародне державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти – це форма співпраці між урядовими структурами та приватними суб'єктами в галузі вищої освіти, яка спрямована на спільне вирішення освітніх завдань та досягнення стратегічних цілей у досліджуваній сфері суспільного життя. Ця форма партнерства може включати в себе різні види співпраці, такі як: спільні проекти, обмін досвідом серед студентів та викладачів, спільні дослідження, розробка програм та курсів навчання, а також обмін досвідом і ресурсами. Основними характеристиками державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти є наступні:

- урядові органи та заклади вищої освіти в рамках співпраці об'єднують зусилля для створення та реалізації спільних освітніх програм, проектів та ініціатив;
- за допомогою міжнародного партнерства можливий обмін студентами та викладачами між установами різних країн для збагачення навчального процесу та розширення міжнародного досвіду;
- спільні ініціативи сприяють розвитку вищої освіти шляхом залучення інвестицій у модернізацію гуртожитків, навчальних корпусів, лабораторій, бібліотек та іншої інфраструктури закладів вищої освіти;
- в рамках міжнародного державно-приватного партнерства заклади вищої освіти та приватні партнери можуть об'єднатися у консорціуми для спільного вирішення конкретних завдань, обміну ресурсами та вироблення стратегій для підвищення якості вищої освіти

З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що мета міжнародного державно-приватного партнерства полягає в забезпеченні якісної освіти, підвищенні конкурентоспроможності вищої освіти на міжнародному рівні та розвитку інновацій в галузі освіти та науки в Україні та світі.

Незважаючи на те, що міжнародне державно-приватне партнерство має важливе значення, у його реалізації наявним є ряд проблем. Так, першочерговою проблемою є відсутність ефективного міжнародного законодавства у даній сфері. На сьогодні було прийнято низку міжнародних нормативних документів у сфері освіти, наприклад: 1) Декларація Уманських прав і свобод, стаття 26 якої визначає право на вищу освіту як загальнолюдське право; 2) Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, котрий закріплює право на вищу освіту та зобов'язує держави-учасниці забезпечувати доступ до неї; 3) Конвенція про визнання кваліфікацій у вищій освіті в регіоні Європи (Лісабонська конвенція); 4) Декларація Болонського процесу.

Окремої уваги заслуговує те, що не так давно Генеральна конференція ЮНЕСКО ухвалила Глобальну конвенцію про визнання кваліфікацій щодо вищої освіти, яка спрямована на поліпшення мобільності студентів та доступ до вищої освіти в регіонах та континентах. Її прийняття є кульмінацією восьми років основної роботи і впливає з розробки шести регіональних конвенцій про визнання, включаючи Болонський процес для Європи, Токійську конвенцію для Азії та Тихого океану та Аддіську конвенцію для Африки. Прийняття цього дуже важливого документу – конвенції – зменшить перешкоди, з якими стикаються студенти, викладачі, дослідники та шукачі роботи за межами своїх країн походження. Оскільки регіональні конвенції охоплюють лише мобільність між країнами в цих регіонах, Глобальна конвенція прокладає шлях для збільшення мобільності між регіонами та континентами [5].

У статті 2 вказаного вище нормативно-правового акта йдеться про те, що розгортаючи та посилюючи координацію, перегля-

ди та досягнення регіональних конвенцій щодо освіти, Глобальна конвенція про визнання кваліфікацій щодо вищої освіти має наступні цілі [6]:

1) сприяти та зміцнювати міжнародну співпрацю в галузі вищої освіти;

2) підтримувати інтеррегіональні ініціативи, політику та інновації для міжнародної співпраці в галузі вищої освіти;

3) забезпечувати глобальну мобільність та досягнення визнання вищої освіти на користь власників кваліфікацій, вищих навчальних закладів, роботодавців та інших зацікавлених сторін Держав-Учасниць цієї Конвенції, з розумінням та повагою до різноманітності систем вищої освіти Держав-Учасниць;

4) забезпечувати інклюзивну глобальну структуру для справедливого, прозорого, послідовного, згуртованого, своєчасного та надійного визнання кваліфікацій у вищій освіті;

5) поважати, підтримувати та захищати автономію та різноманітність вищих навчальних закладів і систем;

6) зміцнювати довіру та впевненість у якості та надійності кваліфікацій шляхом, зокрема, просування цілісності та етичних практик;

7) сприяти розвитку культури забезпечення якості у закладах і системах вищої освіти та розвивати потенціал, необхідний для забезпечення надійності, узгодженості та взаємодоповнюваності у забезпеченні якості, у рамках кваліфікацій та у визнанні кваліфікацій з метою підтримки міжнародної мобільності;

8) сприяти розробці, збору та обміну доступною, актуальною, надійною, прозорою та оперативною інформацією, а також поширенню передового досвіду серед зацікавлених сторін, держав-учасниць і регіонів;

9) сприяти через визнання кваліфікацій інклюзивному та справедливому доступу до якісної вищої освіти та підтримувати можливості навчання протягом усього життя для всіх, включаючи біженців та переміщених осіб;

10) сприяти глобальному оптимальному використанню людських і освітніх ресурсів з метою сприяння освіти для сталого розви-

тку та сприяти структурному, економічному, технологічному, культурному, демократичному та соціальному розвитку всіх суспільств [6].

Вказану вище Конвенцію вже ратифікувала 21 країна, зокрема Австралія, Норвегія, Сполучене королівство, Франція, Швеція, Японія та ін. Україна на сьогодні її не ратифікувала. Глобальна конвенція встановлює універсальні принципи справедливого, прозорого та недискримінаційного визнання кваліфікацій вищої освіти та кваліфікацій, які дають доступ до вищої освіти та пропонують можливості для подальшого навчання та працевлаштування. Глобальна конвенція також сприяє визнанню кваліфікацій, попереднього навчання та періодів навчання, отриманих дистанційно. Крім того, вона сприяє визнанню кваліфікацій біженців, навіть у випадках відсутності документів про освіту. Ратифікувавши Глобальну конвенцію, країни зобов'язуються зміцнювати міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти, підвищувати її якість вдома та в усьому світі, а також сприяти тому, щоб академічна мобільність і визнання кваліфікацій стали реальністю для мільйонів людей у всьому світі [7].

Таким чином, на сьогоднішній день, на нашу думку, з метою вдосконалення міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти першочерговим кроком має бути ратифікація «Глобальної конвенції про визнання кваліфікацій щодо вищої освіти». Зазначене пояснюється тим, що: 1) ратифікація дозволяє зміцнити міжнародну співпрацю в галузі вищої освіти, сприяючи обміну досвідом та розвитку міжнародних стандартів у досліджуваній сфері; 2) за її допомогою вбачається можливим гармонізувати стандарти вищої освіти України з міжнародними нормами, що сприяє підвищенню якості та конкурентоспроможності вищої освіти нашої держави; 3) прийняття цього документу дає можливість більш оперативно обмінюватись досвідом між державами та закладами вищої освіти, як на рівні студент-студент так і на рівні викладач-викладач, тощо; 4) сприяє взаємному визнанню кваліфікацій між країнами, що полегшує перехід та визнання освітніх досягнень.

Наступним кроком у напрямку покращення міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти має бути вдосконалення Закону України «Про державно-приватне партнерство». Слід відмітити, що у вказаному законодавчому акті фактично не йдеться про державно-приватне партнерство саме на міжнародному рівні. З огляду на це, переконані, що важливим кроком у напрямку вирішення відповідної проблеми має внесення змін та доповнень до вказаного нормативно-правового акту, в якому необхідно: по-перше, законодавчо закріпити, що одним із ключових принципів державно-приватного партнерства є міжнародне співробітництво. Зокрема, вбачається необхідним зробити акцент на важливості здійснення такого співробітництва саме в освітній галузі; по-друге, встановити коло суб'єктів, відповідальних за реалізацію заходів державно-приватного партнерства в різних галузях суспільного життя, в тому числі й у сфері вищої освіти; по-третє, у документі має передбачатись створення програм та фондів для фінансування міжнародної мобільності; по-четверте, законом має бути створено прозорі та відкриті механізми вибору та реалізації міжнародних партнерів, включаючи відкриті конкурси, дані, звіти, тощо.

З урахуванням запропонованих вище змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство» вбачається необхідною розробка окремого підзаконного нормативно-правового акту, який має прийняти Міністерство освіти і науки України. Цей нормативний акт, що видається на основі закону, відповідно до закону та спрямований на його виконання шляхом конкретизації законодавчих приписів або встановлення первинних норм, має закріпити процедурні аспекти міжнародного співробітництва у сфері державно-приватного партнерства. Варто наголосити, що підзаконні нормативно-правові акти, різняться за своєю юридичною силою, що залежить від становища органів держави, які видають ці акти, їх компетенції, а також від характеру та призначення самих актів. Підзаконність нормативно-правових актів означає відповідність нормативно-правових ак-

тів не лише законам, але й іншим актам, що мають більш високу юридичну силу [8]. В. М. Кириченко вважає, що підзаконні акти – це нормативно-правові акти, прийняті вповноваженими на те компетентними правотворчими державними органами на підставі та на виконання законів. Тобто, підкреслює вчений, приписи підзаконних актів є похідними від законів. Це є загальноновизнаним і ні у кого не викликає будь-яких сумнівів. І тому всі без винятку підзаконні акти мають меншу юридичну силу, ніж будь-який закон, і не можуть протирічити йому, а також не можуть змінювати або скасовувати норми законів. В іншому разі підзаконні акти визнаються недійсними з моменту їх прийняття й підлягають скасуванню. Існування підзаконних нормативно-правових актів у правовій системі обумовлено багаторівневою структурою самих суспільних відносин, які потребують як законодавчого, так і підзаконного нормативного регулювання, а також необхідністю оперативного, компетентного й професійного вирішення питань у різних сферах життєдіяльності суспільства [9].

Вказане вище дає змогу констатувати, що в умовах сьогодення важливим кроком є розробка підзаконного нормативно-правового акту «Про затвердження порядку здійснення міжнародного державно-приватного співробітництва у сфері вищої освіти». Саме за допомогою даного документу, як вбачається, Міністерство освіти і науки України має можливість: створити своєрідний фундамент для функціонування державно-приватного партнерства у галузі вищої освіти на міжнародному рівні; визначити права та обов'язки учасників відповідних міжнародних правовідносин, включаючи урядові інституції та приватні компанії; забезпечити прозорість державно-приватного партнерства, тощо.

Висновок

Таким чином, саме наведені вище пропозиції та рекомендації дозволять, як вбачається, якісно покращити державно-приватне партнерство у галузі вищої освіти не тільки на національному, але й на міжнародному рівнях. Втім, здійснення

відповідного покращення має здійснюватись у поєднанні із організаційними засадами здійснення такої діяльності, зокрема: створення в структурі МОН спеціального підрозділу, який буде відповідати за здійснення такої діяльності; покращення кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення відповідних правовідносин.

Література

1. Черкасова В. В. Специфіка міжнародного партнерства та співробітництва. Спільні та відмінні риси. Взаємозв'язок. Проблеми формування нової економіки XXI сторіччя : матеріали V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 21–22 груд. 2012 р. URL: http://www.confcontact.com/20121221/4_cherkasova.htm
2. Перепьолкін С. М. Конспект лекцій з дисципліни “Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності” / Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, кафедра теорії та історії держави і права. Дніпро, 2016. 5 с.
3. Дергачова В.В., Ершад Пур В.В. Теоретичні засади міжнародного партнерства у забезпеченні зовнішньоекономічної діяльності підприємства. URL: <chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehja/index.html>
4. Чепеленко А. А. Сучасні підходи до організації міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування / А. А. Чепеленко // Теорія та практика державного управління. 2020. Вип. 3. С. 154-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2020_3_20
5. Прийнята Глобальна конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти. Відділ зовнішньоекономічної діяльності Департамент міжнародного співробітництва КПП ім. Ігоря Сікорського URL: <https://forea.kpi.ua/priynyata-globalna-konventsiya-proviznannya-kvalifikatsiy-vishhoyi-osviti/>
6. Global Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education. Entry into force: 5 March 2023, in accordance with its Article XVIII. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/global-convention-recognition-qualifications-concerning-higher-education?hub=66535>

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що міжнародне державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти – це форма співпраці між урядовими структурами та приватними суб'єктами в галузі вищої освіти, яка спрямована на спільне вирішення освітніх завдань та досягнення стратегічних цілей у досліджуваній сфері суспільного життя. Ця форма партнерства може включати в себе різні види співпраці, такі як: спільні проекти, обмін досвідом серед студентів та викладачів, спільні дослідження, розробка програм та курсів навчання, а також обмін досвідом і ресурсами.

Наголошено, що з метою вдосконалення міжнародного державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти першочерговим кроком має бути ратифікація «Глобальної конвенції про визнання кваліфікацій щодо вищої освіти». Зазначене пояснюється тим, що: 1) ратифікація дозволить зміцнити міжнародну співпрацю в галузі вищої освіти, сприяючи обміну досвідом та розвитку міжнародних стандартів у досліджуваній сфері; 2) за її допомогою вбачається можливим гармонізувати стандарти вищої освіти України з міжнародними нормами, що сприяє підвищенню якості та конкурентоспроможності вищої освіти нашої держави; 3) прийняття цього документу дає можливість більш оперативно обмінюватись досвідом між державами та закладами вищої освіти, як на рівні студент-студент так і на рівні викладач-викладач, тощо; 4) сприяє взаємному визнанню кваліфікацій між країнами, що полегшує перехід та визнання освітніх досягнень.

Констатовано, що в умовах сьогодення важливим кроком є розробка підзаконного нормативно-правового акту «Про затвердження порядку здійснення міжнародного державно-приватного співробітництва у сфері вищої освіти».

Ключові слова: міжнародне співробітництво, державно-приватне партнерство, законодавство, вища освіта.

SUMMARY

It was found that the international public-private partnership in the field of higher education is a form of cooperation between government structures and private entities in the field of higher education, which is aimed at the joint solution of educational tasks and the achievement of strategic goals in the researched sphere of public life. This form of partnership can include various types of cooperation, such as: joint projects, exchange of experience among students and teachers, joint research, development of programs and courses of study, as well as exchange of experience and resources.

It was emphasized that in order to improve the international public-private partnership in the field of higher education, the first step should be the ratification of the “Global Convention on the Recognition of Qualifications in Higher Education”. This is explained by the fact that: 1) ratification will strengthen international cooperation in the field of higher education, promoting the exchange of experience and the development of international standards in the field under study; 2) with its help, it is considered possible to harmonize the standards of higher education of Ukraine with international norms, which contributes to increasing the quality and competitiveness of higher education in our country; 3) the adoption of this document makes it possible to more quickly exchange experience between states and institutions of higher education, both at the student-student level and at the teacher-teacher level, etc.; 4) promotes mutual recognition of qualifications between countries, which facilitates the transition and recognition of educational achievements.

It was established that in today's conditions, an important step is the development of a by-law regulatory act “On approval of the procedure for international public-private cooperation in the field of higher education”.

Keywords: international cooperation, public-private partnership, legislation, higher education.

7. Комітет з питань освіти, науки та інновацій: 5 березня 2023 року набрала чинності Глобальна конвенція з визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 07 березня 2023 URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/233885.html

8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків : Еспада, 2009. 752 с.

9. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посібн. Київ: Центр навч. літ., 2010. 264 с.

ПОНЯТТЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

КОЛОБИЛІНА Олександра Олегівна - аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0007-3589-6651>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.29>

У статті обґрунтовано важливість та необхідність здійснення якісного та ефективного кадрового забезпечення Державної митної служби України, як особливою органу державної влади. Спираючись на аналіз наукових поглядів вчених розкрито загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення понять кадри та кадрового забезпечення, на основі чого запропоновано авторське бачення тлумачення «кадрового забезпечення Державної митної служби України».

Ключові слова: кадри, кадрове забезпечення, державна служба, Державна митна служба України.

Постановка проблеми

Ефективність функціонування будь-якого підприємства, установи, організації всіх форм власності залежить від багатьох чинників серед яких особливе та самостійне місце відводиться системі кадрового забезпечення. Разом із тим, специфіка та особливості останнього напряму залежить від специфіки виконуваних завдань, які, до прикладу, стоять перед певним органом державної влади. Зазначене, повною мірою стосується і кадрового забезпечення Державної митної служби України, яка реалізує низку важливих завдань, пов'язаних із забезпеченням дотримання митного законодавства, захистом економічних інтересів України.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із кадровим забезпеченням різних органів державної влади, у своїх наукових працях розглядали: В.Д. Бакуменко, В.С. Венедіктов, О.І. Драган, П.О. Комірчий, А.М. Михненко, А.К. Мосумова, А.В. Перепелиці, С.В. Подкопаєв, Ю.П. Сурмін та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання кадрового забезпечення саме Державної митної служби України.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття кадрового забезпечення Державної митної служби України. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутнісний зміст поняття «кадри»; розкрити загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення категорії кадрового забезпечення і на цій основі запропонувати власне відповідне визначення.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо тлумачення поняття кадрового забезпечення Державної митної служби України.

Виклад основного матеріалу

Етимологічну основу категорії «кадрове забезпечення» становить слово «кадри». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «кадри» розкривається у двох значеннях: 1) основний склад працівників якої-небудь організації, підприємства, установи тощо; 2) постійний склад військових частин, що не демобілізується в мирний час [1, с.521]. В свою чергу науковці наголошують на складності та багатоманітності категорії, підкреслюючи важливість її широкого тлумачення. Наприклад, А.А. Пилипенко сформулював свою думку наступним чином: «кадри – це соціально-економічна категорія, що означає постійний (штатний) кваліфікований склад працівників, тобто працездатних громадян, які перебувають у трудових відносинах з державними установами, підприємствами різних організаційно-правових форм власності, володіють спеціальними знаннями, мають певну професійну підготовку, трудові навички, досвід роботи в обраній сфері діяльності та забезпечують виконання покладених на них функцій» [2, с.26]. У дисертаційному дослідженні А.В. Перепелиці наведено декілька підходів до визначення поняття «кадри», проте варто зупинитись на трьох найбільш цікавих та конфліктуючих між собою трактуваннях: 1) кадри – як трудові ресурси. Замість людини в даному випадку розглядається лише її функція – праця, жива робоча сила, яка вимірюється робочим часом і заробітною платою; 2) кадри – як персонал. У даній концепції людина розглядається через формальну роль – посаду. Ця концепція знайшла своє відображення в теоріях раціональної бюрократії, управління, в теорії організації, де управління персоналом здійснюється через адміністративні механізми (принципи, методи, повноваження, функції); 3) кадри – як невідновлюваний ресурс. У даному випадку людина розглядається вже не як посада (елемент структури), а як елемент соціальної організації в єднанні трьох основних компонентів (трудова функція, соціальних відносин, стану робітника) [3, с.37].

З огляду на зазначене вище, терміном «кадри» слід охарактеризувати соціальний аспект праці, а саме сукупність фізичних осіб, які працюють на підприємстві, установі або організації, виконуючи відповідні трудові функції, або потенційно можуть бути прийняті на роботу у встановленому законодавством порядку. А відтак, у найбільш вузькому розумінні, категорія «кадрове забезпечення» описує процес роботи із кадрами, який, передусім, спрямовано на поповнення кадрового складу підприємства, установи, організації новими професіоналами [4]. Поряд із цим, існують більш широкі наукові трактування та характеристики відповідного визначення.

В термінологічному словнику з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти за загальною редакцією Є.Р. Чернишової кадрове забезпечення організації визначено, як система кадрової роботи для досягнення мети діяльності організації, що розробляється та реалізується з урахуванням наявності у ній чинної системи взаємовідносин і відповідного рівня різних видів забезпечення (нормативно-правового, науково-інформаційного, організаційного, навчально-методичного та наукового, технологічного та інші) [5, с.66].

О.І. Драган у своїх наукових працях ототожнює категорію «кадрове забезпечення» і з менеджментом, надаючи їм наступне тлумачення: система управління інтелектуальними, фінансовими, сировинними, матеріальними ресурсами в умовах цивілізованої конкуренції для ефективної діяльності. Метою кадрового забезпечення або ж менеджменту персоналу – наголошує автор – є покращення якості трудового життя персоналу за рахунок забезпечення підвищення ефективності функціонування підприємства (організації, компанії), а основними завданнями: 1) розроблення кадрової політики, стратегії підприємства; 2) аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, виявляти її ключові елементи, оцінювати їх вплив на персонал; 3) формувати професійний добір працівників на вакантні робочі місця, наймати, звільняти та переміщувати пер-

сонал; 4) організація кадрового адміністрування та діловодства; 5) збір, аналіз та систематизація інформації по роботі з персоналом; 6) забезпечення ефективних комунікацій між різними групами працівників з метою вирішення тактичних та стратегічних завдань; 7) забезпечення потреби підприємства в робочій силі в необхідній кількості та кваліфікації; 8) забезпечення умов для високопродуктивної праці, високого рівня її організованості, вмотивованості, самодисципліни та співробітництва; 9) формування стабільного колективу за рахунок залучення, розвитку персоналу, професійно-кваліфікаційного просування; 10) балансування інтересів підприємства та інтересів працівників, забезпечення економічної та соціальної ефективності [6, с.18].

А.К. Мосумова під кадровим забезпеченням розуміє, перш за все, сукупність дій, які спрямовано на формування численного та якісного складу працівників, їх адаптацію, мотивування, навчання, оцінювання і розвиток, що забезпечить ефективне виконання цілей та завдань установи (організації). Крім цього, вчена відмічає: з економічної точки зору, поняття «кадрове забезпечення» доцільно визначати як рівень відповідності між кількісним і якісним трудовим потенціалом, що користується попитом на ринку праці в конкретний момент часу, і діяльністю установ і організацій, що забезпечують відповідні технології підготовки та рекрутування кадрів (система багаторівневої загальної та професійної освіти, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрових служб організацій та інших інституціональних структур) [7, с.85].

Комплексно проблему кадрового забезпечення опрацював В.С. Венедіктов, дослідження якого тяжіють до сфери регулювання трудових відносин суб'єктів публічного управління, пише: «Кадрове забезпечення можна розглядати в двох розуміннях, в широкому та вузькому. В першому – це діяльність, що спрямована на забезпечення органів державної влади персоналом з необхідним рівнем кваліфікації, професійних та особистих якостей,

здатних вирішувати поставлені завдання. А кадрове забезпечення у вузькому розумінні – це нормативно закріплена та цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених посадових осіб або державних органів щодо процесів професійної орієнтації, прогнозування і планування кадрових потреб, відбору, підготовки, розстановки та вивільнення персоналу» [8, с.5;9, с.439].

Сутність кадрового забезпечення часто досліджується науковцями безпосередньо в аспекті роботи окремих підприємств, установ чи організацій, зокрема, органів державної влади або місцевого самоврядування. Наприклад, П.О. Комірчий, розмірковуючи над проблемними кадрового забезпечення публічної служби в правоохоронних органах, доходить того, що в загальному значенні поняття «кадрове забезпечення» можна розуміти, як окремий напрям (галузь) кадрової політики, що підпорядкований меті відповідної політики та органічно взаємопов'язаний з її іншими галузями. Далі у своїх роздумах з приводу означеної проблематики правник доходить висновків, що «кадрове забезпечення публічної служби у правоохоронній сфері України» являє собою комплексне поняття, яким позначаються щонайменше два ключові явища або боки цього забезпечення, а саме: по-перше, воно являє собою галузь кадрової політики, що має системний характер, власну структуру, принципи та функції, безпосередньо спрямовані на діяльність і процес із належним чином здійснюваного укомплектування органів публічної служби у правоохоронній сфері професійно підготовленими, кваліфікованими кадрами з урахуванням особливостей проходження служби у відповідних органах; по-друге, кадрове забезпечення – це нормативно врегульована, особлива та цілеспрямована управлінська діяльність уповноважених осіб у структурі органів публічної служби у правоохоронній сфері та процес і сукупність відносин, у межах яких реалізовується комплекс форм, методів, процедур і заходів уможливлення належного функціонування органів публічної служби у правоохоронній сфері шляхом вчасного й оптимального укомп-

лектування цих органів якісними кадрами [10, с.129].

С.В. Подкопаєв під кадровим забезпеченням органів прокуратури розуміє процес, спрямований на укомплектування прокуратури шляхом навчання та професійної підготовки майбутніх кадрів, або безпосередньо процес з укомплектування органів прокуратури професійно підготовленими, кваліфікованими працівниками, здатними виконувати службові обов'язки відповідно до чинного законодавства та на рівні сучасних вимог ефективно вирішувати завдання прокуратури. Вчений наголошує, хоча кадрове забезпечення органів прокуратури є одним з елементів організаційного забезпечення прокуратури (на ряду з інформаційним забезпеченням, фінансуванням, матеріально-технічним забезпеченням, інноваційно-технологічним забезпеченням), це самостійний різновид діяльності фахівців в галузі прокурорської діяльності, який має окремі суб'єкти, а також самостійну мету, завдання, встановленні дії, операції, зовнішню і внутрішню сторони тощо. Головним, на думку автора, є визначення мети та завдань кадрового забезпечення органів прокуратури як самостійного різновиду діяльності [9, с.439; 11, с.380; 12, с.30;].

Ю.П. Сурміна, В.Д. Бакуменко та А.М. Михненко кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування розкрили, як складний та багатогранний процес кадрової діяльності, спрямований на формування, розвиток та раціональне використання кадрів органів місцевого самоврядування. Кадрове забезпечення місцевого самоврядування є важливим елементом управління людськими ресурсами. «Існує кілька головних вимог, яких має дотримуватися система кадрового забезпечення, аби бути продуктивною: мати гнучкість, щоб реагувати на потреби відділів у людських ресурсах, і підтримувати відділи у виконанні їхніх обов'язків перед громадськістю і урядом; сповідувати принципи, що підтримують високу компетентність служби в органах місцевого самоврядування; відповідати вимогам справедливості та

законності адміністративного процесу; забезпечувати набір і просування посадових осіб вільними від політичного, бюрократичного чи особистого опікування. Основна діяльність кадрового забезпечення – набір кадрів, що полягає у визначенні кандидатів на посади в органи місцевого самоврядування з представників інших сфер діяльності. У зв'язку з цим особливу увагу приділяють залученню кращих кандидатів на кожну посаду, відбору їх на конкурсній основі і забезпеченню просування кадрів лише з урахуванням їхніх службових заслуг. Центральна діяльність кадрового забезпечення – службове просування, яке полягає в призначенні посадових осіб на посаду, вищу чим вона мала», - наголошують вчені [13, с.98].

Тож, проведений вище аналіз дає змогу виділити наступні ключові аспекти, які характеризують термін «кадрове забезпечення»:

- по-перше, даним поняттям описується спеціальна, комплексна процедурно-організаційна діяльність підприємства, установи, організації, яка здійснюється роботодавцем безпосередньо, або спеціально-уповноваженим структурним підрозділом, з ціллю формування якісного та ефективного кадрового складу;

- по-друге, кадрове забезпечення має чітко визначену мету, яка передбачає вирішення наступних завдань: 1) упорядкування роботи персоналу підприємства, установи, організації; 2) забезпечення та захист його основних трудових прав та інтересів; 3) професійне виховання та навчання працівників у відповідності до цілей роботи певного суб'єкта, а також внутрішньої специфіки його роботи; 4) пошук, відбір та призначення на посаду нових кадрів, які за своїми моральними, психологічними, професійними та іншими якістьми придатні для роботи у певних умовах; 5) аналіз, планування та контроль кадрових процесів, визначення перспективи їх розвитку, а також шляхів удосконалення останніх;

- по-третє, кадрове забезпечення – це нормативно-упорядкована діяльність, яка відбувається у суворій відповідності загально-законодавчим та локальним правовим нормам, що регулюють діяльність та внутрішньо-трудова чи службові відно-

сини окремого взятого підприємства, установи чи організації;

- по-четверте, кадрове забезпечення знаходить свій прояв у сукупності спеціальних форм, а також наборі методів, призначених для роботи певного суб'єкта у конкретній сфері суспільного життя.

Висновок

Таким чином, кадрове забезпечення Державної митної служби України – це комплексна нормативно-регульована, процедурно-організаційна діяльність, яка здійснюється спеціально-уповноваженими суб'єктами (як зовнішніми, так і внутрішніми) з метою: впорядкування роботи його кадрового складу; забезпечення та захисту основних трудових прав та інтересів працівників; професійного навчання та виховання кадрів для Держмитслужби; поповнення кадрового складу відомства (формування його кадрового резерву); аналізу, планування та контролю кадрових процесів, визначення перспективи їх розвитку та шляхів удосконалення. А відтак, кадрове забезпечення Держмитслужби є практично-орієнтованою категорією, внутрішні особливості якої прямо залежать від правового статусу та сфери діяльності Служби.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Пилипенко А.А. Правові та організаційні засади формування і функціонування персоналу митних органів України: дисертація. Дніпропетровськ: Академія митної служби України. 2007. 232 с.

3. Перепелиця А.В. Адміністративно-правове регулювання підготовки персоналу для органів внутрішніх справ України: дисертація. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2009. 272 с.

4. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби. «Бібліотека

молодого державного службовця». 2005. 252 с.

5. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти. авт. кол.: Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький [та ін.]; за наук. ред. Є. Р. Чернишової; Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.

6. Менеджмент персоналу : навчальний посібник. Укл. О.В. Безпалько, А.Д. Бергер, Т.М. Березянко, Ю.М. Гринюк, Д.Г. Грищенко, О.І. Драган, А.С. Зєніна-Біліченко, А.М. Мазник, А.І. Тертична, О.М. Соломка, О.А. Чигринець. За заг. ред. О.І. Драган. Київ : МПП «ЛИНО», 2022. 612 с.

7. Гарбузюк К.Г. Мета, завдання та функції кадрового забезпечення органів Національної поліції України. Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety. 2021. № 3 (82). С.84 – 93.

8. Венедіктов В. С. Сутність та основні напрямки кадрової політики в сфері державної служби. Форум права. 2005. № 1. С. 4–8.

9. Дудченко О.Ю. Проблеми кадрового забезпечення органів прокуратури в умовах введення в Україні воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №7. С.438-441.

10. Свєрдлін К.Ю. Поняття й ознаки кадрового забезпечення державної кримінально-виконавчої служби України та органів пробації. Право і безпека – Law and Safety. 2023. № 3 (90). С.126-134.

11. Подкопаєв С. В. Основні компоненти кадрового забезпечення прокурорської діяльності. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 72. С. 380–392.

12. Мельник О. В. Поняття і складові організаційного забезпечення роботи прокуратури. Правовий часопис Донбасу. 2021. № 3 (76). С. 27–32.

13. Радиш Я.Ф., Поживілова О.В., Васюк Н.О. Кадрове забезпечення охорони здоров'я України: сутність понять. Економіка та держава. 2012. №1. С.97-101.

АНОТАЦІЯ

Виділено найбільш важливі особливості, які характеризують термін «кадрове забезпечення»: по-перше, даним поняттям описується спеціальна, комплексна процедурно-організаційна діяльність підприємства, установи, організації, яка здійснюється роботодавцем безпосередньо, або спеціально-уповноваженим структурним підрозділом, з ціллю формування якісного та ефективного кадрового складу; по-друге, кадрове забезпечення має чітко визначену мету, яка передбачає вирішення наступних завдань: 1) упорядкування роботи персоналу підприємства, установи, організації; 2) забезпечення та захист його основних трудових прав та інтересів; 3) професійне виховання та навчання працівників у відповідності до цілей роботи певного суб'єкта, а також внутрішньої специфіки його роботи; 4) пошук, відбір та призначення на посаду нових кадрів, які за своїми моральними, психологічними, професійними та іншими якостями придатні для роботи у певних умовах; 5) аналіз, планування та контроль кадрових процесів, визначенні перспективи їх розвитку, а також шляхів удосконалення останніх; по-третє, кадрове забезпечення – це нормативно-упорядкована діяльність, яка відбувається у суворій відповідності загальнозаконодавчим та локальним правовим нормам, що регулюють діяльність та внутрішньо-трудова чи службові відносини окремого взятого підприємства, установи чи організації; по-четверте, кадрове забезпечення знаходить свій прояв у сукупності спеціальних форм, а також наборі методів, притаманних для роботи певного суб'єкта у конкретній сфері суспільного життя.

Ключові слова: *кадри, кадрове забезпечення, державна служба, Державна митна служба України.*

SUMMARY

The most important features that characterize the term “personnel support” are highlighted: firstly, this concept describes a special, complex procedural and organizational activity of an enterprise, institution, organization, which is carried out by the employer directly or by a specially authorized structural unit, with the aim of forming a high-quality and effective personnel; secondly, personnel support has a clearly defined goal, which involves solving the following tasks: 1) streamlining the work of the personnel of the enterprise, institution, organization; 2) provision and protection of his basic labor rights and interests; 3) professional education and training of employees in accordance with the goals of the work of a certain entity, as well as the internal specifics of its work; 4) search, selection and appointment of new personnel who are suitable for work in certain conditions according to their moral, psychological, professional and other qualities; 5) analysis, planning and control of personnel processes, determination of prospects for their development, as well as ways of improving the latter; thirdly, staffing is a regulatory activity that takes place in strict accordance with the general legislative and local legal norms that regulate the activity and internal labor or service relations of a particular enterprise, institution or organization; fourthly, personnel support finds its manifestation in a set of special forms, as well as a set of methods inherent in the work of a certain subject in a specific sphere of social life.

Keywords: *personnel, personnel support, state service, State Customs Service of Ukraine.*

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

КОЛОМІЄЦЬ Вадим Іванович - здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

<https://orcid.org/0009-0001-9814-6619>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.30>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення понять: «ефективність взаємодії» та «оцінювання ефективності взаємодії органів досудового розслідування». Виокремлено ключові критерії, за якими слід оцінювати ефективність взаємодії між органами досудового розслідування. Останні запропоновано поділити на дві групи: кількісні та якісні.

Ключові слова: ефективність, взаємодія, органи досудового розслідування, критерії, оцінювання.

Постановка проблеми

Важливим для визначення доцільності та необхідності взаємодії між органами досудового розслідування є оцінка ефективності відповідної взаємодії. Зазначене в свою чергу дасть можливість встановити наскільки витрачені фінансові, матеріальні, людські та інші ресурси є обґрунтованими, враховуючи кінцеву мету відповідної спільної діяльності. Ефективність є індикатором розвитку. Як наукова категорія вона має дві сторони – якісну і кількісну. Так, якісна сторона відображає її логічний, теоретичний зміст, тобто сутність категорії. Кількісна сторона розкриває дію закону економії часу, а саме відображає економію часу при досягненні певних цілей. Не дарма на всіх історичних етапах розвитку людського суспільства, воно намагалось економно витратити свої сили, досягаючи розширення випуску продукції при мінімальних витратах різного роду засобів. Зазначене, на нашу думку, по-

вною мірою стосується й оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із покращенням взаємодії між органами досудового розслідування, у своїх наукових працях розглядали: С.Є. Абламський, Ф.П. Адамов, Ю.В. Гуцуляк, О.П. Заворіна, І.О. Кісліцина, І.А. Когут, О.М. Музичук, А.Г. Нікуліна, І.В. Потайчук, О.М. Рєзнік, В.В. Топчій, Р.М. Яковлев та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, в науковій літературі фактично неопрацьованими є питання визначення критеріїв оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло критеріїв оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність категорії ефективності в контексті взаємодії між органами досудового розслідування; з'ясувати зміст поняття оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування; встановити коло критеріїв, за якими слід здійснювати оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній вперше було запропоновано комплексний підхід щодо виокремлення критеріїв оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, відзначимо, незалежно від сфери суспільного життя, в якій використовується поняття «ефективність», даний термін у найбільш спрощеному його розумінні найбільш доцільно тлумачити як співвідношення між результатом, який було отримано, та витратами (фінансовими, матеріальними, людськими тощо), які були витрачені для його досягнення. Іншими словами, це міра того, наскільки добре було використано ресурси для досягнення поставленої мети певної діяльності. Отже, на нашу думку, сутність ефективності розкривається у наступних ключових аспектах: 1) ефективність визначається здатністю певного суб'єкта в процесі своєї діяльності досягати та виконувати поставлені цілі та завдання. Вона оцінюється шляхом співвідношення того, наскільки отримані результати відповідають запланованим; 2) ефективність вимірюється певними показниками, які дозволяють оцінити результат відповідної діяльності; 3) ефективність не обмежується досягненням певних цілей, вона характеризує те, скільки на це було витрачено різноманітних ресурсів; 4) ефективність може розглядатись на рівні окремих процесів чи системи в цілому. Це включає в себе здатність компонентів працювати разом гармонійно для досягнення загальної ефективності.

Отже, можемо констатувати, що ефективність взаємодії між органами досудового розслідування представляє собою комплексну характеристику, що відображає ступінь досягнення поставлених цілей та завдань у процесі спільної роботи відповідних суб'єктів, у співвідношенні із сукупністю витрачених на це ресурсів, зокрема: людських, фінансових, матеріально-технічних, тощо. В розрізі представленої проблематики ефективність взаємодії характеризується ступенем:

1) налагодження чіткої та результативної комунікації між сторонами взаємодії, що включає: своєчасний обмін інформацією та необхідними документами; проведення спільних нарад та координаційних зустрічей; використання сучасних засобів зв'язку та інформаційних технологій;

2) координації дій досліджуваних суб'єктів, що передбачає: спільне планування та проведення оперативно-розшукових заходів; розподіл завдань та функцій між органами досудового розслідування; забезпечення єдності та узгодженості їх дій;

3) взаємодопомоги одне одному в процесі здійснення спільної діяльності, зокрема: надання методичної та практичної допомоги сторонами взаємодії; використання ресурсів та можливостей кожного органу досудового розслідування; створення атмосфери довіри та взаємопідтримки;

4) єдності процесуального керівництва, що включає: забезпечення єдиного підходу до розслідування кримінальних проваджень; усунення дублювання та протиріч у діях слідчих; підвищення ефективності та результативності розслідування.

З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що для того, щоб встановити рівень ефективності взаємодії між органами досудового розслідування необхідно здійснити його оцінювання. Взагалі, оцінка представляє собою системний, систематичний та послідовний процес вивчення характеристик та/або якостей суб'єкта з метою прийняття певного судження про його стан або ж інші важливі властивості. Цей процес може включати збір та обробку даних, порівняння з встановленими стандартами чи критеріями, інтерпретацію результатів та формування обґрунтованих висновків чи рекомендацій. Оцінка може застосовуватися у різних контекстах, включаючи випробування продуктів, оцінку ефективності програм, аналіз якості роботи систем чи інших об'єктів для прийняття обґрунтованих рішень або вдосконалення певних процесів, тощо. На думку української вченої Л.І. Ломако, оцінка – це одночасно і процес (діяльність), і результат цієї діяльності (оцінке судження). Вчена відмічає, що поняття «оцінка» має

подвійну функцію: вона передає не тільки розуміння, судження про значення даного об'єкта (судження про міру його цінності), а й акт усвідомлення його цінності (процес оцінки). Оцінне судження є результатом процесу оцінки (оцінного аналізу). Тому для формування оцінного судження необхідна не тільки правильна інформація про сприйнятий об'єкт, але й творча активність учнів у діяльності (процесі оцінки) [1, с.14]. Тож, оцінка – це динамічний процес, який досить часто в науковій літературі характеризують терміном оцінювання.

Отже, виходячи із зазначеного вище, можемо дійти до висновку, що оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування представляє собою процес систематичного аналізу та визначення результативності спільної роботи вказаних суб'єктів з метою виявлення ефективних практик, вдосконалення взаємодії та досягнення оптимальних результатів у вирішенні кримінальних справ. Відповідне оцінювання реалізується на основі чітко визначених критеріїв.

У науковій літературі запропоновано використовувати кілька методологічних підходів щодо визначення критеріїв для оцінки ефективності: 1) традиційний підхід, який ґрунтується на класичній моделі Дюпона «Рентабельність капіталу». Він передбачає оцінку ефективності на основі двох груп показників. Перша група є узагальнюючою і характеризує ефективність діяльності підприємства в цілому, порівнюючи результативні показники з витратами усіх ресурсів. Друга група оцінює ефективність використання окремих видів ресурсів підприємства; 2) багаточинниковий підхід. Він включає в себе використання агрегованих індексів ефективності, які є складними та важкими для інтерпретації і, отже, не завжди отримує загальне визнання; 3) оцінка ефективності діяльності на основі концепції «Performance Management» передбачає використання збалансованої системи індикаторів (BSC) [2; 3].

В науковій літературі також існують й інші підходи щодо переліку критеріїв оцінювання в різних сферах суспільного життя. Так, до прикладу, О.В. Литвин, серед критеріїв оцінювання ефективності діяльності держав-

них службовців називає: компетентність; відповідність займаній посаді за результатами попередніх атестацій; законність дій державного службовця, зафіксована у підготовлених документах відповідно до вимог чинного законодавства, інших дій в межах посадових інструкцій, кількості оскаржених у суді дій і рішень державного службовця, чи державного органу, у якому він проходить службу та від імені якого він готував те чи інше рішення; оцінка з боку громадян, що перевіряється шляхом аналізу звернень громадян, відповідей на ці звернення, що здійснювалися безпосередньо державним службовцем, кількості повторних звернень за тими ж підставами, кількості скарг від громадян; кількість доручень, щодо яких службовцем був порушений термін їх виконання [4]. Аналізуючи критерії оцінювання взаємодії правоохоронних органів з органами місцевого самоврядування, В. О. Бурбика наводить наступні критерії: а) громадську думку про результати такої взаємодії; б) думку про результати взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів керівників таких органів, а також посадових осіб, які є безпосередніми виконавцями (реалізаторами) даної взаємодії; в) функціональну та економічну ефективність взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів [5, с. 187; 6]. Втім, на нашу думку, перелік запропонованих автором критеріїв є дещо обмеженим та не розкриває всієї її специфіки.

Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що на сьогоднішній день в науковій літературі сформувались досить різноманітні підходи щодо визначення критеріїв взаємодії різних органів державної влади у різних сферах суспільного життя. Що ж стосується представленої у статті проблематики, то тут слід відзначити, що в науковій літературі відсутні комплексні підходи щодо вирішення даного питання. А відтак, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, ми переконані, що критерії оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування найбільш доцільно поділити на дві групи: кількісні та якісні.

Так, кількісні критерії оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового

розслідування представляють собою показники, які можна оцінити у кількісному еквіваленті. На нашу думку, до відповідних показників найбільш доцільно віднести наступні:

1) рівень довіри населення до правоохоронних органів. Взагалі, рівень довіри населення до правоохоронних органів визначає ступінь, на яку громадяни вірять та відчувають впевненість у здатність правоохоронних органів забезпечити безпеку, виконати свої функції та зберігати порядок у суспільстві. Цей рівень відображає важливий аспект взаємин між громадянами та правоохоронними органами та є важливим для підтримання справедливості та ефективності правової системи. А відтак, вказаний показник характеризує не просто те, наскільки люди довіряють правоохоронним органам, які в тому числі здійснюють досудове розслідування, а й фактично є відображенням того, наскільки їх дії є законними та правомірним з точки зору суспільства;

2) кількість розкритих злочинів. Так, за 2023-й рік до Єдиного реєстру досудових розслідувань поліція внесла відомості про 4 тисячі 263 кримінальних правопорушення. З них розкрили — 48,6% (2 тисячі 734 справи). І це менше, ніж у 2022 році (52,9% розкритих справ). Однак у поліції це пояснили тим, що з початком повномасштабного вторгнення законодавці внесли зміни до Кримінального кодексу, через які всі злочини майнової спрямованості нині кваліфікуються як «тяжкий злочин». За минулий рік були розкриті сім з семи умисних убивств. Сталися 12 фактів тяжких тілесних ушкоджень, і по всім ним встановлені винуватці. Дворічне ведення повномасштабної війни вплинуло на зростання незаконного обігу зброї. «Так, у 2023 році з незаконного обігу вилучено 2 автомати АК-74 та складові деталі до них, 1 пістолет, 6 гранат, 420 набоїв до нарізної зброї різного калібру та понад 1 кг вибухових речовин» [7]. А відтак, саме кількість розкритих злочинів є показником ефективності спільної діяльності органів досудового розслідування;

3) строки проведення досудового розслідування. Так, відповідно до Кримінального кодексу України строк досудового розслі-

дування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження [8]. Тож, чим менші строки проведення досудового розслідування, тим більш ефективною є взаємодія органів, що уповноважені здійснювати відповідну діяльність.

4) кількість використаних ресурсів. Даний показник, на нашу думку, повинен включати: кількість справ, вирішених за певний період, на одного службовця; витрати часу та бюджетних ресурсів на розслідування;

5) ефективність використання часу. В даному випадку йдеться про час, який було використано на вирішення управлінських питань, пов'язаних із забезпечення та реалізацією безпосередньо процесу взаємодії органів досудового розслідування.

Наступну групу критеріїв, за якими слід оцінювати ефективність взаємодії між органами досудового розслідування, є якісні. Ці критерії враховують якісні аспекти роботи правоохоронних органів, такі як координація, ефективність обміну інформацією, співпраця, легітимність дій, а також їхня взаємодія з громадськістю та використання інноваційних технологій. Оцінка за якісними критеріями сприяє вдосконаленню роботи правоохоронних органів та забезпечує високий ступінь довіри суспільства до їхньої діяльності. Тож, до відповідних критеріїв найбільш доцільно віднести наступні:

1) стан дотримання законності в процесі реалізації спільної діяльності органами досудового розслідування. Взагалі, законність - це такий режим державного і суспільного життя, при якому забезпечується повне й неухильне дотримання і виконання законів, під законних актів усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами [10, с.208]. А відтак, вказаний критерій відображає те, наскільки досліджувані суб'єкти до-

тримуються норм чинного законодавства в процесі своєї діяльності;

2) рівень професіоналізму працівників, які приймають участь у спільній діяльності різних органів досудового розслідування. Професіоналізм – це не лише високий рівень знань, умінь і результатів дій людини у професійній діяльності, але й певна системна організація свідомості, до якої входять: властивості людини як суб'єкта діяльності (ставлення до себе, навколишнього світу, діяльності тощо); професійний досвід, культура, знання, в тому числі фахові, цілі діяльності, умови професійного розвитку; осмислення питань власної гідності, відповідності вимогам професії (професійна самоідентифікація) [11]. Тож, критеріями професіоналізму у даному контексті є готовність служити державі, патріотизм і якість виконуваної роботи, тощо.

3) оперативність обміну інформацією. Даний критерій характеризує те, наскільки швидко сторони взаємодії обмінюються необхідною інформацією, що в свою чергу впливає на якість та швидкість здійснення досудового розслідування;

4) швидкість та якість розробки і прийняття спільних управлінських рішень, що стосуються проведення.

Висновки

Таким чином, саме наведені вище критерії, як вбачається, дають можливість отримати більш якісну та всебічну інформацію стосовно стану та результативності взаємодії між органами досудового розслідування. Разом із тим, на сьогоднішній день відповідні критерії не віднайшли свого закріплення на нормативному рівні, а відтак, дана прогалина має бути усунена шляхом прийняття Міністерством внутрішніх справ Положення «Про затвердження порядку оцінювання ефективності взаємодії органів досудового розслідування».

Література

1. Ломако Л.И. Формирование оценочных умений у подростков в обучении (на материале предметов гуманитарного цикла): Дис. ... канд. пед. наук: 13. 00.01. Киев, 1992. 180 с.

2. Проблема визначення ефективності. Методичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства URL: http://pidruchniki.com/1854051647541/ekonomika/problema_viznachennya_efektivnosti_metodichni_pidhodi_otsinki_efektivnosti_diyalnosti_pidpriyemstva

3. Морщенок Т. С. Огляд підходів до визначення економічної сутності поняття «ефективність» / Т. С. Морщенок // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 1. С. 7-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_1_3

4. Литвин О. В. Адміністративно-правове регулювання статусу державного службовця в Україні : автореф.дис ... канд.юрид. наук: 12.00.07 / Олексій Валерійович Литвин . Ірпінь : Б.в., 2006 . 19 с.

5. Бурбика В.О. Адміністративно-правові засади взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2017. 245 с

6. Стеблянка А. В. Критерії оцінювання ефективності взаємодії правоохоронних органів з фінансовими установами щодо протидії легалізації злочинних доходів. Правові горизонти. 2020. № 21 (34). С. 76–81 // URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/78883/1/Steblyanko_kriteriyi_ocinyuvannya.pdf

7. Злочинність у Вінниці. У поліції розказали про боротьбу з наркотиками та крадіжками за 2023 рік. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/zlochinnist-u-vinnitsi-u-politsiyi-rozkazali-pro-borotbu-z-narkotikami-11911304.html#:~:text=За%202023-й%20до%20Єдиного,%2C9%25%20розкритих%20справ>

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text>

9. Беконіна А. Набув чинності Закон про нові правила обчислення строків досудового розслідування. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/224629_nabuv-chinnost-zakon-pro-nov-pravila-obchislennya-strokv-dosudovogo-rozsluduvannya

10. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчи-

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що ефективність взаємодії між органами досудового розслідування представляє собою комплексну характеристику, що відображає ступінь досягнення поставлених цілей та завдань у процесі спільної роботи відповідних суб'єктів, у співвідношенні із сукупністю витрачених на це ресурсів, зокрема: людських, фінансових, матеріально-технічних, тощо.

Обґрунтовано, що оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування представляє собою процес систематичного аналізу та визначення результативності спільної роботи вказаних суб'єктів з метою виявлення ефективних практик, вдосконалення спільної діяльності та досягнення оптимальних результатів у вирішенні кримінальних справ. Відповідне оцінювання реалізується на основі чітко визначених критеріїв.

Доведено, що критерії оцінювання ефективності взаємодії між органами досудового розслідування найбільш доцільно поділити на дві групи: 1) кількісні критерії, які представляють собою показники, котрі можна оцінити у кількісному еквіваленті. До відповідних показників віднесено: а) рівень довіри населення до правоохоронних органів; б) кількість розкритих злочинів; в) строки проведення досудового розслідування; г) кількість використаних ресурсів; г) ефективність використання часу; 2) якісні критерії, на основі яких оцінюються ті показники, які неможливо розрахувати у числовому еквіваленті, зокрема: а) стан дотримання законності в процесі реалізації спільної діяльності органами досудового розслідування; б) рівень професіоналізму працівників, які приймають участь у спільній діяльності різних органів досудового розслідування.; в) оперативність обміну інформацією; г) швидкість та якість розробки і прийняття спільних управлінських рішень, що стосуються проведення розслідування.

Ключові слова: ефективність, взаємодія, органи досудового розслідування, критерії, оцінювання.

SUMMARY

It was found that the effectiveness of the interaction between pre-trial investigation bodies is a complex characteristic that reflects the degree of achievement of the set goals and objectives in the process of joint work of the relevant subjects, in relation to the totality of resources spent on it, in particular: human, financial, material technical, etc.

It is substantiated that the evaluation of the effectiveness of the interaction between pre-trial investigation bodies is a process of systematic analysis and determination of the effectiveness of the joint work of the specified subjects with the aim of identifying effective practices, improving joint activities and achieving optimal results in solving criminal cases. Appropriate evaluation is implemented on the basis of clearly defined criteria.

It has been proven that the criteria for evaluating the effectiveness of the interaction between the bodies of the pre-trial investigation are most expediently divided into two groups: 1) quantitative criteria, which are indicators that can be evaluated in a quantitative equivalent. Relevant indicators include: a) the level of public trust in law enforcement agencies; b) number of solved crimes; c) terms of pre-trial investigation; d) the number of used resources; e) efficiency of time use; 2) qualitative criteria, on the basis of which those indicators that cannot be calculated in a numerical equivalent are evaluated, in particular: a) the state of compliance with the law in the process of implementing joint activities by pre-trial investigation bodies; b) the level of professionalism of employees who participate in the joint activities of various pretrial investigation bodies.; c) efficiency of information exchange; d) speed and quality of development and adoption of joint management decisions related to the investigation.

Key words: effectiveness, interaction, bodies of pre-trial investigation, criteria, evaluation.

ков, С. Л. Лисенков та інші; За ред. В. В. Копейчикова. Стер. вид. К. : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

11. Подорожній Є.Ю. Правове регулювання конкурентоспроможності працівни-

ків органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Подорожній Євген Юрійович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2009. 183 арк.

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В КРАЇНАХ ЄС, УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ

НАДЬОН Вікторія Валентинівна - докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДАНИЛЕНКО О.В. - кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.31>

Прорив у сфері інформаційних технологій призвів до нової цифрової революції та народження цифрової інфраструктури у країнах Європейського Союзу, в Україні та ряду інших країн. Цифрова революція вимагає дотримання глобальних інтеграційних процесів та призводить до цифровізації законодавства, відповідно до принципів міжнародного права та права Європейського Союзу. Одним із важливих питань для розвинених країн залишається питання правового механізму впровадження штучного інтелекту в суспільство без шкоди для людства, а також правове регулювання правовідносин, пов'язаних із штучним інтелектом.

Ключові слова: штучний інтелект, цифровізація, право, інновації, суб'єкт, об'єкт, приватне право, відповідальність.

Постановка проблеми

Штучний інтелект стрімко увійшов до нашого життя. У першу чергу це численні інтелектуальні системи, боти, що допомагають у різних сферах – від банківської діяльності до судоустрою. Проте використання таких систем породжує набір проблем, у тому числі правового характеру, які потребують нагального врегулювання. Однією з таких є проблема належного правового регулювання суспільних відносин, які виникають за участю інтелектуальних систем, віднесення їх до об'єкта чи суб'єкта права, а також настання відповідальності за участю штучного інтелекту.

Мета статті – проаналізувати доктринальний та нормотворчий підхід питання правового механізму впровадження штучного інтелекту до життєдіяльності суспільства без шкоди для життя та здоров'я людства, а також щодо можливості штучного інтелекту бути задіяним до цивільних правовідносин з визначенням ролі та місця штучного інтелекту в правовідносинах.

Виклад основного матеріалу

У грудні 2020 року Кабмін затвердив концепцію розвитку штучного інтелекту до 2030 року, яка охоплює 9 галузей, в яких держава бачить основні напрямки застосування штучного інтелекту (далі – ШІ). Це освіта та наука, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, економіка, публічне управління, правове регулювання та правосуддя. Але війна, очевидно, вносить свої корективи в цей план, а отже виникла необхідність застосування ШІ також в області практичної медицини, зокрема, військової.

Так, у 2023 році Одеса стала першим містом в Україні, де було впроваджено пілотний проект з телемедицини «BrainScan». Ця система працює на базі штучного інтелекту і значно пришвидшує процес діагностики захворювань або ушкоджень головного мозку та рятує життя пацієнта, коли час є критичним фактором [1]. Як це працює? Нейромережа аналізує зображення комп'ютерної томографії головного мозку в автоматичному режимі та виявляє патологічні зміни. І вже протягом 5 хвилин після обробки знімка

програмою лікар може ухвалити рішення про подальше лікування. Це в кілька разів швидше, ніж зазвичай.

З 2018 року в Україні запроваджено телемедицину. За словами Віктора Ляшка, телемедицина в Україні сьогодні набуває активного розвитку: до закладів охорони здоров'я, що надають первинну медичну допомогу, поставлено близько 4 тисяч мобільних телемедичних апаратно-діагностичних комплексів. В областях почали роботу регіональні центри телемедицини, організовано телеконсультування за окремими напрямками в рамках надання екстреної медичної допомоги тощо» [2].

Сьогодні, в Україні працює низка пілотних проєктів щодо надання медичної допомоги в умовах воєнного стану із застосуванням різноманітних телемедичних платформ – Teladoc Solo platform (США – Велика Британія), Rehabilitation Gaming System (Іспанія), Epiqar (США), System Carebits (Польща), Healthbot «Home Doctor» (Іспанія), телемедичні системи обробки медичних даних на базі штучного інтелекту Vrainscan (Польща) та AIDOC (США).

ШІ впроваджується на лінії фронту. Так, пресслужбою Міністерства економіки повідомлено, що у гуманітарному розмінуванні території України допомагатиме штучний інтелект – це стане можливим завдяки співпраці американської компанії Palantir.

Отже, на сьогодні, перед всім світом поставлено дуже складне завдання щодо впровадження ШІ до суспільного життя без шкоди для життя і здоров'я людства, тому виникає питання щодо ролі ШІ у цивільних правовідносинах.

У науковій літературі запропоновано три теорії щодо ШІ. Перша теорія означає, що штучний інтелект слід визнати деяким **об'єктом (рiччю)**, з приводу якого суб'єкти цивільного права можуть вступати між собою у правовідносини. Відповідно до цієї теорії, штучний інтелект можна продавати, обмінювати, укладати щодо нього інші правочини тощо. Друга теорія – теорія наділення ШІ **правосуб'єктністю**, тобто визнання ШІ суб'єктом права. І окремо приділена увага – **електронному суб'єкту**. Проаналізуємо окреслені теорії.

На думку М.О. Стефанчука, ШІ – це здатність машин навчатися на людському досвіді та виконувати завдання, подібні до людських. Це моделювання здатності до абстрактного, творчого мислення – і особливо здатності до навчання – за допомогою цифрової комп'ютерної логіки [3].

ШІ – це діяльність, спрямована на створення розумних машин, **інтелект** – це та якість, що робить можливість функціонувати належним чином у своєму середовищі [4]. ШІ поділяється на два рівні інтелекту: вузький рівень, якого ШІ вже досяг, і загальний рівень, якого ШІ прагне досягти.

Вузький рівень представляє системи ШІ, які можуть вирішувати набір окремих проблем за допомогою алгоритмів, здатних оптимізувати рішення в конкретній області застосування. Серед них можливість грати в ігри, водити автомобіль, перекладати речення або розпізнавати зображення. Ми щодня стикаємося з вузьким штучним інтелектом під час взаємодії з комерційними компаніями, включаючи інтернет-магазини, цільову рекламу та різноманітні системи рекомендацій, такі як використовують онлайн-платформи потокового передавання, фільтри спаму, пошукові системи, медичні діагнози тощо [5].

Прагнення досягти перевищення продуктивності людських завдань, характерно **загальному ШІ**. Він відрізняється автоматизованим програмним забезпеченням, ставить перед правом нові виклики завдяки здатності до самонавчання, накопичення особистого досвіду та генерування рішень для проблеми, на основі незалежного аналізу різних сценаріїв без участі розробника [6], так називаємої самопідготовкою. Це процес, який почав імітувати людський досвід, який з точки зору ШІ можна розуміти як машинне навчання. Воно базується на статистичних інструментах і процесах, які починаються з сукупності даних та набору алгоритмів, які потім розробляють правило або процедуру, щоб зрозуміти ці дані або передбачити майбутні дані. Алгоритми машинного навчання здебільшого використовують інструменти статистичного висновку визначити ризик, передбачити помилку та мінімізувати її, зрештою, оптимізувати результати.

В США в грудні 2017 р. був розроблений і внесений в Конгрес проєкт закону «Про основоположне розуміння застосування та реалістичної еволюції штучного інтелекту» (Закон про майбутнє штучного інтелекту) від 2017 р. [7].

Даний проєкт представляє науково-дослідний інтерес через пропоноване у ньому визначення поняття штучного інтелекту.

Пп. 1 п. «а» ст. 3 цього проєкту передбачає:

«(1) Термін «штучний інтелект»:

(А) будь-які штучні системи, що виконують завдання в мінливих та непередбачуваних умовах без значного контролю з боку людини або здатні вчитися на своєму досвіді та підвищувати свою продуктивність. Такі системи можуть бути розроблені в програмних, апаратних або інших, передбачуваних дизайнах (форматах). Презюмується, що вони можуть вирішувати завдання, що вимагають людиноподібного сприйняття, свідомості, планування, навчання тощо. Загалом чим більш система антропоморфна (подібна до людини) в контексті своїх завдань, тим більше можна стверджувати, що вона використовує штучний інтелект;

(В) системи, які думають як люди, такі як когнітивні архітектури та нейронні мережі;

(С) системи, що діють як люди, такі як системи, здатні пройти тест Тюрінга або інші аналогічні тести за допомогою обробки природної мови, представлення знань, автоматизованих міркувань та навчання;

(Д) набір технічних засобів, які прагнуть імітувати виконання будь-яких когнітивних завдань;

(Е) системи, діють розумно, наприклад, інтелектуальні програмні агенти та матеріальні роботи, що досягають своїх цілей за допомогою сприйняття, планування, міркування, навчання, комуніювання, прийняття рішень та вчинення дій.

(2) Термін «загальний штучний інтелект» означає умовну систему штучного інтелекту майбутнього, яка демонструє, мабуть, інтелектуальну поведінку, принаймні настільки ж просунуту, як і поведінку людини, причому як когнітивну, так і емоційну й соціальну.

(3) Термін «Інструментальний штучний інтелект» означає систему штучного інтелекту, яка вирішує завдання у певній прикладній галузі, такій як стратегічні ігри, переклад з мови на мову, безпілотні автомобілі та розпізнавання образів [8].

Дане визначення виходить із концепту антропоморфності ШІ, але, незважаючи на це, зазначений Проєкт не містить вказівок на необхідність чи навіть можливість наділення ШІ правосуб'єктністю.

Навпаки, на саміті «Інвестиційна ініціатива майбутнього» 25 жовтня 2017 р. у м. ЕрРіяд (Саудівська Аравія) було надано громадянство Саудівської Аравії андроїду. Мова йде про андроїда (гіноїда) Софію, яка наділена штучним інтелектом та була розроблена гонконгською компанією Hanson Robotics із здатністю адаптування до поведінки людей, а також роботи з людьми. Цікавим є те, що Софія належить до роботів із можливістю саморегулювання – вона саморозвивається, стаючи розумнішою, – програмне забезпечення її штучного інтелекту аналізує проведені розмови і на основі нових даних покращує свої майбутні відповіді [9]. Отже, з визнанням громадянства, робот Софія набула здатності бути суб'єктом права, тобто здійснювати суб'єктивні цивільні права, виконувати обов'язки та нести відповідальність за свої дії.

На думку Т. Малгана існує декілька основних підходів до визначення правосуб'єктності штучного інтелекту. До них відноситься концепція виключної правосуб'єктності, що передбачає надання статусу суб'єкта права лише людині; концепція мінімальної інклюзивності – штучний інтелект можна розглядати як автономний агент; концепція помірної інклюзивності – штучний інтелект як автономний агент або правоздатний агент, який не має правосуб'єктності; концепція повної інклюзивності – визнає штучний інтелект особою із правосуб'єктністю, аналогічною людській [10].

На думку О. Ю. Парамонова, І. П. Варави, правовий статус ШІ не може бути отриманий з моделі фізичної особи, оскільки тоді робот буде мати права людини – право на гідність, недоторканність, винагороду, громадянство тощо. Це суперечить Хар-

тії основних прав ЄС і Конвенції про захист прав людини і основних свобод [11]. З цього приводу в європейською комісією щодо впровадження ШІ чітко підкреслюється, що за ШІ відповідає виробник, власник комп'ютерної програми, робота, тобто виключається можливість визнання ШІ суб'єктом права.

У світі є об'єкти, створені штучним інтелектом. Такі твори викликають великий інтерес у суспільстві та продаються за величезні гроші на аукціонах. Наприклад, автопортрет, створений людиноподібним роботом Софією, продали на аукціоні за 688 000,00 доларів США.

У цьому контексті постає питання: кому саме належать авторські права на твір, створений за допомогою штучного інтелекту? Людині, яка створила програму з використанням ШІ, або людині, яка використала таку програму і поставила завдання перед штучним інтелектом. Або самому ШІ?

У країнах англосаксонської системи права прийнятим є підхід, за яким ШІ може бути наділений правами інтелектуальної власності, *останні можуть належати виключно людині*.

Наприклад, у США такий підхід набув широкого застосування після судового прецеденту. Так, судом у Сан-Франциско розглядалася суперечка «Наруто проти Девіда Джона Слейтера» щодо авторського права на селфі, зробленого мавпою Наруто. При цьому позов на користь мавпи подала організація захисту прав тварин PETA (People For The Ethical Treatment of Animals). Однак і суд першої інстанції, і апеляційний суд дійшли висновку, що, незважаючи на положення законодавства про захист прав тварин, останні не мають права на звернення за захистом своїх порушених прав інтелектуальної власності. Такими правами наділені тільки люди. За аналогією наявність права інтелектуальної власності не поширюється і на ШІ.

У Великій Британії на законодавчому рівні закріплено, що право власності на об'єкти, створені машиною, має особа, яка вжила заходів для створення такого твору.

До подібної думки приходять у країнах Європейського Союзу та в Україні. Вітчиз-

няне законодавство декларує, що автором є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір і, відповідно, первинне авторське право належить саме такій фізичній особі.

На законодавчому рівні залишається не врегульованим та відкритим питання, яка людина вважається автором твору: творець програми чи особистість, яка дала завдання такій програмі. Однак зазвичай при купівлі-продажу програми, що містить технології штучного інтелекту, укладається відповідний договір або угода користувача, які регулюють питання авторства в результаті використання такою програмою. Тобто діє принцип *рasta sunt servanda* (договори мають виконуватися).

Суд ЄС у своїх рішеннях неодноразово заявляв, що авторське право поширюється лише на оригінальні твори у тому сенсі, що він є власним інтелектуальним твором його автора (рішення C-5/08 Infopaq International A/S проти Danske Dagbaldes Forening) [12]. Із цього виходить, що об'єкти, створені за допомогою ШІ, можуть бути захищені авторським правом лише у випадку суттєвої участі людини під час створення об'єкта. Водночас досить складно визначити, який саме внесок у створення контенту, згенерованого ШІ, буде означати суттєву участь і творчі рішення автора (людини). Оцінка такого внеску залежить від багатьох суб'єктивних факторів. Тому здебільшого контент, згенерований ШІ, не охороняється авторським правом [13].

Однією з перших країн, яка визнала авторські права на твори, згенеровані комп'ютерною програмою, у тому числі і ШІ, є Велика Британія. Там пропонується захист авторських прав на створені комп'ютером літературні, драматичні, музичні чи художні твори. Автором комп'ютерного твору визнається особа, яка вжила заходів, необхідних для створення твору. Охорона діє протягом 50 років з моменту створення твору.

Отже, використання ШІ тягне за собою права, обов'язки та відповідальність. Але, де проходить межа між відповідальністю розробника програми зі ШІ та користувачем такої програми?

Відповідальність, пов'язана з використанням ШІ, сьогодні нормативно не закріплена. Саме тому більшість думок і підходів до цього питання мають скоріше науковий, ніж практичний характер.

Оскільки нормативно-правове регулювання відсутнє, то для визначення відповідальної особи в кожному окремому випадку важливим є встановлення причинно-наслідкового зв'язку та встановлення моменту, дії, обставини тощо, в результаті якої виникла некоректна робота ШІ.

Ще одне питання постає у суспільстві та потребує уваги – це питання правосуб'єктності тварин. Так, це питання стає особливо актуальним саме у зв'язку з розвитком технологій та зростанням населення. Це питання про виживання диких тварин та жорстокість людини як до диких, так і до домашніх тварин. Наведемо як приклад Канаду. У 1998 р. Міністерство юстиції Канади винесло громадське обговорення необхідності реформи законодавства про жорстокість до тварин. Основне питання полягало в тому, чи правильно класифікувати жорстоке поводження з тваринами як злочин проти власності, як це закріплено у чинному законодавстві: «Чи повинен кримінальний закон продовжувати ставитися до тварин, насамперед як до власності, чи закон повинен захищати тварин від зловживань незалежно від їхнього статусу як власності?» [14]. Однак результатом тривалого і жорсткого обговорення став висновок, що право власності та його правовий захист є важливішим, ніж захист тварин.

У наступні роки до парламенту Канади було внесено щонайменше вісім законопроектів, але жодного з них не було прийнято. Одним із небагатьох законодавчих актів, які визнають, що тварини все ж є чимось більшим, ніж майно, що належить людині, став ухвалений Новою Зеландією у 2015 р. Закон про внесення змін до Закону про благополуччя тварин [15]. До Закону було внесено поправку, відповідно до якої тварини мають почуття (*are sentient*) [16]. Тим часом байдуже ставлення до тварин говорить більше не про їх цінність та корисність як майно або про їх небезпеку для людини, а про саму людину. М. Ганді

вказав, «про велич і моральний прогрес нації можна судити стосовно тварин» [17].

Дж. Дьюї, один із основоположників філософії прагматизму, у своїй статті «Історичний розвиток корпоративної правосуб'єктності» (1926) зазначав, що суперечки навколо як індивідуальної, так і корпоративної правосуб'єктності є наслідком некритичної та часто неусвідомленої прихильності до різних неправових теорій у галузі філософії, теології. Зміст та обґрунтування правових понять не можуть залишатися незмінними, коли змінюється суспільство, економіка, а також загальнонаукові уявлення та підходи: «...якщо впровадження торговельного права не призведе до правового регулювання, що відповідає складним промисловим відносинам сучасного періоду, то стає ще очевиднішим, що старі неправові доктрини, служили розвитку правових норм, сьогодні можуть бути перешкодою. Ми часто обговорюємо проблеми з погляду старих ідей, тоді як вирішення проблем пов'язаних зі звільненням від старих ідей та їх заміною на поняття, що більш відповідають сучасному стану ідей та знань» [18].

Проблемне питання можливості чи неможливості визнати роботів суб'єктами права значною мірою пов'язані з появою покоління автономних роботів, здатних до самонавчання. Насамперед виникає потреба в правовій оцінці ситуацій, коли дії робота призводять до завдання шкоди (делікту). Припустимо, автономний, здатний до самонавчання дрон поранив свого власника або третю особу. Причини такої поведінки дрона можуть бути різними. По-перше, у програмному забезпеченні дрону може бути дефект. І тут відповідальність покладена на виробника. По-друге, власник дрона міг неправильно «навчити» дрона, тоді відповідальність лежить на ньому. Але річ у тому, що з технічного погляду самі поняття «автономність робота» та «самонавчання робота» означають відсутність стовідсоткової передбачуваності його поведінки. Отже, можлива ситуація, коли встановити прямий зв'язок між діями виробника або користувача і шкодою, яку завдав робот, вкрай складно.

Правосуб'єктність, з одного боку, незмінно пов'язана з автономією особистості, але, з іншого, вона не надається виключно людині, законом вона поширена і на корпорації [19].

Цікавим є підхід інституту електронної особи – юридичної фікції, що дозволяє вирішити практичні проблеми, що виникають на даному етапі розвитку технологій ШІ, їх застосування та стану чинного законодавства. Серед науковців існує точка зору, згідно з якою роботи мають бути наділені статусом електронної особи для того, щоб звільнити своїх творців та користувачів від потенційної відповідальності за дії ШІ [20].

На перший погляд, організація та комп'ютерна програма – це абсолютно різні явища, проте між ними можна все ж таки провести деякі аналогії з точки зору їх правосуб'єктності. Електронна особа може мати схожість з юридичною особою в тому сенсі, що обидва є для їх власників засобом досягнення певної мети та існують і створюються виключно на користь їх власників. Робот, будучи наділений правовим статусом електронної особи, не отримує раптово прав та обов'язків, аналогічних людським, а власник робота створює юридичну фікцію, контроль над якою він здійснює [21].

Однак щодо цього існують і альтернативні точки зору. Так, С. М. Солайман, зазначає, що при розгляді питання про визнання правосуб'єктності ШІ останні не можна порівнювати з юридичними особами, оскільки жодна з концепцій правосуб'єктності юридичної особи не застосовується до роботів. ШІ, наприклад, можна порівняти з тваринами за критеріями автономності, самосвідомості чи самовизначення, однак у такому разі він повинен також мати правовий статус, скоріше об'єкта права. У тварин і у роботів відсутній такий критично важливий елемент правосуб'єктності, як здатність здійснювати права та виконувати обов'язки [22].

До дуже суттєвих відмінностей між організаціями та ШІ можна віднести те, що організації автономні фіктивно, рішення з приводу їх дій приймаються їх власниками або експлуатантами, а ШІ може користува-

тися набагато більшим ступенем автономності за своїм характером і не контролюватися повною мірою своїм власником або розробником [23].

При визначенні особливостей правового статусу електронної особи необхідно враховувати, що така особа може являти собою інтегральне поєднання одночасно суб'єкта права та об'єкта права [24].

А. Краузова зазначає, що залишаються питання щодо того, чи не призведе створення правового статусу електронної особи до порушення функціонування суспільства та наскільки такий статус може бути потенційно використаний окремо [25].

На думку Майкла Золлосі, у документах ЄС, що стосуються електронних осіб, роботи розглядаються швидше як непрямий засіб для більш фундаментальної дискусії щодо того, що означає бути людиною, і, незважаючи на добрі наміри, вони посилюють суспільні побоювання щодо роботів, а також продовжують знайоме оповідання про робот як про заклятого ворога людства. Ця популярна концепція демонструє те, як роботи стають вмістилищем культурної стурбованості щодо того, що означає бути людиною, і те, як таке занепокоєння може негативно впливати на потенційні сприятливі способи застосування соціальної робототехніки, наприклад, у сфері освіти або соціального обслуговування [26].

Проаналізував позиції науковців, вважаємо неправильним та недоречним визнавати існування електронного суб'єкта, так як це призведе не лише до ризику наділення правами та обов'язками того, що є простим інструментом, а й порушить межі між людиною та машиною, зробить розмитими межі між живою та неживою, людиною та нелюдською істотою. Більше того, створення нового типу особистості – електронної особи – посиляє сильний сигнал, який може не лише розпалити страх перед штучними істотами, а й поставити під сумнів гуманістичні засади Європи. Таким чином, надання статусу особистості неживої, несвідомої сутності є помилковим, оскільки, зрештою, людство, швидше за все, буде зведено до рівня машини. Роботи повинні

служити людству і не повинні грати жодної іншої ролі, окрім як у сфері «наукової фантастики».

Отже, ШІ слід визнати об'єктом цивільних правовідносин. За дії ШІ відповідає власник, особа, яка набула прав на ШІ за договором купівлі-продажу, дарування, спадкового договору чи спадкуванні. Власник має право на регресну вимогу до виробника за збій роботи ШІ, що привів до негативних наслідків. У такому випадку, потрібно приділити увагу питанням строків, а саме: гарантійному строку, строку придатності ШІ. У цьому напрямі підтримуємо позицію запропоновану європейською комісією щодо впровадження ШІ необхідності (обов'язковості) страхування ШІ для зменшення ризиків для власників, виробників. Власник ШІ є суб'єктом цивільних правовідносин.

Література

1. В Одесі штучний інтелект долучили до діагностики головного мозку. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/v-odesi-shtuchnij-intelekt-doluchili-do-diaagnostiki-golovnogo-mozku>
2. Уряд ухвалив стратегію розбудови телемедицини в Україні. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/urjad-uhvaliv-strategiju-rozbudovi-telemedicini-v-ukraini>
3. Stefanchuk M.O. Civil legal personality of individuals and features of its implementation. Kyiv: Artek, 2020.
4. Nils J. Nilsson, The quest for artificial intelligence: a history of ideas and achievements, at XIII (2010).
5. Miles Brundage ET AL., The malicious use of artificial intelligence: forecasting, prevention, and mitigation 9 (2018); COMM. ON TECH., supra note 15, at 7.
6. Yavar Bathaee, The Artificial Intelligence Black Box and the Failure of Intent and Causation, 31 HARV. J.L. & TECH. 889, 898 (2018)
7. Future of Artificial Intelligence Act of 2017, 115th Congress (2017-2018). URL: <https://congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4625/text>
8. Future of Artificial Intelligence Act of 2017, 115th Congress (2017-2018). URL:

<https://congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4625/text>

9. Кошелева К.О. Проблема надання правосуб'єктності штучному інтелекту. Юридичний бюлетень. Вип. 11. Ч. 1. 2019. URL: http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/11/part_1/9.pdf
10. Mulgan T. Corporate Agency and Possible Futures. SpringerLink. 2018. 3 May. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-018-3887-1>
11. Парамонова О. Ю., Варава І. П. Місце штучного інтелекту в системі права. Юридичний вісник. 2023. № 3 (68). С. 75. (73- 79).
12. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 16 July 2009. Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0005>
13. Штучний інтелект: проблеми та перспективи правового регулювання в Україні та ЄС. URL: <https://unba.org.ua/publications/8263-shtuchnij-intelekt-problemi-ta-perspektivi-pravovogo-regulyuvannya-v-ukraini-ta-es.html>
14. Canada. Minister of Justice. Crimes Against Animals: A Consultation Paper. Ottawa: Library of Parliament, 1998. n. 212
15. New Zealand Animal Welfare Amendment Act 9. May 2015. N 49.
16. Broom D. Animal Welfare in the European Union. Study. European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. , 2017. P. 10-11.
17. Магатма Ганді. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%BC%D0%B0%D2%90%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%96>
18. Dewey J. The Historic Background of Corporate Legal Personality // Yale Law Journal. 1926. N 35. P. 657.
19. The Future is here: Artificial Intelligence and Robotics. URL: http://www.nishithdesai.com/fileadmin/user_upload/pdfs/
20. Solaiman S.M. Legal personality of robots, corporations, idols and chimpanzees: a quest for legitimacy. Artificial Intelligence and Law. 2017. Vol. 25. No. 2. P. 155-179.
21. Schrijver S. de The Future Is Now: Legal Consequences of Electronic Personality

for Autonomous Robots. Who's Who Legal. [2018]. URL: <http://whoswholegal.com/news/features/article/34313/future-now-legal-consequences-electronic-personality-autonomous-robots>

22. Solaiman S.M. Legal personality of robots, corporations, idols and chimpanzees: a quest for legitimacy. *Artificial Intelligence and Law*. 2017. Vol. 25. No. 2. P. 155-179.

23. The Future is here: Artificial Intelligence and Robotics. URL: http://www.nishithdesai.com/fileadmin/user_upload/pdfs/

24. Bowyer K. Robot Rights: at What Point Should an Intelligent Machine Be Considered a «Person»? URL: <https://techxplore.com/news/2017-02-robot-rights-intel-ligent-machine-person.html>

25. Future of Artificial Intelligence Act of 2017, 115th Congress (2017-2018). URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4625/text>

26. Szollosy M. Robots, AI, and the question of «e-persons». *Journal of Science Communication*. 2017. Vol. 16. No. 4. P. 1-6.

SUMMARY

A breakthrough in the field of information technologies has led to a new digital revolution and the birth of digital infrastructure in the countries of the European Union, Ukraine and a number of other countries. The digital revolution requires compliance with global integration processes and leads to the digitization of legislation, in accordance with the principles of international law and the law of the European Union. One of the important issues for developed countries remains the issue of the legal mechanism for the introduction of artificial intelligence into society without harming humanity, as well as the legal regulation of legal relations related to artificial intelligence.

It was concluded that AI should be recognized as an object of civil legal relations. The owner, the person who acquired the rights to the AI under a contract of sale, donation, inheritance contract or inheritance, is responsible for the actions of AI. The owner has the right to a recourse claim against the manufacturer for the malfunction of the AI, which led to negative consequences. In this case, it is necessary to pay attention to issues of terms, namely: the warranty period, the shelf life of AI. In this direction, we support the position proposed by the European Commission regarding the introduction of AI, the necessity (obligation) of AI insurance to reduce risks for owners and manufacturers. The owner of AI is the subject of civil legal relations.

Keywords: artificial intelligence, digitalization, law, innovation, subject, object, private law, responsibility.

МІЖНАРОДНІ (УНІВЕРСАЛЬНІ) СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ОКРЕМИХ ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ

ВАЛЕЦЬКА Оксана Валеріївна - кандидат юридичних наук,
доцент, Чорноморський національний університет імені П. Могили

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1600-7791>

УДК. 349.3: 006. 032

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.32>

Соціальний захист як складова соціальної політики нашої держави закріплений на конституційному рівні та деталізований на рівні законів та підзаконних актів. Особлива увага приділяється окремим, незахищеним верствам населення, серед яких ми виділимо сім'ї з дітьми та осіб з інвалідністю. Широкомасштабне вторгнення РФ в Україні має наслідком різке збільшення кількості найбільш вразливих верств населення. Оскільки Україна є суб'єктом міжнародного права, її діяльність повинна бути спрямована на визнання та впровадженні стандартів міжнародного соціального захисту в національне законодавство, що потребує здійснення ефективних реформ для адаптації особливостей міжнародного регулювання, зокрема щодо соціальних прав осіб з інвалідністю та сімей з дітьми. Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу міжнародних (універсальних) соціальних стандартів захисту окремих вразливих верств населення на прикладі встановлених соціальних гарантій сім'ям з дітьми та осіб з інвалідністю. Серед міжнародних (універсальних) актів у сфері соціального захисту сімей з дітьми особливе місце належить Конвенції про права дитини 1989 року, та Конвенції про права осіб з інвалідністю – щодо соціального захисту осіб з інвалідністю. Норми Конвенцій є орієнтирами, до яких повинні прагнути всі держави, на підставі яких розробляти регіональні та національні програми. Саме через імплементацію положень Конвенцій у національне законодавство здійснюється вплив її норм на

відносини у сфері соціального захисту сімей з дітьми та осіб з інвалідністю. Всі міжнародні стандарти виходять із необхідності забезпечення гідного рівня добробуту сім'ї, оскільки саме він є визначальною формою прогресу та цивілізованості людства, його культури, а заможна і здорова родина була і є синонімом незалежної і заможної держави. Крім того, соціальні стандарти захисту осіб з інвалідністю базуються на всебічній державній підтримці таких осіб та соціалізації їх. Саме це закладено у Європейській соціальній хартії (переглянутої), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейському кодексі соціального забезпечення.

Ключові слова: окремі вразливі верстви населення, сім'ї з дітьми, особи з інвалідністю, міжнародні соціальні стандарти, соціальний захист, соціальні стандарти, Європейська соціальна хартія, Європейський кодекс соціального забезпечення.

Постановка проблеми

Соціальний захист як складова соціальної політики нашої держави закріплений на конституційному рівні та деталізований на рівні законів та підзаконних актів. Особлива увага приділяється окремим, незахищеним верствам населення, серед яких ми виділимо сім'ї з дітьми та осіб з інвалідністю. Широкомасштабне вторгнення РФ в Україні має наслідком різке збільшення кількості найбільш вразливих верств населення. Оскільки Україна є суб'єктом міжнародного права, її діяльність повинна бути спрямова-

на на визнанні та впровадженні стандартів міжнародного соціального захисту в національне законодавство, що потребує здійснення ефективних реформ для адаптації особливостей міжнародного регулювання, зокрема щодо соціальних прав осіб з інвалідністю та сімей з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження у сфері впровадження в нашій державі міжнародних соціальних стандартів щодо осіб з інвалідністю та сімей з дітьми проводили видатні науковці та практики. Особливої уваги потребують наукові праці таких учених, як Н.Б. Болотіна, О.С. Бурлака, К.Б. Бориченко, Б.І. Шашків, Л.Ю. Малюга, Л.В. Кулачок, В.Л. Костюк, та інші. Проте ця проблема не втратила своєї актуальності, що й зумовлює необхідність подальших наукових досліджень.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу міжнародних (універсальних) соціальних стандартів захисту окремих вразливих верств населення на прикладі встановлених соціальних гарантій сім'ям з дітьми та осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу

Стратегічна мета соціальної політики держави була закріплена вперше на державному рівні в Указі Президента України «Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки» від 18.10.1997 р. № 1166/97, яка визначала стратегічними завданнями на державному рівні – орієнтація соціальної політики на сім'ю, забезпечення прав та соціальних гарантій, що надаються сім'ї, вплив на демографічну ситуацію в напрямку підвищення народжуваності, зниження смертності, особливо дитячої, забезпечення соціальної підтримки соціально найвразливіших верств населення (у тому числі осіб з інвалідністю), а також наближення національного законодавства до міжнародних стандартів відповідно до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, конвенцій МОП, інших міжнародних норм [1]. На регіональному рівні цим Указом визначено, що такими цілями є проведення ак-

тивної молодіжної політики підтримки сім'ї, материнства та дитинства [1]. Ці стратегічні завдання до сьогодні не виконано у повному обсязі, вони залишаються актуальними для соціальної політики сучасної України.

Ми погоджуємося з проф. Н.Б. Болотіною, що система стандартизації містить у собі створення каталогу соціальних прав; визначення змісту кожного права; встановлення державних гарантій забезпечення прав; встановлення системи контролю за забезпеченням соціальних прав [2, с. 257]. О.С. Бурлака слушно зауважила, що інтеграційні процеси притаманні не тільки нашій державі, це є загальна тенденція всіх розвинутих держав, незважаючи, що вони відрізняються за правовими традиціями, темпом введення, способом та формою, однак їх обов'язковою умовою є створення спільного правового простору для врегулювання міжнародних відносин через гармонізацію правових приписів національного законодавства із стандартами міжнародними [3, с. 72].

Різні автори пропонують різні підходи до класифікації міжнародних стандартів щодо соціального захисту сімей з дітьми. Згадана вище О.С. Бурлака вважає, що в залежності від характеру і ступеня обов'язковості документа всі їх можна поділити на декларації, пакти, конвенції, рекомендації, хартії, кодекси, міждержавні договори, міжурядові та міжвідомчі договори; залежно від суб'єкта прийняття – ООН, МОП, Рада Європи, СНД, держави та їх уряди окремі відомства; за сферою дії – універсальні, регіональні, двосторонні [4, с. 12].

К.В. Бориченко, в свою чергу, міжнародні стандарти у сфері соціального захисту розподіляє на універсальні (до них автор відносить акти ООН та МОП), регіональні (ті, які чинні в межах одного регіону, для нас важливими є акти Європейської співдружності), партикулярні або двосторонні (нарівні держав [5, с. 10]).

Б. Шашків наводить розгорнуту класифікацію міжнародних стандартів взагалі, однак цікавою на наш погляд, є його підхід до стандартів через ознаку юридичної сили: обов'язкові для виконання державами-учасницями акти (Статут ООН); обов'язкові для

виконання після ратифікації (Конвенції МОП); акти, які не підлягають ратифікації і не є обов'язковими (Рекомендації МОП) [6, с. 343-344].

Д.М. Величко у дисертаційному дослідженні робить висновок, що ефективність вдосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів залежить від способу імплементації: самовиконувани та несамовиконувани [7, с. 18]. Нам видається такий поділ невдалим, як і сама термінологія, оскільки апіорі норми права, у тому числі міжнародного, самі виконуватися не будуть. Так само ми не погоджуємося з позицією К.В. Бориченко, яка говорить, що на жаль відсутній єдиний міжнародний акт, який би закріпив всі стандарти соціального захисту сімей з дітьми [5, с. 9]. Відсутність такого акту пояснюється низкою причин: різні акти приймалися у різний історичний період; вони приймалися різними суб'єктами; вони відображали нагальні проблеми того періоду або того регіону, всесвітні проблеми; їх ратифікація та імплементація проходила так само по-різному для різних держав. І різні класифікації міжнародних стандартів є тому підтвердженням.

Б. Сташків досліджуючи правову природу міжнародних договорів, визначає, що термін «міжнародний акт» є родовим поняттям до терміну «міжнародний договір». У підтримку своєї позиції він наводить тлумачення цих понять, а також поняття «міжнародний»: акт – це окремий прояв діяльності, дія та подія, вчинок, а також писаний указ, грамота тощо та офіційний документ, протокол; договір – взаємне зобов'язання, письмова аб усна угода про права, обов'язки між суб'єктами: міжнародний – такий, що існує між народами, вони беруть у ньому участь, його використовують для зв'язку між ними [6, с. 340]. Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1323-VII встановлено, міжнародний договір – укладений у письмовій формі з іноземною державою або з іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода,

конвенція, пакт, протокол тощо) [8]. Ст. 19 цього Закону визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України є частиною нашого національного законодавства і застосовується у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Ч. 2 ст. 19 закріплює, що, якщо міжнародним договором, який набрав чинності, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [8]. Це означає принцип пріоритету міжнародного права, закріпленний у Конституції України у ст. 9. Ця ж стаття Конституції зазначає, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до неї [9].

Зупинимося на аналізі всесвітніх (універсальних) актах, які закріпили міжнародні стандарти соціального захисту сімей з дітьми та осіб з інвалідністю. Вони були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН: Загальна декларація прав людини 1948 року, Декларація прав дитини 1959 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція про права дитини 1989 року, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дитини 1990 року, Конвенція про права осіб з інвалідністю.

Міжнародні (універсальні) стандарти у сфері соціального захисту сімей з дітьми зазначені у Загальній декларації прав людини 1948 року, яка визначила на основі філософії природних прав людини та демократичних засадах основні принципи соціального захисту сімей. Ст. 16 Декларації визначає сім'ю основним та природним осередком суспільства, який має право на захист з боку держави та суспільства [10]. Ст. 25 встановлює, що материнство та дитинство дають право на особливе піклування та допомогу, а всі діти, незалежно, народжені вони у шлюбі або поза ним, користуються однаковим соціальним захистом [10]. Загальна декларація увійшла до більшості конституцій держав, які були прийняті після 1948 року, і

більшість її положень увійшли до Конституції України. Ст. 51 Конституції України закріпила, що сім'я, материнство, дитинство, батьківство охороняються державою [9]. Ст. 52 визначила, що всі діти рівні у своїх правах, незалежно, чи народжені вони у шлюбі чи ні, насильництво та експлуатація дитини переслідуються за законом; утримання та виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу, а сама держава заохочує та підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей [9].

Спеціальним міжнародним правовим актом, який вперше закріпив цілий комплекс прав дитини стала Декларація прав дитини 1959 року з метою забезпечити дітям щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства. Серед принципів, які визначені Декларацією виділимо наступні: дитині повинен бути забезпечений спеціальний захист (п. 2); дитина має користуватися всіма благами соціального забезпечення (п. 4); вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю (п. 6); на суспільство та органи публічної влади має бути покладений обов'язок щодо здійснення особливого піклування про дітей, які не мають сім'ї, та про дітей, які не мають достатніх засобів існування (п. 6); бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалася державна або інша допомога на утримання дітей (п. 6) [11].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року серед інших прав людини окремо виділив ті, які дозволять сім'ї в цілому, та дітям, зокрема, нормально розвиватися, задовольняти свої не тільки базові потреби, але й потреби у спілкуванні, освіті, культурному розвитку. Ст 10 Пакту визнає сім'ю природним та основним осередком суспільства, якій повинна бути надана всебічна охорона і допомога, особливо у період виховання неповнолітніх дітей [12]. Ч. 2 цієї ж статті встановлює особливий захист матерям протягом розум-

ного періоду до і після пологів, в який повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою по соціальному забезпеченню [12]. Ч. 3 ст. 10 особливу увагу приділяє дитячій праці, захисту від економічної або соціальної експлуатації, забороні роботи у галузях, які стануть шкідливими для моральності, здоров'я, життя, а також обов'язку держав встановити межі віку, нижче якого забороняється використання праці дітей [12]. Цей пакт передбачає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, задля забезпечення якого держави зобов'язуються вжити заходів щодо скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності, для здорового розвитку людини, запобігання та лікування епідемічних та інших хвороб; створення умов для розвитку медичної допомоги та догляду (ст. 12) [12]. Ст. 9 цього Пакту визначає зобов'язання держав щодо визнання права кожної людини на соціальне забезпечення, що включає соціальне страхування. Мі погоджуємося з думкою більшості дослідників, що право на достатній життєвий рівень, визначений у ст. 11 Пакту значно ширше, ніж те, що визначено Конституцією України, оскільки включає не лише достатнє харчування, одяг, житло, але й неухильне поліпшення умов життя [12; 5, с. 14-15].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року так само визнає у ст. 23 сім'ю основним та природним осередком суспільства, що потребує захисту з боку держави, а в разі розірвання шлюбу повинен бути передбачений захист всіх дітей. Ст. 24 встановлює право кожної дитини без будь-яких дискримінаційних ознак мати заходи захисту, які необхідні для її становища, як малолітньої, з боку суспільства, держави та сім'ї [13]. Ч. 2 та 3 цієї статті зобов'язує реєструвати дитину негайно після народження, давати їй ім'я, а також встановлює право кожної дитини на громадянство [13]. Два Пакти були ратифіковані УРСР 10 жовтня 1973 року, і відтоді стали частиною нашого законодавства.

Однак основним міжнародним актом, який містить всеохоплюючий перелік прав дітей, включаючи права сімей з дітьми, що

становлять на сьогоднішній день міжнародні стандарти соціального захисту сімей з дітьми, залишається, Конвенція про права дитини 1989 року, яка набула чинності для України 27 вересня 1991 року. Основна мета викладена у Преамбулі, яка визначає, що дитина повинна бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів миру, гідності, свободи, рівності і солідарності, і що для цього вона повинна бути вихована у сімейному оточенні, в атмосфері розуміння, любові та щастя, а задля цього держави мають надавати необхідний захист для всіх членів сім'ї, а особливо для дітей [14].

Із всіх прав, передбачених Конвенцією, ми зупинимося на тих, які характеризують права у сфері соціального захисту, у тому числі державної допомоги. Ст. 3 закріплює першочергове завдання всіх органів, які займаються питаннями соціального забезпечення приділяти увагу якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. С. 18 встановлює обов'язок держав з метою гарантування та здійснення всіх прав, викладених у Конвенції, надавати батькам або законним опікунам належну допомогу у виконанні ними обов'язків. Ст. 20 визначає, що дитина, яка постійно або тимчасово позбавлена сімейного оточення, має право на особливий захист і допомогу, що включає усиновлення дитини з урахуванням походження, релігійної та культурної належності, рідної мови. Ст. 23 визначає права неповноцінної дитини особливого характеру та піклування з метою залучення її до соціального життя та досягнення найвищого розвитку її особи [14]. Ст. 24 присвячена охороні здоров'я дитини, що включає, між іншого, наданням матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий та післяпологовий період, зниження рівня дитячої смертності та смертності немовлят, приділення уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги [14]. Ст. 26 повністю присвячена праву дитини користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, які надаються в міру необхідності з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та її батьків або осіб, які відповідальні за її утримання [14]. Ст. 27 встановлює зобов'язання

держав у випадку необхідності надати матеріальну допомогу та підтримати програми щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом, житлом [14]. Норми Конвенції є орієнтирами, до яких повинні прагнути всі держави, на підставі яких розробляти регіональні та національні програми. Саме через імплементацію положень Конвенції у національне законодавство здійснюється вплив її норм на відносини у сфері соціального захисту сімей з дітьми.

Для приведення нашого національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами була розроблена Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 рр.» на виконання Указу Президента України від 11.07.2005 р. № 1086 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», який визначив, що реалізація втілення державної політики щодо захисту прав дітей є одним із основних напрямів діяльності органів виконавчої влади [69, 70]. Основна мета зазначеної Програми є встановлення шляхів врегулювання питань ефективного забезпечення та захисту прав дітей в Україні, у тому числі сімей з дітьми [15]. Вона передбачає систему заходів у сфері освіти, охорони здоров'я матері та дитини, створення ювенальної юстиції, протидія поширенню наркоманії, алкоголізму, туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, розвиток системи оздоровлення, відпочинку, соціальної підтримки сімей з дітьми та координацію всіх гілок влади у цьому напрямку. Однак, зважаючи на те, що час, на який вона була розроблена, пройшов, однак не всі очікувані результати були досягнуті.

30.09.1990 р. була прийнята Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дитини, яка зазначила, що кожного дня вмирають 40 000 дітей з причин голоду, хвороб, наркоманії, відсутності чистої води. Для подолання цих проблем держави поставили задачі: поліпшення харчування та здоров'я дітей; особлива увага дітям з інвалідністю; укріплення ролі жінок-матерів та захист їх від хвороб та ускладнень пологів, які приводять до їх смерті; забезпечення всім дітям базової середньої освіти; підготовка дітей у сім'ях до

життя у дорослому суспільстві; сталий економічний розвиток для втілення цих задач [16]. Серед напрямків плану дій ми хотіли б зупинитися на трактовці значення сім'ї для майбутнього дітей. Сім'я несе основну відповідальність за забезпечення харчування та захист дітей з віку немовлят до підліткового періоду. В сім'ї починається залучення дітей до культури, цінностям та нормам суспільства. Для усестороннього та гармонійного розвитку особистості діти повинні зростати в атмосфері щастя, любові та розуміння [16].

Усі ці документи закріплюють принцип рівності (юридичної рівності) всіх людей на планеті, включаючи і дітей, обмеження якого може бути встановлено виключно законами.

Основним міжнародним актом у сфері правового регулювання соціального захисту прав осіб з інвалідністю є Конвенція про права осіб з інвалідністю, яка була ратифікована Україною у грудні 2009 року [17]. На думку В.Л. Костюка в системі джерел права соціального забезпечення особливе значення займає ця Конвенція, яка, на його думку, виступає: міжнародно-правовим базисом існування та закріплення найважливіших прав осіб з інвалідністю; основним міжнародним договором у системі джерел права соціального забезпечення відносно осіб з інвалідністю; міжнародно-правовою основою розвитку внутрішнього законодавства про права осіб з інвалідністю; потребує глибокої імплементації у національне законодавство та визначає міжнародні стандарти і соціальні орієнтири у сфері захисту прав осіб з інвалідністю [18, с. 129].

Тобто, цей міжнародний договір вочевидь слід розглядати як основний у системі джерел права соціального забезпечення відносно осіб з інвалідністю, що гарантує міжнародні соціальні стандарти захисту прав зазначеної категорії осіб і потребує належної імплементації у внутрішнє законодавство.

Так, Конвенція визначає сферу його дії та перелік індивідів, які належать до осіб з інвалідністю – це особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній

повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Варто зазначити, що в національному законодавстві міститься аналогічне визначення осіб з інвалідністю, зокрема відповідно до положень Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист [19]. Отже, можемо констатувати гармонізацію національного законодавства до вимог міжнародного права у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Поряд із цим, внутрішнім законом доповнено це визначення обов'язком держави створити умови для особи з інвалідністю з метою реалізації її прав та забезпечення соціального захисту.

Метою Конвенції є заохочення, захист і забезпечення повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також заохочення поваги притаманної їм гідності [ст. 1], у зв'язку із чим визначено також основні принципи: повага до гідності, недискримінація; інклюзивність, рівність та доступність. На наш погляд, забезпечення вказаних принципів сприяє реалізації механізму захисту прав осіб з інвалідністю.

Загалом питанню дотримання соціальних прав осіб з інвалідністю приділено значну увагу також в положеннях низки інших міжнародних актів, до яких можна віднести: Декларацію про права розумово відсталих осіб (1971 р.), Декларацію про права інвалідів (1975 р.), Всесвітню програму дій стосовно людей з інвалідністю (1982 р.), Стандартні правила ООН забезпечення рівних можливостей для людей з інвалідністю (1993 р.), Європейську соціальну хартію (переглянуту) (1996 р.) тощо. В аспекті удосконалення нашою країною правового регулювання соціального захисту прав осіб з інвалідністю слід відзначити ратифікацію Україною Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (від 28.06.1952), яка гарантує надання допомоги по інвалід-

ності у встановленому розмірі та передбачає підстави зменшення і граничний розмір допомоги по інвалідності [20].

Важливим актом Ради Європи, який визначив права осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь в житті суспільства являється Європейська соціальна хартія, за якою сторони Хартії зобов'язуються, зокрема: вжити потрібних заходів для забезпечення особам з інвалідністю орієнтування, освіти та професійної підготовки у державних або приватних спеціалізованих закладах; сприяти їхньому доступові до роботи; а також сприяння їхній всебічній соціальній інтеграції та участі в житті суспільства [21, Ст. 15].

Первісно Україна не ратифікувала обов'язкову статтю 12 щодо права на соціальне забезпечення, однак в подальшому відповідно до Закону України «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)», все ж взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими пункти 3 та 4 статті 12 ЄСХ (переглянутої). На виконання положень статті 12 ЄСХ (переглянутої) Україна також підписала Європейський кодекс соціального забезпечення, що становить орієнтир для формування в Україні європейської моделі соціального забезпечення. Зокрема, частиною IX Кодексу врегульовано питання допомоги по інвалідності, яка надається кожною Договірною Стороною захищеним особам у випадку неспроможності визначеного ступеня займатися будь-якою прибутковою діяльністю, якщо така неспроможність ймовірно буде постійною чи продовжуватиметься після припинення допомоги по хворобі [22].

На жаль дотепер Європейський кодекс соціального забезпечення, як і пункти 1 і 2 статті 12 ЄСХ (переглянутої), залишаються нератифікованими нашою країною. Повномасштабне вторгнення РФ збільшило кількість людей з інвалідністю серед населення за рахунок набутої інвалідності. Згідно Доповіді про порушення норм міжнародного гуманітарного права і прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людства, скоєних в Україні з 24 лютого 2022 року, представленої місією ОБСЄ, особи з інвалідніс-

тю, яких до конфлікту в Україні проживало більше 2,7 млн, стали ще однією вразливою групою, якої серйозно торкнувся збройний конфлікт. Місія акцентувала, що особи з інвалідністю часто залишаються в небезпечних районах, так як не бажають або не можуть виїхати до безпечного місця. Деякі особи з інвалідністю могли б переїхати до притулків, однак останні не пристосовані до потреб таких людей [23].

Висновки

Серед міжнародних (універсальних) актів у сфері соціального захисту сімей з дітьми особливе місце належить Конвенції про права дитини 1989 року, та Конвенція про права осіб з інвалідністю – щодо соціального захисту осіб з інвалідністю. Норми Конвенцій є орієнтирами, до яких повинні прагнути всі держави, на підставі яких розробляти регіональні та національні програми. Саме через імплементацію положень Конвенцій у національне законодавство здійснюється вплив її норм на відносини у сфері соціального захисту сімей з дітьми та осіб з інвалідністю. Всі міжнародні стандарти виходять із необхідності забезпечення гідного рівня добробуту сім'ї, оскільки саме він є визначальною формою прогресу та цивілізованості людства, його культури, а здорова родина була і є синонімом незалежної і можливої держави. Крім того, соціальні стандарти захисту осіб з інвалідністю базуються на всебічній державній підтримці таких осіб та соціалізації їх. Саме це закладено у Європейській соціальній хартії (переглянутої), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейському кодексі соціального забезпечення.

Література

1. Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки. Указ Президента України від 18.10.1997 р. № 1166/97. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166/97>.
2. Болотіна Н.Б. Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник. К.: Знання, 2005. 615 с.
3. Бурлака О.С. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та

батьківства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. / Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2017. 419 с.

4. Бурлака О.С. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. / Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2017. 39 с.

5. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: Монографія. Одеса: Вид-во Фенікс, 2015. 302 с.

6. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: Навчальний посібник. Чернігів: Десна, 2016. 692 с.

7. Величко Д.М. Джерела міжнародно-правового регулювання праці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 30 с.

8. Про міжнародні України. Закон від 29.06.2004 року № 1323-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

9. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 року № 254/96. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

10. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

11. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 08.02.2024).

12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

14. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 08.02.2024).

15. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей: Указ Президента України від 11.07.2005 року № 1086. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005>.

16. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дитини: прийнята Всесвітньою зустріччю на вищому рівні в інтересах дітей у Нью-Йорку 30.09.1990 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075.

17. Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів та факультативного протоколу до неї. Закон України від 16.12.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

18. Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі джерел права соціального забезпечення: науково-правовий аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету серія Юриспруденція. 2015. № 13(1). С. 127-130.

19. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

20. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102. Закон від 16.03.2016 р. № 1024-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1024-19>.

21. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої). Закон від 14.09.2006 року № 137-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/sh>.

22. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16.04.1964 року ETS № 48. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_649.

23. Report on violations of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity committed in Ukraine since 24 February 2022 / Wolfgang Benedek, Veronika Bílková and Marco Sassòli. OSCE, 2022. 94 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf>.

References:

1. Pro osnovni napriamy sotsialnoi polityky na 1997-2000 roky. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.10.1997 r. № 1166/97. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166/97>.

2. Bolotina N.B. Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy: Navchalnyi posibnyk. K.: Znannia, 2005. 615 s.

3. Burlaka O.S. Problemy sotsialnoho zakhystu simi, dytynstva, materynstva ta batkivstva: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05. / Kyivskiy nats. un-t imeni T. Shevchenka. Kyiv, 2017. 419 s.
4. Burlaka O.S. Problemy sotsialnoho zakhystu simi, dytynstva, materynstva ta batkivstva: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05. / Kyivskiy nats. un-t imeni T. Shevchenka. Kyiv, 2017. 39 s.
5. Borychenko K.V. Sotsialnyi zakhyst simiei z ditmy za zakonodavstvom Ukrainy: Monohrafiia. Odesa: Vyd-vo Feniks, 2015. 302 s.
6. Stashkiv B.I. Pravo sotsialnoho zabezpechennia. Zahalna chastyna: Navchalnyi posibnyk. Chernihiv: Desna, 2016. 692 s.
7. Velychko D.M. Dzherela mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання pratsi: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. / Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2008. 30 s.
8. Pro mizhnarodni Ukrainy. Zakon vid 29.06.2004 roku № 1323-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
9. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254/96 . URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
11. Deklaratsiia prav dytyny vid 20 lystopada 1959 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (data zvernennia: 08.02.2024).
12. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrudnia 1966 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
13. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
14. Konventsiia OON pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (data zvernennia: 08.02.2024).
15. Pro pershocherhovi zakhody shchodo zakhystu prav ditei: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.07.2005 roku № 1086. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005>.
16. Vsesvitnia deklaratsiia pro zabezpechennia vyzhyvannia, zakhystu ta rozvytku dytyny: pryiniata Vsesvitnoiu zustrichchiu na vyshchomu rivni v interesakh ditei u Niu-Yorku 30.09.1990 roku. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075.
17. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava invalidiv ta fakultativnoho protokolu do nei. Zakon Ukrainy vid 16.12.2009 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>.
18. Kostiuk V.L. Konventsiia OON pro prava invalidiv u systemi dzherel prava sotsialnoho zabezpechennia: naukovopravovyi aspekt. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu seriia Yurysprudentsiia. 2015. № 13(1). S. 127-130.
19. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti invalidiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
20. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi pro minimalni normy sotsialnoho zabezpechennia № 102. Zakon vid 16.03.2016 r. № 1024-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1024-19>.
21. Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi sotsialnoi khartii (perehlianutoi). Zakon vid 14.09.2006 roku № 137-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/sh>.
22. Yevropeiskiy kodeks sotsialnoho zabezpechennia vid 16.04.1964 roku ETS № 48. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_649.
23. Report on violations of international humanitarian and human rights law, war crimes and crimes against humanity committed in Ukraine since 24 February 2022 / Wolfgang Benedek, Veronika Bílková and Marco Sassòli. OSCE, 2022. 94 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf> (data zvernennia: 08.02.2024). P r o Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. Zakon vid 18.03.2004 roku № 1629-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.

*Valetska Oksana Valeriivna,
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine*

**INTERNATIONAL (UNIVERSAL)
SOCIAL STANDARDS FOR THE PRO-
TECTION OF CERTAIN VULNERABLE
GROUPS OF THE POPULATION**

Social protection as a component of our country's social policy is enshrined in the constitution and detailed in laws and bylaws. Special attention is paid to certain vulnerable groups of the population, including families with children and people with disabilities. Russia's large-scale invasion of Ukraine has resulted in a sharp increase in the number of the most vulnerable segments of the population. As Ukraine is a subject of international law, its activities should be aimed at recognizing and implementing international social protection standards in national legislation, which requires effective reforms to adapt the specifics of international regulation, in particular with regard to the social rights of persons with disabilities and families with children.

The purpose of the article is to provide a comprehensive theoretical and legal analysis of international (universal) social standards for the protection of certain vulnerable groups of the population on the example of established social guarantees for families with children and persons with disabilities. Among the international (universal) acts in the field of social protection

of families with children, a special place belongs to the Convention on the Rights of the Child of 1989, and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities – on social protection of persons with disabilities. The norms of the Conventions are the benchmarks to which all states should aspire and on the basis of which they should develop regional and national programs. It is through the implementation of the provisions of the Conventions into national legislation that the impact of its norms on relations in the field of social protection of families with children and persons with disabilities is realized. All international standards are based on the need to ensure a decent level of family well-being, as it is the determining form of progress and civilization of humanity and its culture, and a wealthy and healthy family has been and is synonymous with an independent and prosperous state. In addition, social standards for the protection of persons with disabilities are based on comprehensive state support for such persons and their socialization. This is exactly what is enshrined in the European Social Charter (revised), the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and the European Code of Social Security.

Keywords: certain vulnerable groups of the population, families with children, persons with disabilities, international social standards, social standards, social protection, European Social Charter, European Code of Social Security.

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

МАРТИНЮК Андрій Васильович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0006-1570-2998>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.33>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, запропоновано авторське визначення поняття «територіальна оборона». Акцентовано увагу на тому, що поняття територіальної оборони характеризується своїм особливим змістом, який, як вбачається, розкривається через систему принципів здійснення такої діяльності, а також її мети та завдання.

Ключові слова: територіальна оборона, національна безпека, мета, завдання, принципи.

Постановка проблеми

Територіальна оборона, як воєнне поняття, увійшло у воєнну доктрину в другій половині ХХ сторіччя за результатами Другої світової війни і оцінки ролі дій партизан, народного ополчення, підпільних організацій в тилу противника, які суттєво допомогли Радянській Армії, збройним силам антигітлерівської коаліції у боротьбі з фашистською воєнною машиною. Тоді воєнною наукою європейських держав, в тому числі радянською, була здійснена спроба зробити явище народного опору у війні більш організованим, керованим, максимально наближеним до дій збройних сил і погодженим з ними [1, с.219]. В сучасній Україні територіальна оборона як організаційно-правове явище активно почала розвиватися з початком військової агресії проти України у 2014 році. Втім, цей процес відбувався досить повільно.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із територіальною обороною України, у своїх наукових працях розглядали: Д.М. Глоба, К.О. Ємельяненко, М.М. Лобко, А.М. Мурашко, Ю.Л. Калгушкін, О.В. Нестеренко, І.В. Романський та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі відчувається брак теоретичних досліджень, присвячених з'ясуванню сутності та змісту територіальної оборони України.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття, а також розкрити зміст та значення територіальної оборони в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «територіальна оборона»; окреслити мету, завдання та принципи, які розкривають зміст та призначення територіальної оборони.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що у роботі дістало подальшого опрацювання визначення поняття, а також розкриття змісту та значення територіальної оборони в Україні.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що сам термін «територіальна

оборона» набув законодавчого закріплення лише напередодні повномасштабного вторгнення. Як зазначають Д.М. Глоба та К.О. Ємельяненко, під час дії воєнного стану в нашій країні, Сили територіальної оборони Збройних сил України є однією з основних складових життєдіяльності громад під час воєнного стану, що здатні надати рішучу відсіч ворогу-загарбнику та здійснювати оборонну діяльність на місцевому рівні. Заздалегідь унормований правовий статус добровольчих формувань територіальних громад дозволив у максимально короткі строки сформувати з активних та рішуче налаштованих громадян організувати заходи оборонного укріплення на місцях, тим самим утворити загальнодержавну систему заходів забезпечення оборони в кожному органі місцевого самоврядування та населених пунктах України. Система територіальної оборони України формувалась як складова системи оборони, що містить в собі обов'язкову ознаку територіальності і яка своїми адміністративними межами закріплена за певною територіальною громадою чи територією певного населеного пункту [2, с. 13-14]. Безпосереднє відношення територіальної оборони до елементів національної безпеки підтверджує й те, що Стратегія воєнної безпеки України серед інших цілей реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва передбачає створення потужної територіальної оборони, яка у взаємодії з рухом опору сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави [3].

В країнах НАТО територіальна оборона розуміється як комплекс державних і воєнних заходів, який проводиться для безпосередньої оборони держави та підтримки на своїй території бойових дій військ, які входять до складу цього воєнно-політичного блоку. У більшості країн-членів НАТО (США, ФРН, Велика Британія тощо) збройні сили виконують завдання щодо захисту національних інтересів у складі об'єднаних сил або самостійно. Збройні сили можуть

залучатися до оборони території, якщо виконання таких завдань не впливає на виконання заходів оборони держави [4, с. 155].

Проектом Закону України «Про територіальну оборону», який було запропоновано, ще у 2015 році, територіальна оборона визначалася як загальнодержавна система воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються на всій території України або в окремих її місцевостях із завданнями, визначеними цим Законом. До завдань територіальної оборони відносилися: «охорона та захист державного кордону; забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); охорона та оборона важливих об'єктів і комунікацій; боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та незаконними збройними формуваннями; організація, підготовка та координація руху опору на випадок окупації території України або її частини; організація та здійснення евакуаційних заходів; проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах; захист населення від наслідків воєнних дій, аварій (руйнувань), зумовлених застосуванням засобів ураження, терористичними актами та диверсіями; підтримання правового режиму воєнного та надзвичайного станів» [5]. Разом із цим, у чинному законодавстві поняття «територіальна оборона» сконструйовано дещо по-іншому. У зв'язку із тим, що протягом тривалого часу нормативно-правове визначення «територіальної оборони» не розкривало всю повноту її сутності, в правовій літературі склалися різноманітні підходи щодо змісту цього терміну.

Сама по собі територіальна оборона, цілком слушно вказує І.В. Романський, має високий ступінь національної значимості, адже являє собою суспільно-правовий інститут, котрому притаманні такі унікальні ознаки: по-перше, його зміст складають особливі заходи загальнодержавного, воєнного та спеціального характеру, що мають особливий порядок реалізації та призначення яких врегульовано нормами Конституції та низкою законодавчих та підзаконних нор-

мативно-правових актів України; по-друге, функціонування територіальної оборони пов'язано із підтримкою та захистом таких невід'ємних складових української державності, як: територіальна цілісність, суверенітет, політична стабільність, правопорядок тощо. Кожна з них прямо впливає на стан добробуту суспільства в цілому, його можливість реально користуватися передбаченими та гарантованими Конституцією правами, а також сам факт існування України як цілісної, суверенної та самостійної держави [6, с. 223].

На думку О.В. Нестеренка, термін «територіальна оборона» характеризується особливим змістовним навантаженням. Вказане поняття, на погляд дослідника, можна умовно поділити на дві окремі складові, кожне з яких має власний зміст, а саме: «територіальний» і «оборона». Останнє поняття часто ототожнюють або плутають із такими словами, як «захист» та «охорона», що є, на погляд автора, грубою помилкою, адже змістовне навантаження усіх представлених слів є досить різним. Незважаючи на той факт, що територіальна оборона є правовою категорією, дію якої обмежено певною місцевістю, задля захисту останньої від зовнішньої військової агресії, її плануванням та організацією займаються вищі державні органи влади та військового командування [7, с. 104]. В основі цієї характеристики територіальної оборони лежить ознака територіальності заходів, які керуються центральними органами державної влади. Під територіальною обороною П.П. Скиба розуміє різновид народного опору, який зорганізується і здійснюється під керівництвом і контролем держави і спрямовується на сприяння діям регулярної армії для досягнення перемоги над агресором. По своїй суті територіальна оборона повинна являти собою організований і керований центральною владою народний збройний опір агресору, який здійснюється Силами територіальної оборони у взаємодії з всіма суб'єктами Збройних Сил України [1, с.221-222].

Ю.Л. Калгушкін визначає територіальну оборону як сукупність загальнодержавних або регіональних дій її суб'єктів по застосуванню воєнних і спеціальних заходів,

що здійснюються в особливий період із завданнями: охорони та захисту державного кордону; забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); охорони та оборони важливих об'єктів і комунікацій; боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями; підтримання правового режиму воєнного стану [8, с.8]. Таким чином, в основу поняття територіальної оборони автор вкладає діяльність суб'єктів із реалізації визначених завдань.

Таким чином, територіальна оборона є важливим складовим елементом національної безпеки, а також одним із пріоритетних напрямків реалізації Воєнної стратегії України. А відтак, територіальну оборону найбільш доцільно тлумачити як врегульований нормами чинного законодавства загальнодержавний комплекс воєнних та інших спеціальних заходів, які реалізуються як у мирний час, так і в разі введення особливих правових режимів суспільного життя (зокрема воєнного стану), з метою забезпечення національної безпеки шляхом протидії воєнним загрозам, надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна держави і громадян від надзвичайних ситуацій. З огляду на запропоноване визначення, поняття територіальної оборони характеризується своїм особливим змістом, який, як вбачається, розкривається через систему принципів здійснення такої діяльності, а також її меті та завданнях.

Так, враховуючи сутність територіальної оборони, а також мету та завдання останньої, Ю.Л. Калгушкін пропонує розподілити принципи, на яких вона ґрунтується, на три групи: загальноправові принципи; організаційні принципи; функціональні принципи. Першу групу становлять вихідні засади, що є основою всіх без винятку правових галузей: по-перше, принцип забезпечення прав і свобод людини й громадянина; по-друге, принцип верховенства права; по-третє – законності. У контексті територі-

альної оборони дія принципу законності та верховенства права проявляється у діяльності суб'єктів, які реалізують передбачені цим явищем заходи. Відповідно до вказаних засад останні мають провадити свою діяльність виключно в рамках правового поля із дотриманням вимог, встановлених чинним законодавством, не відступаючи від нормативних правил. Принципи організаційних засад територіальної оборони становлять: принцип плановості, адміністративно-територіальний принцип і принцип превенції. Останню групу становлять принципи функціональних засад, що є керівними ідеями практичної реалізації територіальної оборони, до їхнього складу автором зараховано такі: принцип достатності та доцільності, принцип оперативності, принцип ефективної взаємодії. Відповідно до принципів достатності та доцільності застосовуються заходи, що обмежують конституційні права громадян [9, с. 22-23].

Наразі Законом України «Про основи національного спротиву» до спеціальних принципів, на яких ґрунтується територіальна оборона, віднесено принципи: територіальності, масовості, мінімального часу на розгортання та приведення підрозділів територіальної оборони у готовність до дій, єдиноначальності, централізації управління та децентралізації і контрольованої автономності застосування сил і засобів територіальної оборони, активності, рішучості та безперервності ведення територіальної оборони, наполегливості у досягненні мети територіальної оборони, узгодженого, спільного застосування сил і засобів, залучених до ведення територіальної оборони, безперервності взаємодії сил і засобів територіальної оборони, всебічного врахування і повного використання моральних та психологічних факторів [10].

Принципи територіальної оборони впливають на такі елементи її змісту, як: спрямованість, мета та завдання діяльності, якою реалізуються заходи територіальної оборони. Так, мета обумовлює конкретні завдання щодо її реалізації. В науковій літературі наголошується, що мета територіальної оборони визначає досягнення та забезпечення належного рівня національної безпе-

ки України на окремих територіях шляхом реалізації відповідних військових та спеціальних заходів, застосовуваних під час особливого періоду. Автор називає такі завдання територіальної оборони: а) охорона та захист державного кордону; б) забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади, органів військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил); в) охорона та оборона важливих об'єктів і комунікацій; г) боротьба з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями; г) підтримання правового режиму воєнного стану; д) забезпечення публічної безпеки і порядку, оскільки їх реалізація направлена на забезпечення стабільності суспільних відносин [8, с.11]. М.М. Лобко вказує на те, що на територіальну оборону доцільно додатково покласти завдання: забезпечення громадської безпеки, охорони громадського порядку; протидії злочинності; боротьби з тероризмом; участі в проведенні діяльності із забезпечення інформаційної безпеки; забезпечення безпеки населення і територій, ліквідації надзвичайних ситуацій; проведення диверсійних дій у тилу противника для знищення (виведення з ладу) військових об'єктів та об'єктів державної та військової інфраструктури, які використовуються противником на окупованих територіях; наведення своєї авіації на об'єкти противника й коригування ударів і вогню ракетно-артилерійських засобів, зокрема високоточних; захоплення важливих документів, зразків озброєння та військової техніки противника; визволення заручників і військовополонених; дезорганізація роботи органів окупаційної влади; розширення руху опору в тилу противника; викриття інформаційно-пропагандистського впливу противника та ведення інформаційної діяльності серед населення на тимчасово окупованих територіях; участь у виконанні спеціальних завдань спільно із Силами спеціальних операцій ЗСУ. Отже, на погляд автора, в області (районі, місті) територіальна оборона має не лише виконувати покладені на неї завдання, а також забезпечити безпеку населення і територій та чинити опір

окупанту [11, с.33]. М.М. Лобко доволі широко трактує територіальну оборону, яка включає широке коло заходів, що мають реалізовуватися, у тому числі й на окупованих агресором територіях. Доцільно підкреслити, що завдання територіальної оборони мають бути чітко визначені чинним законодавством та бути реалізованими у межах компетенції та повноважень суб'єктів реалізації.

Висновки

Тож, проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що змістом територіальної оборони є заснований на визначених законодавством принципах комплекс дій, які реалізуються спеціально уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення безпеки та недоторканості національного простору, захисту життя та майна громадян, а також збереження суверенітету, територіальної цілісності та незалежності держави, як у мирний час, так і в особливі періоди, зокрема в умовах зовнішньої військової агресії. Досягненню вказаної мети передують вирішення наступних завдань: 1) планування та підготовка до можливих та /або існуючих загроз; 2) створення та підтримка територіальних військових формувань; 3) підготовка до мобілізації наявних ресурсів, зокрема: людських, матеріальних та фінансових, для забезпечення потреб оборони; 4) розвиток військово-цивільного співробітництва, що передбачає залучення громадських організацій, добровольців та місцевих влад у підтримку та реалізацію заходів територіальної оборони; 5) формування та розвиток оборонної інфраструктури; 6) забезпечення населення та військових частин інформацією щодо поточної обстановки та правил поведінки в умовах загрози.

Таким чином, проведений аналіз дає змогу узагальнити, що значення територіальної оборони полягає у наступному: по-перше, вона є першим і основним рівнем захисту країни в разі можливої агресії або загрози з боку зовнішнього ворога; по-друге, сприяє залученню громадськості до процесу оборони країни; по-третє, дозволяє забезпечити розбудову внутрішньої стабільності та єдності в суспільстві;

по-четверте, створює умови для взаєморозуміння військових та населення, що посилює ступінь національного єднання та відчуття належності до своєї держави. Крім того, територіальна оборона сприяє розвитку територіальної інфраструктури та підвищенню рівня захищеності населення у разі кризових ситуацій.

Література

1. Скиба П. «Будівництво і розвиток» Збройних Сил України або як пройти шлях від воєнної організації держави до з'єднання. Славута. 2013. 269 с.
2. Глоба Д. М., Ємельяненко К. О. Формування та діяльність сил територіальної оборони в громадах України під час воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 58. С. 11-14
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021>
4. Мурашко А.М. Територіальна оборона як ключовий елемент здійснення державної політики у сфері національної безпеки на регіональному рівні. Публічне адміністрування і управління в Україні. Вип. 16. 2020. С. 153-156
5. Проект закону України «Про територіальну оборону України» від 17.07.2015. № 2411а. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JN1UZ68A?an=281>
6. Романський І.В. Сутність та особливості забезпечення територіальної оборони України як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Наше право. № 4. 2021. С. 221-226
7. Нестеренко О.В. Поняття та рівні територіальної оборони України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків. 2020. С. 103-105
8. Калгушкін Ю. Л. Адміністративно-правове забезпечення територіальної оборони України. Автореф дис канд юрид наук. 12.00.07. Харків. 2019. 26 с.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що територіальну оборону найбільш доцільно тлумачити як врегульований нормами чинного законодавства загальнодержавний комплекс воєнних та інших спеціальних заходів, які реалізуються як у мирний час, так і в разі введення особливих правових режимів суспільного життя (зокрема воєнного стану), з метою забезпечення національної безпеки шляхом протидії воєнним загрозам, надання допомоги у захисті населення, території, навколишнього природного середовища та майна держави і громадян від надзвичайних ситуацій.

Констатовано, що змістом територіальної оборони є заснований на визначених законодавством принципах комплекс дій, які реалізуються спеціально уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення безпеки та недоторканості національного простору, захисту життя та майна громадян, а також збереження суверенітету, територіальної цілісності та незалежності держави, як у мирний час, так і в особливі періоди, зокрема в умовах зовнішньої військової агресії.

Узагальнено, що значення територіальної оборони полягає у наступному: по-перше, вона є першим і основним рівнем захисту країни в разі можливої агресії або загрози з боку зовнішнього ворога; по-друге, сприяє залученню громадськості до процесу оборони країни; по-третє, дозволяє забезпечити розбудову внутрішньої стабільності та єдності в суспільстві; по-четверте, створює умови для взаєморозуміння військових та населення, що посилює ступінь національного єднання та відчуття належності до своєї держави. Крім того, територіальна оборона сприяє розвитку територіальної інфраструктури та підвищенню рівня захищеності населення у разі кризових ситуацій.

Ключові слова: територіальна оборона, національна безпека, мета, завдання, принципи.

9. Калгушкін Ю. Л. Принцип територіальної оборони України. Прикарпатський юридичний вісник. Вип. 3(9) Т. 3. 2015. С. 21-25

SUMMARY

It is argued that territorial defense is most expediently interpreted as a nationwide complex of military and other special measures regulated by the norms of current legislation, which are implemented both in peacetime and in the event of the introduction of special legal regimes of social life (in particular; martial law), with the aim of ensuring national security through countering military threats, providing assistance in protecting the population, territories, natural environment, and property of the state and citizens from emergency situations.

It was established that the content of territorial defense is a set of actions based on the principles defined by legislation, which are implemented by specially authorized entities with the aim of ensuring the security and integrity of the national space, protecting the lives and property of citizens, as well as preserving the sovereignty, territorial integrity and independence of the state, as in peacetime, as well as in special periods, in particular in conditions of external military aggression.

It is summarized that the meaning of territorial defense is as follows: firstly, it is the first and main level of protection of the country in case of possible aggression or threat from the side of an external enemy; secondly, it promotes public involvement in the country's defense process; thirdly, it allows to ensure the development of internal stability and unity in society; fourthly, it creates conditions for mutual understanding between the military and the population, which strengthens the degree of national unity and a sense of belonging to one's state. In addition, territorial defense contributes to the development of territorial infrastructure and increasing the level of protection of the population in case of crisis situations.

Keywords: territorial defense, national security, goal, task, principles.

10. Про основи національного спротиву. Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

11. Лобко М.М. Територіальна оборона України як фактор посилення обороноздатності держави. Наука і оборона. № 2. 2018. С. 29-39

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

ЗІНКЕВИЧ Владислав Костянтинович – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-8603-2915>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.34>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, надано загальнотеоретичну характеристику поняття взаємодія. Розкрито специфіку адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування як сторін взаємодії. Виділено широкий та вузький підхід щодо тлумачення взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, на основі чого виділено її особливості.

Ключові слова: взаємодія, публічне управління, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми

В межах кожної окремої адміністративно-територіальної одиниці нашої держави сконцентровано діяльність багатьох організацій, які виконують різноманітні публічні функції у різних сферах суспільного життя. Проте, незважаючи на великий перелік таких інституцій, найбільше потребами населення на певній території опікуються місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Вказане пояснюється тим, що діяльність кожного із зазначених суб'єктів цілком зорієнтовано на вирішення питань територіального значення. Але при цьому правовий статус цих інституцій діаметрально різний, що в свою чергу обумовлює особливий зміст та специфіку їх взаємодії.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із взаємодією місцевих державних адміністра-

цій та органів місцевого самоврядування, у своїх наукових працях розглядали: І.О. Дробот, Г.В. Задорожня, В.І. Лобунець, О.Ю. Лялюк, Н.М. Оніщенко, Р.І. Панчишин, О.П. Струневич, В.Л. Федоренко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, на сьогоднішній день в науковій літературі недостатньо якісно є опрацьованим питання визначення поняття та окреслення особливостей взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні, а також окреслити особливості такої взаємодії. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичний зміст поняття взаємодія; узагальнити наукові погляди вчених на проблему взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні, на основі чого виділити особливості такої спільної, взаємоузгодженої діяльності.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній удосконалено визначення поняття, а також перелік особливостей взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу

Розмірковуючи про особливості взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні, перш за все, варто відзначити, що вказані суб'єкти – це представники публічного управління. Як зауважує Л. Новак-Каляєва, публічне управління – це діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць. Публічне управління забезпечує значне підвищення ефективності управлінської діяльності внаслідок високого рівня громадської підтримки та консолідації суспільства навколо спільних цілей, воно пов'язане з демократичними цінностями, принципами верховенства права, поваги до гідності людини, недискримінації, рівності, справедливості, безпеки, ефективності та ін. [1, с.144]. Тож, з огляду на зазначене вище, публічне управління – це фактична влада, яка знаходить відображення в особі юридичних та/або фізичних осіб, які відповідно до норм чинного законодавства наділені спеціальними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, котрі не доступні звичайним громадянам або підприємствам, установам чи організаціям приватного сектору.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування цілком відносяться до сторін публічного управління завдяки своєму правовому статусу. Так, згідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 №586-XIV, «виконавчу владу в рамках адміністративно-територіальних одиниць нашої держави здійснюють місцеві державні адміністрації, які входять до загальної системи органів виконавчої влади. Утворення та реорганізація районних державних адміністрацій здійснюються Кабінетом Міністрів України після прийняття Верховною Радою України рішення про утворення та ліквідацію районів. Місцеві державні адміністрації очолюють голови, які при-

значаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України» [2].

В свою чергу, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 №280/97-ВР, місцеве самоврядування в широкому змісті – «це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами як безпосередньо, так і через відповідні органи. Громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються» [3].

Таким чином, взаємодія місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування відбувається у публічно-владній площині, між суб'єктами, що уповноважені на реалізацію функцій держави, та які в своїй діяльності використовують інструменти та засоби адміністративного впливу та регулювання. Сторони такої взаємодії мають спеціальний порядок утворення, реорганізації та ліквідації, який чітко визначений нормами чинного законодавства України.

Наступна особливість взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування полягає в обмеженості даної діяльності кордонами адміністративно-територіального устрою країни. Як влучно вказано в Енциклопедії сучасної України, адміністративно-територіальний устрій – це внутрішній поділ території держави на адміністративно-територіальні одиниці з метою раціональної організації державного та громадського управління регіонами, народним господарством, загалом політичним

і культурним життям [4, с.193]. За нормами Конституції України, територіальний устрій нашої країни ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України [5]. Тож, взаємодія місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування відбувається в рамках визначених Конституцією України територіальних одиниць, а саме: областях, районах, містах, районах в містах і таке інше. Внаслідок цього, по-перше, робота обох сторін відповідає інтересам населення конкретної адміністративно-територіальної складової, а, по-друге – їх повноваження не можуть виходити за юридично та географічно визначені межі.

Незважаючи на те, що органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації діють в публічній площині, статус та значення даних суб'єктів є цілком різним, що прямо впливає на специфіку взаємодії між ними. Так, місцеві державні адміністрації – це виконавча влада – одна із гілок державної влади нарівні із законодавчою та судовою відповідно до статті 6 Конституції України від 28.06.1996 №254к/96-ВР [5]. Розкриваючи її сутність В.В. Ковальська зазначила: «Виконавча влада – це складна, ієрархічно побудована система інстанцій, що здійснює управління адміністративно-політичною, соціально-культурною та економічною ді-

яльністю. Кожен суб'єкт виконавчої влади здійснює різнопланові завдання управління, поділяється на відповідні структурні підрозділи (управління, департаменти тощо). Виконавча влада наділена великим комплексом повноважень і можливостей, спираючись на великі території, фінансові й матеріальні ресурси» [6, с.105-106]. Отже, виконавча влада – це одна із складових частин державної влади, діяльність якої спрямована на реалізацію норм законодавства України та політичного курсу в усіх сферах життєдіяльності населення. Місцеві державні адміністрації забезпечують вказаний функціонал на території адміністративних одиниць відповідно до визначених нормативно-правовими актами повноважень та компетенцій. Іншими словами, дані суб'єкти є продовженням вказаної гілки влади на місцях. В свою чергу, органи місцевого самоврядування – це фактично громадськість – активне соціальне утворення, яке за рахунок об'єднання великої маси людей (мешканців відповідної території) забезпечує вирішення питань, прямо пов'язаних з їх життєдіяльністю. Тобто, мова йде про альтернативну, локальну владу населення області, району, міста тощо, що в юридичній площині характеризується терміном «муніципальна влада».

Досить точно тлумачення поняття «муніципальна влада» представлено в науковій праці В.Ф. Погорілка. Автор вказує, що: «Муніципальна влада – це система владних відносин, яка реалізує функції та повноваження місцевого самоврядування. Муніципальна влада є різновидом не тільки соціальної, а й публічної (поряд із державною) влади, діє у межах територіальної громади, реалізується від її імені або безпосередньо, або органами та посадовими особами місцевого самоврядування та заснована на нормах права. Муніципальна влада може бути визначена як форма суспільних відносин, у яких згідно з нормами територіальної громади діяльність одних суб'єктів, впливаючи на діяльність інших, змінює або стабілізує її відповідно до своїх цілей у межах загальнонаціональної політики. Тут же варто підкреслити, що дві сторони соціального управління – самоуправління і державницькі начала – впливають у спільному руслі змін соціально-економічних

і політичних процесів, синергетично переплітаючись і синтезуючись у єдиний інституціонально-нормативний комплекс публічної влади. Таким чином, в Україні існують – державна влада та влада муніципальна. Конституційне розмежування державної влади та місцевого самоврядування на дві самостійні владні структури має під собою не лише теоретичні міркування, а й практичні підстави. Кожен вид публічної влади володіє специфічними ознаками, суб'єктно-об'єктними та функціональними характеристиками. Органи державної влади вирішують питання державного значення; територіальні громади – місцевого» [7, с.583].

Останньою особливістю взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування є суспільна важливість та цінність співпраці даних суб'єктів. Зокрема, коли між собою взаємодіють приватні особи вони вирішують питання особистого значення, тобто, такі, що мають важливість тільки для них. Спільні дії органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій мають широкі соціально-політичні, економічні, юридичні наслідки національного масштабу. З цього приводу висловлювалось багато науковців. Наприклад, І.В. Міщук вказує: «Сучасний соціальний розвиток та геополітична ситуація в Україні диктують нам необхідність пошуку нових альтернатив перетворення звичайної держави у високорозвинене управлінське явище. У рамках цієї системи правова держава повинна виявляти себе як утворення європейського зразка, як самодостатня держава, де кожен елемент управління функціонує на прогресивних право-договірних засадах. Саме забезпечення такого переходу повинно стати головним напрямком адміністративної реформи в Україні. У зв'язку з цим, сьогодні державна політика України у сфері місцевого самоврядування, яке прийнято вважати одним із найефективніших інструментів народовладдя, спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади, тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів і відповідальності. Сучасна світова практика доводить, що важливою умовою швидкого переходу України до нової, більш

досконалої моделі організації її суспільно-політичного та економічного життя повинно бути налагодження ефективної взаємодії між органами влади місцевого та державних рівнів» [8, с.18].

З того ж питання розмірковують К. Живодьор та Т. Яценко, які зазначають: «Перехід до нової, більш досконалої моделі організації всіх сфер суспільно-політичного та соціально-економічного життя реформування місцевого самоврядування, децентралізація влади, вирішення питань місцевого значення та забезпечення якісного рівня життя громадян значною мірою залежать від взаємовідносин публічної влади. Незважаючи на те що, будучи різними за юридичною природою ланками місцевої влади, функціонування місцевих державних адміністрацій є втіленням концепції державної політично-правової природи місцевої влади, а діяльність територіальних громад відповідає концепції дуалізму функцій і повноважень місцевого самоврядування, має недержавну політично-правову природу, – вони обидві репрезентують публічну владу і покликані забезпечити збалансований розвиток відповідних територій та вирішення проблем як місцевого, так і загальнодержавного значення» [9, с.183]. Викладене свідчить, що взаємодія органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій має суттєвий загально-державний вплив на розвиток країни в частині вдосконалення систем публічного управління внутрішніми відносинами адміністративно-територіальних одиниць та діяльності населення останніх.

Висновки

Таким чином, проведений вище аналіз дає можливість виділити широкий та вузький підходи щодо тлумачення «взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні». Тож, відповідно до широкого розуміння, взаємодія – це врегульована нормами права модель відносин між державою та громадськістю, що представляється муніципальними органами, котра спрямована на вирішення різноманітних питань функціонування та життєдіяльності населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць. У вузькому ж

АНОТАЦІЯ

Відмічено, що взаємодія місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування відбувається у публічно-владній площині, між суб'єктами, що уповноважені на реалізацію функцій держави, та які в своїй діяльності використовують інструменти та засоби адміністративного впливу та регулювання. Сторони такої взаємодії мають спеціальний порядок утворення, реорганізації та ліквідації, який чітко визначений нормами чинного законодавства України.

Обґрунтовано, що найбільш доцільно виділяти широкий та вузький підходи щодо тлумачення «взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні». Тож, відповідно до широкого розуміння, взаємодія – це врегульована нормами права модель відносин між державою та громадськістю, що представляється муніципальними органами, котра спрямована на вирішення різноманітних питань функціонування та життєдіяльності населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць. У вузькому ж розумінні, взаємодія – це спільна діяльність суб'єктів виконавчої влади на місцях та органів місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць, яка спрямована на вирішення певних, законодавчо визначених завдань в рамках якоїсь конкретного регіону (адміністративно-територіальної одиниці нашої держави).

Ключові слова: взаємодія, публічне управління, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

розумінні, взаємодія – це спільна діяльність суб'єктів виконавчої влади на місцях та органів місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць, яка спрямована на вирішення певних, законодавчо визначених завдань в рамках якоїсь конкретного регіону (адміністративно-територіальної одиниці нашої держави).

Література

1. Публічне управління: термінол. слов. Уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петров та ін. Київ: НАДУ, 2018. 224 с
2. Про місцеві державні адміністрації: закон від 09.04.1999 №586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №20. Ст.190.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: закон від 21.05.1997 №280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. Ст.170.

SUMMARY

It was noted that the interaction of local state administrations and local self-government bodies takes place in the public-authority plane, between subjects authorized to implement the functions of the state, and which in their activities use tools and means of administrative influence and regulation. The parties to such interaction have a special procedure for formation, reorganization and liquidation, which is clearly defined by the norms of the current legislation of Ukraine.

It is substantiated that it is most expedient to distinguish broad and narrow approaches to the interpretation of "interaction of local state administrations and local self-government bodies in Ukraine." So, according to a broad understanding, interaction is a legally regulated model of relations between the state and the public, represented by municipal bodies, which is aimed at solving various issues of the functioning and life of the population of the relevant administrative-territorial units. In the narrow sense, interaction is the joint activity of subjects of local executive power and local self-government bodies of relevant administrative-territorial units, which is aimed at solving certain, legally defined tasks within the framework of a specific region (administrative-territorial unit of our state).

Keywords: interaction, public administration, local state administrations, local self-government bodies.

мості Верховної Ради України. 1997. №24. Ст.170.

4. Енциклопедія сучасної України. НАН України. К., 2001. Т. 1.А. С. 193.

5. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.15.

6. Ковальська В.В. Міліція в системі правоохоронних органів держави (адміністративно-правові аспекти): дис...д-ра.юрид. наук.: Київ: Київський міжнародний університет. 2008. 422 с.

7. Органи державної влади України. За ред. В.Ф.Погорілка: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 2002. 592 с.

8. Міщук І.В. Взаємодія органів місцевого самоврядування з органами державної влади. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2023. №61.С.18-21.

9. Яценко Т. Взаємодія органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій з питань реалізації делегованих повноважень. Державне управління та місцеве самоврядування. 2016. №2(29). С.183-189.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЇХ ІНТЕГРАЦІЇ В ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ

ТОРЯНИК Віолетта - аспірантка ННІ права Сумського державного університету

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.35>

Істотне збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб (надалі – ВПО) внаслідок військової агресії російської федерації, необхідність їх інтеграції, створення умов для їх проживання та зайнятості у приймаючих громадах, вказують на актуальність аналізу правових засад соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, конкретизації місця та значення такого захисту як складової інтеграції внутрішньо переміщених осіб. На підставі проведеного дослідження запропоновано напрями удосконалення системи оцінки потреб внутрішньо переміщених осіб та надання їм соціальних послуг. Для середньострокового плану запропоновано визначати потреби мешканців громад у соціальних послугах не рідше ніж одного раз на три роки, шляхом збору, узагальнення та аналізу зібраної інформації про оцінки потреб. Для короткострокового плану рекомендовано визначати потреби мешканців громад у соціальних послугах раз на рік, адже це дасть можливість швидко враховувати актуальні потреби та розв'язувати соціальні проблеми. Зроблено висновок, що родини ВПО мають пройти оцінювання їх потреб у короткостроковій перспективі, адже вони відносяться до категорії осіб, що потрапили у складні життєві обставини через вимушене переселення. Вказано на відсутність системних оцінок потреб ВПО протягом всього періоду існування процесу переміщення та запропоновано розробити механізм окремого обліку та системної оцінки потреб ВПО (проведення опитувань фахівцями служб та установ соціального захисту; замовлення досліджень у неурядових організацій) як складової їх інтеграції у приймаючі громади.

Вказано на важливість активізації інформування даної цільової аудиторії про існуючі соціальні програми (заходи) щодо надання державної допомоги та включення ВПО в місцеві програми соціального спрямування. А при прийнятті нових програм національного та локального рівнів / оновленні вже існуючих, провести дослідження їх доступності та ефективності з урахуванням досвіду кращих практик соціального захисту з різних областей України.

Ключові слова: інтеграція, внутрішньо переміщені особи, соціальний захист, оцінка потреб, соціальні програми, приймаючі громади.

Масштабна військова агресія російської федерації проти України призвела до істотного збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб (надалі – ВПО) всередині держави. Міжнародна організація міграції оцінює, що станом на жовтень 2023 року кількість внутрішньо переміщених осіб у межах України становила 3,7 млн осіб [1]. Внаслідок цього зросла кількість громадян, які потребують соціального захисту від держави та перебувають за межею бідності. Держава в умовах воєнного стану отримала додаткові виклики, обумовлені необхідністю інтеграції ВПО, створення умов для проживання і зайнятості в приймаючі громади.

Окремі питання інтеграції ВПО досліджувалися у наукових роботах О. Балакіревої [2], М. Дем'яненка [3], О. Новікової, В. Антонюк, Ю. Залознової [4]. Проте як і питання правових засад інтеграції ВПО в цілому, так і соціальний захист ВПО як складова такого

процесу досліджено фрагментарно. Таким чином, правові засади соціального захисту ВПО як складова їх інтеграції у приймаючі громади не були самостійним предметом наукових досліджень у вітчизняній правовій науці. Тим не менш, внутрішнє переміщення триває вже десятий рік поспіль, а проблеми правового регулювання соціального захисту переселенців залишаються, що підтверджують дослідження неурядових організацій, наукові роботи та окремі напрацювання вітчизняних вчених-фахівців, доповіді та моніторингові звіти за підсумками діяльності міжнародних місій.

Тому метою наукової статті є аналіз основних положень нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення ВПО, конкретизація місця та значення такого захисту як елементу інтеграції ВПО.

Слід зазначити, що через процес децентралізації, якій відбувається в Україні, повноваження з надання соціальних послуг населенню поступово передаються з центрального рівня на місцевий. Наразі, територіальні громади мають виконувати нові для себе повноваження та реформувати свою роботу. В січні 2020 року набув чинності Закон України «Про соціальні послуги». Система соціального захисту перерозподілила повноваження центральних та місцевих органів влади, встановила систему соціальних послуг, її учасників, етапів визначення потреб, повноцінного планування, а також організації, і, що важливо, фінансування соціальних послуг. Громади отримали повноваження у сфері соціальних послуг з метою максимального наближення до отримувачів таких послуг. Саме такі повноваження визначено у новій редакції Закону України «Про соціальні послуги» як безпосередньо власні повноваження громад. В кожній громаді створено відповідний структурний підрозділ, який повинен надавати базові соціальні послуги відповідно до стандартів, затверджених Міністерством соціальної політики.

Реформа системи соціальних послуг на відміну від інших механізмів соціального захисту (пільги, різні виплати, соціальні допомоги, навіть, житлові субсидії) спрямована на допомогу людині певним чином подолати або мінімізувати проблеми чи наслідки складних життєвих обставин. Тож, саме задоволення

потреб у соціальних послугах людей, які опинилися в складних життєвих обставинах, є одним із ключових завдань діяльності в цілому системи надання соціальних послуг.

Таким чином, метою системи надання соціальних послуг є розв'язання певних життєвих проблем, від яких потерпають особи чи соціальні групи. А основними цілями, має бути профілактика різних негативних соціально-економічних явищ, запобігання виникненню складних життєвих обставин. При цьому, формами реалізації є, зокрема, соціальна реабілітація, інтеграція, реінтеграція тощо.

Після того, як набули чинності зміни до Закону України «Про соціальні послуги», уряд затвердив ряд постанов, необхідних для його виконання. Серед них: постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» від 01.06.2020 року №587, яка затверджує «Порядок організації надання соціальних послуг». Він визначає механізм виявлення тих осіб або сімей, які наразі перебувають у складних життєвих обставинах чи мають найвищі ризики потрапити в такі обставини, крім того, в Порядку зазначено про те, як має бути організовано надання таким особам соціальних послуг відповідно до з'ясованих індивідуальних потреб.

Важливо підкреслити, що основною метою проведення оцінювання потреб громади є перш за все, якісна організація і подальше надання соціальних послуг.

При цьому, основними цілями та завданнями соціальних послуг є:

- 1) профілактика складних життєвих обставин;
- 2) подолання складних життєвих обставин;
- 3) мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин.

Так п. 4 Порядку окреслює чинники, що зумовлюють потрапляння осіб або сімей у складні життєві обставини та неможливість подолати самостійно негативний вплив зовнішніх обставин.

Зокрема, у цьому переліку зазначена шкода, що заподіяна «бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією», тобто ті чинники, які змусили особу прийняти рішення про внутрішнє переселення з зони бойових дій та не-

підконтрольних територій на територію, яка є відносно безпечною та контролюється українською владою. Таким чином, усі особи, які зазнали вимушеного переселення з нововведень в соціальному законодавстві відносяться до тих, що потрапили у складні життєві обставини та мають бути під увагою фахівців соціальної роботи, пройти оцінку їх потреб та забезпечуватися необхідними соціальними послугами відповідно виявленим потребам.

Обставини, що спричинили переміщення особи чи родини зазначаються в заяві про взяття на облік ВПО (форма затверджена наказом №1610 Міністерства соціальної політики України від 27.12.2016 року із змінами згідно з наказом №1216 від 23.08.2018 р. [6])

Крім того, в формі заяви про взяття на облік зазначаються деякі потреби ВПО, зокрема, відомості про категорію, до якої відноситься особа: пенсіонер, дитина, людина з інвалідністю, а також відомості про інвалідність особи, якщо така є, освіта, спеціалізація за професійним рівнем, професія, посада за останнім місцем роботи та від соціальної допомоги, яку людина отримувала за покинутим місцем проживання.

Цю форму особа заповнює при взятті її на облік один раз, тобто в більшості випадків ніякої іншої оцінки потреб осіб чи родин ВПО з боку держави не відбувається. У разі переїзду на інше місце проживання, особа лише зазначає нову адресу, але з обліка не знімається та нову заяву не подає. Таким чином, у разі, коли на облік стає родина-ВПО без інших соціальних статусів або ВПО пенсійного віку, інших оцінок потреб не проводиться.

Виключенням щодо оцінки потреб є ті родини, які мають також інші ознаки вразливих категорій, тобто матері-одиначки, багатодітні родини, ті родини, де є усиновлені діти чи діти під опікою, люди з інвалідністю. Такі родини-ВПО проходять періодичну оцінку потреб при зверненні за продовженням соціальних виплат, при відвідуванні їх родин фахівцем соціальної роботи відповідно встановленого графіку, під час запрошення на заходи або за особистими зверненнями таких осіб.

На початку збройного конфлікту в Україні оцінками потреб ВПО займалися здебільшого неурядові організації за підтримки міжнародних організацій. Згідно їх досліджень,

першочерговими потребами даної категорії осіб були: фінансова (забезпечення роботою), гуманітарна (допомога харчуванням та одягом), житлова (пошук можливостей отримання постійного або тимчасового проживання), а також медична допомога. Так, згідно з дослідженням «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них», яке було проведене міжнародною громадською організацією «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я», ці три потреби - фінансова, гуманітарна, житлова - відповідають основним економічним потребам цієї цільової групи.

Після задоволення базових потреб (їжа, засоби гігієни, лікарські засоби) ВПО мають інші запити. Вони не гостро потребують у допомозі побутовими речами (одягом чи предметами побуту), але залишаються першочерговими потребами для багатьох: стабільна робота та можливість отримати житло на пільгових умовах кредитування для тих, хто має заробіток або на умовах соціального тимчасового поселення, для ВПО похилого віку, людей з інвалідністю, багатодітних родин, одиноких батьків. Адже переважна більшість ВПО не мають можливості та бажання повертатись до покинутого місця проживання, бо воно досі знаходиться на окупованих територіях або у зоні бойових дій. Щодо забезпечення харчовими наборами, з урахуванням росту цін на продукти харчування та тим, що більшість ВПО все ж таки вимушені витратити вагомому частку свого доходу на оренду житла, ця потреба також залишається актуальною.

За інформацією представників ГО «Самаритяни Сумщини», за час реалізації гуманітарного проекту за підтримки Міністерства зовнішніх справ ФРН у контакті з Посольством ФРН в Україні, Спілкою Робітничих Самаритян Німеччини, Спілкою Самаритян України в Сумській області профінансовано гуманітарної допомоги на суму більше 6 млн грн. Щомісяця з 2015 р. по 2017 р. допомогою охоплювались більше 1500 родин, які отримували продукти, підгузки, дитяче харчування, ковдри та рушники, ліки, що необхідні при хронічних захворюваннях. На жаль, цей проект було припинено у 2017 р. Продуктові набори від БО «БФ «Добро Ти», який було відкрито на Сумщині у 2019 р., щомісячно

отримують близько 75 родин ВПО (пенсіонери, одинокі батьки, ті, хто має в родині особу з інвалідністю, ті, хто постраждав від конфлікту, але не оформили статус особи з інвалідністю, мають дітей, що постраждали в наслідок військового конфлікту) [7].

Згідно з останніми змінами в соціальному законодавстві, виявляти осіб або сімей, які належать до вразливих категорій населення, перебувають у складних життєвих обставинах, мають структурні підрозділи з питань соціального захисту населення, центри соціальних служб, центри надання соціальних послуг, територіальні центри соціального обслуговування та інші установи чи організації, в тому числі, спеціалізовані служби, уповноважені підрозділи поліції, центри надання вторинної безоплатної правової допомоги, підприємства, установи, неурядові організації, які за своєю статутною діяльністю працюють в цьому напрямі, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги за замовленням.

Виявлення таких осіб або сімей, які належать до вразливих категорій населення або перебувають у складних життєвих обставинах чи можуть потрапити в такі обставини, проводиться суб'єктами у процесі виконання відповідних службових/посадових обов'язків (реагування на заяви чи звернення, повідомлення про осіб та сім'ї, моніторинг матеріалів в ЗМІ).

Фахівець із соціальної роботи у разі виявлення такої особи або сім'ї, протягом п'яти робочих днів має провести оцінювання потреб, тобто з'ясовуються обставини, які можуть призвести або (як у випадках з ВПО) вже призвели до порушень у життєдіяльності особи або сім'ї, також визначаються чинники, що спричинили потрапляння у складні життєві обставини, рівень складності наявних проблем, відповідно вплив цих проблем на життєдіяльність, а також індивідуальні потреби в отриманні соціальних послуг, спроможність самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив обставин. Що стосується ВПО, самостійно подолати чинники, через які вони зазнали переселення неможливо, тож в цьому випадку можна лише мінімізувати негативний вплив обставин, тобто надати максимально можливу підтримку відповідно їх потреб.

За результатами оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах має бути скла-

дений відповідний акт за формою, затвердженою Міністерством соціальної політики, що буде містити пропозиції щодо переліку соціальних послуг, яких потребує особа або сім'я, та податися органу соціального захисту населення для подальшого прийняття рішення щодо надання соціальних послуг таким особам чи родинам.

Наказ Міністерства соціальної політики від 25.02.2019 р. №282 затвердив «Методичні рекомендації щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту». Згідно з ним, для забезпечення повноцінної інтеграції стратегій відділу соціального захисту в громадах рекомендується проводити роботу з планування (короткострокового та середньострокового планів), застосовуючи програмно-цільовий метод, адже це надасть змогу визначити потреби мешканців громади у соціальних послугах [8].

При цьому, для середньострокового плану рекомендується визначати потреби мешканців громад у соціальних послугах не рідше ніж одного раз на три роки, шляхом збору, узагальнення та аналізу зібраної інформації про оцінки потреб.

Для короткострокового плану рекомендовано визначати потреби мешканців громад у соціальних послугах раз на рік, адже це дасть можливість швидко враховувати актуальні потреби та розв'язувати соціальні проблеми.

Таким чином, можемо зробити висновок, що після прийняття низки нормативно-правових актів, які мають реформувати систему соціальних послуг, родини ВПО мають пройти оцінювання їх потреб у найближчий час, адже вони безумовно відносяться до категорії осіб, що потрапили у складні життєві обставини через вимушене переселення.

Проведений аналіз вказує на відсутність системних оцінок потреб ВПО протягом всього періоду існування процесу переміщення, тому варто звернути увагу на цю вразливу категорію та розробити механізм окремого обліку та системної оцінки потреб ВПО (проведення опитувань фахівцями служб та установ соціального захисту; замовлення досліджень у неурядових організацій) як складової їх інтеграції у приймаючі громади. Крім того, важливо активізувати інформування даної цільової аудиторії про існуючі соціальні програми

(заходи) щодо надання державної допомоги та включення ВПО в місцеві програми соціального спрямування. А при прийнятті нових програм національного та локального рівнів / оновленні вже існуючих, провести дослідження їх доступності та ефективності з урахуванням досвіду кращих практик соціального захисту з різних областей України.

Література

1. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 14. жовтень 2023 року. МОМ ООН міграція. URL : https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R5_UKR.pdf

2. Балакірєва О. (ред.) Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь. Київ, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. К., 2016. 140 с.

3. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 3. С. 34–43.

4. Новікова О.Ф., Антонюк, В.П., Залознова Ю.С. «Інтеграція ВПО у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія». Київ : ІЕПрНАН України, 2018. 244 с.

5. Посібник із визначення потреб населення об'єднаної територіальної громади у соціальних послугах. Практичні рекомендації. Київ, 2019. 72 с.

6. Про затвердження форми Заяви про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи: Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2016 № 1610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-17#Text> (дата звернення: 08.01.2021 р).

7. Реабілітація жертв конфлікту. Що може запропонувати громада Сум та Сумської області / Суми-Київ, 2020. 36 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/analychnym-ohliadom-Reabilitatsiia-zhertv-konfliktu.-SHCHO-mozhe-zaproponuvaty-hromada-Sum-ta-Sumskoi-oblasti-.pdf> (дата звернення: 05.01.2021 р).

8. Методичні рекомендації щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту: Наказ Міністерства соціальної по-

SUMMARY

The significant increase in the number of internally displaced persons (after this, referred to as IDPs) as a result of the military aggression of the Russian Federation, the need for their integration, the creation of conditions for their residence and employment in the host communities, indicate the urgency of analyzing the legal basis of social protection of internally displaced persons, specifying the place and meaning such protection as a component of the integration of internally displaced persons. Based on the research, directions for improving the system of assessing the needs of internally displaced persons and providing them with social services are proposed. For the medium-term plan, it is proposed to determine the needs of community residents in social services at least once every three years by collecting, summarizing, and analyzing the collected information on needs assessments. For the short-term plan, it is recommended that the needs of community residents in social services be determined once a year because this will allow for taking into account current needs and solving social problems quickly. It was concluded that the families of IDPs should undergo an assessment of their needs in the short term because they belong to the category of persons who have fallen into difficult life circumstances due to forced resettlement. The absence of systematic assessments of the needs of IDPs during the entire period of the displacement process was pointed out, and it was proposed to develop a mechanism for separate accounting and systematic assessment of the needs of IDPs (conducting surveys by specialists of social protection services and institutions; ordering research from non-governmental organizations) as a component of their integration into host communities. The importance of intensifying the informing of this target audience about existing social programs (measures) regarding the provision of state aid and the inclusion of IDPs in local programs of social direction is indicated. Moreover, when adopting new programs at the national and local levels / or updating existing ones, study their availability and effectiveness, taking into account the experience of the best social protection practices from different regions of Ukraine.

Keywords: integration, internally displaced persons, social protection, needs assessment, social programs, host communities.

літики від 25.02.2019 р. №282. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/deinst/metod/282.pdf> (дата звернення: 05.01.2021 р).

ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ МИТНИХ ПРАВИЛ ДЕРЖАВНОЮ МИТНОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3107-1464>

ЗАВАЛЬНИЙ Михайло Володимирович - доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4191-061X>

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.36>

У статті наголошено на тому, що питання протидії порушенням митних правил набуває, з одного боку, надзвичайної важливості в умовах воєнного стану, а з іншого – глибокого змісту та багатоаспектної природи, розуміння якої та врахування у наукових розробках та управлінських рішеннях постає основою подальшого розвитку держави.

Зазначено, що процес протидії порушенням митних правил є доволі багатоаспектним та вимагає комплексної міжвідомчої співпраці, взаємодії з громадськістю, широкого використання технічних та цифрових рішень, а також набуття та вдосконалення працівниками митних органів на постійній основі знань, навичок, у тому числі соціальних, а також морально-етичних якостей. Осмислити основи даного процесу допомагає виокремлення певних відносно самостійних організаційно-управлінських напрямків реалізації протидії порушенням митних правил.

Встановлено, що до напрямків протидії порушенням митних правил доречно віднести освітній, у межах якого тренінги, курси, симпозиуми спрямовані на працівників митних органів, здатні підтримувати у останніх належний професійний рівень за умови наявності матеріальних і нематеріальних стимулів; антикорупційний напрямок, у межах якого наголошено на необхідності оновлення Антикорупційної про-

грами Державної митної служби України; аналітичний напрямок, який розглянуто крізь призму ситуаційного аналізу протидії злочинності; соціальний напрямок, який тісно пов'язаний з матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням митних органів, врахуванням питань охорони здоров'я працівників митних органів у ході реалізації державної політики в митній сфері, створенням дієвої системи санаторно-курортного лікування та реабілітації працівників митних органів та членів їх сімей; стратегічний напрямок, який знаходить своє втілення в розробці таких фундаментальних документів, як Національна стратегія доходів на 2024-2030 роки.

Ключові слова: порушення митних правил, Державна митна служба України, митний кордон, протидія, напрямки.

Постановка проблеми

Від ефективного управління державним кордоном залежить безпека держави, розвиток її економіки та людського потенціалу. Розбудова ефективної системи управління державним кордоном сприятиме транскордонному співробітництву, збільшенню надходжень до державного та місцевих бюджетів, розвитку туризму та інших форм легального переміщення осіб, послуг і това-

рів. Водночас державні кордони мають бути закриті для будь-якої незаконної діяльності, яка загрожує стабільності держави [1, с. 100-101]. З огляду на це питання протидії порушенням митних правил набуває, з одного боку, надзвичайної важливості в умовах воєнного стану, а з іншого – глибокого змісту та багатоаспектної природи, розуміння якої та врахування у наукових розробках та управлінських рішеннях постає основою подальшого розвитку держави.

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці фундаментальні проблеми адміністративно-правової протидії розглядали у своїх дослідженнях такі вітчизняні науковці, як С. М. Алфьоров, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, А. О. Брачук, В. В. Галунько, В. М. Гарашук, Є. А. Гетьман, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюк, Р. С. Мельник, В. В. Сокурєнко, Р. С. Шаповал, О. С. Юнін та інші. Водночас питання протидії порушенням митних правил Державною митною службою України потребує новітнього осмислення крізь призму сучасних безпекових та соціально-економічних реалій та виокремлення на їх основі перспективних напрямків протидії.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати сутність протидії порушенням митних правил Державною митною службою України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: сформулювати авторське розуміння процесу протидії порушенням митних правил; охарактеризувати сутність освітнього, антикорупційного, аналітичного, соціального та стратегічного напрямків протидії порушенням митних правил.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором було виокремлено та детально проаналізовано новітні для вітчизняної правової доктрини напрямки протидії порушенням митних правил з наданням відповідних авторських рекомендацій щодо вдосконалення реалізації даних напрямків у діяльності Державної митної служби України.

Виклад основного матеріалу

Кордони будь-якої країни є стратегічно важливими через вирішальну роль, яку вони відіграють у її економічній життєздатності та торгівлі. Кордони є воротами для імпортованих і експортованих товарів; отже, їх дієвість є важливим показником торговельної спроможності країни. Кордони також відіграють важливу роль для міжнародного туризму та реалізації можливості громадян подорожувати. У той же час кордони забезпечують доступ до країни як через основні, так і підпільні пункти в'їзду для нелегальних іммігрантів і товарів. Таким чином, безпека та контроль кордонів є надзвичайно важливими для пом'якшення ризику, пов'язаного з проникненням небажаних або небезпечних людей і товарів до країни [2, с. 205].

Так, подібне розуміння сутності митного кордону та митної справи було покладене вітчизняним законодавцем в основу митного режиму, під яким згідно з Митним кодексом України розуміється «комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення» [3].

Недотримання даних норм, у тому числі серйозне та систематичне, призводить до різноманітних порушень митних правил. Процес протидії таким порушенням, на наше глибоке переконання, є доволі багатоаспектним та вимагає комплексної міжвідомчої співпраці, взаємодії з громадськістю, широкого використання технічних та цифрових рішень, а також набуття та вдосконалення працівниками митних органів на постійній основі знань, навичок, у тому числі соціальних, а також морально-етичних якостей. Осмислити основи даного процесу допомагає виокремлення певних відносно самостійних організаційно-управлінських напрямків реалізації протидії порушенням митних правил.

Першим подібним напрямком є освітній. Невипадково окремі вітчизняні науковці переконують, що ефективна протидія зло-

чинності з боку Національної поліції можлива лише за умови набуття працівниками слідчо-оперативних підрозділів відповідних теоретичних знань та практичних навичок щодо тактичних особливостей виявлення, документування та розслідування таких злочинів [4, с. 5]. М. Petersone, А. Krastins, К. Ketners звертають увагу на те, що найбільш важливим є дотримання принципу професійної оцінки в тих державних інституціях, які пов'язані з економічною безпекою, в тому числі й у митних органах. В іншому випадку працівники здатні використати свої знання та навички для того, щоб послабити економічну безпеку країни. Болонський процес сприяє тому, що вища освіта більше не є ізольованою від навчання впродовж життя, оскільки знання та навички, отримані поза навчанням, можуть бути виражені в кредитах, які можуть бути переведені в загальну кількість кредитних балів, необхідних для присвоєння ступеня чи кваліфікації, або для визнання отриманого навчального модуля. Таким чином, митні органи повинні планувати свій професійний розвиток проактивно і вже на початку будувати свої програми навчання впродовж життя як окремі курси або навчальні модулі програм навчання в університетах [5, с. 3555]. Таким чином, у межах даного напрямку тренінги, курси, симпозиуми, семінари, конференції, підвищення кваліфікації спрямовані на працівників митних органів, здатні підтримувати у останніх належний професійний рівень за умови наявності матеріальних і нематеріальних стимулів, а також формування культури освіти впродовж життя у Державній митній службі України. Даний напрямок також охоплює проходження працівниками підвищення кваліфікації за спеціальними професійними програмами, а також курсів та інших інтерактивних занять на Порталі управління знаннями Національного агентства України з питань державної служби, платформі «Дія. Цифрова освіта», платформі онлайн-курсів «Prometheus».

Другим напрямком протидії порушенням митних правил є антикорупційний. В умовах воєнного стану значення даного напрямку підвищується з огляду на те, що під час надзвичайних ситуацій корупційні ри-

зи значно зростають [6, с. 175]. D. Jancsics звертає увагу на те, що у багатьох країнах митні та прикордонні служби сприймаються як найбільш корумповані державні органи. Офіцери цих організацій мають більше можливостей брати участь у корупційних проявах, ніж працівники інших правоохоронних органів. Крім того, корупційна діяльність на кордоні може бути безпосередньо пов'язана з організованими злочинними групами [7, с. 406].

Окремі науковці звертають увагу на те, що при розробці ефективної антикорупційної політики в Україні необхідно: по-перше, визначити та імплементувати в українське законодавство відповідні міжнародно-правові норми державного, регіонального та місцевого характеру; по-друге, враховуючи успішний досвід окремих країн, визначити комплекс найважливіших для України чинників, спрямованих на забезпечення ефективності державної політики запобігання корупції; по-третє, розробити та сформулювати для цієї моделі належне інституційне забезпечення нормативного характеру, яке б гармонійно поєднувало державний, регіональний та місцевий рівні державного управління [8, с. 224].

Раніше згаданий нами дослідник D. Jancsics у контексті аналізу американського досвіду звертає увагу на те, що з точки зору статі, віку та місця розташування існували значні відмінності між двома основними категоріями корумпованих працівників: корумпованими митниками, відповідальними за митні операції на офіційних пунктах в'їзду в країну, та прикордонниками, які патрулюють кордон між пунктами в'їзду. Обидва типи службовців, які працювали вздовж південного кордону США з коротким стажем служби, частіше були залучені до корупції, пов'язаної з наркотиками, ніж їхні старші колеги, які натомість були схильні до корупції, пов'язаної з імміграцією [9, с. 26]. Сформульовані науковцем твердження зумовлюють необхідність втілення в оновленій Антикорупційній програмі Державної митної служби України окремих положень, присвячених просвітницькій та контрольно-наглядовій діяльності стосовно даних категорій працівників.

Аналітичний напрямок протидії порушенням митних правил багато в чому зводиться до ситуаційного аналізу протидії злочинності, основну мету якого О. Литвинов, Г. Спіцина, Ю. Данильченко, С. Гаспарян розглядають крізь призму забезпечення змістовності, визначеності та адекватності дій контрольної складової (як на рівні суб'єкта злочину, так і на рівні держави в цілому) у швидко мінливі та невизначені умови. З точки зору ситуаційного підходу, управління злочинністю – це, насамперед, мистецтво керівника розібратися в ситуації, визначити її характеристики та вибрати відповідне управління, а вже потім слідувати науковим кримінологічним рекомендаціям, що мають загальний і універсальний характер [10, с. 635].

Соціальний напрямок протидії порушенням митних правил тісно пов'язаний з матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням митних органів, що дозволяє швидше реагувати на існуючі виклики [11, с. 1]. У межах нашого дослідження ми хотіли б акцентувати увагу на такому важливому та недостатньо дослідженому аспекті діяльності працівників митних органів, як необхідність мінімізації ризиків для здоров'я у повсякденній діяльності. Так, грецькі науковці М. Мамма та D. Spandidos звертають увагу на те, що незважаючи на обмежені дані в медичній літературі, митники вважаються професійною групою високого ризику щодо інфекцій. Під час спалахів пандемії тяжкого гострого респіраторного синдрому (ГРВІ) та грипу А/Н1N1 у 2003 та 2009 роках відповідно митники мали фундаментальний передовий внесок у встановлення рекомендованих на той час заходів на кордоні. У Бельгії в 1994 році стався спалах пситтакозу серед митників після контакту з нелегально імпортованими папугами [12, с. 1149]. Окреслені науковцями ризики значно посилюються в часи пандемії коронавірусної хвороби, що вимагає широкого врахування питань охорони здоров'я працівників митних органів у ході реалізації державної політики в митній сфері, а також належного забезпечення працівників засобами індивідуального захисту органів дихання, антисептичними засобами, створення дієвої системи санаторно-курорт-

ного лікування та реабілітації працівників митних органів та членів їх сімей.

Останнім фундаментальним напрямком протидії порушенням митних правил є стратегічний. Науковці наголошують, що для успішного подолання такої суспільно небезпечної проблеми, як транснаціональна злочинність, необхідно створити та реалізувати ефективну стратегію її подолання. Надзвичайно важливо, щоб кожен із елементів розробленої та реалізованої стратегії дійсно активно застосовувався на практиці. Відомо, що свавілля публічних службовців і політиків до прийнятих ними правових норм і офіційних державних документів у поєднанні з недобросовісним виконанням своїх професійних функцій є основною проблемою, яка перешкоджає ефективному розвитку держави і суспільства, в тому числі протидії транснаціональній злочинності [13, с. 302]. Даний напрямок знаходить своє втілення в розробці таких фундаментальних документів, як Національна стратегія доходів на 2024-2030 роки, яка, з-поміж іншого, закладає основи реформування співпраці з бізнес-сектором, посилення міжнародного співробітництва, інституційного розвитку та вдосконалення технічного оснащення Державної митної служби України [14].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що питання протидії порушенням митних правил набуває, з одного боку, надзвичайної важливості в умовах воєнного стану, а з іншого – глибокого змісту та багатоаспектної природи, розуміння якої та врахування у наукових розробках та управлінських рішеннях постає основою подальшого розвитку держави.

Процес протидії порушенням митних правил є доволі багатоаспектним та вимагає комплексної міжвідомчої співпраці, взаємодії з громадськістю, широкого використання технічних та цифрових рішень, а також набуття та вдосконалення працівниками митних органів на постійній основі знань, навичок, у тому числі соціальних, а також морально-етичних якостей. Осмислити основи даного процесу допомагає виокремлення певних відносно самостійних органі-

заційно-управлінських напрямків реалізації протидії порушенням митних правил.

До таких напрямків віднесено освітній, у межах якого тренінги, курси, симпозіуми, спрямовані на працівників митних органів, здатні підтримувати у останніх належний професійний рівень за умови наявності матеріальних і нематеріальних стимулів; антикорупційний напрямок; аналітичний напрямок, який розглянуто крізь призму ситуаційного аналізу протидії злочинності; соціальний напрямок, який тісно пов'язаний з матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням митних органів, врахуванням питань охорони здоров'я працівників митних органів у ході реалізації державної політики в митній сфері, створенням дієвої системи санаторно-курортного лікування та реабілітації працівників митних органів та членів їх сімей; стратегічний напрямок, який знаходить своє втілення в розробці таких фундаментальних документів, як Національна стратегія доходів на 2024-2030 роки.

Література

1. Kulish A., Chumak V., Chernysh R., Khan O., Havrik R. Measures to combat smuggling and corruption in the customs clearance of commercial goods in Ukraine. *Amazonia investiga*. 2020. № 9 (30). P. 99-110.
2. Bullock J., Haddow G., Coppola D. Border Security, Immigration, and Customs Enforcement. *Introduction to Homeland Security*. 2013. № 4. P. 205-242.
3. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
4. Horbachov O., Nazarenko I., Nazarenko O., Mykola S., Shendryk V. Combating Organized Ethnic Crime: Theoretical And Applied Problems. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. № 23 (6). P. 1-6.
5. Peterson M., Krastins A., Ketners K. Lifelong Learning for Improving Customs Education System in Latvia and the World. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2015. № 174. P. 3547-3556.
6. Lohvynenko B., Podoliaka A., Domin Y., Kolesnikova I., Salaieva K. Counteraction to corruption during public procurement of

medicinal products. *Georgian medical news*. 2022. № 323. P. 175-179.

7. Jancsics D. Border corruption. *Public Integrity*. 2019. № 21 (4). P. 406-419.

8. Fedotov A., Voloshyna M. Reformation of the institutional anti-corruption system in the context of european integration transformation. *Baltic journal of economic studies*. 2019. № 5 (1). P. 224-232.

9. Jancsics D. Law enforcement corruption along the US borders. *Security Journal*. 2021. № 34 (1). P. 26-46.

10. Lytvynov O., Spitsyna H., Danylchenko Y., Hasparian S. Role and significance of situational analysis in crime counteraction at critical infrastructure and aerospace industry. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2022. № 367. P. 635-648.

11. Nosach A. V., Cherkasskyi R. A., Fialka M. I., Selezhen S. V. European experience in preventing and combating crime by customs authorities and possibility of its use in Ukraine. *Ius Humani-Revista De Derecho*. 2022. № 11 (2). P. 1-11.

12. Mamma M., Spandidos D. Customs officers in relation to viral infections, tuberculosis, psittacosis and environmental health risk. *Experimental and Therapeutic Medicine*. 2019. № 17 (2). P. 1149-1153.

13. Kubariev I. V., Barash Y., Pcholkin V. D., Pluzhnik O. I. Assessing the Contemporary Issues of Countering Transnational Crime. *Jurnal cita Hukum-Indonesian law journal*. 2021. № 9 (2). P. 291-304.

14. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 № 1218-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223>.

ON THE ISSUE OF COUNTERING VIOLATIONS OF CUSTOMS RULES BY THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE

The article emphasizes that the issue of combating violations of customs rules acquires, on the one hand, extreme importance in the conditions of martial law, and on the other hand, a deep meaning and multifaceted nature, the

understanding of which and consideration in scientific developments and management decisions becomes the basis for the further development of the state.

It is noted that the process of combating violations of customs rules is quite multifaceted and requires complex interdepartmental cooperation, interaction with the public, wide use of technical and digital solutions, as well as acquisition and improvement by employees of customs authorities on a permanent basis of knowledge, skills, including social, as well as moral and ethical qualities. To understand the basics of this process, it helps to highlight certain relatively independent organizational and management directions for the implementation of countermeasures against violations of customs rules.

It has been established that it is appropriate to attribute the directions of combating violations of customs rules to educational, within the scope of which trainings, courses, symposia aimed at employees of customs authorities are

able to maintain the proper professional level of the latter, provided there are material and non-material incentives; the anti-corruption direction, within which the need to update the Anti-Corruption Program of the State Customs Service of Ukraine is emphasized; analytical direction, which is considered through the prism of situational analysis of crime prevention; social direction, which is closely related to the material, technical and financial support of customs authorities, taking into account issues of health protection of employees of customs authorities during the implementation of state policy in the customs sphere, creating an effective system of sanatorium-resort treatment and rehabilitation of employees of customs authorities and members their families; a strategic direction that finds its embodiment in the development of such fundamental documents as the National Income Strategy for 2024-2030.

Key words: violation of customs rules, State Customs Service of Ukraine, customs border, countermeasures, directions.

РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

ГОВОРУЩАК Катерина Костянтинівна - аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0000-9985-0141>

УДК 343.985

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.37>

У статті підкреслено, що тактико-криміналістичному забезпеченню досудового розслідування кримінальних правопорушень як явищу властива така ознака як динамічність. Відповідно мова йде про те, що йому притаманні етапи становлення та розвитку. Встановлено, що криміналістична тактика пройшла значний історичний шлях свого становлення та розвитку, який з огляду на нові виклики, обумовлені збройною агресією, не завершений й на сьогодні. Вказано, що історію становлення та розвитку криміналістичної тактики можна поділити на декілька етапів. Наголошено, що окремо слід виділити етапи становлення та розвитку криміналістичної тактики на теренах незалежної України. В якості першого з таких етапів нами названо 1991–1996 роки, що обумовлено прийняттям Основного Закону України. Зазначено, що другим етапом становлення та розвитку криміналістичної тактики слід вважати 1996–2012 роки, що обумовлено повним оновленням кримінального процесуального законодавства. Встановлено, що у 2012–2014 роках криміналістична тактика розвивається з урахуванням нових положень кримінального процесуального законодавства, пристосовується до нових стандартів кримінального процесу. З'ясовано, що наступний історичний етап становлення та розвитку криміналістичної тактики обумовлений новими викликами для нашої держави, що спричиненні збройною агресією росії. Даний історичний етап запропоновано ділити на дві частини, перша серед яких триває з 2014 року по 2022 рік, коли збройна агресія мала локальний характер. Друга частина даного історично-

го етапу починає свій відлік з 2022 року, з початку повномасштабної збройної агресії росії, й триває до сьогодні.

Ключові слова: розвиток, криміналістична тактика, криміналістика, історичні етапи, період незалежності України, етапи.

Постановка проблеми

Тактико-криміналістичному забезпеченню досудового розслідування кримінальних правопорушень як явищу властива така ознака як динамічність. Відповідно мова йде про те, що йому притаманні етапи становлення та розвитку. При цьому повноцінне розуміння сутності даного явища, як і будь-якого іншого, потребує вивчення історії його становлення та розвитку, що надасть можливість побачити цілісну картину його функціонування, визначити як позитивні, так і негативні тенденції. Адже, як цілком слушно відмічають учені-правознавці: «задня правильного розуміння та пізнання певного явища або ж сутності категорії, її складових елементів, важливого значення набуває розкриття процесу її становлення та розвитку» [3, с. 23]. Ба більше, «неможливо займатися серйозним вивченням науки без того, щоб спочатку не розглянути її історію, адже давно відомо, щоб зрозуміти будь-яке явище, необхідно знати, як це явище виникло, які етапи проходило у своєму розвитку» [6, с. 141]. У цьому контексті вбачається актуальним питання розвитку криміналістичної тактики в період незалежності Української держави.

Аналіз останніх досліджень

Загальні положення криміналістики та такого його структурного елементу як криміналістична тактика постійно досліджуються у наукових працях багатьох учених, наприклад, В.П. Біленчука, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, І.І. Когутича, Р.В. Комісарчука, В.О. Коновалової, О.В. Пчеліної, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька й інших. Проте велика кількість питань залишилась малодослідженою.

Метою статті є висвітлення особливостей розвитку криміналістичної тактики в період незалежності України.

Виклад основного матеріалу

Зі здобуттям Україною незалежності розвиток криміналістичної тактики продовжується. Науковці, досліджуючи даний етап відмічають те, що «зі здобуттям Україною незалежності настає новий історичний етап у розвитку вітчизняної криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема. Опубліковані численні підручники із криміналістики, а також монографічні дослідження з питань криміналістичної тактики» [1, с. 98–99]. Разом із тим слід підтримати позицію стосовно того, що «протягом першого пострадянського десятиліття криміналістична наука продовжувала рухатись у руслі колишньої кримінально-процесуальної парадигми, що задавала їй відповідні цілі й обмеження» [1, с. 99]. Ось чому в контексті вищенаведеного слушно здається позиція Р.Л. Степанюка, який зауважує, що: «з остаточним вибором Україною європейського вектора розвитку та докорінним реформуванням системи кримінальної юстиції в нашій державі настав час переглянути усталені парадигми теорії криміналістики та спрямувати наукові дослідження та практичні апробації на вирішення сучасних практичних завдань. Учений наголошує на необхідності завершення пострадянського етапу розвитку криміналістичної науки, спробувати об'єктивно дослідити історію її становлення та розпочати новий сучасний період, не зв'язаний догмами минулого» [2, с. 392]. З огляду на що вважаємо, що на сьогодні свого перегляду потребує такий історичний етап становлення та розви-

тку криміналістичної тактики як етап здобуття нашою державою незалежності.

Зокрема, даний період науковці поділяють на: «1991–2012 роки – використання криміналістики в умовах становлення органів досудового розслідування; з 2012 року – сучасний стан криміналістики в органах досудового розслідування під час кримінальних проваджень» [3, с. 413]. На нашу думку, такий поділ етапів становлення та розвитку криміналістичної тактики в аспекті здобуття Україною незалежності потребує деяких уточнень, з огляду на декілька причин.

Так, по-перше, вважаємо за необхідне вказати, що на нашу думку, в якості першого етапу становлення та розвитку криміналістичної тактики на теренах незалежної України слід обрати 1991–1996 роки. Саме в ці роки приймається два найважливіших нормативно-правових акта, зокрема Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року [4]. А завершується цей період прийняттям Конституції України від 28 червня 1996 року [5] як Основного Закону України, в положеннях якого закріплюється принцип змагальності в кримінальному процесі. Як цілком слушно із цього приводу зауважує О.П. Шайтуро, «зміна форми кримінального процесу, перехід на засади змагальності пов'язані з виокремленням нових галузей криміналістичної тактики. У зв'язку із цим стали говорити про доцільність розроблення тактики суду (судді), тактики державного обвинувачення та тактики професійного захисту» [6, с. 292–293]. Також, підкреслюють вчені... «процеси реформування суспільно-політичного й економічного устрою української держави після набуття нею незалежності визначили основні тенденції розвитку кримінального процесуального права. Конституційне закріплення принципу змагальності дало істотний поштовх до розвитку кримінального процесуального законодавства» [1, с. 99].

В якості наступного історичного етапу становлення та розвитку криміналістичної тактики слід вказати 1996–2012 роки. Науковці відмічають те, що.. «цей період характеризується формуванням загальної теорії криміналістики, розробленням і впровадженням сучасних науково-технічних засобів та інформаційних технологій у практику боротьби зі

злочинністю, удосконаленням прийомів криміналістичної тактики, запропонуванням методик розслідування нових видів злочинів» [7, с. 28]. При цьому, автори підручника «Криміналістика» підкреслюють, що «розвиток криміналістики пов'язаний з формуванням певних наукових шкіл криміналістів. Інтенсивно розвиваються всі розділи криміналістики, виникають нові напрями, теорії та вчення» [7, с. 28].

Під час дослідження особливостей розвитку криміналістичної тактики на стадії зрілої науки Ю.М. Мирошниченко цілком слушно зауважує, що: «в результаті так званої «малої судової реформи» (2001 р.) відбулося узгодження основних елементів процедури судового розгляду з конституційними засадами судочинства, розмежування функції обвинувачення, захисту та вирішення справи» [1, с. 99]. При цьому саме в цей історичний період приймається Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року, який визначає своїм завданням «правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» [8].

Логічним завершенням цього історичного етапу становлення та розвитку криміналістичної тактики та відповідно початком наступного слід вважати прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року [9]. У літературі з цього приводу відмічають, що: «завершальним етапом переходу національного судочинства на змагальні засади стало ухвалення Кримінального процесуального кодексу 2012 року, яким законодавець посилив процесуальний вплив сторони захисту на перебіг досудового розслідування, розширив функцію судового контролю, заборонив використання судом свідчень, одержаних стороною обвинувачення під час досудового розслідування, передбачив можливість закінчення провадження на підставі кримінально-процесуальних угод, запровадив інститут негласних слідчих (розшукових) дій тощо» [1, с. 99]. При цьому відмітимо, що в літературі, як правило, відлік нового етапу

розвитку криміналістичної техніки розпочинають з 2012 року, тобто з моменту прийняття Кримінального процесуального кодексу України, вказуючи на його незавершеність.

Однак, на жаль, враховуючи сьогоденні реалії, збройну агресію з боку росії стосовно нашої держави, вважаємо за необхідно виокремити ще один історичний етап становлення криміналістичної техніки, який розпочинається з 2014 року. Так, указом Президента України від 14 квітня 2014 року № 405/2014 було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 13 квітня 2014 року [10]. У 2022 році військова агресія росії набуває повномасштабного характеру у зв'язку з чим приймається указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [11]. У цей період криміналістична тактика знаходить свій розвиток у зв'язку з необхідністю забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень, особливо злочинів проти основ національної безпеки України. Саме тому вважаємо за необхідне виділити ще декілька історичних етапів розвитку криміналістичної тактики на теренах незалежної України: 2012–2014 роки, 2014–2022 роки та з 2022 року по теперішній час.

Висновки

Отже, криміналістична тактика пройшла значний історичний шлях свого становлення та розвитку, який з огляду на нові виклики, обумовлені збройною агресією, не завершений й на сьогодні. Історію становлення та розвитку криміналістичної тактики можна поділити на декілька етапів. При цьому окремо слід виділити етапи становлення та розвитку криміналістичної тактики на теренах незалежної України. Так, в якості першого з таких етапів нами названо 1991–1996 роки, що обумовлено прийняттям Основного Закону України. Другим етапом становлення та розвитку криміналістичної тактики слід вважати 1996–2012 роки, що обумовлено повним оновленням кримінального процесуального законодавства. У 2012–2014 роках криміналістична тактика розвивається з урахуванням

нових положень кримінального процесуального законодавства, пристосовується до нових стандартів кримінального процесу. Наступний історичний етап становлення та розвитку криміналістичної тактики обумовлений новими викликами для нашої держави, що спричиненні збройною агресією росії. Даний історичний етап ми поділяємо на дві частини, перша серед яких триває з 2014 року по 2022 рік, коли збройна агресія мала локальний характер. Друга ж частина даного історичного етапу починає свій відлік з 2022 року, з початку повномасштабної збройної агресії росії й, на жаль, триває до сьогодні.

Література

1. Мирошніченко Ю.М. Розвиток криміналістичної тактики на стадії зрілої науки. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Випуск 3 (47). С. 96–100
2. Степанюк Р.Л. Деякі перспективні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Форум права*. 2017. № 5. С. 389–394.
3. Юсупов В.В. Криміналістика в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. (історико-теоретичне дослідження): дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2018. 264 с.
4. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
5. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Шайтуро О.П. Криміналістична тактика: огляд історії становлення та сучасних напрямів розвитку. *Вісник ХНУВС*. 2021. № 4 (95). С. 287–296.
7. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.
8. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131..
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання те-

рористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. *Офіційний вісник Президента України*. 2014. № 14. Ст. 745.

11. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. Ст. 2497.

DEVELOPMENT OF FORENSIC TACTICS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF UKRAINE

In this article, it has been emphasized that tactical and forensic provision of pretrial investigation of criminal offenses as a phenomenon is characterized by such a feature as dynamism. Accordingly, we are talking about the fact that it has stages of formation and development. It has been established that forensic tactics have gone through a significant historical path of formation and development, which, given the new challenges caused by armed aggression, is not completed even today. It has been indicated that the history of the formation and development of forensic tactics can be divided into several stages. It has been emphasized that the stages of formation and development of forensic tactics on the territory of independent Ukraine should be highlighted separately. As the first of such stages, we named 1991–1996, which is due to the adoption of the Basic Law of Ukraine. It has been noted that the second stage of the formation and development of forensic tactics should be considered the years 1996–2012, which is due to the complete renewal of the criminal procedural legislation. It has been established that in 2012–2014, forensic tactics developed taking into account the new provisions of the criminal procedural legislation, adapting to the new standards of the criminal process. It has been found that the next historical stage of the formation and development of forensic tactics is due to new challenges for our state caused by Russia's armed aggression. This historical stage has been proposed to be divided into two parts, the first of which lasts from 2014 to 2022, when armed aggression had a local character. The second part of this historical stage begins its countdown from 2022, from the beginning of Russia's full-scale armed aggression, and continues to the present.

Key words: *development, forensic tactics, forensics, historical stages, period of independence of Ukraine, stages.*

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

УСИК Олександр Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8312-3573>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.38>

Встановлено, що міжнародне співробітництво – це регламентована нормами національного та міжнародного права спільна, широка за обсягами, цілеспрямована, транснаціональна діяльність двох та більше суб'єктів, яка організовується та реалізовується з приводу певних питань, які мають особливе значення на території декількох держав та/або для всієї міжнародної спільноти. З огляду на запропоноване визначення, міжнародне співробітництво застосовується у багатьох сферах суспільного життя, однією із яких є фізична культура та спорт.

Аргументовано, що фізична культура - це система знань, навичок, цінностей та практик, спрямованих на розвиток та підтримку фізичної активності, здоров'я, фізичної сили та витривалості людини. В свою чергу спорт представляє собою більш організовану діяльність, яка включає в себе змагання, тренування фізичних навичок з метою досягнення високих результатів. Він характеризується конкуренцією між спортсменами, дотриманням правил та норм, а також спеціалізованою спортивною інфраструктурою. Спорт включає в себе різні дисципліни та види змагань, які можуть бути індивідуальними або командними.

Узагальнено, що міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту найбільш доцільно тлумачити як регламентовану положеннями міжнародних та національних нормативно-правових актів цілеспрямовану, широку за обсягами та методологією здійснення, спільну транснаціональну діяльність

України та інших суб'єктів міжнародного права, яка спрямована на забезпечення та розвиток фізичної культури та спорту.

Ключові слова: фізична культура, спорт, співробітництво, міжнародне співробітництво.

Постановка проблеми

Фізичне виховання та спорт в Україні має тисячолітню історію. Втім, дані інститути розвивались досить нерівномірно та постійно залежали від багатьох чинників, зокрема: соціальних, економічних, політичних, тощо. Зауважимо, що розвиток фізичної культури та спорту має важливе значення не тільки для здоров'я нації, а також сприяє економічному розвитку та забезпеченню соціальної та політичної стабільності в країні. Спорт створює можливості для взаємодії, співпраці та підтримки, сприяючи формуванню сильної та єдиної спортивної спільноти як на державному, так і міжнаціональному рівні. З огляду на це, важливим завданням законодавця є налагодження ефективного міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені проблемі розвитку фізичної культури та спорту в Україні, у своїх наукових працях розглядали: В.А. Базенко, М.М. Гнатовський, М.А. Журба, О.І. Іваненко, А.Ю. Клименко, В.М. Орел, М.О. Ткалич, О.О. Туряниця, Н.Г. Ярова та багато інших. Втім,

незважаючи на суттєвий теоретичний до-робок, в науковій літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені з'ясуванню сутності поняття та специфіки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити особливості міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття міжнародне співробітництво; узагальнити теоретичні підходи щодо тлумачення таких категорій, як: спорт та фізична культура.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, щоб в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття та особливостей міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що з точки зору етимології, «співробітництво», зазвичай, тлумачать як: 1) спільна діяльність, спільні дії; 2) праця в якій-небудь установі. Похідний термін «співробітник» розтлумачується, як: 1) той, хто працює разом із ким-небудь, допомагає йому в якійсь справі; 2) особа, що працює в якійсь установі; службовець; 3) особа, що бере участь як автор у роботі періодичного чи багатотомного видання тощо [1, с.1367]. В.Т. Комзюк та Л.П. Гардоцкий співробітництво охарактеризували як цілеспрямовану і постійну, спільну і узгоджену, широку за масштабами і різноманітну за формами та напрямками діяльність відповідних суб'єктів [2, с.102]. Тож, загальна суть співробітництва полягає у поєднанні дій двох сторін, за рахунок чого досягаються спільні цілі їх діяльності.

У свою чергу міжнародне співробітництво є більш складною категорією, адже в її зміст включаються додаткові правові, організаційні, соціальні, економічні та політич-

ні ознаки. Так, О.І. Бастриків зазначив, що вказана категорія є цілеспрямованою і постійною, спільною і погодженою, широкою за масштабами й різноманітна за формами та напрямками діяльність компетентних органів, що торкається загальних інтересів держав, які співпрацюють [3, с.103]. Але представлене визначення є виключенням, адже, як правило, вчені розглядають міжнародне співробітництво з урахуванням сфери його застосування. Наприклад, в у галузі забезпечення безпеки, міжнародне співробітництво, на переконання В.С. Гуславського, – це необхідний елемент поступального руху на шляху до міжнародної безпеки і воно передбачає поряд з міждержавним співробітництвом розвиток контактів на неурядовому рівні, співпрацю з громадськими організаціями. Важливою ланкою колективної безпеки є система забезпечення якісно нового рівня правоохоронного співробітництва України з іншими країнами, зокрема Співдружності незалежних держав [4, с.15]. Окрім того, науковець зауважує, що «сучасне міжнародне співробітництво – це новий загально-цивілізаційний рівень співробітництва, зокрема, у формі міжнародного обміну продуктами матеріального та духовного виробництва на взаємовигідній основі. Йому властиві рівноправ'я, невторчання у справи один одного, повага до державного суверенітету, об'єктивний гуманізм. Залежно від конкретної сфери співробітництва, галузі, у якій воно у даний час і у даних умовах здійснюється, безумовно, перевага віддається якійсь певній «якості» відносин, але пріоритетність однієї якості не означає нехтування іншими» [4]. В тій же площині міжнародне співробітництво розглядається С.М. Перепьолкіним, який вважає, що це один із видів спільної діяльності держав, спрямованої на узгодження їх інтересів та досягнення спільних цілей у вирішенні питань правоохоронної діяльності, на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права. Вчений також наголошує: сучасному міжнародному співробітництву у сфері правоохоронної діяльності властиві такі основні ознаки: 1) воно є різновидом міжнародного співробітництва, елементом системи міжнародних відносин, і його характер та зміст залежать

від їх сутності; 2) міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності – це один із видів спільної діяльності держав в особі уповноважених на те органів, яка виникає на основі формування й цілеспрямованого проведення ними зовнішньої політики, що ґрунтується на спільності або збігові державних інтересів; 3) участь у міжнародному співробітництві у сфері правоохоронної діяльності є не стільки правом, скільки обов'язком держав; 4) міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності ґрунтується на нормах права; 5) міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності здійснюється з дотриманням певних принципів, які являють собою виражені в нормах права інформативно-керівні ідеї, положення, що визначають зміст галузі права, надають їй цілісність, єдність сукупності правових норм, об'єднаних предметом правового регулювання [5, с.7-8].

На основі викладеного, можемо сформулювати загальну дефініцію категорії «міжнародне співробітництво», відповідно до якої – це регламентована нормами національного та міжнародного права спільна, широка за обсягами, цілеспрямована, транснаціональна діяльність двох та більше суб'єктів, яка організовується та реалізовується з приводу певних питань, які мають особливе значення на території декількох держав та/або для всієї міжнародної спільноти. З огляду на запропоноване визначення, міжнародне співробітництво застосовується у багатьох сферах суспільного життя, однією із яких є фізична культура та спорт. Такий підхід обумовлює наявність ряду особливостей, які характеризують фізичну культуру та спорт як напрямок міжнародного співробітництва.

Так, термін «спорт» має розгалужене етимологічне значення та визначається у слониках, як: 1) сукупність поглядів, заходів, засобів та діяльності, спрямованої на досягнення високих результатів у змаганнях на основі психофізичного тренування, на фізичну освіту та активний відпочинок людей у вільний час; 2) історично обумовлене явище, що становить специфічну, соціально організовану, таку, що схвалюється суспільством, регламентовану правилами галузь (яка включає в себе змагання, підготовку до

них, систему відбору, реабілітації) співставлення фізичних та інтелектуальних здібностей та підготовленості окремої людини або команди спортсменів з метою досягнення спортивного результату; 3) фізичні вправи, які мають на меті розвиток і зміцнення організму і таке інше [1].

З приводу змісту фізичної культури справедливо наголошує Ю.М. Рєпкіна, яка вважає, що це складова частина загальної культури суспільства, що спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості. Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих потреб, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх відносин між народами і зміцнення миру. Одним з елементів фізичної культури за позицією автора є спорт – органічна частина фізичної культури [6, с.15-16]. Схожу позицію підтримують Т.В. Шепеленко, О.Р. Лучко, С.С. Довженко та М.І. Дорош. Вчені пишуть, що категорія походить від явища культури – історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей людини, що визначається у типах, формах організації життєдіяльності людини, а також матеріальних та духовних цінностях, які створені самою людиною. Людина у сфері культури здійснює діяльність у трьох аспектах: 1) пізнає культуру, яка зафіксована у духовних та матеріальних цінностях, що створені попереднім людським досвідом; 2) діє у громадському середовищі як носій визначених культурних цінностей; 3) створює нові культурні цінності, які стають базою для розвитку культури наступних поколінь. В свою чергу, фізична культура, на їх погляд, включає всі досягнення, які накопичені у процесі суспільно-історичної практики: рівень здоров'я, спортивної майстерності, науки, творів мистецтва, що пов'язані з фізичним вихованням, а також матеріальні (технічні) цінності (спортивні споруди, інвентар та інше). Зважаючи на це, фізична культура розтлумачена авторами, як особлива та самостійна сфера культури, яка виникла

і розвивалася одночасно із загальнолюдською культурою та є її органічною частиною. Вона задовольняє соціальні потреби у спілкуванні, грі та розвагах, у деяких формах самовираження особистості через соціально-активну корисну діяльність [7, с.7]. «Фізична культура, вирішуючи проблему відтворення фізичних здібностей людини, є важливою частиною культури суспільства в цілому. З одного боку, від духовної культури суспільства вона отримує і переробляє ідейно-теоретичну і науково-філософську інформацію, з іншого – вона сама збагачує культуру, науку, мистецтво, літературу спеціальними цінностями у вигляді теорії, наукових знань, методик фізичного розвитку і спортивного тренування. Фізична культура збагачує культуру суспільства унікальною інформацією про вплив на людину граничних фізичних і психічних навантажень, про особливості адаптації до них, про біологічні резерви організму. Ця інформація може використовуватися і використовується в суміжних науках – фізіології, біохімії. Діяльність у галузі фізичної культури має і матеріальні, дак і духовні цінності. Матеріальними цінностями фізичної культури є результати її впливу на біологічну сторону людини – фізичні якості, рухові можливості», - наголошує О.І. Іваненко [8].

Таким чином, фізична культура - це система знань, навичок, цінностей та практик, спрямованих на розвиток та підтримку фізичної активності, здоров'я, фізичної сили та витривалості людини. У свою чергу спорт представляє собою організовану діяльність, яка включає в себе змагання, тренування фізичних навичок з метою досягнення високих результатів. Він характеризується конкуренцією між спортсменами, дотриманням правил та норм, а також спеціалізованою спортивною інфраструктурою. Спорт включає в себе різні дисципліни та види змагань, які можуть бути індивідуальними або командними.

Особливе значення та соціальна цінність фізичної культури та спорту обумовлюють відмінну та важливу ознаку міжнародного співробітництва в сфері дії даних категорій – наявність державного інтересу. Зауважимо: державні інтереси – це будь-які інтер-

еси, які відстоює держава, адже це прямо пов'язано із її дією та розвитком. Вони є вираженням інтересів кожного окремого представника населення, групи осіб, партії, класу, етнонації, етнічної, релігійної та якихось інших спільнот, адже держава, передусім – інструмент забезпечення життєдіяльності відповідної групи людей, які проживають на її території [9, с.122]. Так, Законом України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 №3808-ХІІ передбачено, що держава сприяє міжнародному співробітництву у сфері фізичної культури і спорту. Здійснюється це за рахунок системи державного управління даною сферою, ключове місце в якій має центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту, за сприяння відповідно інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування [10].

Роботу системи державного управління фізичною культурою та спортом направлено на забезпечення індикаторів розвитку даної сфери, до переліку яких відносяться показники рівня: «1) фізичного здоров'я різних груп населення; 2) залучення громадян до занять масовим спортом; 3) залучення осіб з інвалідністю до занять фізкультурно-спортивною реабілітацією; 4) залучення дітей та молоді, у тому числі дітей та молоді з інвалідністю, до занять у дитячо-юнацьких спортивних школах; 5) досягнень спортсменів України на міжнародних спортивних змаганнях, передусім Олімпійських, Паралімпійських і Дефлімпійських іграх, Глобальних іграх спортсменів з порушенням інтелекту, Всесвітніх іграх з неолімпійських видів спорту; 6) забезпеченості кадрами сфери фізичної культури і спорту; 7) фінансового та матеріально-технічного забезпечення сфери фізичної культури і спорту; 8) створення умов для доступу осіб з інвалідністю до спортивних споруд» [10].

Висновки

Таким чином, проведений вище аналіз особливостей міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту по-

казує унікальність, а також соціальну, економічну та політичну важливість цих категорій. А відтак, міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту найбільш доцільно тлумачити як регламентовану положеннями міжнародних та національних нормативно-правових актів цілеспрямовану, широку за обсягами та методологією здійснення, спільну транснаціональну діяльність України та інших суб'єктів міжнародного права, яка спрямована на забезпечення та розвиток фізичної культури та спорту.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Комзюк В.Т. Сутність та значення міжнародного співробітництва у діяльності митних органів. *Адміністративне право і процес*. 2013. №3(5). С.101-108.
3. Завидняк І.О. Поняття й сутність міжнародного співробітництва в розслідуванні фінансових злочинів транснаціонального характеру. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. №47. Том 2. С.102-105.
4. Гуславський В.С. Управління співробітництвом ОВС України з правоохоронними органами країн СНД: організаційно-правові засади [Текст] : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Гуславський Володимир Станіславович ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2006. 444 с.
5. Перецьолкін С.М. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності». Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2016. 54 с.
6. Репкіна Ю.М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту: дис... канд. юрид. наук: Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України. 2010. 232 с.
7. Конспект лекції. Т.В. Шепеленко, О.Р. Лучко, С.С. Довженко, М.І. Дорош. Харків: УкрДАЗТ, 2013. 28 с.
8. Іваненко О. І. Соціальна роль фізичної культури та спорту. Взаємодія духовного

SUMMARY

It has been established that international cooperation is a joint, wide-ranging, purposeful, transnational activity of two or more entities regulated by the norms of national and international law, which is organized and implemented on certain issues that are of particular importance on the territory of several states and/or for the entire international community. Given the proposed definition, international cooperation is used in many spheres of social life, one of which is physical culture and sports.

It is argued that physical culture is a system of knowledge, skills, values and practices aimed at the development and support of physical activity, health, physical strength and endurance of a person. In turn, sport is a more organized activity that includes competitions, training of physical skills with the aim of achieving high results. It is characterized by competition between athletes, compliance with rules and regulations, as well as specialized sports infrastructure. Sport includes various disciplines and types of competition, which can be individual or team.

It is summarized that international cooperation in the field of physical culture and sports is most expediently interpreted as a purposeful, wide-ranging in scope and methodology of implementation, regulated by the provisions of international and national normative legal acts, joint transnational activity of Ukraine and other subjects of international law, which is aimed at ensuring and developing physical culture and sports.

Keywords: physical culture, sport, cooperation, international cooperation.

й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості : збірник статей за матеріалами IV Міжн. науковопрактичної онлайн-конференції (Слов'янськ, Україна, 23-24 березня 2017 р.) у 2 томах. гол. ред. В.М. Пристинський. Слов'янськ : ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет", 2017. Т. 1. С. 44-49.

9. Перепелиця Т.В. Діалектика національних і державних інтересів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. №18. С.121-124.

10. Про фізичну культуру і спорт: закон від 24.12.1993 №3808-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. №14. Ст.80.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 4 ч.2, 2023

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 11.12.2023 р.
Підписано до друку 29.12.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x841/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 20,46.
Тираж 850. Зам. № 10833.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76